

Yıl: 2021 Cilt:6 Sayı:15

Year: 2021 Vol:6 No:15

İKTİSADİ İDARİ VE SİYASAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Economics Business and Political Researches

Uluslararası e-Dergi / International e-Journal

e-ISSN: 2564-7466

İKTİSAD

JEBUPOR

İKTİSADİ İDARİ VE SİYASAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
JOURNAL OF ECONOMICS BUSINESS AND POLITICAL RESEARCHES

Cilt: 6 • Sayı: 15 • Haziran 2021
Vol: 6 • No: 15 • June 2021

e-ISSN: 2564-7466

<http://dergipark.org.tr/iktisad>
e-posta: iktisaddergisi@gmail.com

İKTİSAD, uluslararası hakemli, uluslararası indeksli, açık erişimli bilimsel bir dergidir.

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY

Baş Editör (Editor-in-Chief)

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY
Dr. Öğr. Üyesi Kazım SARIÇOBAN
Dr. Özcan ÖZKAN
Arş. Gör. Elif KAYA

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY (Başkan)	(Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ	(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil TUNALI	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin PAKSOY	(Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Zhaoyang LI	(Shanghai University, China)
Doç. Dr. Fatih KAPLAN	(Tarsus Üniversitesi)
Doç. Dr. Lukasz BRYL	(Poznan University, Poland)
Dr. Öğr. Üyesi Kazım SARIÇOBAN	(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Dr. José Antonio CARRILLO-VIRAMONTES	(University of Nottingham, Nottingham/UK)
Dr. Miriam Saldaña HERNÁNDEZ	(University of Nottingham, Nottingham/UK)

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Mustafa ÖZER	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa AKAL	(Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN	(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan ÇOBAN	(Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayfer GEDİKLİ	(Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Birol ERKAN	(İskenderun Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Liao WEI	(Confucius Institute, Skopje, Macedonia)
Prof. Dr. Adnan ÇELİK	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sefer ŞENER	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Cem TANOVA	(Doğu Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan ERDEM	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan AKBULUT	(Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TAŞLIYAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Ľubica BAJZÍKOVÁ	(Univerzita Komenského v Bratislave)
Prof. Dr. Suranga SILVA	(University of Colombo, Sri Lanka)
Doç. Dr. Recep YÜKSEL	(Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Anukrati SHARMA	(University of Kota, India)

Sekretarya (Secretaries)

Öznur YILDIZ
H. Beyza PAKSOY

Dergi Ofis Adresi (Office Address)

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY
Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, K:1, No:133
Şehitkamil / Gaziantep / Türkiye

Web: <http://dergipark.org.tr/iktisad>
E-mail: iktisaddergisi@gmail.com

İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi yılda üç kez Şubat, Haziran ve Ekim aylarında yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmeksizin kısmen ya da tamamen iktibas edilemez.

Bu dergide yayınlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergimize gönderilen çalışmalar, alanında uzman iki ayrı hakem tarafından incelendikten sonra uygun görülenler yayınlanmaktadır.

Yazım kurallarına ilişkin bilgilere dergimizin web adresinde yer verilmiştir.

Bu derginin tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin almaksızın hiçbir iletişim ve kopyalama sistemi kullanılarak yeniden kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve satılamaz.

Journal of Economics Business and Political Researches is an international peer-reviewed journal which is published three times a year in February, June and October. The articles cannot be cited partly or entirely without showing resources.

The responsibility about scientific and grammatical issues is belong to authors.

The papers sent to the journal are reviewed by two referees and after their approval, they will be sent to edit before being published.

Writing & Publishing Policies can be found in the journal's website.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system without prior written permission.

Bu Sayının Hakemleri*

Prof. Dr. Oya HAZER (Hacettepe Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Halit Alper TAYALI (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa AKAL (Sakarya Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Korkmaz YILDIRIM (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. Şenay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ARUCU (Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Zafer KANBEROĞLU (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Engin ÇAĞLAK (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZER (Anadolu Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Dilek MURAT (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil ALTINTAŞ (Erciyes Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Gülbahar ATASEVER (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Erhan KILINÇ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur YOZGAT (Nişantaşı Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Yalçın YALMAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KIRCA (Düzce Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Aysun GARGACI KINAY (Sinop Üniversitesi)
Doç. Dr. Bora GÖKTAŞ (Bayburt Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ŞİT (Malatya Turgut Özal Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan EYGÜ (Atatürk Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi H. Yusuf GÜNGÖR (Iğdır Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent DARICI (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)	Dr. Ferhat ÖZBAY (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin ÖNDER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)	Dr. Abdullah Zübeyr AKMAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Harun KIRILMAZ (Sakarya Üniversitesi)	
Doç. Dr. Erkan ALSU (Gaziantep Üniversitesi)	

**Bu sayıda 28 hakemimiz, İKTİSAD'a cömert bir şekilde zaman ve uzmanlıklarıyla katkıda bulundu.*

Makale incelemeye ve değerlendirmeye gereken zamanı ve çabayı ayırdığınız ve çalışmanın kalitesini arttırmaya yardımcı tüm yorum ve önerileriniz için sizlere teşekkür ederiz.

Eğer sizler olmasaydınız, hakemli dergilerin yüksek standartlarını koruması imkânsız olurdu.

İKTİSAD, sizin cömert ve uzman katkılarınız sayesinde, bilimsellikten ödün vermeden, seçkin bir dergi olma yolunda ilerlemektedir.

Saygılarımızla...

İKTİSAD Editör Kurulu

Makaleler / Articles

1. Türkiye’de Sağlık ve Sosyoekonomik Sınıf <i>Health And Socioeconomic Class in Turkey</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper Ömer LİMANLI	156-171
2. Örgütlerde Simbiyotik Yaşam: İşbirlikçiler, Sığıntılar ve Asalaklar <i>Symbiotic Life in Organizations: Collaborators, Refugees and Parasites</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper Muhammet Hamdi MÜCEVHER	172-184
3. Türkiye’de Çevre Politikaları: Kalkınma Planları Üzerinden Bir İnceleme <i>Environmental Policies in Turkey: A Review of Development Plans</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper Hicran HAMZA ÇELİKİYAY	185-205
4. Endüstri 4.0 Sürecinde Dijital Medyada Kültürel Dönüşüm <i>Cultural Transformation in Digital Media in Industry 4.0 Process</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper Birol AKGÜL	206-224
5. Gelişmekte Olan Ülkelerin Sürdürülebilir Kalkınma Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Değerlendirilmesi <i>Examination of Sustainable Development Performances of Developing Countries Using Grey Relational Analysis</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper Sinem ATEŞ & Özlem USMAN	225-248
6. Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişim Endeksi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Panel Veri Modelleri ile Karşılaştırmalı Analizi <i>The Comparative Analysis of The Relationship Between Information and Communication Technologies Development Index and Economic Growth with Panel Data Models</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper Halil TUNALI & Tuğba GÜZ	249-261

Makaleler / Articles

7.	COVID-19 Treatment Costs in Turkey: Determinants and Burden of the Social Security Institution
<i>Türkiye’de COVID-19 Tedavi Maliyetleri: Sosyal Güvenlik Kurumuna Yükü ve Belirleyicileri</i>
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
Erhan EKİNGEN & Ahmet YILDIZ 262-270
8.	Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği’nin (GTE) Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması
<i>Conspicuous Consumption Orientation (CCO) Scale to Turkish: A Validity and Reliability Study</i>
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
Melda ASLAN 271-281
9.	Akıllı Turizm ve Popüler Yataklı Vagon Seferi Olan Kentlerde Teknolojinin Turist Yoğunluğuna Etkileri
<i>Smart Tourism and The Impact of Technology on Tourist Density in Cities with A Popular Pullman Car Trip</i>
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
İbrahim DAĞLI & Süha ÇELİKKAYA 282-295
10.	Finansal Okuryazarlık ve Dijitalleşme: Ölçek Geliştirme Üzerine Bir Çalışma
<i>Financial Literacy and Digitalization: A Scale Development Study</i>
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
Irmak URAZ KAYA & Muhammet Burak KILIÇ 296-315
11.	Öz Kendilik Değerlendirmesi, İş Tatmini ve Tükenmişlik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma
<i>A Research on The Relationship Between Self Evaluation, Job Satisfaction and Burnout</i>
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
Edip ÖRÜCÜ & İtr HASIRCI 316-334

Türkiye’de Sağlık ve Sosyoekonomik Sınıf

Health And Socioeconomic Class in Turkey

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.855528>

Ömer LİMANLI*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi:
06.01.2021

Kabul Tarihi:
21.03.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bireylerin ait oldukları sosyoekonomik sınıf nedeniyle kötü sağlık durumuna sahip olmaları adil değildir. Bu makalenin amacı Türkiye’deki öznel sağlık değerlendirmesine dayalı sağlık kutuplaşmasını ve eşitsizliğini sosyoekonomik sınıf perspektifinden incelemektir. Gelir ve meslek kategorisi sosyoekonomik sınıf göstergesi olarak alınmıştır. Bu doğrultuda yeni geliştirilen kutuplaşma ve eşitsizlik endeksleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veri Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması’ndan gelmektedir ve 2006-2017 dönemini kapsamaktadır. Endeks sonuçlarına göre sağlık kutuplaşması ve eşitsizliği ilgili dönemde, çalışma durumundan bağımsız olarak hem erkekler hem de kadınlar için azalmaktadır. Havuzlanmış veriden elde edilen bölgesel endeks sonuçlarına göre endeks en yüksek değerlerine ülkenin doğusunda ulaşmaktadır. Ayrıca bölgesel endeks sonuçları ile bölgesel ortalama gelir arasında ters-U ilişki tespit edilmiştir. Endeks değerleri hem gelire hem de bireyin meslek kategorisine göre değişkenlik göstermektedir. Yoğunlaşma bilhassa eğitim düzeyinin düşük ve beden gücüne dayalı meslek kategorilerinde gözlenmiştir. Sosyoekonomik sınıfın önemli sağlığın belirleyicilerinin tahmin edildiği çok düzeyli karma sıralı logit tahmini ile doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık eşitsizliği, sınıf, kutuplaşma, Türkiye.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
06.01.2021

Accepted:
21.03.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights reserved.

It is unfair for individuals to have poor health status due to their socioeconomic class. This article aims to examine the health polarization and inequality in Turkey from the perspective of socioeconomic class. Income and occupation category are taken as socioeconomic class indicator. To this end, newly developed polarization and inequality indices are employed. The data used in the study comes from the Income and Living Conditions Survey and covers the period 2006-2017. According to the index results, health polarization and inequality are decreasing for both men and women in the relevant period, regardless of the employment status. According to the regional results obtained from pooled data, the index reaches its highest values in the east of the country. Besides, an inverted-U relationship has been found between regional index results and regional average income. Index values vary according to both the income and occupation category. Concentration is mainly observed in occupational categories based on the low level of education and physical strength. The importance of socioeconomic class is verified by a multi-level mixed order logit estimation where determinants of health are estimated.

Keywords: Health inequality, class, polarization, Turkey.

Atf/ to Cite (APA): Limanlı, Ö. (2021). Türkiye’de sağlık ve sosyoekonomik sınıf. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 156-171

* ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, omerlimanli@duzce.edu.tr

Extended Abstract

Background:

The fact that health, which is considered an innate right, changes between individuals due to factors beyond the control of individuals is a matter of equity. Scholars have made serious efforts to understand the relationship between health and socioeconomic class, especially after The Black Report published in 1980. Earlier studies have tried to reveal how the health status of individuals varies between classes by using income and profession as class indicators. The fact that the inequality indices employed in this period can only be used for continuous variables delayed the calculation of the health inequality using an index. Thanks to the development of relevant indices, the polarization and inequality indices in health status in the context of socioeconomic classes have become computable.

Research Purpose:

This article has two purposes. The first is to uncover whether health inequality and polarization in Turkey vary according to the socioeconomic class. The second is to estimate the impact of income and occupation on health.

Methodology:

In order to measure health polarization inequality, indices proposed by Abul Naga and Yalçın, (2008) and Cowell and Flachaire (2017), respectively, have been used. To determine whether the indices vary according to socioeconomic class, the positions of individual in the income distribution and profession group have been used as socioeconomic class. In addition, multi-level ordered logit regression has been estimated in order to reveal the effect on the health status of the occupational group and the position in the income distribution.

Findings:

Health inequality and polarization are found decreasing among both women and men, regardless of employment status. Regional analysis showed that there are considerable differences between the east and west of the country. Polarization and inequality vary according to both income and occupation group. In addition, an inverted-U relationship has been identified between regional health polarization-inequality and regional income. Econometric estimates using many control variables also revealed that the income and occupational class of the individual have significant effects on the health status.

Conclusions:

Health is a vital factor in achieving the desired level of other outcomes that individuals want to accomplish in their lives. Many field studies have consistently shown that health is the most critical factor in life. Therefore, if individuals want to be happy and/or to be realized themselves, it is necessary to make individuals' health status independent of their socioeconomic position with health policies. In this context, in this study, subjective health evaluation used as an indicator of individuals' health status in Turkey has been examined by the socioeconomic class. The findings point to the existence of a significant change not only between but also within the classes. Both polarization and inequality are at a high level, especially among individuals in the occupational group that requires a low level of education and are heavily based on physical strength. Moreover, there is an east-west gap in health polarization and inequality, like many other social problems. The determination of the inverted-U relationship between regional health polarization and inequality and regional income, just like income inequality, has been one of the study's striking findings. The in-depth analysis of the relationship between the two variables is left to future studies.

1. GİRİŞ

Pew Research Center tarafından 2014 yılında gerçekleştirilen, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 43 ülkeyi kapsayan, araştırma sonuçlarına göre bireylerin hayatlarındaki en önemli şey sağlık (Pew Research Center, 2014, 15). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından ortaya konan çok daha güncel bulgulara göre ise Türkiye'de bireyleri en çok sağlıklı olmaları mutlu etmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020). Hem yerelde hem de küresel çapta bireyler için önemi bu derece net olan sağlığın, doğuştan gelen temel bir hak olduğu da göz önünde bulundurulduğunda, bireyin sosyoekonomik durumundan bağımsız olması gerektiği düşünülebilir. Ne var ki göstergeler bunun tam tersine işaret etmektedir. Nijerya'da canlı doğan her 1000 çocuktan 117'si beşinci yaşını göremezken bu sayı Finlandiya'da sadece 2'dir (The World Bank, 2020). Dahası, 2019 yılında Çin'in Wuhan kentinden tüm dünyaya yayılan Covid-19 hastalığı sağlık ve sosyoekonomik durum arasındaki sıkı ilişkiyi tüm dünyaya acı bir şekilde hatırlatmıştır. Toplam hanehalkı sayısının %97,4'ünün ellerini yıkama imkânından mahrum olduğu Liberya'daki bireyler için "temizlik-maske-mesafe" sloganının bir şey ifade etmeyeceği açıktır (WHO-UNICEF, 2020). Tüm bu rahatsız edici gerçekler sağlık eşitsizliğinin alarm veren bir düzeyde olduğunu ve karar alıcıların bir an önce harekete geçmesi gerektiğine işaret etmektedir.¹

Her ne kadar yukarıdaki paragrafta sağlık eşitsizliği ile neyin kastedildiğinin ipucu verilmiş olsa da sonraki bölümlerde yaşanacak olası kavram karışıklıklarını gidermek adına bu noktada kavramsal açıklamaların sunulması yerinde olacaktır. Sağlık eşitsizliği yazında iki farklı bakış açısıyla incelenmektedir.² Bunların ilkinde eşitsizlik sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan farklılaşmalar olarak ele alınırken ikincisinde eşitsizlik bireylerin sağlık durumunun buldukları sosyoekonomik duruma göre farklılaşması şeklinde ele alınmaktadır. Her iki yaklaşımdan anlaşılabilir üzere biyolojik ve doğal farklılıklar nedeniyle bireyler arasında gözlemlenen sağlık durumu farklılıkları ile bireylerin sağlıklarına zarar veren davranışları özgürce seçmeleri durumunda oluşan farklılıklar eşitsizlik olarak değerlendirilemeyecektir. Ayrıca, bir grubun diğer grup üzerinde elde ettiği geçici sağlık avantajları da dikkate alınmayacaktır, çünkü dezavantajlı grubun bir müddet sonra sağlığı destekleyici davranışları benimseyerek avantajlı grubu yakalayacağı varsayılmaktadır. Dolayısıyla, önlenemez/kaçınılmaz ve adalet duygusunu zedeleyici etmenler nedeniyle bireylerin sağlık durumlarının farklılaşması sağlık eşitsizliği olarak değerlendirilmektedir (Whitehead, 1992, s. 432). Burada yazındaki ikinci yaklaşım benimsenmiştir. Yani, sağlık eşitsizliği farklı sosyoekonomik sınıflara mensup bireyler arasındaki sağlık durumu farklılığı bağlamında ele alınacaktır.

Bireylerin sağlık durumunun bulunduğu sosyoekonomik sınıfa göre farklılaşması nedeniyle odaklanılması gereken asıl meselenin sağlık eşitsizliğinden ziyade gelir, servet veya ücret eşitsizliği olduğu ileri sürülebilir. Bir çıktı olarak sağlık durumunun önemli belirleyicileri olsalar da gelir veya servet gibi iktisadi değişkenler ile çok daha normatif bir kavram olan sağlığın bireyler arasındaki farklılaşmasının arka planındaki dinamikler birbirinden farklıdır. Kaldı ki gelir eşitsizliğinin iktisadi gelişmenin olağan bir parçası olduğu, belirli bir düzeydeki gelir eşitsizliğinin ise bir teşvik aracı görevinin bulunduğu gelir eşitsizliği yazınında genel kabul gören olgulardır. Eğer kabul edilebilir düzey aşılar da gelir eşitsizliği toplumsal huzuru tehdit eden bir şey haline gelirse özellikle maliye politikası aracılığıyla gelir desteği ve gelir transferi mümkündür. Ne var ki aynı şeyleri sağlık için söylemek mümkün değildir, çünkü belli bir grubun sağlıksızlığı hiçbir şey için teşvik olarak kullanılamayacağı gibi sağlık bireyler arasında transfer edilebilen bir şey de değildir. Dahası, Hall ve Lamont (2009) tarafında da gösterildiği üzere bir toplumun başarılı olup olmadığını gösteren en etkin çıktı alışılagelen iktisadi ölçütler değil, sağlık. Tüm bunlar göz önüne alındığında sağlık

¹ Türkiye'deki sağlık politikaları üzerine inceleme için bkz. Altındağ ve Yıldız (2020) ve Dedeoğlu (1990).

² Tekrara düşmemek adına burada sağlık eşitsizliği kavramı ve anlamı üzerinde detaylıca durulmayacaktır. Yazın ve kavramsal incelemeler için bk. Fritzell (2014), Illsley ve Baker (1991), Masseria, Hernández-Quevedo ve Allin, (2010), McCartney, Popham, McMaster ve Cumbers, (2019), Şimşek ve Kılıç (2012) ve Whitehead (1992).

eşitsizliğini incelemeye yönelik atılan adımların, bilhassa The Black Report'un yayımlandığı 1980 yılından itibaren, artarak devam ettiği gözlemlenmektedir (Gray, 1982).

Sosyoekonomik durum ve sağlık arasındaki ilişkiyi inceleyen erken dönem çalışmalarda gelir veya bireyin meslek grubu sosyoekonomik sınıfın bir göstergesi olarak kullanılmıştır.³ Sağlık durumu ise yoğun bir biçimde bireylerin sıralı bir ölçek vasıtasıyla genel sağlık durumlarını beyan ettiği öznel sağlık değerlendirilmeleri ile ölçülmüştür. Sağlıkla ilgili değişkenlere göre nasıl değişkenlik gösterdiği yoğunlaşma endeksleri veya basit çapraz tablolar ile ortaya konmaya çalışılmıştır (Costa-Font ve Hernández-Quevedo, 2012; O'Donnell, O'Neill, Van Ourti ve Walsh, 2016). Gelir veya bireyin meslek grubu gibi sıklıkla kullanılan sosyoekonomik sınıf göstergelerini temsil edebilen iktisadi durgunluk gibi değişkenler de kullanılmıştır. Örneğin Wang, Wang ve Halliday (2018), 2007-2009 döneminde yaşanan büyük durgunluğun ABD'de bilhassa işsizlik kanalıyla sağlık üzerinde ciddi etkileri olduğunu göstermiştir. Chen, Yan ve Gill (2020) ise çocukluk dönemindeki sosyoekonomik durumun yetişkinlikteki sağlık eşitsizliğinin ne kadarını açıkladığını Çin ve ABD üzerinden göstermiştir. Yazarlara göre ilgili oranlar Çin için %7-%16, ABD için %14-%30 aralığında değişmektedir.⁴ Benzer çalışmalar Türkiye için de gerçekleştirilmiştir. Örneğin Türkkan ve Aytekin (2009) Bursa ilindeki iki bölgeyi incelemiş ve sosyoekonomik açıdan dezavantajlı bölgelerde yer alan bireylerin sağlık durumlarının daha kötü olduğunu ortaya koymuştur. Dünya Sağlık Araştırması'ndan istifade eden Sözmen, Baydur, Simsek ve Ünal (2012) ise 2003 yılı için Türkiye'deki sağlık eşitsizliğini, yoğunlaşma endeksi anlamında, -0,15 bulmuştur. Yani, daha kötü sağlık durumunu daha çok yoksullar beyan etmektedir. 12 ilden 648 gözleme ait veri kullanan Kutlu (2020), t ve varyans ayrıştırma testlerini kullanarak sosyoekonomik statü ve öznel sağlık göstergeleri arasındaki aynı yönlü ilişkiyi göstermiştir.

Sağlık eşitsizliğini incelemeye yönelik yukarıda değinilen yaklaşımın yanı sıra çok daha yakın tarihlerde geliştirilen ikinci bir yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımda bireylerin kendilerine sunulan sıralı bir ölçek üzerinden tercihleri ile ifade ettikleri öznel sağlık değerlendirmelerinin dağılımı baskınlık, kutuplaşma ve/veya eşitsizlik endeksleri kullanılarak incelenmektedir (Abul Naga ve Yalçın, 2008; Allison ve Foster, 2004; Apouey, 2007; F. A. Cowell ve Flachaire, 2017). Böylece nitel bir değişken olarak öznel sağlık değerlendirmesinin sürekli bir değişken olan gelir gibi dağılımı incelenebilmektedir. Mesela, 27 Avrupa ülkesindeki sağlık eşitsizliğini ve kutuplaşmasını inceleyen Pascual, Cantarero ve Lanza (2018) sağlık eşitsizliğinin 2006-2009 ile 2013-2015 dönemleri arasında 0,347-0,460 aralığından 0,346-0,456 aralığına düştüğünü, benzer şekilde kutuplaşmanın da ilgili dönem aralığında 0,048-0,323 aralığından 0,047-0,319 aralığına gerilediğini göstermiştir. Kobus ve Morawski (2019) ise Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Hırvatistan verilerini kullanarak üç ülkeyi hem yoğunlaşma endekslerini hem de baskınlık fonksiyonunu kullanarak karşılaştırmıştır. Çek Cumhuriyeti'nin diğer iki ülkeye baskın geldiği tespit edilmiştir. Yani bu ülkede öznel sağlık değerlendirmesine dayalı göstergeler daha dengeli dağılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, yukarıda değinilen yaklaşımları bütünleştirerek, 2006-2017 dönemi için Türkiye'deki öznel sağlık değerlendirmesindeki kutuplaşma ve eşitsizliğin boyutlarını ortaya çıkarmaktır. Sosyoekonomik sınıf göstergesi olarak bireylerin meslek grubu ve hanenin gelir dağılımındaki konumu, kutuplaşma ve eşitsizlik endeksleri olarak da, sırasıyla, Abul Naga ve Yalçın (2008) ve Cowell ve Flachaire (2017) tarafından önerilen endeksler kullanılmıştır. Çalışmanın verisi 2006 yılından itibaren TÜİK tarafından toplanmakta olan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'ndan (GYKA) gelmektedir. Bildiğimiz kadarıyla Türkiye'deki sağlık eşitsizliğini sıralı ölçek kullanarak bir endeks vasıtasıyla hesaplayan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın yazına katkı sunacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, öznel sağlık durumunun belirleyicileri çok düzeyli

³ Sosyoekonomik durum ve sağlık arasındaki ilişkiye yönelik inceleme için bk. Adler ve Ostrove (1999), Kröger, Pakpahan ve Hoffmann (2015) ve Solar ve Irwin (2010).

⁴ Sağlık ve gelir arasındaki ilişkiye yönelik ampirik yazın incelemesi için bk. O'Donnell, Van Doorslaer ve Van Ourti (2015).

karma etkiler sıralı logit tahmin yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Bulgular, genel olarak ifade etmek gerekirse hem kutuplaşmanın hem de eşitsizliğin azaldığını göstermektedir. Meslek grubu ve hanenin gelir dağılımındaki konum bilgilerinin birleşimi neticesinde hesaplanan grup için kutuplaşma ve eşitsizlik endeks sonuçlarına göre her iki endeks değeri hem meslekler arasında hem de gelir dağılımı boyunca farklılaşmaktadır. Bazı meslek gruplarında gelir dağılımından bağımsız olarak daha yüksek daha yüksek kutuplaşma ve eşitsizlik görülmektedir.

Makalenin geri kalanı izleyen şekilde yapılandırılmıştır. İkinci kısım kullanılan yöntem etraflıca sunulmuştur. Veri ve değişkenlere ait bilgiler üçüncü kısımda bulunabilir. Bulgular dördüncü kısımda yer almaktadır. Beşinci kısım ile çalışma sonuçlanmaktadır.

2. YÖNTEM

Öznel sağlık değerlendirmelerinde kullanılan sıralı ölçeğin yapısı nedeniyle Gini, Atkinson veya varyans gibi eşitsizlik ölçütleri tutarlı sonuçlar vermemektedir. Bunun ardında yatan gerekçe bu endekslerin ortalama bağımlı olmaları ve kullanılan ölçek değiştiğinde sonuçların da değişmesidir. Bundan dolayı araştırmacılar bahsi geçen durumları göz önünde bulunduran daha dirençli endeksler geliştirmiştir. Burada Abul Naga ve Yalçın (2008) tarafından önerilen kutuplaşma endeksi ile Cowell ve Flachaire (2017) tarafından önerilen eşitsizlik endeksleri kullanılmıştır. Bu endekslerin seçilmesinin en önemli nedeni eşitsizlik yazınında sağlanması arzulanan aksiyomların büyük kısmını sağlamış olmalarıdır (Cowell, 2011). Endeksler Jenkins (2020) tarafından Stata programı için geliştirilen *ineqord* komutu ile hesaplanmıştır.

Abul Naga ve Yalçın (2008): Bireylerin karşı karşıya kaldıkları ölçek $c = (c_1, \dots, c_n)$, her bir kategoride bulunan bireylerin oranı da p_i olsun, $\pi = (p_1, \dots, p_n)$. i . kategoriye kadar olan oranların birikimli dağılım fonksiyonu $\Pi = (P_1, \dots, P_n)$, m de Π 'nin medyanı olsun. Bu durumda endeks aşağıdaki şekilde yazılabilir;

$$I_{\alpha, \beta}(\Pi) = \frac{\sum_{i < m} P_i^\alpha - \sum_{i \geq m} P_i^\beta + (n+1-m)}{(m-1) \left(\frac{1}{2}\right)^\alpha - \left[1 + (n-m) \left(\frac{1}{2}\right)^\beta\right] + (n+1-m)}, \quad \alpha, \beta \geq 1. \quad (1)$$

Eşitlik 1'den görüldüğü üzere bu endekste bir öncekinden farklı olarak iki parametre vardır; α ve β . Bu parametrelerin neyi ifade ettiği konusunda eşitliğin payı ipucu vermektedir; β 'nin herhangi bir değeri ve $\alpha \rightarrow 1$ durumunda endeksin dağılımın alt kısmındaki birikimli olasılık kümelenmesine olan hassasiyeti artmaktadır. $\alpha \rightarrow \infty$ durumunda ise endeksin medyanın altındaki dağılıma olan hassasiyeti ortadan kalkmaktadır. Tam tersi durumda ise endeks yalnızca medyanın altındaki dağılımı dikkate alacaktır (Abul Naga ve Yalçın 2008, 1620–21). Endeks tam eşitlik durumunda 0, tam kutuplaşma durumunda 1 değerini almaktadır.

Cowell ve Flachaire (2017): i bireyleri, k kategorileri, $k(i)$ de i . bireyin ait olduğu kategoriyi temsil etsin, $i = (1, \dots, n)$, $k = (1, \dots, K)$. Cowell ve Flachaire (2017) önceki endekslerden farklı bir yaklaşımla tek parametrelili iki endeks önermiştir. Birden fazla endeks elde edilmesinin nedeni i . bireyin “konumu” olan s_i 'nin ele alınış şeklidir. Endeks aşağıdaki şekilde yazılabilir;

$$I_{\alpha} = \begin{cases} \frac{1}{\alpha(\alpha-1)} \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n s_i^{\alpha} - 1 \right], & \alpha \neq 0, 1, \\ -\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \log s_i, & \alpha = 0. \end{cases} \quad (2)$$

Eşitlik 2’de yer alan s_i ’yi hesaplamaya dönük yaklaşım, yukarıda da belirtildiği üzere, iki endeks değerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Eğer $s_i = \sum_{l=1}^{k(i)} n_l / n$ şeklinde bir yaklaşım kullanılırsa i . kişinin bulunduğu kategoriye kadar olan gözlem toplamının oranı kullanılır ki yazarlar buna *downward looking* yaklaşımı demektedir. Eğer tam tersine $s_i = \sum_{l=k(i)}^K n_l / n$ kullanılırsa kişinin bulunduğu kategori ve sonrasındaki kategorilerde bulunan gözlem toplamının oranı kullanılacaktır ki yazarlar buna *upward looking* demektedir. Yazarlar referans değer olarak 1 değerini almıştır. Bu değer her bir kategoride yer alan gözlem değerlerinin birikimli dağılım fonksiyonunun alacağı en yüksek değerdir. Dahası, bu değer sayesinde endeksin negatif değer alma ihtimali ortadan kalkmaktadır. Bu nedenle, Eşitlik 2’de köşeli parantez içinde yer alan 1 değeri referans değeri temsil etmektedir. Ayrıca, eşitlikte yer alan α parametresi eşitsizliğin dağılımın farklı kısımlarına olan duyarlılığını temsil etmektedir, $0 \leq \alpha < 1$. Daha büyük (küçük) α değeri yüksek (düşük) konum değerlerine daha fazla ağırlık vermektedir (Cowell ve Flachaire 2017, 301–2). Endeks yalnızca aşağıdan 0 ile sınırlıdır.

Çok Düzeyli Karma Etkiler Sıralı Logit Tahmincisi

Çalışmanın ikinci amacı sosyoekonomik sınıf göstergelerinin öznel sağlık değerlendirmesi üzerindeki etkisini tahmin etmektir. Bu doğrultuda, çok düzeyli karma etkiler logit regresyon modeli kullanılmıştır. Geleneksel tahmin yöntemlerinin yerine bu yöntemin tercih edilme nedeni tesadüfi etkinin göz ardı edilmesinin tahminleri sapmalı yapacağı gerçeğidir (Demidenko, 2004, s. 354).

i bireyleri, j de bireylerin bulunduğu kümeleri gösterecek şekilde, $j = 1, \dots, M$, $i = 1, \dots, n_j$. \mathbf{x}_{ij} , $1 \times p$ boyutlu sabit etkiler için kullanılan açıklayıcı değişkenlerin yer aldığı satır vektörü, \mathbf{z}_{ij} , $1 \times q$ boyutlu tesadüfi etkilere karşılık gelen açıklayıcı değişkenlerin yer aldığı vektörü, \mathbf{u}_j tesadüfi etkiler kümesi ve κ kesim noktaları kümesi olsun. Bu durumda, bireyin beyan edeceği sağlık durumunun k ’den büyük bir kategoride olmasının birikimli olasılığı

$$\Pr(y_{ij} > k \mid \mathbf{x}_{ij}, \kappa, \mathbf{u}_j) = H(\mathbf{x}_{ij}\beta + \mathbf{z}_{ij}\mathbf{u}_j - \kappa_k) \quad (3)$$

şeklinde yazılabilir, $k = 1, \dots, K$, $\kappa = \{\kappa_1, \dots, \kappa_{K-1}\}$. Eşitlik 3’te $H(\cdot)$ birikimli olasılığı temsil eden logit birikimli dağılım fonksiyonudur. Bu çalışmada yalnızca tesadüfi kesim ele alınacağından $\mathbf{z}_{ij} = 1$ ’dir. Bu bilgiler ışığında, k çıktısının gözlenme olasılığı izleyen şekilde yazılabilir,

$$\begin{aligned} \Pr(y_{ij} = k \mid \kappa, \mathbf{u}_j) &= \Pr(\kappa_{k-1} < \mathbf{x}_{ij}\beta + \mathbf{z}_{ij}\mathbf{u}_j + \varepsilon_{ij} \leq \kappa_k) \\ &= \Pr(\kappa_{k-1} - \mathbf{x}_{ij}\beta - \mathbf{z}_{ij}\mathbf{u}_j < \varepsilon_{ij} \leq \kappa_k - \mathbf{x}_{ij}\beta - \mathbf{z}_{ij}\mathbf{u}_j) \\ &= H(\kappa_k - \mathbf{x}_{ij}\beta - \mathbf{z}_{ij}\mathbf{u}_j) - H(\kappa_{k-1} - \mathbf{x}_{ij}\beta - \mathbf{z}_{ij}\mathbf{u}_j). \end{aligned}$$

3. VERİ

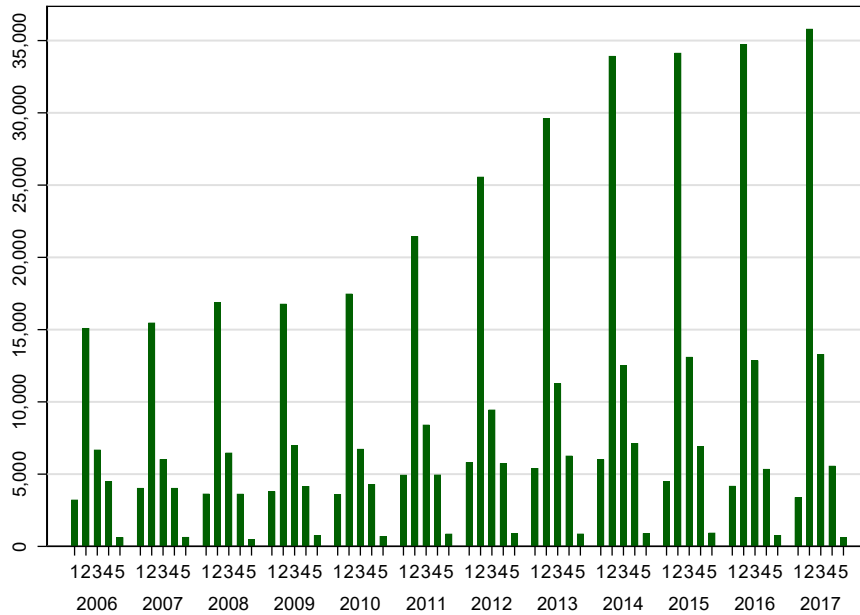
Çalışmanın tamamında TÜİK tarafından 2006 yılından itibaren kullanıma sunulan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (GYKA) veri seti kullanılmıştır. Çalışmada 2006-2017 dönemini kapsayan yatay kesit veri kullanılmıştır. GYKA öznel sağlık değerlendirme bilgilerinin yanı sıra bireylere ve hanelere ait çeşitli detaylı demografik ve sosyoekonomik bilgiler sunmaktadır. GYKA kullanıma

sunulduğu yılın bir önceki yılına ait bilgiler barındırmaktadır. Mesela 2007 yılında kullanıma sunulan ve kurulsam olarak 2007 yılı verisi olduğu beyan edilen veri setinin içindeki bilgiler 2006 yılındaki hanelere ve bireylere aittir. Çalışmadan elde edilen bulgular yorumlanırken kurumsal olarak ilan edilen tarihler kullanılacaktır. Fakat bulguların bir önceki yıla ait olduğu akılda tutulmalıdır. Havuzlanmış veriyi işaret eden toplam örneklem büyüklüğü 535.556'dır.

3.1. Değişkenler

Hem endeks hesaplamalarında hem de öznel sağlık durumunun belirleyicilerinin tahmin edildiği modelde odak noktamızı oluşturan temel üç değişken bulunmaktadır. Bunlar öznel sağlık durumunu gösteren sıralı ölçek ile sosyoekonomik sınıfı temsil ettiği düşünülen ve yazında da sıklıkla kullanılan bireyin meslek grubu ve hanenin geliridir (Manor, Matthews ve Power, 1997; Ravesteijn, van Kippersluis ve van Doorslaer, 2013).

Bireylerin öznel sağlık değerlendirmesi konusunda GYKA'da yer alan soru "Ferdin genel sağlık durumu" şeklindedir. Bu soru 1-5 arasında değerler almakta ve yalnızca 15 yaşından büyük bireylere sorulmuştur. Soruda yer alan değerlerin anlamları sırasıyla, 1 'çok iyi', 2 'iyi', 3 fena değil', 4 'kötü' ve 5 'çok kötü' şeklindedir. Genel bir fikir vermesi açısından sağlık değerlendirmelerinin yıllara göre dağılımı Şekil 1'de verilmiştir. Görüldüğü üzere sağlık durumu zaman içerisinde medyan değerin etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu durum kutuplaşmadaki azalmanın bir işareti olarak değerlendirilebilir.

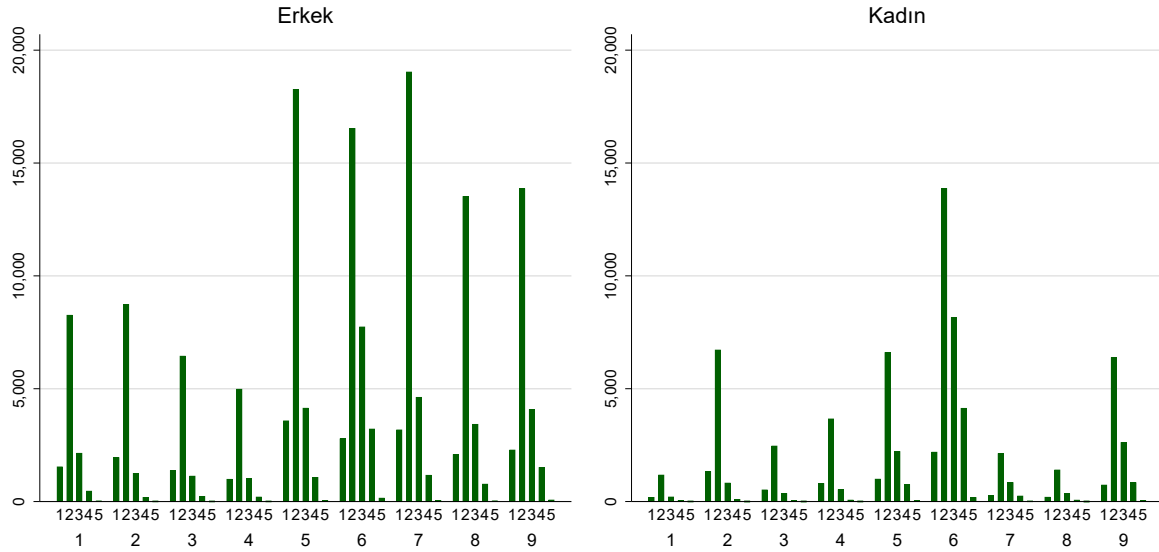

Şekil 1: Öznel Sağlık Değerlendirmesinin Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: GYKA kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Sosyoekonomik sınıf göstergesi olarak kullanılan değişkenlerden biri olan bireyin esas işindeki meslek kodu 2006-2011 yıllar için ISCO-88, 2011'den sonraki yıllar için ISCO-08 sınıflandırmalarına göre kodlanmıştır. İki sınıflandırma toplamda 9 meslek kategorisi barındırmakta ve aralarında küçük kavramsal farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle, meslek sınıflandırmasındaki değişimin analiz üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Meslek kategorisi kullanıldığında toplam örneklem 243.294'e düşmektedir. Bunun 168.595'i erkek, 74.699'u kadındır. Her bir meslek kategorisine göre öznel sağlık değerlendirmesindeki dağılım erkek ve kadın için Şekil 2'de gösterilmektedir. Sadece bu şekil bile sağlık durumunun mesleklere göre nasıl değiştiğinin anlaşılması açısından önemlidir. Hem erkek hem de kadın için sağlık değerlendirmesinde medyan üstü değerler, yani kötü ve çok kötü sağlık göstergeleri, bazı mesleklerde daha çok kişi tarafından

beyan edilmiştir. Aynı meslek kategorilerine bakıldığında sağlık göstergelerinin dağılımında cinsiyetler arasında ciddi bir fark görülmemektedir. Bir diğer sosyoekonomik sınıf göstergesi ise hanehalkı kullanılabilir geliridir. Bu değişken, OECD tarafından önerilen karekök ölçeği kullanılarak denk kullanılabilir gelire dönüştürülmüştür. Bu doğrultuda, kullanılabilir hane geliri hanede yaşayan toplam birey sayısının kareköküne bölünmüştür. Böylece farklı hane büyüklükleri arasındaki fark dikkate alınmıştır. Gelir değişkeninin sürekli olması nedeniyle kesikli değişken olan meslek kategorisi ile kombinasyonunun yapılması mümkün değildir. Bu işlemin gerçekleştirilebilmesi amacıyla gelir değişkeni %20'lik dilimlere bölünmüştür. Böylece gelir, 1 dağılımındaki birinci %20'lik dilimi, 5 ise son %20'lik dilimi belirtecek şekilde, beş kategoriye bölünmüştür. Değişkenlere ait açıklamalar Tablo 1'de verilmiştir.

Şekil 2: Öznel Sağlık Değerlendirmesinin Mesleklere Göre Dağılımı
Kaynak: GYKA kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 1: Sağlık, Meslek ve Gelir Değişkenine Ait Açıklamalar

Değişken	Değişken Tipi	Açıklama
Öznel Sağlık Değerlendirmesi	Sıralı	1 = Çok İyi, 2 = İyi, 3 = Fena değil, 4 = Kötü, 5 = Çok kötü.
Meslek Kodu	Çoklu	1 = [Kanun Yapıcılar, üst düzey] yöneticiler [ve müdürler], 2 = Profesyonel meslek mensupları, 3 = Teknisyenler, teknikerler [Yardımcı profesyonel] meslek mensupları, 4 = Büro [ve müşteri] hizmetlerinde çalışan elemanlar, 5 = Hizmet ve satış elemanları, 6 = Nitelikli tarım, [hayvancılık, avcılık, ormancılık] ve su ürünleri çalışanları, 7 = Sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar, 8 = Tesis ve makine operatörleri ve motajcılar, 9 = Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar.
Kullanılabilir Denk Hane Geliri	Sıralı	Sürekli değişken olan kullanılabilir denk hane gelir dağılımı %20'lik beş dilime bölünerek sıralı değişken ile ifade edilmiştir. 1 = İlk %20, 5 = Son %20.

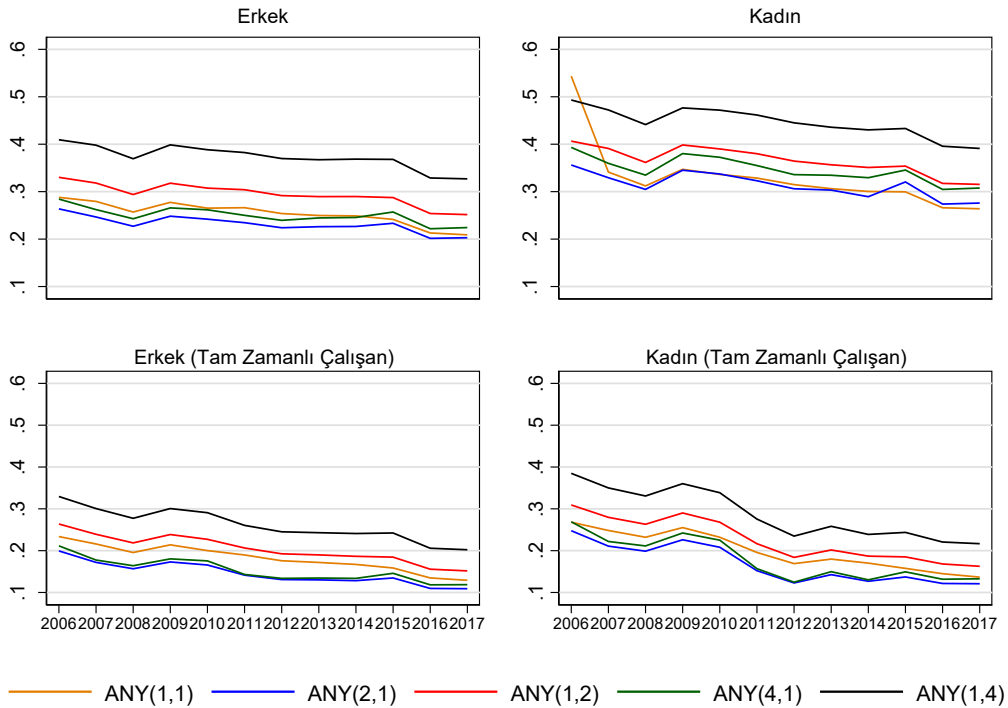
Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Not: Meslek koduna ait açıklamalarda köşeli parantez içindeki ifadeler ISCO-88 meslek sınıflandırmasına aittir.

Sosyoekonomik sınıfın temsilcileri olarak meslek ve hanenin gelir dağılımında bulunduğu yer değişkenleri aynı zamanda öznel sağlık değerlendirmesinin tahmin edildiği modelde de asli açıklayıcı değişkenler olarak yer almaktadır. Bu değişkenlerin yanı sıra iki grupta derlenen kontrol değişkenleri de kullanılmıştır. İlk grupta cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim ve bireyin kronik hastalığının olup olmadığını belirten değişkenler yer almaktadır. İkinci grup haneye ait bilgileri içeren değişkenlerden oluşmaktadır. Bunlar arasında, bölge, yakacak tipi, banyo, tuvalet, borulu su sistemi, sıcak su sistemi, nem sorunu, ısınma sorunu, çevre kirliliği ve hanenin yeteri kadar et tüketip tüketmediği konusunda bilgiler veren değişkenler bulunmaktadır. Bu değişkenlerin bireyin sağlığını etkileyen gözlemlenemeyen faktörleri kontrol edeceği düşünülmektedir.

4. BULGULAR

Abul Naga-Yalçın (ANY) kutuplaşma endeksine ait sonuçlar Şekil 3'te verilmiştir. Bulgularda ilk göze çarpan şey öznel sağlık değerlendirmesine ait kutuplaşmanın hem erkekler hem de kadınlar için, çalışma durumundan bağımsız olmak üzere, azalmasıdır. Bir diğer göze çarpan nokta kadınlarda erkeklere nazaran daha yüksek kutuplaşma olmasıdır. ANY endeksinin iki parametrelili (α , β) olması nedeniyle çeşitli parametre değerlerinin kombinasyonu farklı endeks sonuçları verecektir. $\alpha > \beta$ durumunda endeks dağılımının üst yarısına ağırlık verirken $\beta > \alpha$ durumunda dağılımın alt yarısına ağırlık vermektedir. $\alpha = \beta$ durumunda ise dağılımın her iki yarısına eşit ağırlık verilmektedir. Buradan hareketle dağılımın alt yarısına en yüksek ağırlığı veren ANY(1,4) değeri diğer kombinasyonlardan daha yüksek kutuplaşmanın olduğunu söylemektedir. Yani medyan değer altında kalan 1 'çok iyi' ve 2 'iyi' arasındaki kutuplaşma tam tersi durumu ifade eden ANY(4,1) ile ölçülen 4 'kötü' ve 5 'çok kötü' arasındaki kutuplaşmadan daha fazladır. Şekil 2 incelendiğinde bu bulguların ipucu bulunabilir.

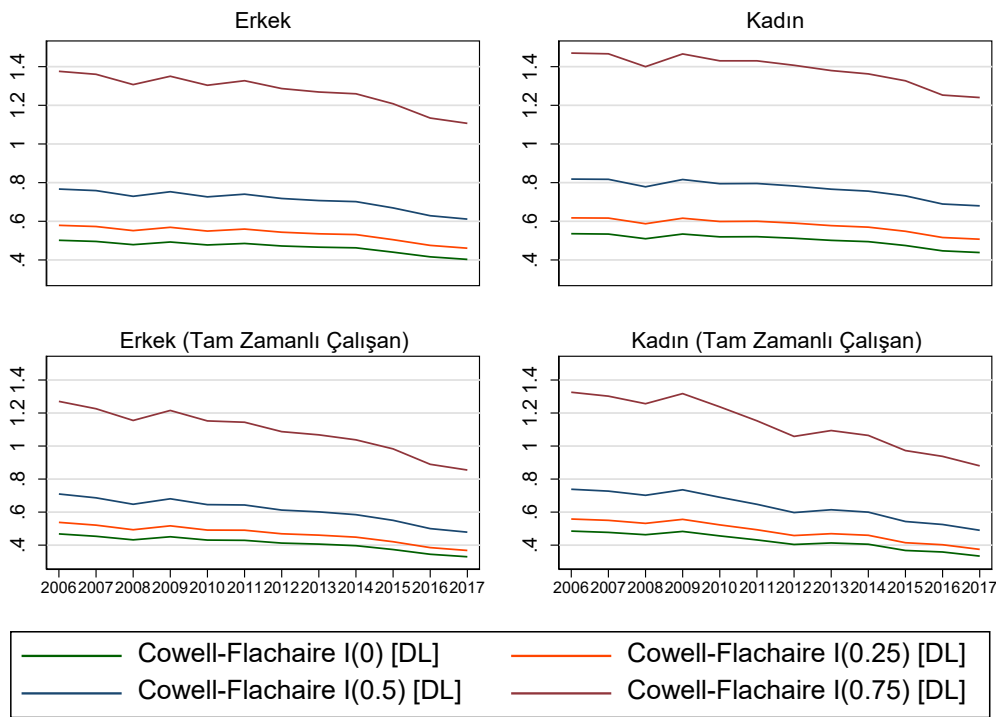

Şekil 3: Abul Naga-Yalçın Kutuplaşma Endeksi Sonuçları

Kaynak: GYKA kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tek parametrelili (α) Cowell-Flachaire (CF) eşitsizlik endeksine ait sonuçlar ise Şekil 4'te verilmektedir. Kutuplaşma endeksi sonuçlarında olduğu gibi eşitsizlik de zamanla

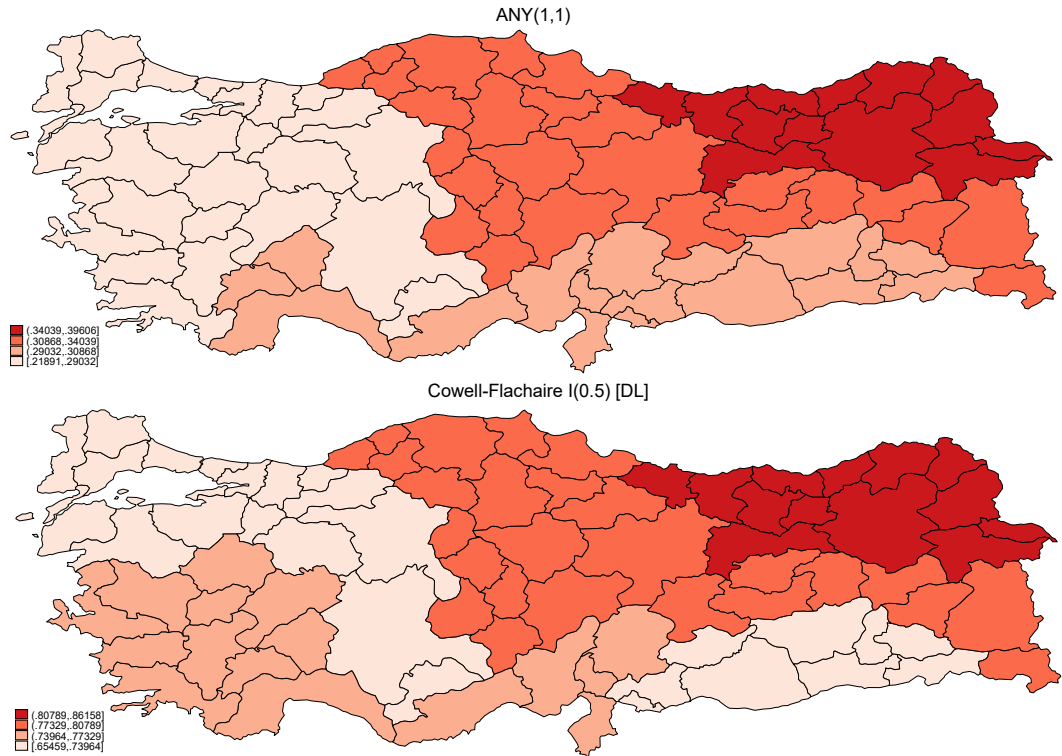
azalmaktadır. Endeksteki α parametresi toplam eşitsizliğin konum dağılımının farklı bölümlerinde yer alan bireylerin konum dağılımına olan hassasiyeti temsil etmektedir. α küçüldükçe konum dağılımının alt kısımdaki konum farklılıklarına olan hassasiyet artmaktadır. Yöntem kısmında bahsedildiği üzere CF endeksinin eşitsizliğe yaklaşımı nedeniyle her parametre değeri için iki sonuç elde edilebilir; i) *downward looking* (DL) ve ii) *upward looking* (UL). Burada DL yaklaşımına odaklanacağız, çünkü öznel sağlık değerlendirme ölçeğinde yer alan daha küçük değerler daha çok arzulanmaktadır; bireyler sağlıklarının ‘çok iyi’ veya ‘iyi’ olmasını arzular. Fakat tam anlamıyla yorum yapabilmek için ilgili parametrelere karşılık gelen DL ve UL değerlerinin karşılaştırılması gerekmektedir. Arzulanan değerlerin daha küçük ölçek değerleriyle temsil edilmesi nedeniyle DL değerlerinin DU değerlerinden küçük olması gerekmektedir. Bu durumda dağılım daha küçük değerlere doğru çarpık olacaktır ki bu eşitsizliğin düşmesi anlamına gelmektedir. Dört farklı örneklem grubu için hesaplanan dört farklı parametre olması nedeniyle burada parametre değerlerinden yalnızca biri ($\alpha = 0,5$) yorumlanacaktır. Çalışmayan erkekler için hesaplanan ve incelenen dönemin ilk ve son yıllarına ait değerler, sırasıyla, $I_{2006(\alpha=0,5)}^{DL} = 0,767 < I_{2006(\alpha=0,5)}^{UL} = 0,818$ ve $I_{2017(\alpha=0,5)}^{DL} = 0,611 < I_{2017(\alpha=0,5)}^{UL} = 0,685$ şeklindedir. Bu eşitsizlikler göstermektedir ki çalışmayan erkekler için sağlık ilgili dönemde sağlık eşitsizliği azalmıştır. Çalışan erkekler için hesaplanan değerler ise $I_{2006(\alpha=0,5)}^{DL} = 0,709 < I_{2006(\alpha=0,5)}^{UL} = 0,751$ ve $I_{2017(\alpha=0,5)}^{DL} = 0,478 < I_{2017(\alpha=0,5)}^{UL} = 0,524$ şeklindedir. Çalışmayan erkeklerdeki daha yüksek eşitsizliğin nedeninin bilhassa yaşlı grubun bu kategoride daha çok yer almasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Tüm kadınların yer aldığı örneklem için hesaplanan eşitsizlik değerleri $I_{2006(\alpha=0,5)}^{DL} = 0,818 < I_{2006(\alpha=0,5)}^{UL} = 0,867$ ve $I_{2017(\alpha=0,5)}^{DL} = 0,68 < I_{2017(\alpha=0,5)}^{UL} = 0,76$ şeklindedir. Çalışan kadınlar için hesaplanan değerler ise $I_{2006(\alpha=0,5)}^{DL} = 0,738 < I_{2006(\alpha=0,5)}^{UL} = 0,79$ ve $I_{2017(\alpha=0,5)}^{DL} = 0,49 < I_{2017(\alpha=0,5)}^{UL} = 0,544$ şeklindedir. Her iki grup için dağılımların daha küçük değerlere doğru çarpık olduğu görülmüştür.

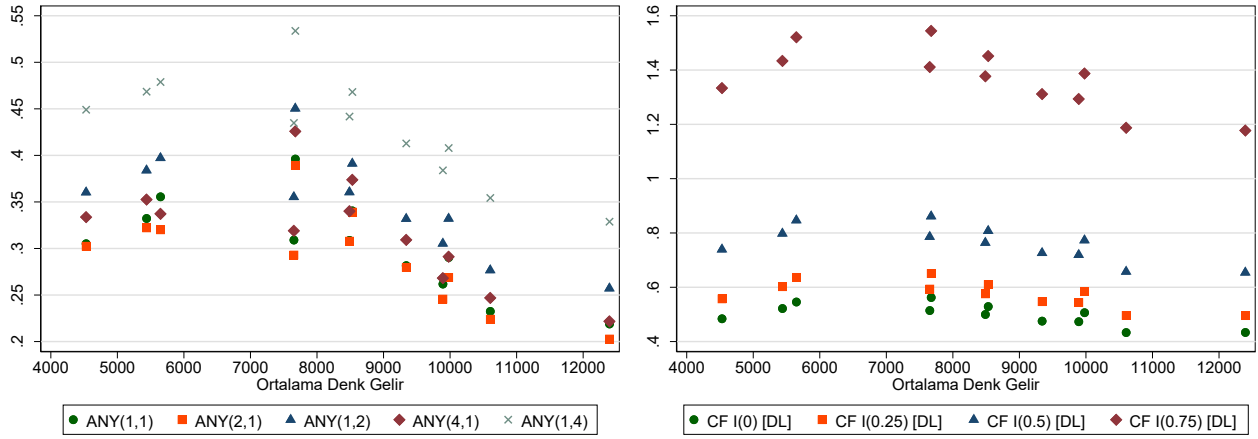
Şekil 4: Cowell-Flachaire Eşitsizlik Endeksi Sonuçları

Kaynak: GYKA kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Hem sağlık kutuplaşmasının ve eşitsizliğinin bölgeler itibarıyla nasıl değiştiğini görmek amacıyla havuzlanmış veriden türetilen istatistiki bölge birimleri sınıflandırması düzey 1'e göre oluşturulan bölgesel sonuçlar harita olarak Şekil 5'te verilmiştir. Her iki endeksten birer sonuç alınmıştır. ANY(1,1) değeri medyan değerın üstüne ve altına eşit ağırlığın verildiğini ifade etmektedir. Sonuçlara göre Doğu Karadeniz (ANY(1,1) = 0,396 ve CF(0,5) = 0,861) ve Kuzeydoğu Anadolu (ANY(1,1) = 0,355 ve CF(0,5) = 0,846) bölgeleri iki endekste de en yüksek değerlere sahip bölgelerdir. En düşük değerler ANY(1,1) = 0,218 ve CF(0,5) = 0,654 ile İstanbul'a aittir. Haritalarda sunulan değerlerin hesaplanmasında tüm örneklemin kullanılması nedeniyle böyle bir sonuçla karşılaşmak şaşırtıcı değildir, çünkü ilgili bölgelerde yaşlı nüfusun yüksek olduğu bilinen bir gerçektir. Haritada dikkat çeken bir başka nokta, her iki endeksin ülkenin batısından doğrusuna doğru gidildikçe artması nedeniyle, sağlık kutuplaşması ve eşitsizliği ile iktisadi gelişme ile arasında bir ilişkinin varlığıdır. Bunu görebilmek amacıyla daha önce haneler için hesaplanan denk kullanılabilir hane gelirinin yıl ortalaması ile endeks değerlerinin grafiği çizilmiştir. Bulgular Şekil 6'da sunulmuştur. Şekilden de anlaşıldığı üzere beklentimiz gerçekleşmiştir. Bu bilhassa kutuplaşma için geçerlidir. Gelir ve eşitsizlik arasındaki ters-U ilişkisi çok daha hafiftir. Bu durum, en azından bölgeler arasındaki farklılıklar anlamında, sağlık eşitsizliği sosyoekonomik bir sınıf göstergesi olan gelire birlikte değişmektedir.

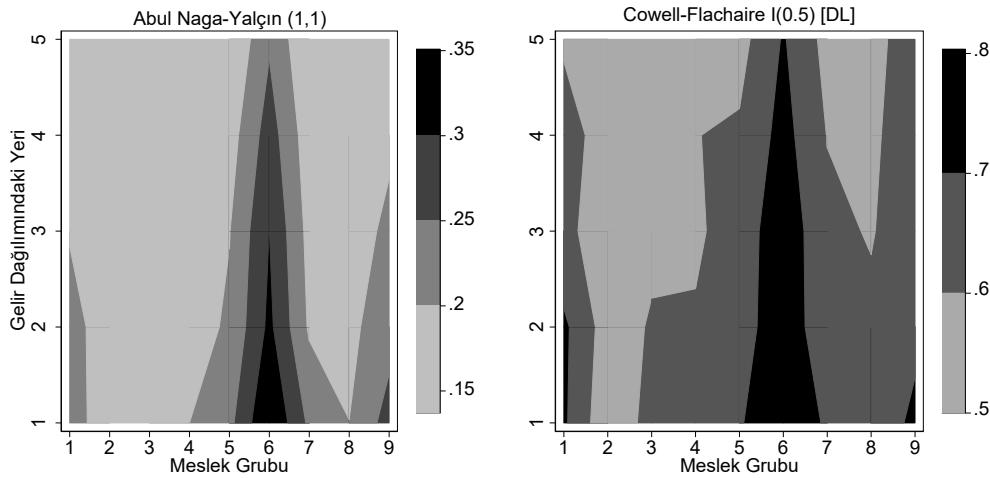
Şekil 5: Bölgesel Kutuplaşma ve Eşitsizlik Endeks Sonuçları
Kaynak: GYKA kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 6: Bölgesel Gelir ile Kutuplaşma-Eşitsizlik Arasındaki Ters-U İlişkisi

Kaynak: GYKA kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bölgesel değerler üzerinden sağlık kutuplaşması ve eşitsizliğinin gelire göre değiştiği söylenebilir de bireylerin gelir dağılımında bulunduğu konum anlamında gelir endeksleri hakkında bir şey söylememektedir. Bireyin bulunduğu gelir dilimi tek başına değil, çalışmanın bir diğer sosyoekonomik sınıf göstergesi olan meslek grubu değişkeniyle birlikte analize dâhil edilecektir. Böylece gelir ve meslek kombinasyonunun olası etkileri daha net görülebilecektir. Bu bağlamda, havuzlanmış veri kullanarak her bir gelir dilimi ve meslek eşleşmesi için endeksler hesaplanmıştır. Tüm olası endeks sonuçları yerine bir kere daha sadece ANY(1,1) ve CF(0,5) sonuçları gösterilmiştir. Bulgular Şekil 7’de verilmiştir.

Şekil 7: Gelir Dağılımı ve Meslek Grubuna Göre Sağlıkta Kutuplaşma ve Eşitsizlik

Kaynak: GYKA kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

İki sosyoekonomik sınıf kombinasyonunda yer alan her bir grup için hesaplanan endeks sonuçları net bir biçimde göstermektedir ki sağlıkta kutuplaşma ve eşitsizlik yalnızca meslek grupları arasında değil, aynı zamanda aynı meslek grubu içinde de bireyin gelir dağılımındaki pozisyonuna göre de değişkenlik göstermektedir. Her iki endekste de gelir dağılımından bağımsız olarak, yoğunluk 6 numaralı (nitelikli tarım, [hayvancılık, avcılık, ormancılık] ve su ürünleri çalışanları) meslek grubunda gerçekleşmektedir. Bu beklenmedik bir sonuç değildir. İlgili meslek grubunu icra edenler çoğunlukla düşük eğitim seviyesine sahip bireylerdir. Örneğin kullandığımız veri setinde 6 numaralı meslek grubuna ait olan bireylerin %92,1’i ilköğretim mezunu veya hiç okula gitmemiş kişilerden oluşmaktadır. Bu da bireylerin teknolojik tarım ve hayvancılık yerine beden gücüne dayalı iş yapım biçimlerinin benimsenmiş olabileceğini akıllara getirmektedir. Sonuç olarak, muhtemelen yetiştikleri

hanelerin düşük gelire sahip olması düşük eğitime neden olmuş, düşük eğitim bireyleri beden gücüne dayalı tarım ve hayvancılığa mahkûm etmiş ve bu durum da onların sağlığını olumsuz etkilemiştir.

Kutuplaşma endeksi olan ANY(1,1)'de gelirin etkisi daha net görülmektedir. 2 (Profesyonel meslek mensupları), 3 (Teknisyenler, teknikerler [Yardımcı profesyonel] meslek mensupları) ve 8 (Tesis ve makine operatörleri ve motajcılar) numaralı meslek gruplarında endeks sonucu gelir dağılımındaki konuma göre çok az değişkenlik göstermektedir. 1 ([Kanun Yapıcılar, üst düzey] yöneticiler [ve müdürler]) ve 9 (Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar) numaralı meslek gruplarında ise gelir dağılımındaki konuma göre değişim çok daha dikkat çekicidir. Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışıp gelir dağılımının alt kısımlarında yer alan bireyler üst kısımlarında yer alanlara göre daha yüksek kutuplaşmaya sahiptir. Benzer, fakat hem meslek grupları arasındaki hem de kendi içlerinde gelir dağılımına göre geçişlerin çok daha belirgin olduğu, bulgular eşitsizlik endeksinde de görülmektedir. 6 numaralı meslek grubu için, kutuplaşmanın aksine, eşitsizlik gelir dağılımının her diliminde yüksek değerler almaktadır. Bu durum ilgili meslek grubunda bulunanların diğer meslek grubunda bulunanlarla kıyaslanınca medyan üstü, yani daha kötü sağlık durumunu ifade eden, ölçek değerlerini daha fazla seçtiği anlamına gelmektedir.

Son olarak, çalışmanın ikinci amacı sayılabilecek öznel sağlık durumu değerlendirmesinin belirleyicilerinin tahmin sonuçlarına yer vereceğiz. Model tahmininde kullanılan kontrol değişkenleri adım adım eklenerek model genişletilmiş, bu nedenle hem gelir hem de meslek grubu değişkenleri için üçer tane denklem tahmin edilmiştir. 1. modelde bölge ve yıl, 2. modelde 1. model + cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim ve kronik rahatsızlık durumu ve 3. modelde 2. model + hanede kullanılan yakacak, hanede borulu su, sıcak su, nem, ısınma problemi olup olmadığı, hanenin bulunduğu yerde hava ve çevre kirliliğinin mevcudiyeti ve hanenin yeteri kadar et tüketip tüketmediği bilgisi yer almaktadır. Aynı değişkenler aynı sıra ile 4, 5, ve 6 numaralı modellerde de kullanılmıştır. Ayrıca, örneklem 25-64 yaşa aralığıyla sınırlanmıştır. Bunun nedeni eğitimde olanların ve 65 yaş ve üstü yaşlı grubun etkisini ortadan kaldırmaktır.

Tablo 2'de sosyoekonomik sınıf göstergeleri olarak kullanılan gelir dağılımı ile bireyin meslek grubunun öznel sağlık değerlendirmesini ne yönde etkilediğine dair tahminler yer almaktadır. Gelir dağılımı değişkeninde birinci dilim, meslek değişkeninde de birinci meslek grubu temel kategori olarak alınmıştır. Bu nedenle yorumlar ilgili değişkenin temel kategorisine göre yapılmalıdır. Logit tahmin yönteminin yapısı gereği tabloda verilen katsayıların doğrudan yorumlanması mümkün değildir. Odak noktamızı katsayıların büyüklükleri yerine işaretleri oluşturduğundan ayrıca marjinal etkiler verilmemiştir. Tüm bunlar göz önüne alındığında, üç numaralı en geniş modele göre gelir dağılımının daha üst kısımlarında olanlar birinci dilimde olanlara göre daha küçük öznel sağlık değerlendirmesi seçme ihtimali artmaktadır. Dolayısıyla, öznel sağlık değerlendirmesi bir sosyoekonomik sınıf göstergesi olan gelire göre değişmektedir. Daha yüksek gelirli hanelerde bulunan bireyler daha iyi sağlık durumu beyan etme eğiliminde olacaklardır. Model genişledikçe mevcut değişkenlerin işaretlerini koruması etki yönünün tutarlığı anlamında önemlidir.

İkinci sosyoekonomik sınıf göstergesi olan bireyin meslek grubunun etkileri de mesleğin sağlık üzerinde nasıl etkili olduğunu göstermektedir. Bir kere daha en geniş modele (6. model) odaklanalım. Tahmin sonucuna göre yalnızca profesyonel meslek sahiplerinin [kanun yapıcılar, üst düzey] yöneticiler [ve müdürler] grubundan daha iyi sağlık kategorilerini seçme ihtimali bulunmaktadır. Bunun dışındaki tüm meslek grubunda bulunanlar [Kanun Yapıcılar, üst düzey] yöneticiler [ve müdürler] ile karşılaştırıldığında daha kötü sağlık durumu belirtmektedir. Bunlar içerisinde katsayısının büyüklüğü nedeniyle dikkat çeken bir kere daha 6. grupta bulunan nitelikli tarım, [hayvancılık, avcılık, ormancılık] ve su ürünleri çalışanlarıdır. Bir diğer grup ise nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlardır. Birinci grupta çalışanlarla karşılaştırıldığında bu iki grupta çalışmak için ihtiyaç duyulan mesleki yeterliliğin düşüklüğü daha önce sözü edilen bireyin içine doğduğu hanenin geliri, eğitim düzeyi ve sağlık durumu döngüsünü akıllara getirmektedir. Bir kere

daha görüldüğü üzere bireylerin öznel sağlık değerlendirmeleri bir sosyal sınıf göstergesi olan meslek gruplarına göre değişmektedir.

Tablo 2: Sağlık Durumunun Belirleyicileri

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
<i>Gelir Dağılımındaki Konumu</i>						
2. %20	-0.420*** (0.0153)	-0.349*** (0.0164)	-0.211*** (0.0165)			
3. %20	-0.646*** (0.0155)	-0.566*** (0.0167)	-0.339*** (0.0171)			
4. %20	-0.882*** (0.0155)	-0.742*** (0.0169)	-0.416*** (0.0178)			
5. %20	-1.319*** (0.0158)	-1.069*** (0.0177)	-0.639*** (0.0191)			
<i>Meslek Grubu</i>						
	Profesyonel meslek mensupları			-0.499*** (0.0281)	-0.157*** (0.0325)	-0.145*** (0.0324)
	Teknisyenler, teknikerler [Yardımcı profesyonel] meslek mensupları			-0.256*** (0.0323)	0.114** (0.0362)	0.0621 (0.0361)
	Büro [ve müşteri] hizmetlerinde çalışan elemanlar			-0.163*** (0.0327)	0.188*** (0.0372)	0.103** (0.0371)
	Hizmet ve satış elemanları			0.278*** (0.0268)	0.401*** (0.0300)	0.241*** (0.0300)
	Nitelikli tarım, [hayvancılık, avcılık, ormancılık] ve su ürünleri çalışanları			1.290*** (0.0270)	0.712*** (0.0310)	0.428*** (0.0319)
	Sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar			0.346*** (0.0273)	0.589*** (0.0314)	0.375*** (0.0315)
	Tesis ve makine operatörleri ve motajcılar			0.270*** (0.0285)	0.471*** (0.0327)	0.275*** (0.0327)
	Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar			0.774*** (0.0277)	0.699*** (0.0317)	0.406*** (0.0321)
Kontrol Değişkenleri	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
σ_i^2	1.589*** (0.0230)	1.779*** (0.0256)	1.694*** (0.0249)	1.894*** (0.0461)	2.245*** (0.0541)	2.157*** (0.0528)
<i>N</i>	361485	361485	361485	199367	199367	199367

Kaynak: GYKA kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Not: Standart hatalar parantez içindedir. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

5. SONUÇ

Sağlık bireylerin yaşamlarında ulaşmayı arzu ettiği diğer çıktılarının istenen düzeyde elde edebilmelerinde hayati öneme sahip bir faktördür. Pek çok saha araştırması tutarlı bir şekilde sağlığın yaşamdaki en önemli faktör olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla, bireylerin mutlu olmaları ve/veya kendilerini gerçekleştirmeleri isteniyorsa sağlığın amaca yönelik oluşturulan politikalarla bireylerin sosyoekonomik konumlarından bağımsız kılınması gerekmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada Türkiye’de bireylerin sağlık düzeylerinin bir göstergesi olarak kullanılan öznel sağlık değerlendirmesinin bireyin bulunduğu sosyoekonomik sınıfa göre değişip değişmediği incelenmiştir. Bulgular sadece sınıf göstergeleri olarak kullanılan gelir ve meslek grubu arasında değil, sınıf içinde de kayda değer değişimin varlığına işaret etmektedir. Bilhassa düşük düzeyde eğitim gerektiren, yoğun şekilde beden gücüne dayalı meslek grubunda bulunan bireyler arasında hem kutuplaşma hem de eşitsizlik yüksek düzeydedir. Dahası, diğer pek çok sosyal problemde olduğu gibi sağlık kutuplaşması ve eşitsizliğinde de doğu-batı uçurumuyla karşılaşmaktadır. Tıpkı gelir eşitsizliğinde olduğu gibi bölgesel sağlık kutuplaşması ve eşitsizliği ile bölgesel gelir arasında ters-U ilişkisinin tespiti çalışmanın dikkat çekici bulgularından biri olmuştur. İki olgu arasındaki ilişkinin derinlemesine incelenmesi gelecek çalışmalara bırakılmıştır.

Burada her ne kadar sağlık ve sosyoekonomik sınıf arasındaki ilişki mikro düzeyde incelenmiş olsa da makro ve politik-ekonomik faktörlerin de göz ardı edilmemesi gerektiği bir gerçektir. Zira gelirin ve mesleğin toplumdaki dağılımı, her ne kadar ana akım iktisat bu dağılımların büyük ölçüde “bireysel çaba” tarafından şekillendiğini iddia etse de politik tercihlerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Bu bağlamda, bireyin içine doğduğu hanenin sosyoekonomik sınıfından bağımsız bir şekilde eğitime ulaşımı sağlanmalıdır. Çünkü bireyin eğitim süreci sonunda edineceği mesleği onun gelirini, bu gelir de bireyin yaşam koşullarını (toplumsal sınıftaki konumunu) belirleyecektir. Tüm bunlar da sonuç olarak bireyin sağlığını etkileyecek ve döngü başa dönecektir. Karar alıcıların herkese eşit kalitede eğitim ulaştırmasının bu döngünün kırılması yolunda atılacak adımların ilki ve en önemlisi olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abul Naga, R. H. ve Yalçın, T. (2008). Inequality measurement for ordered response health data. *Journal of Health Economics*, 27(6), 1614–1625. doi:10.1016/j.jhealeco.2008.07.015
- Adler, N. E. ve Ostrove, J. M. (1999). Socioeconomic Status and Health: What We Know and What We Don't. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 896(1), 3–15. doi:10.1111/j.1749-6632.1999.tb08101.x
- Allison, R. A. ve Foster, J. E. (2004). Measuring health inequality using qualitative data. *Journal of Health Economics*, 23(3), 505–524. doi:10.1016/j.jhealeco.2003.10.006
- Altındağ, Ö. ve Yıldız, A. (2020). Türkiye’de Sağlık Politikalarının Dönüşümü. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 157–184. doi:10.20493/birtop.742637
- Apouey, B. (2007). Measuring health polarization with self-assessed health data. *Health Economics*, 16(9), 875–894. doi:10.1002/hec.1284
- Chen, X., Yan, B. ve Gill, T. M. (2020). *Childhood Circumstances and Health Inequality in Old Age: Comparative Evidence from China and the United States* (No: 13460). Discussion Paper Series. Bonn. <http://ftp.iza.org/dp13460.pdf>
- Costa-Font, J. ve Hernández-Quevedo, C. (2012). Measuring inequalities in health: What do we know? What do we need to know? *Health Policy*, 106(2), 195–206. doi:10.1016/j.healthpol.2012.04.007
- Cowell, F. (2011). *Measuring Inequality*. LSE Perspectives in Economic Analysis (3. bs.). New York: Oxford University Press.
- Cowell, F. A. ve Flachaire, E. (2017). Inequality with Ordinal Data. *Economica*, 84(334), 290–321. doi:10.1111/ecca.12232
- Dedeoğlu, N. (1990). Health and social inequalities in Turkey. *Social Science & Medicine*, 31(3), 387–392. doi:10.1016/0277-9536(90)90285-Z
- Demidenko, E. (2004). *Mixed Models: Theory and Applications*. Wiley Series in Probability and Statistics. Hoboken, NJ, USA: John Wiley & Sons, Inc. doi:10.1002/0471728438
- Fritzell, J. (2014). Health Inequality and Social Justice. M. Reisch (Ed.), *Routledge International Handbook of Social Justice* içinde (ss. 339–352). New York: Routledge.
- Gray, A. M. (1982). Inequalities in Health. The Black Report: A Summary and Comment. *International Journal of Health Services*, 12(3), 349–380.
- Hall, P. A. ve Lamont, M. (Ed.). (2009). *Successful Societies: How Institutions and Culture Affect Health*. Cambridge University Press.
- Illsley, R. ve Baker, D. (1991). Contextual variations in the meaning of health inequality. *Social Science & Medicine*, 32(4), 359–365. doi:10.1016/0277-9536(91)90336-B
- Jenkins, S. P. (2020). Comparing distributions of ordinal data. *The Stata Journal: Promoting communications on statistics and Stata*, 20(3), 505–531. doi:10.1177/1536867X20953565
- Kobus, M. ve Morawski, L. (2019). Comparing Cardinal and Ordinal Approaches to Measuring Socioeconomic Inequalities in Health. *Eastern European Economics*, 57(6), 484–502. doi:10.1080/00128775.2019.1662729

- Kröger, H., Pakpahan, E. ve Hoffmann, R. (2015). What causes health inequality? A systematic review on the relative importance of social causation and health selection. *The European Journal of Public Health*, 25(6), 951–960. doi:10.1093/eurpub/ckv111
- Kutlu, İ. (2020). Sağlık ve Sosyoekonomik Statü Bazı Sağlık Göstergelerine Göre Sosyoekonomik Statü Farklarının İncelenmesi. *İnsan & Toplum*, 10(4), 289–322.
- Manor, O., Matthews, S. ve Power, C. (1997). Comparing measures of health inequality. *Social Science & Medicine*, 45(5), 761–771. doi:10.1016/S0277-9536(96)00412-1
- Masseria, C., Hernández-Quevedo, C. ve Allin, S. (2010). Health inequality: what does it mean and how can we measure it? *Expert Review of Pharmacoeconomics & Outcomes Research*, 10(2), 177–186. doi:10.1586/erp.10.14
- McCartney, G., Popham, F., McMaster, R. ve Cumbers, A. (2019). Defining health and health inequalities. *Public Health*, 172, 22–30. doi:10.1016/j.puhe.2019.03.023
- O'Donnell, O., O'Neill, S., Van Ourti, T. ve Walsh, B. (2016). Conindex: Estimation of Concentration Indices. *The Stata Journal: Promoting communications on statistics and Stata*, 16(1), 112–138. doi:10.1177/1536867X1601600112
- O'Donnell, O., Van Doorslaer, E. ve Van Ourti, T. (2015). Health and Inequality. A. B. Atkinson ve F. Bourguignon (Ed.), *Handbook of Income Distribution* içinde (C. 2, ss. 1419–1533). Amsterdam: North-Holland. doi:10.1016/B978-0-444-59429-7.00018-2
- Pascual, M., Cantarero, D. ve Lanza, P. (2018). Health polarization and inequalities across Europe: an empirical approach. *The European Journal of Health Economics*, 19(8), 1039–1051. doi:10.1007/s10198-018-0997-8
- Pew Research Center. (2014). *People in Emerging Markets Catch Up to Advanced Economies in Life Satisfaction*. <https://www.pewresearch.org/global/wp-content/uploads/sites/2/2014/10/Pew-Research-Center-Life-Satisfaction-Report-FINAL-October-30-2014.pdf>
- Ravesteijn, B., van Kippersluis, H. ve van Doorslaer, E. (2013). The Contribution of Occupation to Health Inequality. P. R. Dias ve O. O'Donnell (Ed.), *Health and Inequality* içinde , Research on Economic Inequality (C. 21, ss. 311–332). Emerald Group Publishing Limited. doi:10.1108/S1049-2585(2013)0000021014
- Şimşek, H. ve Kılıç, B. (2012). Sağlıkta eşitsizliklerle ilgili temel kavramlar. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*, 10(2), 116–127. doi:10.20518/tjph.173070
- Solar, O. ve Irwin, A. (2010). *A Conceptual Framework for Action on the Social Determinants of Health* (No: 2). Social Determinants of Health Discussion Paper. Geneva. https://www.who.int/social_determinants/corner/SDHDP2.pdf
- Sözmen, K., Baydur, H., Simsek, H. ve Ünal, B. (2012). Decomposing socioeconomic inequalities in self assessed health in Turkey. *International Journal for Equity in Health*, 11(1), 73. doi:10.1186/1475-9276-11-73
- The World Bank. (2020). Mortality rate, under-5 (per 1,000 live births). (ET: 12 Aralık 2020) <https://data.worldbank.org/indicator/SH.DYN.MORT>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2019. *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*. 26 Aralık 2020 tarihinde <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33729>
- Türkkan, A. ve Aytekin, H. (2009). Socioeconomic and Health Inequality in Two Regions of Turkey. *Journal of Community Health*, 34(4), 346–352. doi:10.1007/s10900-009-9160-x
- Wang, H., Wang, C. ve Halliday, T. J. (2018). Health and health inequality during the great recession: Evidence from the PSID. *Economics & Human Biology*, 29, 17–30. doi:10.1016/j.ehb.2018.01.001
- Whitehead, M. (1992). The Concepts and Principles of Equity and Health. *International Journal of Health Services*, 22(3), 429–445. doi:10.2190/986L-LHQ6-2VTE-YRRN
- WHO-UNICEF. (2020). Basic handwashing facility coverage (2017). (ET: 12 Aralık 2020) <https://washdata.org/data/household#!/dashboard/3520>

Örgütlerde Simbiyotik Yaşam: İşbirlikçiler, Sığıntılar ve Asalaklar

Symbiotic Life in Organizations: Collaborators, Refugees and Parasites

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.855529>

Muhammet Hamdi MÜCEVHER*

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi:
06.01.2021

Kabul Tarihi:
19.02.2021

©2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Öz

Disiplinler arası bir bakış açısıyla ele alınan bu çalışmanın amacı, simbiyotik ilişkilerin örgüt yaşamında varlığını incelemektir. Çalışmanın amacını gerçekleştirmek için simbiyotik yaşam meşhuru, örgüt yaşamına indirgenmiştir. Zira örgüt içinde de simbiyotik ilişkiler söz konusudur. Biyoloji kökenli bir kavram olan simbiyotik yaşamda, canlılar, birlikte ve birbirine bağımlı olarak ortak yaşamaktadır. Bu türden bir ilişkide en dikkat çeken husus, canlıların birbirini yarar sağlama ya da zarar verme yönüyle etkilemeleridir. Yapılan inceleme sonucunda, örgüt yaşamında da bir başkası üzerinden geçinenler, bir başkasının gölgesine sığınanlar, kendini kullandıranlar ve tek taraflı ya da karşılıklı çıkar gözeterek iş ortaklığı gözetilenler olduğu gözlemlenmiştir. Neticede, örgütlerde simbiyotik ilişki içerisinde hareket eden üç farklı çalışan tipi ve davranışı tanımlanmıştır: İşbirlikçiler, sığıntılar ve asalaklar.

Anahtar Kelimeler: Simbiyotik yaşam, simbiyotik ilişki, ortak yaşam, örgüt, işletme.

Abstract

The aim of this study, which is handled with an interdisciplinary perspective, is to examine the existence of symbiotic relationships in organizational life. In order to realize the aim of the study, the concept of symbiotic life has been reduced to organizational life. Because there are symbiotic relationships within the organization. In symbiotic life, which is a concept based on biology, living things live together and depend on each other. The most striking point in this type of relationship is that living things affect each other to benefit or harm. As a result of the examination, it was determined that there are people who live on someone else in the life of the organization. In addition, the presence of those who took shelter in someone else's shadow was also observed. Again, there are those who pursue business partnerships on a unilateral or mutual interest. As a result, three different types of workers and behaviors have been identified in organizations acting in symbiotic relationship: collaborators, refugees and parasites.

Keywords: Symbiotic life, symbiotic relationship, symbiosis, organization, business.

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
06.01.2021

Accepted:
19.02.2021

©2021 JEBUPOR
All rights reserved.

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

Employees collaborate and establish various relationships in order to continue their activities, cope with variable conditions and complete each other's missing parts. Employees increase their skills and maintain their continuity through these relationships that aim to achieve mutual benefit. Inspired by the concept of biological originated symbiosis, we can name such relationships as symbiotic relationships. The aim of this study is to examine whether symbiotic relationships exist in organizational life.

Literature Review:

The essence of symbiotic relationships is the survival efforts of organisms. Symbiotic relationships generally aim to achieve mutual benefit. Symbiotic relationships are two or more people taking action towards a common or specific goal.

By reducing the concept of symbiosis to the organization, it can be mentioned about symbiotic relations as well as industrial (organizational) symbiosis in terms of relations between organizations. Industrial symbiosis is when organizations join forces to adapt to changing environmental conditions, gain competitive advantage, reduce costs, improve their skills and complete their deficiencies. One of the concepts that emerged with the handling of the concept of symbiosis with different disciplines is symbiotic leadership. The symbiotic leadership style acts on the principle of mutual benefit for the employee, leader and organization. Symbiotic leadership is based on the principle of motivating employees in order to increase their productivity and performance and increasing the success of the organization. Symbiotic leaders create flexible and conducive environments for their followers. In addition, symbiotic leaders give employees the opportunity to reveal their potential and innovative structures. For this, symbiotic leaders use mechanisms such as development, participation, trust and reward. As can be seen, the concept of symbiotic life (relationship) is discussed in different ways in the business and management literature. However, in this study, symbiotic relationships within the organization were examined. In this context, the existence of symbiotic life in organizational life was discussed by examining symbiotic relationships/behaviors such as those who act in a mutual interest relationship (collaborators), those who live in the shadow of someone else (refugees) and those who live on someone else's back (parasites).

Methodology:

The method preferred in the study is case presentation. In this study, a suggestion is made that symbiotic relationships are also established in organizations. For this purpose, symbiotic relationship types originating from biology were examined first. Later, the symbiotic species determined as a result of this examination, reduced the life of the organization. Thus, a definition has been made about employee types and behaviors that show symbiotic relationships in organizational life.

Results and Conclusions:

As a result of this study, three different types and behaviors of employees who act in symbiotic relationships in organizations are defined. These employee types, collaborators, refugees and parasites. Collaborators are aware of their shortcomings. For this reason, collaborators join forces and share interests for jobs that they cannot tackle alone. For this, collaborators use ways such as synergy, teamwork, partnership, alliance, solidarity, agreement, compromise and compromise.

Refugees are aware of their incompetence, lack of self-esteem, incapacity and inadequacy. Also, refugees know that they cannot exist without someone else. Refugee types are free rider, freeloader, sidekick, clown, smarmy, greaser, yes man, ready and engaged individuals. Refugees try to survive in these ways.

1. GİRİŞ

Çalışanlar, diğer çalışanlarla çeşitli nedenlerle farklı biçimlerde ilişkiler kurmaktadır. Nedeni şu ki, faaliyetleri sürdürmek, değişken şartlar ile baş edebilmek ve birbirlerinin eksik taraflarını tamamlayabilmek için birbiriyle iş ve güç birliği yapmaları, iletişim ve ilişki içerisinde olmaları gerekir. Karşılıklı yarar elde etme amacı güden bu ilişkiler sayesinde çalışanlar, becerilerini arttırmakta ve devamlılıklarını sağlamaktadırlar.

Örgütlerde meydana gelen bu tarz ilişkileri, biyolojik kökenli simbiyoz kavramından esinlenerek simbiyotik ilişkiler olarak nitelendirmek mümkündür. Simbiyotik ilişkilerin özünde, organizmaların (örgüte indirgersek çalışanların) varlıklarını sürdürme uğraşları vardır. Genel olarak karşılıklı yarar elde etme amacı taşıyan simbiyotik ilişkiler, iki ya da daha fazla kişinin ortak ya da belirli bir hedef yönünde bir eyleme girişmeleridir.

Simbiyoz kavramının örgüt içine indirgenmesiyle simbiyotik ilişkilerden söz edilebileceği gibi örgütler arası ilişkileri ifade eder şekilde endüstriyel (organizasyonel) simbiyozdan da bahsedilebilir. Endüstriyel simbiyoz, organizasyonların, değişken çevre koşullarına uyum sağlamak, rekabet avantajı elde etmek, maliyetlerini düşürmek, yeteneklerini geliştirmek ve eksiklerini tamamlamak gibi amaçlarla güç birliği yapmalarıdır.

Simbiyoz kavramının farklı disiplinlerle ele alınmasıyla ortaya çıkan kavramlardan bir tanesi de simbiyotik liderliktir. Çalışan, lider ve örgüt açısından karşılıklı yarar ilkesiyle hareket eden simbiyotik liderlik tarzı, çalışanların verimlilik ve performanslarını arttırmak amacıyla motive edilmesi, örgütün başarısının artırılması esasına dayanır. Simbiyotik liderler, takipçileri için esnek ve elverişli ortamlar yaratarak potansiyellerini ve yenilikçi yapılarını açığa çıkarma fırsatı tanır (Köksal, 2011; Zaccaro ve Horn, 2003). Bunu sağlamak adına gelişim, katılım, güven ve ödül gibi mekanizmalarını kullanırlar.

Görüldüğü gibi simbiyotik yaşam (ilişki) kavramı, işletme ve yönetim literatüründe farklı şekillerde ele alınmaktadır (Çolakoğlu, 2019; Köksal, 2011; Zaccaro ve Horn, 2003). Lakin bu çalışmada, örgüt içerisindeki simbiyotik ilişkilere değinilecektir. Bu kapsamda karşılıklı çıkar ilişkisi içerisinde hareket etme (işbirlikçilik), başkasının gölgesi (sıgıntıcılık) ya da sırtından geçinme (asalaklık) gibi simbiyotik özellikler gösteren ilişkiler/davranışlar incelenerek simbiyotik yaşamın örgüt yaşamında varlığı ve yansımaları tartışılacaktır.

Bu uğraş, örgüt içerisinde simbiyotik yaşam sonucu ortaya çıkan çalışan ilişkilerinin/davranışlarının tanımlanmasına katkı sağlayacaktır. Bunun bilinmesi, örgütlerdeki simbiyotik davranışların sebeplerinin bilinmesine, bu tür davranışların önceden kestirilmesine ve kontrol edilmesine zemin hazırlayacaktır. Bu da çalışanların daha bilinçli ve etkin yönetimi ve yönlendirilmesi konusunda örgüte, yönetsel anlamda yarar sunacaktır.

Bu saik ile ele alınan çalışmada, öncelikle simbiyoz ve simbiyotik ilişki (yaşam) kavramlarıyla ilgili özet bilgilere değinilecek, daha sonra örgütlerde simbiyotik yaşamın varlığı tartışılacaktır. Bu kısımda, simbiyotik ilişki içerisinde olan işbirlikçi, sıgıntı ve asalak çalışan tipleri ve davranışlarıyla ilgili ayrıntılı önermelerde bulunulmaya çalışılacaktır.

2. SİMBİYOZ, SİMBİYOTİK YAŞAM KAVRAMLARI

Fransızca symbiose, "Birlikte ve birbirine bağımlı olarak yaşama.", sözcüğünden alıntı (Nişanyan, 2020) olan simbiyoz kavramının Türkçe karşılığı olarak "Ortak yaşam" kavramı (TÜBA, 2020; Özyiğitoğlu, 2017) kullanılmaktadır. Birden fazla türün bir arada yaşaması anlamında, yaşam ortaklığını tarif eden (Özyiğitoğlu, 2017) ve biyoloji kökenli bir terim olan simbiyoz, farklı canlı gruplarının bir arada veya bir türün diğer tür içerisinde ortaklaşa olarak birbirleri lehine ve yakın etkileşim halinde yaşamaları (TÜBA, 2020) anlamına gelmektedir.

Simbiyoz ya fiziksel olarak birbirine bağlı ya da biri diğ erinin içinde yaşayan organizmaların durumunu ifade eder. Simbiyoz, iki ya da daha fazla canlı arasındaki ilişki ile ilgilendiği için bu canlılar arasındaki ilişki, “Simbiyotik ilişkiler” olarak ifade edilir. Bu ilişkiyi inceleyen bilim, “Symbiologi”; canlılardan her biri ise “Symbiont” olarak isimlendirilir.

Simbiyotik ilişkiler, iki canlı arasındaki ilişkiye göre farklı isimler alabilir. Simbiyotik ilişkilerde, ortak yaşam aracılığıyla organizmalardan biri diğ erine yarar sağlayarak varlığını sürdürme olasılığını artırma ç abası içerisine girer (Doğ an, 1996). Simbiyotik ilişkinin kilit noktası, her organizmanın diğ erinin bağlantılı varoluş u nedeniyle geliş mesi (Zaccaro ve Horn, 2003), birlikte yaş ama ve karş ılıklı yarar sağlamadır (Smith, 1997).

Simbiyoz kavramı psikoloji ve işletme literatüründe de kullanılmaktadır. Simbiyoz, psikoloji disiplninde, hastalık derecesinde bir başkasına bağıllık olarak tanımlanırken; işletme literatüründe, endüstriyel simbiyoz olarak kullanılmaktadır. Endüstriyel (organizasyonel) simbiyoz, birbirlerinden bağımsız şekilde faaliyet gösteren iki ya da daha fazla işletmenin bir araya gelerek performans ve rekabet gücünü arttırmak için uzun vadeli ortaklıklar kurması ve dayanışma içinde hareket etmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Çolakoğlu, 2019).

Simbiyoz kavramı, bu kullanımlarından başka anlamlarda da anlaşılabilir. Birlikte yaşam, bazen çok kültürlü ve ortak yaşam alanlarına, ortak yaşam kültürü ve felsefesine işaret eder şekilde farklı kültürel kimliklerle birlikte yaşamı ve ortak sosyal yaşamı (Yeş ilmen, 2019; Ünal, 2017; Bayraktar, 2014) ifade etmek için de kullanılmaktadır.

3. SİMBİYOTİK İLİŞKİ TÜRLERİ

Simbiyotik yaşamda; mutvalizm, kommensalizm, parazitizm, nötralizm ve amensalizm olmak üzere çeşitli ilişki türleri vardır. **Mutvalizmde**, karşılıklı çıkar ve yarar ilişkisi mevcuttur. Bu sebeple taraflar, işbirliği içinde yaş ar, yardımlaş ır. Aralarında bir ortaklık var gibidir ve bundan dolayı taraflardan her biri ortak (mutual) olarak nitelendirilir. Bu simbiyotik ilişki türünde zorunlu işbirliği olduğu gibi zorunlu olmayanları da vardır (Zeyrek, 2020; Keeton ve Gould, 2003).

Kommensalizm türünde ise taraflardan birisi yarar sağlarken diğ eri bu ilişkiden etkilenmez. Bu ilişki türü, tabiri caiz ise sığıntı bir insanın bir başka birine sofr a arkadaşlığı yapmasına benzetilebilir. Sığıntı olarak isimlendirebileceğimiz canlının (symbiont) üzerinde ya da içinde yaşadığı organizmaya hiçbir zararı ya da yararı yoktur. Bu iki canlı arasında metabolik bir bağ da yoktur ve aralarında ilişki gevş ek bir yapıdadır. Bu ilişkide symbiont, sığındığı canlıdan beslenme, taşınma ve barınma gibi konularda yarar sağlar (Keeton ve Gould, 2003; Zeyrek, 2020).

Parazitizm ilişki biçiminde ise taraflardan birisi yarar sağlarken diğ eri zarar görür. Yarar sağlayan canlı, parazit; zarar gören canlı ise konak olarak adlandırılır. Bu ilişkide parazit, konağa bağımlı olarak yaş ar ve konağa göre daha küçük ve güçsüzdür. Ancak parazitler, yine de konağa zarar verir, hasta eder, sömürür, süründürür hatta ölümüne sebep olabilir. Parazitleri, yarı, tam, iç ve dış parazitler diye dörde ayırmak mümkündür. **Nötralizm** türünde, her iki canlı türü de birbirinden olumlu ya da olumsuz etkilenmez. Son olarak **amensalizmde** ise taraflardan birisi zarar görürken diğ eri etkilenmez. Bu ilişki türlerinde ilk üç ilişki türü daha çok öne çıkar ve simbiyotik yaşam bu üçü arasında gidip gelir. Aralarında kesin bir sınır yoktur (Zeyrek, 2020).

4. ÖRGÜTLERDE SİMBİYOTİK YAŞAM/İLİŞKİLER

İşletme ve yönetim alanı için simbiyoz ya da simbiyotik yaşam (ilişki) kavramının oldukça sınırlı bir kullanımının olduğu görülmektedir. Ancak simbiyoz teriminin işletme ve yönetim yazınına uyarlanmasıyla birlikte organizasyonlar arası simbiyotik ilişkilerden (endüstriyel simbiyoz) söz edilmeye başlanmıştır. Organizasyonlar, simbiyotik bir ilişki kurarak birbirlerinden karşılıklı fayda

sağlamakta ve bu sayede rekabet üstünlüğü elde etmeye çalışmaktadırlar (Köksal, 2011). Değişken ve karmaşık çevre şartlarına karşı meydan okumak ya da uyum sağlayabilmek, yeteneklerini birleştirmek, maliyetlerini düşürmek, teknolojilerini arttırmak gibi nedenlerle örgütler, birbirlerinin zayıf taraflarını tamamlamak ve güç birliği yapmak için bir araya gelmektedirler. Örgütleri, bu iş birliğine iten neden, karşılıklı fayda elde etme, varlıklarını sürdürme ve rekabet avantajı edinme çabasıdır. Örgütler arası bu tür işbirlikleri, simbiyotik ilişki olarak nitelendirmek mümkündür.

Simbiyotik ilişki mefhumu ile birlikte bir de “simbiyotik liderlik” diye, yeni bir liderlik tarzından bahsedilmektedir. Zaccaro ve Horn (2003), mevcut liderlik teorilerinin, uygulayıcılara örgütsel liderlikte ortaya çıkan sorunların çözümüne dair yardımcı olamadığını öne sürerek liderlik teorileri ile liderlik pratikleri arasında etkili bir simbiyozdan (entegrasyondan) söz ederek bir öneride bulunmuştur: Leadership theory and practice symbiosis (LTPS). Bu öneriye göre, liderlik teorisi ve uygulamalarının her biri, diğer teori ve uygulamalara daha yakın bağlandıklarında ve birlikte kullanıldıklarında, daha fazla canlılık ve yaşama gücü sergileyebileceklerdir.

Simbiyotik liderlik, farklı açıdan da ele alınmaktadır. Bu farklı bakış açısına göre simbiyotik liderlik, örgüt üyelerinin örgüte olan katkılarını artırma amacı taşıyan ve kendilerini göstermelerine fırsat veren ve motive eden bir liderlik tarzıdır (Köksal, 2011).

Simbiyoz kavramının işletme ve yönetim literatüründeki yerine değindikten sonra biyoloji biliminin ortaya koyduğu simbiyotik ilişki türlerinden yola çıkarak örgütlerde simbiyotik ilişki içinde yaşayan üç tür çalışan tipi ve davranışından bahsedilebilir: *İşbirlikçiler, sığıntılar ve asalaklar*.

Örgütlerde bazı çalışanlar, sinerji, takım çalışması, yardımlaşma, uzlaşma ve dayanışma gibi işbirlikçi davranışlar sergilemektedir. Çalışanlar arasındaki bu tür davranış ve ilişkiler, simbiyotik ilişki türlerinden, karşılıklı fayda ve menfaati gözettileri için yardımlaşma ve ortaklık içerisinde hareket eden “mutvalizm”e benzetilmiş ve “İşbirlikçiler” olarak tanımlanmıştır.

Örgütler yaşamında, bir başkasına angaje davranmak, dalkavukluk, yalakalık, yağcılık yapmak, tasdikçi, hazırcı ve bedavacı davranmak, acizlik göstermek gibi davranışlar sergileyerek bir başkasının gölgesine sığınan tipler ve davranışlar da vardır. Bu tür kişiler ve ilişkiler, simbiyotik ilişki çeşitlerinden bir taraf fayda sağlarken diğer tarafın olumlu ya da olumsuz olarak etkilenmediği, tek taraflı bir birliktelik olan “kommensalizm” içerisinde değerlendirilerek “Sığıntılar” olarak sınıflandırılmıştır.

Son olarak üretmeyip tüketmek, başkasının sırtından geçinmek, tembellik etmek, kaytarmak, aylıklık etmek gibi davranışlar içerisinde bulunan örgüt çalışanları ve davranışları, taraflardan birinin yarar sağlarken diğerinin zarar gördüğü simbiyotik ilişki türü olan “parasitizm”e benzetilerek “Asalaklar” olarak tasnif edilmiştir.

Örgüt yaşamında simbiyotik ilişki türlerinden bu üç ilişki türü daha çok öne çıkmaktadır. Diğer simbiyolojik ilişki türleri olan nötralizm ve amensalizm içerisinde değerlendirilebilecek çalışan tipleri ve davranışları, illaki olmakla birlikte çok fazla gözlemlenemediği için sadece bu üç çalışan tipi ve davranışları üzerinde durulmuştur. Bu noktadan sonra, simbiyotik ilişki içerisinde varlıklarını sürdüren bu çalışan türleri, sırasıyla ele alınacaktır.

4.1. İşbirlikçiler

Bireyler, tüm ihtiyaçlarını tek başlarına karşılamaya yetecek fiziksel ya da psikolojik yeterliliğe sahip olmadığı için birbiriyle işbirliği yaparlar (Alıç, 1995). Örgüt çalışanları da tek başlarına yapamayacakları görevler ve işler için bir araya gelmekte ve güçlerini birleştirmektedirler. “Yalnız taş duvar olmaz.” ve “Baş başa vermeyince taş yerinden kalkmaz.” özlü sözleriyle günlük hayatta çokça üzerinde durduğumuz işbirliği, bir işin farklı kişilerce yapılması, çıkarları ve amaçları aynı olanların meydana getirdiği çalışma ortaklığı, aynı amaç ve iş için birlikte çalışmak (TDK, 2020;

Kubbealtı, 2020) demektir. İşbirliği içerisinde olan kişiyi işaret eden işbirlikçi ise “Herhangi bir alanda çıkar sağlama amacını güden kimse” (TDK, 2020) anlamına gelmektedir.

Çalışanlar arasındaki işbirliği, üretim faktörlerinin bir araya getirilmesi, dönüştürülmesi ve çıktı olarak sunulması, sorunların çözümü, iş ve görevlerin yürütülmesi gibi örgütsel faaliyetlerin rekabetçi avantaj sağlayacak şekilde yürütülmesi açılarından önemlidir (Hardy, Phillips ve Lawrence, 2003). Bu anlamda, örgütlerde ortaya çıkan işbirliği ve işbirlikçi çalışan davranışları, simbiyotik ilişki türleri içerisinde yer alan, karşılıklı fayda ve menfaati gözettikleri için işbirliği, yardımlaşma ve ortaklık içerisinde hareket eden *mutvalizme* benzetilebilir.

Örgütlerdeki simbiyotik yaşamın bir yansıması olan işbirlikçiler, ortak ya da şahsi amaçları gerçekleştirmek için menfaat ve yarar ilişkisi içerisinde olduklarından, örgüt içerisinde; *sinerji oluşturma, takım halinde çalışma, ortaklık, konsersiyum ve ittifak kurma, yardımlaşma, anlaşma, bağdaşma, uzlaşma, dayanışma* ve *kyosei oluşturma* gibi davranışlar sergileyebilmektedir.

Artı güç, görevdaşlık, bir işi yapmak ve sonuçlandırmak için varılan ortak istek, güç (TDK, 2020), birlikte çalışma, güçlerini birleştirme (Nişanyan, 2020) anlamlarına gelen **sinerjinin** özünde işbirliği vardır. Türkçemizde de “Birlikten kuvvet doğar.” atasözü ile kendine karşılık bulan sinerji terimi, birden fazla unsurun bir arada oluşturdukları etkinin ayrı ayrı oluşturacakları etkilerin toplamından daha fazla olması (Lai, 2000) anlamına gelmektedir. Yani sinerji, birliktelik sayesinde iki ile ikinin toplamının dörtten fazla çıkmasını sağlayan kuvvettir. Sinerji üzerine kurulu bir işbirliğinde, ortak bir hedef için tarafların bir araya gelerek gayret göstermeleri amaçlandığı için bu uğraş, simbiyotik ilişki içerisinde değerlendirilebilir. Zira sinerjide, karşılıklı faydaya ve ortak bir amacı gerçekleştirmeye dayalı eylem birlikteliği vardır.

Örgütlerde işbirliğine dayalı simbiyotik ilişkiler, bazen de karşımıza **takım çalışması** şeklinde çıkar. Sürekliliğini korumak ve rekabet edebilecek bir konumda olmak isteyen her çalışanın bireysel olarak eksik kaldığı yönler olabilir. Bunu aşmak için bireyler tecrübe, bilgi, uzmanlık, beceri ve yetkinliklerini birleştirerek takımlar oluştururlar. Takımlar, her bireyin katkılarının toplamından daha fazla ve kapsamlı bir başarıya ortaya koymak (Robbins ve Judge, 2009), farklı uzmanlık ve yeteneklerinin bir araya getirilerek bir misyonu başarmak için bir araya gelirler (Donnolen, 1998). Takım çalışması şeklinde hareket eden çalışanlar, ortak bir hedefe varmak için bir araya gelerek bilgi, beceri ve deneyimlerini uyumlu bir şekilde birleştirirler. Takım çalışmasında, ortak amaca ulaşmak için gösterilen uğraşların toplamının oluşturacağı etki önemlidir. Diğer adıyla ekip çalışmasında önemli olan nokta, bütün ekibin tek bir kişi (ruh) olarak hareket etmeleri ve takım ruhunu ortaya çıkarmalarıdır.

Karşılıklı çıkar ve yarar ilişkisi kurmak isteyen örgüt çalışanlarının yaptığı bir diğer işbirliğine dayalı simbiyotik ilişki çeşidi, **kyosei** ya da diğer **ismiyle kaishadır**. Kyosei, ortak bir yarar için birlikte çalışmak ve yaşamak anlamında kullanılan Japonca bir kavramdır. Kyosei felsefesine göre hareket eden çalışanlar, aile yaşamına benzer bir dayanışma ve yardımlaşma içerisinde hareket ederler.

Her iki organizmanın da birbirlerinin başarısı için önemli birer fonksiyona sahip olduğundan hareketle simbiyotik bir ilişki, bazen de iki organizmanın doğal yaşamlarının bir parçası olarak birbirlerine güvenmeleri sonucu ortaya çıkar (Köksal, 2011). Bu yönüyle örgüt içerisindeki **yardımlaşma, paylaşma** ve **dayanışma** davranışları, işbirliği esaslı simbiyotik ilişkiler içerisinde değerlendirilebilir. Paylaşma davranışı gösteren çalışanlar, işleri, görevleri ve karşılığında elde ettikleri edinimleri aralarında bölüşür, pay eder ve üleşir. Dayanışma sergileyen çalışanlar ise bir amacı gerçekleştirmek için duygu, düşünce ve çıkar birliği göstererek birbirini kollar, birbirine dayanır, destek olur, birlik içinde olup birbirinden kuvvet alır.

Diğer taraftan örgüt çalışanlarının simbiyotik ilişki içerisinde olup işbirliği yapmaları; **anlaşma** (uyuşma, bağdaşma) ve **uzlaşmalarına** da bağlıdır. Ortak bir amacı gerçekleştirme için çalışanlar; düşünce, duygu, amaç bakımından birleşmek, birbirinin maksadını anlamak, duygu ve düşüncelerini

birbirine uydurmak, aynı fikir üzerinde karar kılmak, mutabakata varmak, anlaşma yapmak, ittifak etmek zorundadırlar. Bunun yanında çalışanların uzlaşması da gerekir. Yani menfaat birlikteliği için aralarındaki düşünce ve çıkar ayrılığını, uyuşmazlıkları, karşılıklı ödünlerle kaldırarak karşılıklı anlaşmak ve uyuşmak gerekliliği ile hareket ederler. İç içe geçmiş bu kavramların özünde bağdaşma, uyum sağlama, uyum içerisinde olma, iyi geçinme ve arkadaşlık vardır.

Görüldüğü gibi örgütlerde ortaya çıkan işbirliği ve işbirlikçi davranışlar, simbiyotik bir ilişki içerisinde değerlendirilebilir. İşbirlikçi çalışanlar, her ne kadar eylemlerinin özünde bireysel menfaat elde etme kaygısı olsa da kazan kazan mantığı ile hareket ederler. Çünkü amaçları, devamlılık ve rekabetçi üstünlüklerini sürdürmektir. Bunu sağlamak için diğer çalışanlar ile işbirliği yaparlar. Bu ilişkiler sinerji, takım çalışması, kyosei, yardımlaşma, dayanışma, paylaşma, anlaşma gibi farklı şekillerde gerçekleşse de hepsinin esası, karşılıklı yarar ve menfaat sağlamaktır.

Örgütler, bireysel menfaat için karşılıklı menfaati göze alan işbirlikçi çalışanlardan, katılım, iç girişimcilik, yenilik, yaratıcılık, çatışma yönetimi gibi konularda yararlanabilir. Zira bu tür çalışanlar, rekabetçi üstünlüklerini korumak ve sürdürülebilir olmak için girişkenlik, eylem odaklılık, üretkenlik, çalışkanlık, yenilik, yaratıcılık gibi davranışlar sergilemek isterler.

4.2. Sığıntılar

Sığıntı çalışan tipleri ve davranışları, simbiyotik ilişki türlerinden bir taraf fayda sağlarken diğer tarafın olumlu ya da olumsuz olarak etkilenmediği, tek taraflı bir birliktelik olan *kommensalizm* içerisinde değerlendirilebilir. Sığıntı, “Bulunduğu yerde kalması istenmeyen, varlığı gereksiz görülen kimse.” (TDK, 2020) demektir. Sığıntı çalışanların en büyük özelliği bir başkasına bağımlı ve muhtaç olmalarıdır. Sığıntı tipler, sığındıkları kişiler sayesinde (gölgesinde) varlıklarını sürdürürler. Bunun yanında bu kişilerin özgüvensiz ve edilgen kişilik yapıları, utangaç, korkak ve çekingen kişilik özellikleri öne çıkmaktadır. Sığıntı çalışanlar, yetenek, yetkinlik, bilgi, uzmanlık ve deneyim bakımından sığ oldukları gibi özerk bireyler de değildirler.

Bu noktada sığıntı psikolojisinden bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü sığıntı şeklinde simbiyotik bir ilişki içerisinde bulunan taraf, sığıntı psikolojisi içerisinde hareket etmektedir. Bu tarz bir ilişkide, çocuk ile anne ya da hasta ile bakıcı arasında ortaya çıkan bir ilişki görülür. Bu psikolojiye sahip kişiler, sığındıkları kişilere aşırı derece bağımlı ve bağımlıdırlar. Barınma, beslenme gibi yönlerden sığındıkları kişilere muhtaç oldukları için kendilerini çaresiz, özgüvensiz ve yetersiz hissederler. Bu sebeple sığıntı psikolojisi içerisinde girerler.

Örgütlerde simbiyotik ilişki içinde yaşayan türlerden olan sığıntılara, Barner (1994)’ın personel güçlendirme kavramı için geliştirdiği “güçlendirme” ve “yapılabilir hale getirme” olarak iki boyutlu bir matriste, “değişmez sığıntılar” olarak rastlanmıştır. Matrisin boyutlarından birisi olan güçlendirme, çalışanın sahip olduğu örgütsel ve bireysel gücü temsil ederken diğer boyut olan yapılabilir hale getirme, çalışanın sahip olduğu güç ve otorite derecesini temsil etmektedir. Bu iki boyutlu matrise göre “değişmez sığıntılar”, otorite ve gücü yönetme becerisi olmayan, yetenek, beceri ve yetkinlikleri yetersiz olan ve mücadeleden kaçınan çalışanları ifade etmektedir (Torun, 2016; Genç, 2017).

Dalkavukluk, yalakalık, angajelik, yağcılık, şaklabanlık, tasdikçilik, hazırcılık, yancılık, bedavacılık, beleşçilik, beceriksizlik, vasıfsızlık, acizlik ve özgüvensizlik göstermek gibi davranışlar sergileyerek bir başkasının gölgesine sığınan tipler ve davranışları, örgüt yaşamında varlığı görülen sığıntılara örnek olarak gösterilebilir.

Örgüt içerisinde, sığıntı şeklinde ortaya çıkan simbiyotik ilişkilerin en önde gelen yansımaları olarak **dalkavukluk** (yağcılık, yalakalık, soytarıklık, şaklabanlık), **tasdikçilik** ve **angaje olmak** birlikte ele alınabilir. Dalkavukluk, şahsi menfaat ve yarar sağlamak, itibar kazanmak niyetiyle önemli ve mevki sahibi birine (yönetici, siyasiler) karşı abartılı ve sahte bir saygı ve hayranlık

göstererek hoş görünme, yüzüne gülme, abartılı ve yersiz övgülerde bulunma, yaranma ve böylece onlar üzerinde etki sahibi olmayı amaçlama durumudur (Seyyar, 2004; Esmer ve Yüksel, 2019). Dalkavuk, yarar sağlamayı umduğu efendisi, herhangi biri ya da temsilcisi önünde eğilir, el-etek öper (Okutan, 2016), her zaman menfaatini ön planda tutar, hatta gün gelir eğilip el-etek öptüğü kişi gücünü kaybettiğinde, hemen yeni bir efendi edinir ve eski efendisinin aleyhinde bile atıp tutmaya başlar. **Yağcı, yalaka, soytarı ve şaklaban** gibi farklı isimlerle de bilinen bu kişilerin en mühim özellikleri riyakâr olmaları ve menfaat peşinde koşmalarıdır.

Dalkavukluk, örgüt içerisinde aranan, arzulanan bir davranış haline geldi ise **kurumsal dalkavukluktan** söz edilebilir. Kurumsal dalkavukluk, dalkavukluğun, bir işi yerine getirirken ki sürecin içine, hatta daha da beteri, kurumun ortak hafızası ve kültürüne taşınmasıdır. Hatta bazı örgütlerde kurumsal dalkavukluk öyle bir hal alır ki; iyi haberleri, sızdıran; kötü haberleri, dışlayan bir **dalkavukluk kalkanı** bile oluşur (Oğuz, 2019).

Dalkavukluğun bir çeşidi olarak değerlendirebileceğimiz **tasdikçiler (evet efendimciler)** ise yanında durdukları kişileri yanlış yönlendiren, her söylediğini onaylayan, yaranmaya çalıştıkları kişinin fikir ve tutumuna göre fikir ve tutumlarını belirleyen ve beyan eden kişilerdir. Bu kişiler, genel olarak itiraz bilmeyen, yumuşak başlı, suya sabuna dokunmayan ve etliye sütlüye karışmayan tiplerdir (Yeniçeri, 2011).

Sözle veya yazılı olarak bağlanan, bağımlı kişi anlamında kullanılan angaje teriminden hareketle başka birinin tutum ve davranışlarına bağlı olarak hareket eden çalışanları, **angaje çalışanlar** olarak nitelendirmek mümkündür. Bu tür çalışanlar da sığıntı şeklinde hareket ederler. Angaje çalışanlar, siyasiler, örnek alınan ya da etkili kişiler, yöneticiler gibi bir başkasına bağlanarak hareket eden ve davranışlarına yön veren çalışanlardır. Angaje çalışanlar, bir başkasının hükmü altına girme, tarafını tutma ve sözünden çıkmama, bir başkasına bağlı kalma, güdümlü olma gibi davranışlar sergilerler. Belirli gruplara ve kişilere angaje olan bu tip çalışanlar, angaje olduğu kişi ve grupların tutum ve davranışlarına göre konum alırlar, onların karşı oldukları görüşlere ise onlar da karşı olurlar.

Hazırcılık, yancılık ve bedavacılık gibi çalışan davranışları da bir tarafın yarar sağlarken diğer tarafın olumlu ya da olumsuz etkilenmediği sığıntılık şeklinde ortaya çıkan simbiyotik ilişkiler içerisinde sayılabilir. Emek harcamadan hazıra konmak, her şeyi çaba göstermeden elde etmeyi istemek, başkasının emeğiyle sunulan bir faydadan nemalanmak, bu türden çalışanların tipik özellikleridir. Başka çalışanların başarılarına yancılık yapmak, elde edilen kazanımlara bedavadan ortak olmak, her edinimini bedavadan sağlamaya çalışmak, beleşçilik, otlakçılık, emek sarf etmeden başkasının emeği üzerinden geçirmek hazırcı, yancı ve bedavacı çalışanlarda görülen diğer davranışlardır.

Diğer taraftan sığıntı çalışanların en büyük özelliklerinden birisi de **beceriksiz, vasıfsız, aciz, özgüvensiz** ve **korkak** olmalarıdır. Sığıntı çalışanlar, görev sorumluluğu ve ağırlığını kaldıramayacak kadar yeteneksiz, eksik ve aciz oldukları gibi sorumluluk alamayacak kadar da cesareten yoksun kişilerdir. Tüm bunların yanında sığıntı çalışanlar; sorgulamayan, merak etmeyen, değişim ve yeniliği arzulamayan, inisiyatif almaktan kaçınan yapılarıyla da dikkat çekmektedirler. Yine sığıntı çalışanların girişken olmamak, çekingen, asosyal, sessiz ve içe kapanık olmak gibi tipik davranışları vardır.

4.3. Asalaklar

Taraflardan birinin (daha güçsüz ve küçük olanın) yarar sağlarken diğerinin (daha büyük ve güçlü olan tarafın) zarar gördüğü bir simbiyotik ilişki türü olan *parasitizm*, örgüt içerisinde ortaya çıkan asalak çalışan tipleri ve davranışlarına benzetilebilir. Biyoloji biliminde “Bir canlıda sürekli veya geçici olarak yaşayarak ona zarar veren başka canlı, parazit.” (TDK, 2020); mecazi olarak “Başkalarının sırtından geçinen (kimse), abacı, ekti, otlakçı, parazit, tufeyli.” (TDK, 2020; Kubbealtı

Lugatı, 2020) anlamlarına gelen asalaklar, konakların merhamet duygusunu sömürerek varlıklarını sürdürürler. Emek, haysiyet, alın teri gibi değerler onların dünyasında yer bulmaz. Onlar için önemli olan menfaat elde etmek ve ihtiyaçlarını gidermektir.

Örgütlerde görülen simbiyotik ilişki türleri olan asalaklar ile sığıntılar birbirine çok yakın özellikler gösterebilir de aralarında nüanslar vardır. Asalakların, sığıntılardan en büyük farkları, bir başkasını sömürme ve onun sırtından geçinme özellikleridir. Oysa sığıntılarda, bir başkasının sofrasına (gölgesine) sığınma durumu söz konusudur.

Asalak (parazit) çalışan tiplerini daha iyi anlamak için örgüt içerisinde genel olarak ortaya çıkan dört çalışan tipinden söz etmek yararlı olacaktır: (1) Görev ve sorumluluğunu yerine getirenler, (2) Görev sorumluluğundan fazlasını yapanlar (özgeciler), (3) Üretkenlik karşıtı davranışlar sergileyenler ve (4) Başkası üzerinden geçinenler. Asalak çalışanlar, 4. gruba girmektedir.

Üretmeyip tüketmek, başkasının sırtından geçinmek, tembellik, sosyal ve sanal kaytarma, aylaklık, presentizm, yan gelip yatma ve başkasını sömürme gibi davranışlar asalak çalışanların en bariz özellikleri arasında ifade edilebilir. Asalak çalışanlar, üretmeden sahip olmak güdüsüyle hareket ettikleri için amaçları ve menfaatlerini temin etmek için her türlü meşru ya da gayri meşru yola başvurabilirler. Almak istediklerini gönüllü alamıyorlarsa gönülsüz alma, çalma, hırsızlık yapma gibi her türlü gayri ahlaki yöntemi bile kullanabilirler.

Bu noktada, asalak insan tipi, sosyal aylaklık ve sosyal asalaklık kavramlarından bahsedilebilir. **Asalak insan tipi**, biyoloji biliminde tanımlanmış olan asalak canlılardan yola çıkarak başkaları üzerinden geçinen insanları belirtmek için türetilmiş bir yakıştırma değildir. Bir örgütte bulunanların sayısı attıkça, kalabalığın arasında kaybolmanın kolaylığıyla bazı çalışanların sıvışıp saklanarak ait oldukları grup ya da takıma olan katkılarının ve performanslarının giderek azalması ise **sosyal aylaklık** emaresidir (Ürkmez, 2020). Bu durum, halat çekme yarışmasına katılan kişilerin, takım içinde ve tek başlarına iken çekme kuvveti incelenerek ispatlanmıştır. Halata daha fazla kişi eklendikçe takımın yarattığı toplam kuvvetin arttığı ancak takım üyelerinin uyguladığı bireysel kuvvetin azaldığı tespit edilmiştir. Takımı oluşturan kişilerin ortaya çıkardıkları bu durum, sosyal aylaklık olarak tanımlanmıştır.

Sosyal aylaklığın yerleştiği örgüt ortamında yeşeren bir diğer kavram olan **sosyal asalaklık** ise çalışmak ve üretmek yerine çalışan ve üretenleri takip eden ve seyreden, onların başarılarından nemalanan çalışan davranışlarını nitelendirmek için kullanılan bir kavramdır. Bu tür çalışanlar, çalışmak yerine başkasını, özellikle kendinden daha alt kademede olanları, çalıştırarak onların başarıları üzerinden başarılı olma ve başkasının başarılarını kendine mal etmeyi tercih ederler. Ancak ortaya çıkan en ufak hata ya da başarısızlıkta ise kendilerinde bir kusur görmeyerek kullandıkları çalışkan insanları suçlarlar.

Asalak çalışanların en meşhur özellikleri olan kaytarma, bazen **sosyal kaytarma** bazen de **sanal kaytarma** şeklinde ortaya çıkabilir. Sosyal aylaklığın bir başka ifadesi olarak da değerlendirilebilecek sosyal kaytarma, ortaklaşa çalışarak bir görevi başarmak için bir araya gelen ekibin içindeki kişilerden bazılarının emeklerini saklama eğimine girmesidir (Bellenger, 1999). Bu eğilimde olan takım üyesi, ortaklaşa çaba gösterdiği diğer üyelere göre gerek iş süreçlerinde gerekse motivasyon ve çabasında, azalan bir performans göstermektedir (Kanten, 2014). Sosyal kaytarma davranışı gösteren kişilerin, tembellikleri, daima sırtlarını bir başkasına dayamaları, başkasının emeği üzerinden geçinmeleri, görev ve sorumluluklarını hakkıyla gerçekleştirmemeleri ve grup içindeki bireysel çabalarının fark edilemeyeceğini düşünmeleri gibi bariz özellikleri vardır.

Sanal aylaklık olarak da ifade edilen **sanal kaytarma** ise çalışanların sosyal medya, bilgisayar ve internet teknolojilerini mesai/iş saatleri içerisinde gereksiz, eğlence veya bireysel amaçlı, iş dışı kullanmaları ve suistimal etmeleridir (Henle ve Kedarnath, 2012; Örcü ve Yıldız, 2014). Sosyal medyada gezinmek, çevrimiçi yazışmak, mesaj/posta almak ya da göndermek, spor ya da haber sitelerine girmek, internet alışverişi yapmak, müzik dinlemek, film izlemek, kumar oynamak,

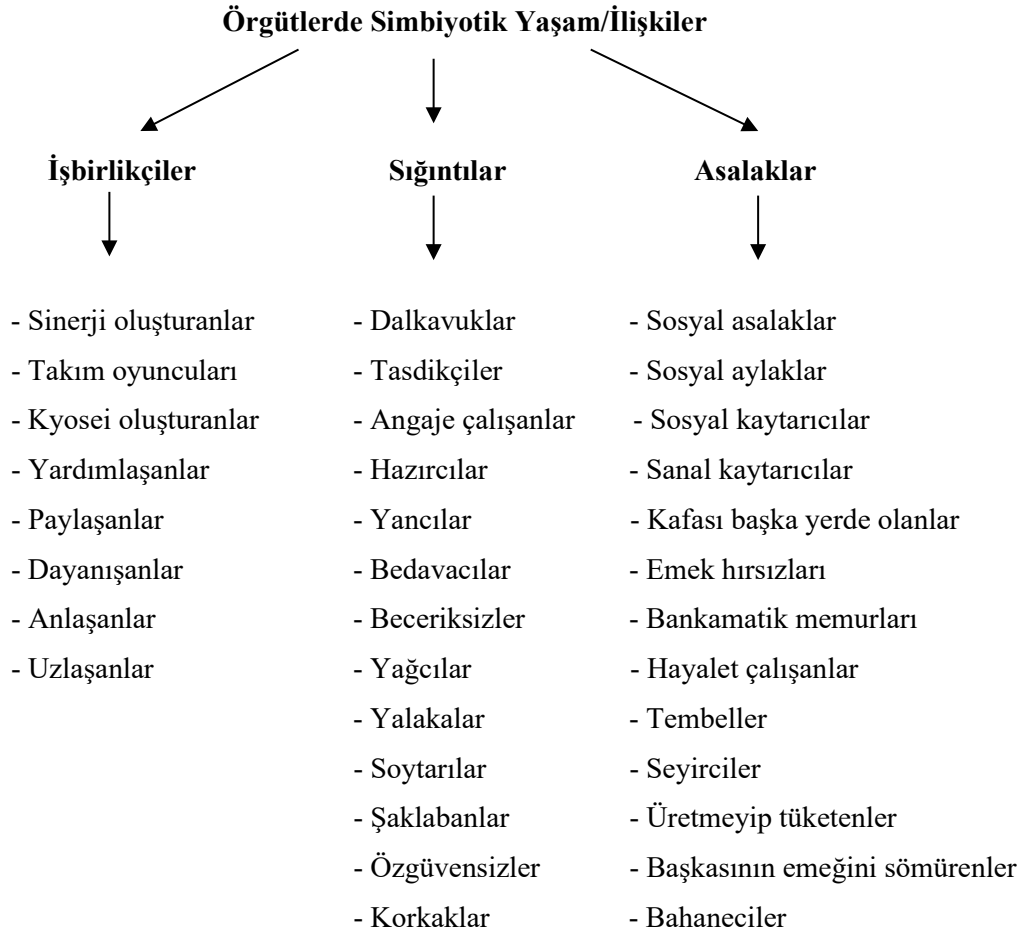
yetişkin, blog ya da form sitelerine girmek, banka işlemleri yapmak gibi şahsi amaçlı yapılan davranışlar, sanal kaytarma davranışları içerisinde değerlendirilebilir (Blanchard ve Henle, 2008).

Diğer taraftan asalak çalışanlar, sürekli kaytarma psikolojisi içerisinde olduklarından kafaları hep başka yerdedir. Burada **presenteizm** kavramına vurgu yapmak gerekir. Kendini işe verememe (Çoşkun, 2012), işte var olamama (Baysal, 2012) sorunu olarak ifade edilebilecek presenteizm, çalışanların fiziksel ya da ruhsal olarak kendilerini iyi hissetmedikleri için (Çoban, 2015) verimsiz, ilgisiz çalışmalarıdır. Diğer taraftan sanal kaytarmada olduğu gibi çalışanların internette gezinmek, TV İzlemek, oyun oynamak, mesai arkadaşlarıyla lüzumsuz iletişim kurmak ve dedikodu yapmak gibi davranışlarla görev dışında harcadıkları zaman da presenteizm içerisinde değerlendirilmektedir (Özmen, 2011).

Asalak çalışanlar, **üretmeyip tüketen**, çalışanlar üzerinden geçinen özellikleriyle tanınırlar. Bazen **bankamatik memuru** olarak bazen de **hayalet çalışan** olarak karşımıza çıkabilirler. İşe gitmeden ya da sadece birkaç gün giderek, hiçbir iş yapmadan ya da çok az bir iş yaparak aybaşında hak etmediği maaşı alan, arada bir gözüken, hatta varlığı diğer çalışanlar tarafında hiç bilinmeyen, hayalet gibi kalabalığın içinde fark edilmeden çalışan, çalışıyormuş gibi gözüken ancak verimli olmayan çalışanlar, özellikle kamu kurumlarında varlığına çokça rastlanan bankamatik memuru ya da hayalet çalışan davranışlarına örnek verilebilir.

Asalak çalışanlar, yan gelip yatmaları, **tembellikleri**, bir başkasının emeği ve üretkenliğine sülük gibi yapışıp sömürmeleri ve **emek hırsızlığı** yapımlarıyla da bilinirler. Üretmeyip tükettikleri ve bir başkasının emeğini sömürdükleri için sürekli bir bahaneleri vardır. İş yapmadıkları gibi bu kabahatlerini örtmek için sürekli mızızlanırlar ve söylenirler. Dedikodu, gevezelik ve laf kalabalığı yapmak gibi alışkanlıkları vardır. İlgisiz, tasasız, aldırılmaz ve umursamaz olmak, asalak çalışan tiplerin diğer özellikleri arasında sayılabilir. Asalaklar, ayrıca herhangi bir sorumluluk altına girmeyen **seyirci** tiplerdir. Bu kişiler bazen lakayt ve dalgacı tavırlarıyla asalaklıklarını bastırmaya çalışırlar. Asalak çalışanların bu tür davranışlar sergileyerek ulaşmak istedikleri hedef ise asalak çalışanların ortak özelliklerinden birisi olan kişisel menfaatlerine ulaşmaktır.

Örgütlerde simbiyotik ilişki içerisinde olan bu üç tür çalışan tipi ve davranışlarını Şekil 1'deki gibi özetlemek mümkündür.

Şekil 1: Örgütlerde Simbiyotik Yaşam/İlişkiler

5. SONUÇ

Doğada karşılıklı yarar elde etmek için birlikte hareket eden canlılar olduğu gibi örgütlerde de bu tür bireylere rastlamak mümkündür. Nasıl ki doğada, hayatta kalmak ve çıkar sağlamak için birliktelik ve ortaklık yapan canlılar var ise örgütlerde de rekabetçi üstünlük elde etmek, devamlılığını sağlamak, çeşitli zorlukların üstesinden gelmek, menfaat ve çıkar elde etmek amacıyla simbiyotik ilişkiler geliştiren çalışanlar söz konusudur.

Bu çalışmada, biyolojik menşeli simbiyoz ve simbiyotik ilişki kavramlarından yola çıkılarak örgütlerde de karşılıklı çıkar ilişkisi kuran, sürekliliği sağlama, menfaat ve çıkar amacı güden simbiyotik ilişkilerin bulunduğu dair bir incelemede bulunulmuştur. Böylece “Örgütlerde simbiyotik yaşam (ilişki)” kavramı ortaya atılmıştır. Bu kapsamda örgütlerde simbiyotik ilişki içerisinde olan üç tip ilişki ve çalışan davranışı tanımlanmıştır: İşbirlikçiler, sığıntılar ve asalaklar.

İşbirlikçiler, eksikliklerinin bilincinde olarak tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri işler için sinerji, ekip çalışması, ortaklık, ittifak, yardımlaşma, anlaşma, bağdaşma, uzlaşma, dayanışma gibi yolları kullanarak güç birliği yapan ve çıkar ortaklığı kuran çalışan türüdür. *Sığıntılar*, beceriksiz, özgüvensiz, aciz ve yetersiz olduklarını ve bir başkası olmadan varlık gösteremeyeceklerini bildiklerinden bedavacılığı, beleşçiliği, yancılığı, bir başkasına dalkavukluğu, yalakalığı, yağcılığı, şaklabanlılığı, evet efendimciliği, hazırcılığı, angaje olmayı seçerek var olmaya çalışan tiplerdir. *Asalaklar* ise sosyal aylaklık, sanal kaytarma, kalabalığın içinde kaybolma, tembellik, seyirci olmak, emek hırsızlığı, başkasının çabasını sömürme gibi stratejilerle bir başkasının sırtından geçinerek örgütsel yaşamlarını sürdürmeye çalışan tiplerdir.

KAYNAKÇA

- Alıç, M. (1995). Örgütler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 1(1), 1-40. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10394/127183>
- Barner, R. (1994). Enablement: The key to empowerment. *Training and Development*, 48(6), 33-37. <https://go.gale.com/ps/anonymou?id=GALE%7CA16074720&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=10559760&p=AONE&sw=w>
- Bayraktar, L. (2014). Ortak yaşama kültürü ve felsefesi. *Bizim Külliye Dergisi*, 16(62), 48-50. <http://bizimkulliye.com/>
- Baysal, İ. A. (2012). *Presenteeism (işte varolmama sorunu) ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Adnan Menderes Üniversitesi akademik personeli üzerinde bir uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aydın.
- Bellenger, B. L. (1999). *A constructive-developmental examination of the propensity to engage in social loafing* (Degree of Doctor of Philosophy). Graduate Faculty of Alabama. USA.
- Blanchard, A.L. ve Henle, C. A. (2008). Correlates of different forms of cyberloafing: the role of norms and external locus of control. *Computers in Human Behavior*, 24(3), 1067-1084. doi:10.1016/j.chb.2007.03.008
- Coşkun, Ö. (2012). *İki işyerinde işe devamsızlık ve kendini işe verememede etkili faktörlerin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Çoban, Ö. (2015). Örgütlerde presenteeism sorunu. Küçükalan D., Tükeltürk, Ş. A. & Gürkan, G. Ç. (Ed.), *Örgütsel davranışta güncel konular* içinde (s. 15-33). İstanbul. Detay Yayıncılık.
- Çolakoğlu, M. (2019). Organizasyonları yönetmek “simbiyoz yönetim”. *Harvard Business Review Türkiye*. <https://hburturkiye.com/blog/simbiyoz-yonetim> (ET:10.12.2020).
- Doğan, S. (1996). Yeni bir yönetim anlayışı olarak kyosei. *Verimlilik Dergisi*, 3, 35-52. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/verimlilik>
- Donnolen, A. (1998). *Takım dili*. İstanbul. Sistem Yayıncılık.
- Esmer, Y. ve Yüksel, M. (2019). Örgütsel dalkavukluk. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(67), 895-900. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3777>
- Genç, Z. (2017). Otel işletmeleri çalışanlarının psikolojik güçlendirme ve mentorluk ihtiyaçları. *IJSES-International Journal of Social and Economic Sciences*, 7(1), 91-97. <http://ijses.org/index.php/ijses/article/view/210>
- Hardy, C., Phillips, N. ve Lawrence, T. B. (2003). Resources, knowledge and influence: The organizational effects of interorganizational collaboration. *Journal of Management Studies*, 2(40), 321-347. <https://doi.org/10.1111/1467-6486.00342>
- Henle, C. A. ve Kedarnath, U. (2012). Cyberloafing in the workplace. Zheng, Y. (Ed.). *Encyclopedia of cyber behavior* içinde (s. 560-573). USA. IGI Global.
- Kanten, P. (2014). İşyeri nezaketsizliğinin sosyal kaytarma davranışı ve işten ayrılma niyetine üzerindeki etkisinde duygusal tükenmenin aracılık rolü. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 11-26. <http://aksarayiibd.aksaray.edu.tr/tr/download/article-file/209409>
- Keeton, W. T., ve Gould J. L. (2003). *Biological science*. Demirsoy, A., Türkan, İ. & Gündüz, E. (Çev. Ed.). Ankara. Palme Yayıncılık.
- Köksal, O. (2011). Organizasyonel etkinliği sağlamanın yeni yolu: Simbiyotik liderlik. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 55-72. <http://acikerisim.ohu.edu.tr/xmlui/handle/11480/2709>
- Kubbealtı Lugatı. (2020). <http://lugatim.com/> (ET:10.12.2020).
- Lai, L. S. L. (2000). A Synergistic Approach to Information Systems Project. https://www.researchgate.net/publication/2911955_A_Synergistic_Approach_to_Information_Systems_Project (ET:22.02.2021).
- Nişanyan, S. (2000). Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi. <https://www.nisanyansozluk.com/> (ET:22.02.2021).

- Oğuz, Ş. (2019). Kurumsal Dalkavukluk Envanterinizi Çıkardınız mı?. http://www.bilimevi.com.tr/Makas_Dergisi_Subat_Mart_2019_6.Sayi,ktp-227 (ET:22.02.2021).
- Okutan, E. (2016). Osmanlı'da dalkavukluk. <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2015/01/01/osmanlidadalkavukluk/> (ET:15.11.2021).
- Örücü, E. ve Yıldız, H. (2014). İşyerinde kişisel internet ve teknoloji kullanımı: Sanal kaytarma. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 99-114. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/560040>
- Özmen, G. (2011). *Presenteizm ile örgütsel bağlılık ilişkisi: Tekstil çalışanları üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Özyiğitoğlu, G. (2017). Türkçe liken terminolojisi için yeni öneriler. *Avrasya Terim Dergisi*, 5(2), 14-18. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejatd/issue/37231/429695>
- Robbins, S. P. ve Judge, T. A. (2009). *Organizational behavior*. USA. Pearson.
- Seyyar, A. (2004). *Sosyal siyaset terimleri*. İstanbul. Beta Yayıncılık.
- Smith, R. M. (1997). Defining leadership through followership: concepts for approaching leadership development. 83. *Ulusal İletişim Birliği Kongresi*. Chicago.
- TDK (Türk Dil Kurumu). (2020). <https://sozluk.gov.tr/> (ET:10.12.2020).
- Torun, Y. (2016). *Personel güçlendirme ve işten ayrılma niyeti ilişkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü: Örgütsel sinizm ölçeği geliştirmeye yönelik bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi). (2020). http://www.tubaterim.gov.tr/ATS/index.php/w_anasayfa/search/?q=ortakya%C5%9Fam&arama_options=2&szl=23%2C32&lng=1%2C2%2C3 (ET:01.12.2020).
- Ünal, S. (2017). Farklı Kültürel Kimliklerle Birlikte Yaşamın Koşulları: Ortak Bir Sosyal Hayat Mümkün Mü?. *Proceedings Book of 2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences (IBAD-2017)*. April 20-23. İstanbul.
- Ürkmez, İ. (2020). Sosyal aylaklık ve sosyal asalaklık. <http://www.peryod.com.tr/> (ET:20.12.2020).
- Yeşilmen, H. (2019). Birlikte yaşama tecrübesine ve ortak yaşam alanına işaret eden kavramsal bir çalışma: Ebrulî kültür (Mardin örneği). *Mukaddime Dergisi*, 10(1), 77-97. 10.19059/mukaddime.445624
- Zaccaro, S. J. ve Horn, Z. N. J. (2003). Leadership theory and practice: Fostering an effective symbiosis. *The Leadership Quarterly*, 14, 769-806.
- Zeyrek, F. Y. (2020). Mikroplar ve konak adaptasyonu: Savaşmıyorsan anlaş. <https://www.klimud.org/public/uploads/dosya/1352560396.pdf>. (ET:12.12.2020).
- Yeniçeri, Ö. (2011). Konformizm, yozlaşma ve itaatsizlik. *Journal of Economy Culture and Society*, 44, 69-90. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9548/119253>

Türkiye’de Çevre Politikaları: Kalkınma Planları Üzerinden Bir İnceleme

◆◆◆

Environmental Policies in Turkey: A Review of Development Plans

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.839408>

Hicran HAMZA ÇELİKİYAY*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:

Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:

12.12.2020

Kabul Tarihi:

20.04.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bu çalışmanın amacı, kalkınma planlarında yer alan çevre politikalarının çevre ana stratejileri, problemlerin teşhisi, müdahale yöntemleri ve kararların uygulanması yönüyle değerlendirilmesidir. Çalışmada, kalkınma planları hazırlandıkları dönem ve taşıdıkları belirgin özellikler göz önüne alınarak üç ana gruba ayrılmıştır. İlk gruba ilk beş kalkınma planı, ikinci gruba altı, yedi ve sekizinci kalkınma planları, son gruba ise dokuz, on ve on birinci kalkınma planlarını dahil edilmiştir. Çevre politikaları, politika uygulama aşamaları olan “problemlerinin teşhis edilmesi”, “müdahale yöntemlerinin incelenmesi” ve “kararların uygulanması” bağlamında incelenmiştir. Sonuç olarak, çevre politikalarının planların yayımlandığı dönemlerin şartları ve özelliklerini yansıttıkları, çevre problemlerinin tanımlanması ve çözüm yaklaşımlarının yeterli açıklık ve kararlılıkla planlarda yer aldığı ve politikaların uygulama aşamalarında önemli paradigma değişimlerinin olduğu görülmüştür. Türkiye, çevre sorunlarının farkında olarak değişen dünya dengeleri, uluslararası çevre politikaları ve ülke kalkınma hedefleriyle uyumlu politikalar geliştirmiş, gerektiğinde politika yaklaşımlarını değiştirmekten kaçınmamıştır. Ancak, ardışık dönemlerde yayınlanan bir kısım planlarda bazı çevre sorunlarının aynı haliyle yer aldığı ve çözüm önerilerinin tekrarlandığı görülmüştür. Bu durum, politikaların uygulama aşamalarında beklenen sonucun alınmadığı yönünde değerlendirilmiştir. Eksik ve kısıtlı yönlerin yanı sıra başarı ile uygulanmış alanların ortaya konulması için politikaların son uygulama aşaması olan “belirlenen politikaların karar mekanizmaları içinde uygulanmasının” takip edilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, çevre sorunları, çevre politikaları, politika belgeleri, kalkınma planları

Abstract

Article Info

Paper Type:

Research Paper

Received:

12.12.2020

Accepted:

20.04.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights
reserved.

The aim of this study is to evaluate the environmental policies included in development plans in terms of environmental main strategies, diagnosis of problems, intervention methods and implementation of decisions. Development plans are divided into three main groups, considering the period in which they were prepared and their distinct features. The first group includes the first five development plans, the second group includes six, seven and eighth development plans, and the last group includes nine, ten and eleventh development plans. Environmental policies have been evaluated in the context of implementation stages of "identifying problems" and "examining intervention methods". As a result, it was observed that environmental policies reflect the conditions and characteristics of the periods in which the plans were published, and that there were significant paradigm changes in the identification of environmental problems and solution approaches. Turkey, being aware of environmental problems, has developed policies in line with changing world dynamics, international law and national development goals, and has not hesitate to change policy approaches when necessary. However, in some plans published in successive periods, it was seen that some environmental problems were included in the same way and solution proposals were repeated. In order to identify the current situation, incomplete and limited aspects, as well as areas that have been successfully implemented, it is recommended to follow the implementation of the determined policies within the decision-making mechanisms, which is the last implementation stage.

Keywords: Turkey, environmental problems, environmental policies, policy documents, development plans

Atıf/ to Cite (APA): Hamza Çelikiyay, H. (2021). Türkiye’de çevre politikaları: kalkınma planları üzerinden bir inceleme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 185-205

* ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hicrancelikyay@duzce.edu.tr

Extended Abstract

Introduction:

Environmental problems that go beyond the national borders of the countries, are not limited to a specific geography and contain global characteristics, are considered as the common problem of all nations in the last stage. The suggestions and solutions developed by many supranational and international institutions are reflected in the published policy papers, and the strategies and actions of these institutions are followed by other countries and are included in the national legislation of the countries.

Literature Review:

Gil-Garcia (2015: 61) addresses many fundamental environmental problems such as technical and infrastructure-oriented complex problems that arise in cities, infrastructure and transportation problems, waste disposal and recycling, air, water and soil pollution, global warming and climate change. According to Kaypak (2012: 19), the concept of the environment has been studied as the adaptation behaviour of a creature to the environment, and then it has come into the interest of social sciences as human and its habitat. Keles and Hamamci (2005: 32), make a general definition of the environment. The concept of environment has a wide range of dimensions. As physical, natural, artificial, social and spatially; it is widely considered according to the scales and settlements.

The first person to use the word ecology in the scientific literature is known as Henry David Thoreau (1858). Odum and Barret (1971), in their book "Foundations of Ecology", define ecology as a discipline that points to the highest and most complex levels of biology. OECD, The European Commission (EC), and The United Nations (UN) organizations foresee that technological-economic systems can be compatible with the "sustainable" environment. Lash et al. (1998: 19) discussed the concept of sustainability with the concepts of development, change and development rather than balance. (Hecl, 1972: 84) defines policy as a set of behaviors that form a roadmap for a known goal and include the implementation phase of decisions taken as a result. Politics is also defined as actions that governments choose to do or not (Anderson, 1994:5, cited in Yıldız and Sobacı, 2015: 18). Simonis (1984: 1) says that environmental policy is the social rules that regulate the use of nature by humans. According to Solak and Sürmeli (2015: 24), the creation and implementation of environmental policies on an objective and scientific basis can be realized within the framework of principles.

Research Purpose:

The aim of this study is to evaluate the environmental policies in Turkey's development plans in terms of environmental main strategies, diagnosis of problems, intervention methods and implementation of decisions. In this study, it is aimed to analyse the policies within the framework of identifying the problem, which are the implementation stages, examining and comparing the intervention methods, selecting the most appropriate method and applying the determined policies within the decision mechanisms. As a result of the analysis, it is aimed to reveal the deficiencies and limitations and to bring recommendations and measures to strengthen the successful application areas.

Results and Conclusions:

Being aware of the environmental problems, Turkey has developed policies in line with the changing world balances, international environmental policies and the development goals of the country, and did not hesitate to change its policy approaches when necessary. However, it has been observed that some environmental problems are included in the same form in some plans published in successive periods and solution proposals are repeated. This situation was evaluated expected results could not be achieved at the implementation stages of the policies. In order to identify incomplete and limited aspects, as well as areas that have been successfully implemented, it is recommended to follow the "implementation of established policies within decision-making mechanisms", which is the final implementation stage of the policies.

1. GİRİŞ

Kentlerde ortaya çıkan teknik ve altyapı odaklı karmaşık sorunlar, bir şehri yaşanabilir kılan temel işlevlerde önemli aksaklıklara neden olabilmektedir. Altyapı ve ulaşım problemleri, sosyal sorunlar gibi problemlerin yanı sıra atıkların bertaraf edilmesi ve geri dönüşümü, hava, su ve toprak kirliliği, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi birçok temel çevresel problemler de giderek daha karmaşık ve iç içe geçmiş durumda etkin çözümler beklemektedir (Gil-Garcia vd., 2015: 61).

Ülkelerin ulusal sınırlarının dışına çıkan, belirli bir coğrafya ile sınırlanmayan, küresel nitelikler içeren çevre sorunları, son evrede tüm ulusların ortak sorunu olarak ele alınırlar. Birçok ulus üstü ve uluslararası kurumların geliştirdiği öneri ve çözümler, yayınlanan politika belgelerine yansıtılmakta, bu kurumların strateji ve eylemleri ise diğer ülkeler tarafından da takip edilerek ülkelerin ulusal mevzuatlarında yer bulmaktadır.

Ülkeler karşı karşıya geldiği temel çevresel sorunlarla ilgili hem ulusal ölçekte hem de yerelde bir takım politika belgeleri, beyaz bültenler, yol haritaları vb. belgeleri hazırlamaktadırlar. Türkiye, yayınladığı çeşitli politika belgelerinde çevre ile ilgili sorunlara, çözüm önerilerine ve çevre yönetimi gibi konulara değinmiştir. 1963 yılından beri hazırlana beş yıllık kalkınma planlarında da bu konular yer almaktadır. En son 2019-2023 dönemini kapsayan On Birinci Kalkınma Planı yayınlanmıştır.

Bu çalışmada, çevre ve ekoloji kavramları ile çevre politikaları kavramsal çerçevede ele alınmış, Türkiye’de izlenen çevre politikalarına genel bir bakış gerçekleştirildikten sonra yayınlanan kalkınma planlarında çevre problemleri ve çözümlerine yönelik stratejiler ve geliştirilen politikalar ortaya konulmuştur. Kalkınma planlarında yer alan çevre politikaları çevre ana stratejileri ve uygulama aşamaları olan “problemlerinin teşhis edilmesi (tanılama)” ve “müdahale yöntemlerinin incelenmesi” ve “belirlenen politikaların karar mekanizmaları içinde uygulanması” bağlamında değerlendirilmiştir. Bunun yanında, politikaların uygulama aşamalarında beklenen sonucun alınabilmesi için son aşama olan “belirlenen politikaların karar mekanizmaları içinde uygulanması” aşamasının önemine değinilmiş ve bu çerçevede öneriler geliştirilmiştir.

2. ÇEVRE KAVRAMI

Çevre kavramı, aslen Biyoloji bilimine ait bir kavram olarak bilinmektedir. Canlının çevreye uyum davranışı olarak incelenmiş, ardından insan ve habitatı olarak sosyal bilimlerin ilgi alanına girmiştir (Kaypak, 2013: 19). Genel bir tanımla çevre, “insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da uzunca bir süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamı” olarak tanımlanmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 32). Bu tanıma göre, insan faaliyetleri ile canlı ve cansız varlıkların tüm etkileşimlerinin çevre kapsamında değerlendirildiği söylenebilir. Toplumbilimciler ise çevreyi “bir bireyin, bir toplumsal kümenin ya da bir toplumun biyolojik, toplumsal, kültürel yaşamını etkileyecek dış şartların tamamı” olarak ifade etmektedir. Türk Dil Kurumu, çevre ile ilgili çeşitli tanımlamalar getirmiştir. Bunlardan en yaygın kullanılanı, “bir şeyin yakını, etrafı, çevresi, içinde bulunulan ve toplumu oluşturan ortam, muhit, aynı türden birimlerin tümü, bunların oluşturduğu küçük grup, doğal, toplumsal, kültürel dış faktörlerin bütünlüğü” olarak bilinmektedir (Türk Dil Kurumu [TDK], 2021).

Bu tanımlarda görüldüğü gibi çevre, etraf, ortam, muhit gibi terimlerle ifade edilmektedir. 2872 Sayılı Çevre Kanunu çevreyi “canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam” olarak tanımlamıştır (2872 Sayılı Kanun, 1983: Madde 2). Çevre sözcüğü, aynı zamanda ortam, kenar, etraf, civar, mıntıka, bölge, durum veya çember gibi karşılıklara da gelmektedir (Kaypak, 2013: 19). Çevrenin canlı (biyotik) öğeleri insanlar, bitki örtüsü, hayvan topluluğu ve mikroorganizmalardır. Cansız (abiyotik) öğeleri ise iklim, hava, su, yeryüzü yapısından oluşmaktadır. Çevre, tüm canlı ve cansız öğelerin karşılıklı etkileşimlerinin bütünüdür. Çevre kavramının boyutları oldukça geniştir.

Fiziksel, doğal, yapay, toplumsal ve mekânsal olarak; yerleşme yerlerine ve ölçeklere göre geniş bir şekilde ele alınmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 32).

Biyologlar çevre kavramından çok önce *ekoloji* kavramını tartışmışlardır. 19. yy'ın ortalarında organizmalar ve çevreleri arasında dinamik etkileşimleri görmüşler ve bu ilişkileri farklı terimlerle tanımlamışlardır. Örneğin, 1859 yılında Fransız Isodore Geoffroy Hilaire “etoloji” terimini “organizmaların sınıfları ve toplumla olan ilişkilerinin toplu olarak ve toplum içinde incelenmesi” olarak tanımlamıştır. George Jackson Mivart ise 1894'te “heksikoloji” terimini “organizmalar ile çevreleri arasında var olan ilişkilerin, buldukları yerin doğası, iklim, ışık miktarları ve diğer organizmalarla tesadüfi ve istemsiz olarak ilişkilerinin incelenmesi” olarak ifade etmiştir (Sharma, 2008:1).

Ekoloji terimi, Yunanca oikos (ev, yurt, mesken) ve logos (çalışma, söylem, söz) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Kavram, “organizmalar ve çevreleri arasındaki ilişkiler” olarak ifade edilmektedir. Literatürde ekoloji, organizmaların “evlerinde (doğal ortamlarında)” incelenmesidir. Ekolojinin bilimsel literatürde ilk kullanımı hakkında farklı yaklaşımlar mevcuttur. İlk kullanım için Henry David Thoreau (1858) işaret edilir. Diğer yandan, Alman biyolog H. Reiter'in 1868'de kavramı ilk kullandığına dair ifadeler mevcuttur. Çoğu yaklaşımlar Alman biyolog Ernst Haeckel'in 1886'da terimi kullandığı yönündedir. Haeckel, “organizmaların yakın çevreleri ve dış dünya ile organik ve inorganik varoluş koşulları arasındaki ilişkilerinin toplamının bilgisi” olarak tanımlamıştır (Sharma, 2008:1).

1970'lerden önce ekoloji, büyük ölçüde biyolojinin bir alt disiplini olarak görülmüştür. Ekoloji biyolojiye güçlü bir şekilde kök salmış olsa da biyolojiden fiziksel ve biyolojik süreçleri birbirine bağlayan ve “doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında bir köprü” oluşturan esasen yeni, bütünleştirici bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Ekolojinin kapsamı genişlerken, bireysel organizmaların ve türlerin nasıl birbirleriyle etkileşime girip kaynakları nasıl kullandığına dair araştırmalar da yoğunlaşmıştır (Odum ve Barret, 1971: 4).

Ekoloji terimi ile çevre arasında teorik ve pratik olarak farklılıklar bulunmakla birlikte, genellikle ekolojik sorunlar “çevre sorunları” olarak ifade edilmektedir. Buna koşut olarak, yaygın olarak ekoloji bilimi de “çevresel bilimler/çevrebilim” olarak ifade edilmektedir (Mutlu, 2009). Ekoloji, organizmaların çevreleriyle olan ilişkilerini, dünya üzerindeki tüm bitki ve hayvanların ve yaşam ortamlarının karşılıklı etkileşimlerinin tümünü inceler. Bu tanıma göre Ekoloji, çevrenin “canlı ve cansız varlıkların karşılıklı etkileşimlerini bütünüdür” tanımı ile benzerlik gösterir. Ekolojinin hayvan ve bitki topluluklarını incelediğini, çevrenin ise hayvan ve bitkilerle birlikte insanı da inceleme konusu yaptığı ifade edilerek çevrenin ekolojiye göre daha geniş kapsamlı olduğunu öne sürülmektedir (Keleş ve Hamamcı, 2005: 32-42).

1960 sonrasında ekolojik sorunların küresel boyuta taşınmaya başlaması ve sorunun nedenlerinin çok yönlü olarak ele alınması, ekolojiyi sosyal bilimlerle ilişkili hale getirmiştir. Bu yıllardan itibaren ekolojik sorunları merkez alan toplumsal hareketler ve düşünceler etkili olmuştur. Ekolojinin sosyal bilimlerle ilişkili hale gelmesi, doğa bilimleri ile olan ilişkisini devam ettirmiş ve disiplinler arası bir yaklaşımın doğmasına neden olmuştur (Mutlu, 2009). Odum ve Barret, (1971) “Ekolojinin Temelleri” isimli kitaplarında ekolojiyi biyolojinin en yüksek ve en karmaşık düzeylerine işaret eden bir disiplin olarak tanımlamaktadırlar. Ekoloji, tüm yaşam alanlarını, yaşamın ortaya çıkışı ile beraber diğer tüm evreleri ele almaktadır. Ekolojiyi tam olarak anlamak, biyolojiyi bütün olarak anlamak ile mümkün olur. Dolayısıyla, Ekoloji artık sadece biyoloji değil aynı zamanda insan bilimi olarak da görülmektedir (Odum ve Barret, 1971: xiii).

1980'lerin sonlarında çoğu endüstrileşmiş toplumlarda çevre terimi, hükümetlerin ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Avrupa Komisyonu (EC) gibi uluslararası örgütlerin programlarında yer bulmuştur. 1992 yılında gerçekleşen Birleşmiş Milletler (BM) Rio Zirvesi'nde doğru şekilde tasarlanmış teknolojik-ekonomik sistemlerin “sürdürülebilir” çevre ile uyumlu olabileceği öngörülmüştür. Sürdürülebilirlik burada, denge kavramından ziyade gelişme,

değişim ve kalkınma kavramları ile ele alınmıştır (Lash vd., 1998: 19). 1992-Rio Konferansı ve daha sonra 1996 tarihinde gerçekleştirilen Habitat-II Kent Zirvesi'nde sürdürülebilirlik ilkesi yanı sıra işlenen temalardan biri “yaşanabilir çevre oluşturulması” olmuştur. Bu açılım ile ortaya konulan Gündem 21, çevre ile ilgili tüm kurum ve kişilere sorumluluklar yükleyen kapsamlı bir belge olarak görülmektedir (Geray, 1998: 348-349). Uluslararası politika belgelerinde yer bulan çevre sorunları, birçok ülkenin beraber hareket etmesini zorunlu kılmış, çevre sorunlarının çözümünde ülkeler ortak yaklaşımlar geliştirmiş ve politikalarını oluştururken çevre ile ilgili konulara yer vermişlerdir (Baykal ve Baykal, 2008: 2).

3. ÇEVRE POLİTİKALARI VE YÖNTEMLERİ

Politika, belirli konularda alınmış tekil kararlardan daha kapsamlı, bir dizi faaliyetleri ve sonuçlarını içeren, bilinen bir hedef için yol haritasını oluşturan ve sonuç olarak alınan kararların uygulama safhasını içeren davranışlar bütünüdür (Hecllo, 1972: 84). Hükümetlerin yapmayı veya yapmamayı seçtikleri eylemler olarak da tanımlanan politika, genel anlamıyla, “belirli bir soruna ilişkin bir aktörün veya aktörler topluluğunun yürüttüğü faaliyetler bütünü ya da hareketsizliği” olarak tanımlanmaktadır (Anderson, 1994:5, akt. Yıldız ve Sobacı, 2015: 18). Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü'ne göre ise, “amaç ve hedeflere ulaşmak için oluşturulmuş eylem planı, karar alıcılara rehberlik eden ilkeler dizisi” olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü [TÜBA], 2021). Bu tanımlamalar ışığında, çevre politikaları da bir ülkenin çevre konusunda hedeflerine uygun olarak geliştirdiği ilkelerin yer aldığı eylem planı, yol haritası olarak açıklanabilir. Çevre, yaşanan çevre sorunları ve ekonomik krizlerle ilişkili olarak devlet ve hükümetlerin gündemlerinde yer edinmeye başladığından itibaren bir kamu politika alanı haline gelmiştir. Çevre ile politika arasındaki yakın ilişki, bilinen anlamdaki politikanın ötesinde, belli bir sorunun çözümünde alınması gereken önlemlerin ve kabul gören ilkelerin bütününe içine alan geniş anlamdaki politika (policy) kavramını içermektedir (Ökmen, 2004: 328).

Çevre sorunları ile ilgili olarak koruma ve sorun çözmeye yönelik çabaların bütünü çevre politikalarını oluşturmaktadır. Çevre politikaları, çevre sorunlarını çözmeye yönelik çabalarının bütünü veya çevrenin korunması ve geliştirilmesi amacıyla hükümetlerce hazırlanan yol haritalarıdır (Ökmen, 2004: 328). Çevre politikaları, toplumsal hukuk kurallarının ve değer sistemlerinin temelden değişmesini sağlayacak araştırmalar, teknik ve tüzel bilgiler olarak ifade edilebilir (Keleş, 2017: 646).

Çevre politikası, toplumun çevre ile doğal bir sistem olarak etkileşimini düzenlemek için tasarlanmış hedeflerin ve önlemlerin toplamı olarak tanımlanabilir; bu tanım çevrenin onarımı, korunması ve yönetimi yönlerini içermektedir. Toplumun varlığı nihayetinde doğal çevreye ve kaynaklarına bağlı olduğundan, çevre politikası, doğanın insanlar tarafından kullanılmasını düzenleyen tüm toplumsal kurallarını içerir denilebilir (Simonis, 1984: 1).

Çevre politikası, hava, su ve toprak kirliliği, gürültü, iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin azalması, doğal kaynakların tükenmesi, katı ve sıvı atıklar, erozyon, enerji kaynakları, nüfus artışı, yoksulluk hatta son dönemde salgın hastalıklar (pandemi) gibi birçok çevre problemini ve çözüm yollarını kapsamaktadır (Solak ve Sürmeli, 2015: 24). Çevre politikalarının uygulanmasında takip edilen aşamalar Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Çevre Politikalarının Uygulama Aşamaları

AŞAMALAR	UYGULAMALAR
1. Aşama	Problemin Teşhis Edilmesi (Tanılama): Halkın değer yargılarının, çevreye verdiği değer ölçülmesi
2. Aşama	Müdahale yöntemlerinin incelenmesi, karşılaştırılması ve en uygun yöntemin seçilmesi
3. Aşama	Belirlenen politikaların karar mekanizmaları içinde uygulanması

Kaynak: (Keleş ve Hamamcı, 2005: 328)'den esinlenilmiştir.

Tablo 1’de yer aldığı üzere çevre politikalarının uygulama aşamaları problemin teşhis edilmesi, müdahale yöntemlerinin incelenmesi, karşılaştırılması, en uygun yöntemin seçilmesi ve belirlenen politikaların karar mekanizmaları içinde uygulanması olarak sıralanabilir. Çalışmada, kalkınma planlarında yer alan çevre politikaları bu aşamalar çerçevesinde incelenecektir. Çevre politikalarının nesnel ve bilimsel temelde oluşturulması ve uygulanması aşağıdaki ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilebilir (Keleş ve Hamamcı, 2005: 328-329):

- a) Çevre politikalarının ekolojik sistemler ve nüfus dağılışı üzerindeki etkileri hesaplanmalıdır.
- b) Çevre üzerindeki olumsuz etkilerin giderilmesinde kısa ve uzun dönem maliyetler hesaplanmalıdır.
- c) Yatırımların kısa ve uzun dönem verimliliği ortaya konularak uzun dönem etkilerinin gelecek kuşakları etkisi hesaplanmalıdır.
- d) Yatırım projelerinin geriye dönüşü olmayan sonuçlar oluşturup oluşturmayacağı araştırılmalıdır.
- e) Yatırım projelerinin farklı toplum kesimlerine olan etkileri ortaya konulmalıdır.

Mevcut veya gelecekte karşılaşılabilecek çevre sorunlarının onarımcı veya önleyici çevre politikasına evrilmesi, büyük ölçüde ulusal ve bazen bölgesel nitelikteki sosyal-politik faktörlere bağlıdır. Herhangi bir ülkedeki çevre sorunları, mevcut sosyal faktörler göz önüne alınarak uygulanır ve öncelik verilir. Farklı ülkelerde politika tercihlerinin aynı çevre sorunu için tercih edildiği durumlarla karşılaşılabılır (Walter ve Ugelow, 1979: 102). Bu tercihte onarımcı ve önleyici çevre politikaları öne çıkmaktadır.

3.1. Onarımcı – Tedavi Edici (Curative - Remedial) Politikalar

Karşılaşılan sorunlara bir tepki olarak ortaya konan onarımcı yaklaşım, devletlerin çevresel zararlarla ve kirlenmelerle mücadelede ilk uyguladığı yöntem olmuştur. Çevre üzerindeki zararlı sonuçlar ortaya çıktıktan sonra zararların giderilmesi yönünde çalışmalara başlanır. Bu politikaların uygulanmasında kullanılan başlıca araçlar; tazminat alınması (zararın zarara yol açandan alınarak karşılanması), ceza yaptırımları uygulanması ve kirlenmenin denetlenmesi olarak sıralanmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 334).

Reaktif, (ex-post) çevre politikasının birçok yönden dezavantajları olduğu ifade edilmektedir. Pahalı bir yöntem olması, sorunların geç tespit etme olasılığı, birçok zaman ekosistemin artık geri döndürülemez olduğu bir noktada etkilerinin görülebilmesi, çevre ve toplum arasındaki ilişkilerin yalnızca bir kısmına odaklanması bu nedenler arasında sıralanmaktadır. Onarımcı (Ex-post) önlemlerde gelecekteki çevresel sorunların (yeni teknolojilerin etkileri gibi) erken tespiti gereklidir ve eylem öncelikleri (örneğin orman hasarı) zamanında belirlenmelidir (Simonis, 1984: 2).

Öte yandan, onarımcı yaklaşım politikalarının ekonomik sınırları zorlaması ve sürdürülebilir kalkınma yönünde çabaların öne çıkması çevre politikalarının karmaşık bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Bu nedenle, daha etkin çevre politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Çözümün önündeki engeller çoğu durumda orantısız bir şekilde artan maliyetler ve çoğu zaman uzun vadede problemin farklılaşmasıdır. Bu yaklaşıma, yalnızca teknolojik çözümlerle veya otoriter devlet müdahalesi yoluyla kontrol altında tutulamayan "küresel çevre sorunlarının" yönetimi de dahil edilmektedir (Weidner, 1997: 2-8).

3.2. Önleyici (preventive - ex ante) Politikalar

Önleyici politikaların özünü, çevreye henüz zarar verilmeden gelecekteki olası gelişmeler değerlendirilerek doğal ve yapay çevrenin zarar görmesini önlemek oluşturur. Çevreye zarar gelince değil, gelmeden (ex-ante) müdahale edilir bu yöntem, onarımcı politikalarda olduğu gibi maliyeti

yüksek değildir. Başlıca uygulama araçları, teknolojik yenilikler ve yapısal değişikliklerdir. Çevrenin korunması ve geliştirilmesi için yöntemler ve mekanizmalar geliştirilerek üretim süreçlerinde düzenlemeler yapılmasıdır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 334).

Önleyici yaklaşım, endüstriyel süreçler, ürün tasarımı ve Ar-Ge stratejileri konularında süreçlerin en başından sonuna kadar ciddi bir dikkat gerektirmektedir. Bu durum, kaçınılmaz olarak, geleneksel kirlilik kontrolünden çok daha farklı olarak, ani çevresel etkilerin belirlenmesi çalışmalarını da içermektedir. Çevresel kararları belirlemek için belli başlı kriterlerin de bilinmesini gerektirmektedir (Wynne, 1992: 111).

Önleyici (ex-ante) çevre politikasının, “onarımçı” politikaların dezavantaj olarak ifade edilen bazı eksikliklerine karşı koyabileceği düşünülmektedir. Önleyici çevre politikası üzerine araştırma yapmanın zor ancak gerekli olduğu bilinmektedir. Önleyici çevre politikasını uygulama süreleri karmaşıklık, belirsizlik ve zaman baskısı problemleriyle karşı karşıya kalındığından zor olmaktadır. Politikanın uygulanması için yeterince iyi bilinmeyen veya henüz yeterince test edilmemiş analitik yöntemler ve politik prosedürler gereklidir. Kurumsal önlemler ve özel idari izinler, önlemlerin ve programların yürürlüğe girmesi gereklidir. Önleyici çevre politikası, nispeten geniş, kapsamlı ve daha nitelikli bilgi gerektirir.

Önleyici çevre politikası aşağıda üç temel soruyla irdelenir (Simonis, 1984: 4):

- Önleyici çevre politikası hangi uzmanlık alanlarının bilinmesini gerektirir ve buna karşılık gelen bir çevresel raporlama sistemi ideal olarak nasıl hazırlanır?
- Bu tür çalışmalar hali hazırda mevcut mudur?
- Önleyici çevre politikası yaklaşımıyla ilgili çevresel raporlamayı hangi faktörler destekler ve hangileri buna karşı durur?

Bu politika yaklaşımları içinde ülkeler zaman zaman onarıcı, bazen de önleyici politikaları öncelerler. 2006 yılında 2872 sayılı Çevre Yasası’nda yapılan değişiklikle çevre politikalarında önleyici politikalara öncelik verileceğini gösteren düzenlemeler bulunmaktadır.

4. TÜRKİYE’DE ÇEVRE POLİTİKALARI MEVZUATINA GENEL BAKIŞ

Türkiye planlı kalkınma dönemine girdiğinden bu yana beş yıllık kalkınma planları ile nüfus, kentleşme ve yerleşme sorunlarına yönelik politikalar oluşturmaktadır. Kalkınma planlarında ve diğer mevzuatta çevre sorunlarına uygun politikalarla çözüm aranmıştır.

Politikaların yapılma ve uygulama aşamalarında temel belirleyici aktör hükümetler olmuştur. Hükümetler kamu politikalarını belirlemekten, kamu kurumları da hükümetin belirlediği bu politikaları uygulamaktan sorumludur. Ulusal ve yerel ölçekte hedeflenen çevre politikalarının uygulamaya geçmesi, kararlı bir siyasi iradenin varlığı ile mümkün olmaktadır (Solak ve Sürmeli, 2015: 24-25).

Çevre politikaları Türkiye’de, 1980’lerin başlarına kadar sağlık politikaları kapsamında değerlendirilmiştir. 1961 Anayasası’nda “Sağlık Hakkı” olarak değinilen çevre, 1982 Anayasası’nda, doğrudan ele alınmıştır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 348). “Sağlık, çevre ve konut” başlıklı bölümde, “herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir (1982 Anayasası, Madde 56)” denilerek çevreyi geliştirmek, korumak ve kirlenmesini önlemenin devletin ve vatandaşların yükümlülüğü olarak belirtilmiştir. Devlet, bu süreçte sağlık kuruluşlarının koordinasyonundan ve denetiminden de sorumlu olacaktır.

1982 Anayasası’nda, çevre ile ilgili olarak değerlendirilebilecek farklı maddeler de bulunmaktadır. “Sağlıklı ve dengeli bir kentleşmenin gerçekleştirilmesi (Madde 23), deniz, göl ve akarsu kıyılarının kullanımında kamu yararının gözetilmesi (Madde 43), toprağın verimli olarak işletilmesi ve erozyona karşı korunması (Madde 44), konut gereksiniminin karşılanmasında kentlerin

özellikleri ve çevre koşullarının göz önüne alınması (Madde 57), tarih, kültür ve doğa varlıklarının korunması (Madde 63), ormanların korunması ve geliştirilmesi (Madde 169)” gibi ilkeler yer almaktadır.

1983 yılına gelindiğinde 2872 Sayılı Çevre Yasası kabul edilmiştir. Yasanın amacı olarak, “bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir gelişme[†] ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır” şeklinde ifade edilmektedir. Kanunda, çevrenin korunmasına ilişkin genel olarak, tüm sorumlu kurum ve kuruluşların çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olması, ilgili faaliyetlerin kurumlar arası işbirliği ile yapılması, karar alma süreçlerinde sürdürülebilir gelişme ilkesinin gözetilmesi, çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkının esas alınması, atıklarla ilgili çevre dostu teknolojilerin kullanılması, kirlenmenin önlenmesi, çevrenin iyileştirilmesi vb. yapılan harcamaları kirleten veya bozulmaya neden olanın ödemesi gibi ilkeler yer almaktadır.

Yine aynı yılda çıkarılan 2873 Sayılı Milli Parklar Kanunu, milli park, tabiat parkı, tabiat anıtı ve tabiatı koruma alanlarının belirlenmesine, korunmasına, yönetilmesine ilişkin esasları düzenlemektedir (2873 Sayılı Milli Parklar Kanunu, Madde 1). Kanun, milli park, tabiat parkları, tabiat alanı, tabiat koruma alanı kavramlarına açıklık getirerek bu alanların korunması ile ilgili ilkeleri sıralamaktadır. Buna göre, “ekolojik denge ve tabii ekosistem, yaban hayatı tahrip edilemez, bu alanların doğal özelliklerini bozulamaz çevre sorunlarını ortaya çıkaracak işlemler yapılamaz, savunma sistemi için gerekli tesisler dışında hiçbir yapı ve tesislerin kurulamaz” (2873 Sayılı Milli Parklar Kanunu, Madde 14).

1983 yılında çıkarılan bir başka yasa ise 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası’dır. Yasada, korunması gerekli kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili tanımlar, işlem ve faaliyetler, ilkeler ve kuruluşların görevleri yer almaktadır (2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası, Madde 1).

3621 Sayılı Kıyı Kanunu, “deniz, göl ve akarsu kıyıları ile sahillerin doğal özelliklerini gözeterek korunması” amacıyla (Madde 1) 1990 yılında kabul edilmiştir. Çevre mevzuatı kapsamında bu kanunlarla beraber bir dizi yasalar sıralanabilir. İstanbul Boğazı “özel imar yasası” niteliğinde Boğaziçi Yasası ile İmar Kanunu ve Belediye Yasalarının ilgili maddeleri bunlardan bir kaçıdır. Kronolojik olarak çevre ile ilgili değerlendirilebilen yasalar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Çevre ile İlgili Diğer Yasalar

Yıl	Kabul Edildiği Sayısı	Kanun	Kanun İsmi
1930	1593		Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (Genel Sağlığı Koruma Yasası)
1956	6831		Orman Yasası
1971	1380		Sayılı Su Ürünleri Yasası
1982	2634		Turizmi Teşvik Kanunu
1983	2960		Boğaziçi Yasası
1985	3194		İmar Kanunu (ilgili maddeler)
2005 ve 2004	5393 ve 5216		Belediye ve Büyükşehir Yasası (ilgili maddeler)

Kaynak: (Keleş ve Hamamcı, 2005).

[†] Birçok çevre bilimci, “sürdürülebilir kalkınma” yerine “sürdürülebilir gelişme” kavramının kullanılmasını daha doğru kabul etmektedirler. Çalışmanın diğer kısımlarında “kalkınma” yerine “gelişme” kavramı tercih edilecektir. Algan, N (2020). “COVID-19 ve Sürdürülebilir Bir Gelecek İçin Çevre Politikaları”, https://www.youtube.com/watch?v=pbr_zYhv7c0

5. KALKINMA PLANLARINDA ÇEVRE POLİTİKALARI

Planlama, “*hükümetler tarafından ulaşılabilecek amaçları belirleyen, tarım, ulaşım, sanayi vb. kesimlerdeki artış ölçüsünü tespit eden ve uygulanması gerekli çareleri önceden gösteren ekonomik ve sosyal programların belli süreler için hazırlanma işi*” olarak tanımlanmaktadır (TDK). Genel bir tanımı ise “*belirli amaçları başarmada mevcut en iyi alternatifleri seçmeye yönelik organize olmuş akılcı bir teşebbüs*” şeklinde yapılabilir (Waterston, 1965: 8, akt. Soyak, 2003: 168). Ulusal düzeyde planlama kavramı ise temelde toplumsal değişimin yönlendirilebileceği kabulüyle bir tür teknoloji ya da toplum mühendisliği modeli olarak kabul edilmektedir (Soyak, 2003: 168).

Kalkınma planları; genel ekonominin tümünü, ekonomik ve sosyal faktörler arasındaki ilişkileri, uzun vadeli entegre bir perspektifle ele alan, kamu kesimi için yaptırım gücü içeren, özel kesim için ise orta ve uzun vadede yol gösterici, hukuki ve teknik şartlara haiz makro planlardır. Planlarda amaç, ekonomik ve sosyal yapının planda öngörülen süre sonunda hedeflenen düzeye ulaşmasını sağlamaktır (Takım, 2011: 155). Uzun yıllar kalkınma planlarının özellikle toplumsal değişim ve beklentileri karşılayacak şekilde hazırlanması kamu yönetimi alanının önemsendiği çalışmalardan olmuştur. Son yıllarda kalkınma planlarının ulusal ve yerel nitelikli olmalarından ziyade küresel ve bölgesel bir yaklaşım ile kurgulanmaları beklenmektedir (Peel ve Lloyd, 2005: 270-271).

Bir ülkenin çok yönlü yol haritalarının sunulduğu kalkınma planları, ekonomi, sosyal ve toplumsal hedeflerin belirlendiği uzun vadeli politika belgeleridir. Hazırlandıkları dönemin ihtiyacını gözetmeleri, ülkenin ekonomik yapısının potansiyelini göz önünde bulundurmaları, bölgesel ve küresel değişimlere cevap verir nitelikte olmaları beklenmektedir. Kalkınma planları, uygulanacak politikaların bir koordinasyon ile ortak bir hedefe uygun hayata geçmesini sağlayarak kamu kaynaklarının planlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Karagöl, 2019).

Çalışmanın konusunu oluşturan çevre politikaları ise kalkınma planlarında önemli bir yer kapsamaktadır. Çevre sorunlarının çözümünde devletin başat aktör olarak rol alması beklenmektedir. Çevre sorunları, çözüm yolları, izlenecek strateji ve hedefler de kalkınma planlarında ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Kalkınma politikaları, ülkelerde ekonomi politikalarının ne yönde uygulanacağı konusunda fikir verirken, ekonomi ve çevre politikalarının birbirlerini dengeleyecek şekilde kalkınma planlarında yer almaları beklenir. Çoğu zaman gelişmekte olan ülkelerde ekonomi politikaları çevre sorunlarını çözmeye yönelik politikaların önüne geçmektedir. Çoğunlukla ekonomi ve çevre politikaları arasındaki ilişki bütünlük değil, karşıtlık çerçevesinde değerlendirilir (Kılıç, 2015: 183).

Bu bölümde, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kalkınma planlarından son olarak hazırlanan On Birinci Kalkınma Planı'na kadar planlarda çevre politikalarının hangi oranda yer aldığı, çevre ile ilgili strateji ve ilkeler ve çevre sorunlarının çözümünde getirilen öneriler incelenecektir. On bir adet planın ayrıntılı incelemesi gerçekleştirilmiş ancak çalışmanın fiziksel kısıtı göz önüne alınarak tek bir tablo halinde değil, planların gruplandırılarak ele alınmaları uygun görülmüştür. Bu gruplar kendi içlerinde çevre politikaları bağlamında temel dönüşümlerin ve kırılma noktalarının olduğu dönemlerdir.

Kalkınma planları, üç ana grupta ele alınmıştır. Birinci grup, ilk beş kalkınma planını içermektedir ve 1963'ten 1989 yılına kadarki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde, milli kalkınma hedefi öne çıkmaktadır. Çevre politikalarının, ülke koşulları göz önüne alınarak düzenlendiği görülmektedir. Milli kalkınma politikaları çerçevesinde çözüm arayışları belirgindir. İkinci grup olarak ifade edilen kalkınma planları, altıncı, yedinci ve sekizinci kalkınma planlarını içermektedir. Bu dönem 1990-2005 yıllarını kapsamaktadır ve çevre çalışmalarının uluslararası düzeyde hız kazandığı bir dönemdir. Türkiye, çevre politikalarını BM ve AB'nin kabul ettiği ilkelerle uyumlu bir şekilde yürütmeyi amaçlamıştır. Üçüncü ve son grupta ele alınan kalkınma planları ise 2007-2023 dönemini kapsamaktadır. Dönemin gerektirdiği koşulların, çevre sorunlarının çözümünde sürdürülebilir gelişme ilkesinin esas alınması ve akıllı teknoloji kullanımının yaygınlaşması olarak görülmüştür.

Kalkınma planları, Tablo 1’de yer alan Çevre Politikalarının Uygulama Aşamalarından ilk ikisi bağlamında değerlendirilmiştir. Bu aşamalar bilindiği gibi “problemin teşhis edilmesi (tanılama)” ve “müdahale yöntemleri”dir. Son aşama “belirlenen politikaların karar mekanizmaları içinde uygulanması” ise planların uygulama aşamasını içerdiğinden bu aşama ile ilgili değerlendirme ve önerilerde bulunulmuştur.

5.1. Birinci Grup Kalkınma Planları (1963-1989)

“Milli Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Çözüm Arayışları”

Çalışmada Birinci, İkinci ve Üçüncü Kalkınma planları ilk grupta ele alınmıştır. Planlardan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), demokratik yolları önceleyerek ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı gerçekleştirmek üzere hazırlandığı ifade edilmektedir. Planlı kalkınmanın 15 yıllık hedeflerinin açıklandığı bölümde, “İktisadi ve Sosyal Hedefler” başlığı altında ülkenin sağlık seviyesinin yükseltilmesi ve çevre sağlık şartlarının iyileştirilmesinin hedeflendiği belirtilmektedir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1963: 39).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), demokrasi ve karma ekonomi düzeni içinde nitelikli bir yaşamı hedeflemiştir. Önceki planda olduğu gibi sağlık ile ilgili ilkeler arasında “çevre sağlığı şartlarının düzeltilmesi” ifadesi yer almaktadır. Planda bulaşıcı hastalıklardan bahsedilmekte, verem, sıtma, vb. hastalıklarla mücadelenin çevre sağlığı şartlarının düzeltilmesiyle başarıya ulaşabileceği belirtilmektedir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1968: 215-220).

Çevre sorunlarının çözümünde getirilen belli başlı öneriler, çevre sağlığı konularında sorumlu organların kurulması, sağlık mühendisi[‡] ve çevre sağlığı teknisyenlerinin yetiştirilmesi, tarımsal faaliyetlerde çevre unsurlarının gözetilmesi, şehirleşmenin çevre ve bölge ilişkileri içinde bütünsel olarak düşünülmesi, turizm faaliyetlerinde gerekli denetimlerin yapılması ve halkın eğitilmesi şeklinde yer almaktadır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1968: 223-601).

Çevre politikalarının oluşturulması 1973 yılından itibaren ortaya konulmaya başlanmıştır. İlk iki plan dönemine bakıldığında bazı düzenlemeler görülmüş olsa da bunlar sürdürülebilirlik anlayışında olmamış daha çok kirliliği önleyici ya da yasaklayıcı nitelikte politikalar olarak görülmüştür. Türkiye’nin sürdürülebilir kalkınma anlayışı ile uluslararası gelişmelerle uyumlu politikalara yönelmesi 1970’li yıllardan itibaren olmuştur (Sarıçoban ve Yıldırımçı, 2015:13). Bu durum, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) ile belirginleşmiştir. Plan, önceki iki plandan farklı olarak “Çevre Sorunları” başlıklı bir bölüm içermektedir. Ancak bu bölüm, “Sektörlerde Gelişmeler” başlığı altında ele alınmıştır. Plan, çevre sorunlarını geliştirmekte olan ülkelerin kalkınma sorunları ile beraber ele alınması kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir. Çevre sorunlarının çözümü için kalkınma çabalarının yavaşlatılmasının mümkün olmadığı da belirtilmektedir. Bu dönemde çevre sorunlarının uluslararası platformlarda ilgi düzeyinin hızla arttığı görülmektedir. Bu nedenle plan çevre sorunlarının devletler hukuku içinde Türkiye’nin sanayileşme hedefi de dikkate alınarak incelenmesinin gerekli olduğu vurgulanmaktadır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1973: 866-867).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), iki ayrı bölümde çevre sorunlarını ele almaktadır. Çevre sorunları çözümünde ana politika açıklanırken, bir önceki plana atıf yapılmaktadır. Çevre sorunlarının sanayileşme ve kalkınmadan soyutlamaksızın çözümünün değerlendirilmeyeceği belirtilmektedir. Çevre sorunları geleneksel şekilde su, deniz ve havanın kirlenmesi, kanalizasyon sorunu, çöküntü alanlarındaki olumsuz barınma koşulları, erozyon ile doğal kaynakların uzun vadeli yönetilememesi olarak sıralanırken ekonomik kalkınma ve sanayileşme politikaları hedeflerinden

[‡] Planda yer aldığı şekliyle sağlık mühendisi, muhtemelen o dönem disiplinler arası uzmanlık alanı olarak öngörülmüştü.

ayrılmadan sorunların çözümünün ele alınacağı belirtilmektedir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979: 83 -85).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın önceki planların aksine dar kapsamlı olarak hazırlandığı söylenebilir. Planda ana kısımlar yerine beş bölümde alt başlıklarla konular ele alınmıştır. “Sosyal Hedef ve Politikalar” başlığı altında şehirleşme ele alınarak sorunların çözümünde temel yaklaşım olarak salt kirliliğin ortadan kaldırılması değil, esas olarak kaynakların gelecek nesillere aktarımının amaçlandığı belirtilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1985: 171). Planların çevre politikaları çözüm aşamaları Tablo 3’te şu şekilde detaylandırılmıştır:

Tablo 3: Birinci Grup Kalkınma Planları (1963-1989)

Kalkınma Planı	Plan Çevre Ana Stratejisi	Problemin Teşhis Edilmesi (Tanılama)	Müdahale Yöntemleri
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)	Sağlık seviyesinin yükseltilmesi ile çevre sağlık şartlarının iyileştirilmesi.	Temizlik işleri tam olarak görülmektedir.	Halkın sağlık seviyesinin yükseltilmesi, Çevre sağlığı şartlarının düzeltilmesi. Temizlik işlerinin tam olarak görülmesi
İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)	Çevre sağlığı problemlerinin çözümü, Bulaşıcı hastalıklarla mücadele.	Çevre sağlığı konusunda kurumlar arası iş birliği yapılamamaktadır. Sanayi çevre kirliliği, iş yerinde sağlık şartlarının sağlanması, tarımsal alanların belirlenmesi ve işlenmesi, halk sağlığı programlarının etkinleştirilmesi, düzensiz şehirleşme, nitelikli personelin yetiştirilememesi gibi problemler çözüm beklemektedir.	İş yerinde sağlık şartlarının sağlanması Tarımsal alanları, Halk sağlığı programlarının etkinleştirilmesi Şehirleşmenin çevre ve bölge ilişkileri içinde düşünülmesi, Çevre sağlığı konusunda nitelikli personelin yetiştirilmesi
Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)	Çevre sorunlarının çözümü için kalkınma çabalarının yavaşlatılması mümkün değildir	Hızlı nüfus artışı, düzensiz yerleşme, mali güçsüzlük, eğitim ve gelir yetersizliği, ilgili kurumların etkisizliği, belediyelere bırakılmış olan çevre sağlığı hizmetlerine yetersiz müdahaleler nedeniyle sorunların çözümü Birinci ve İkinci Plan dönemlerinde sınırlı kalmıştır.	Çevre sorunları, uluslararası Devletler Hukuku içinde Türkiye'nin sanayileşme hedefi dikkate alınarak değerlendirilecektir. Sanayinin çevreyi kirlenme derecesi tespit edilecektir. Kurumların koordinasyonu sağlanacaktır. Mevzuat yeniden düzenlenecektir. Toplum bilinçlendirilecektir.
Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)	Çevre sorunları sanayileşme ve kalkınmadan soyutlamaksızın çözülemez	Ekolojik havzaların kendini yenileyebilme kapasiteleri geliştirilememiş, alınacak önlemler için yeterli ölçütler görülmemiştir.	Çevre sorunları sanayileşme, tarımda modernleşme ve kentleşme süreciyle birlikte ele alınacaktır. Yerel yönetimlere sorumluluk verilecektir. Çevre ile ilgili STK'lar desteklenecektir. Yeşil alanlar çoğaltılacaktır.
Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)		Ülkemiz çevre kirlenmeleri ve çevre sorunları ile karşı karşıya kalmıştır.	Çevre sorunları planlama aşamasında teşhis edilecek, tedbirler alınacaktır. Su kaynaklarının kullanımı düzenlenecektir. Sanayi atıkları, Hava kirliliği denetlenecektir. Çevre alanında ilgili kurum ve kuruluşlar desteklenecektir.

Kaynak: Kalkınma Planları esas alınarak yazar tarafından geliştirilmiştir.

Çevre sorunları Avrupa’da 1960’lı yılların sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlamıştır. 1972 yılında Roma Kulübü tarafından “Büyümenin Sınırları (Limits to Growth)” raporu yayınlanmıştır. Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT)’den farklı alanda uzmanların bir araya gelmesiyle yürütülen çalışma, dünya ekonomisi ve çevre sorunlarını bir araya getirmesi dolayısıyla ilk küresel model olarak kabul edilmektedir (The Club of Rome, 1972).

Avrupa Birliği, bu yıldan sonra çevre konusuna daha fazla önem vermeye başlamıştır. Yine 1972 yılında Stockholm’de ilk BM Çevre Konferansı gerçekleştirilmiştir. Bu konferansta farklı ekonomik, sosyal, kültürel, ideolojik yapılara karşı çevre sorunlarına ve çözüm yollarına ortak bir pencereden bakmak temel çıkış noktasıdır. BM Çevre Programı (UNEP), BM İnsan Çevresi Konferansı neticesinde kurulmuştur (Dışişleri Bakanlığı, 2011). AB çevre politikası, programları ve stratejik eylem planları özellikle AB çevre politikasının temel işlevlerinden olan çevresel planlama ve çevre yönetimi ile kilit hedeflerinden sürdürülebilir kalkınma ilkeleri çerçevesinde somutlaşmıştır (Pietkiewicz, 2017:396).

Çevre politikaları eylem ve ilkelerinin kapsamlı bir şekilde ele alındığı bir diğer politika belgeleri Avrupa Birliği Çevre Eylem Programları (European Environment Programme EAP) olmuştur. İlk Avrupa Birliği Çevre Eylem Programı 1973-1976 dönemini kapsamaktadır. Bundan sonra ise çeşitli dönemleri kapsayan yedi adet çevre eylem planının yayınlandığı görülmektedir. Programların uygulamaya yönelik bir bağlayıcılığı bulunmamakla birlikte işlevsel olarak planlarda izlenecek çevre politikalarının ana ilkeleri, yasal düzenlemeler için öneriler ve sorunların çözüm yollarının yer aldığı bilinmektedir (Terzi, 2017: 57). Planlar yönetmelikler, yönergeler, öneriler ve görüşler içermektedir. Yönetmelikler, elde edilen sonuçlar ve bunları elde etme yöntemi açısından bağlayıcıdır. Yönergeler ise AB Çevre Politikasının en yaygın araçları olarak kabul edilmektedir. Bunlar da sonuçlar açısından bağlayıcı kabul edilirler (Clinch, 2000: 4).

Çalışmada yer alan ilk grup kalkınma planları dönemine bakıldığında (1963-1989), AB’nin yayınladığı ilk üç çevre eylem programının bu dönemi kapsadığı görülmektedir. İlk çevre eylem planı 1973-1976, ikinci çevre eylem planı 1977-1981 ve üçüncü çevre eylem planı ise 1982-1986 dönemleri için hazırlanmıştır. İlk iki çevre eylem planlarında genel olarak kirliliğin kaynağında önlenmesi, kirlenen öder ilkesi, küresel iş birliğinin özendirilmesi, çevre bilincinin geliştirilmesi, çevresel eylemlerin en uygun ve en elverişli düzeyde ele alınması gibi ilkeler öne çıkmaktadır İkinci çevre eylem planında ilk defa ÇED değerlendirmesi gündeme gelmiştir (Aydın ve Çamur, 2017: 36).

Kalkınma planlarına bakıldığında, 1972 yılı öncesi dönemde Türkiye’de çevre politikaları halk sağlığı, şehirleşme, tarımsal alanlar ve genel temizlik şartları üzerinden tanımlandığı görülmektedir. 1972 yılı ve sonrasında ise uluslararası alandaki çevre konusundaki gelişmeler Türkiye kalkınma planlarına da yansımıştır. Özellikle 1973-1977 dönemini içeren Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda çevre sorunlarının, uluslararası devletler hukuku içinde çözümünü arayan çabalara rastlanmaktadır. Plana göre, Türkiye’nin sanayileşme hedefleri ilgili uluslararası belgeler dikkate alınarak gerçekleştirilecek ve ilgili mevzuat yeniden düzenlenecektir. Örneğin, AB ikinci çevre eylem planında yer alan iş birlikleri, eğitim ve çevre konusunda bilinçlendirme gibi ilkeler bu dönemki kalkınma planlarında uluslararası çalışmalarda öne çıkarılan Sivil Toplum Kuruluşlarının aktif rolü, kurumların koordinasyonu, halkın bilinçlendirilmesi gibi çalışmalarla yer almaktadır.

Üçüncü eylem planında, hava, su, toprak, iklim, çevre gibi yaşam kalitesini doğrudan etkileyen unsurlara yönelik genel politikalara yer verilmiş; enerji, sanayi, ulaştırma planlarının çevresel değerlerin hesaba katılarak yapılması önerilmiştir. Aynı şekilde dördüncü ve beşinci kalkınma planlarında çevre sorunlarının planlama aşamasının önemi, su kaynaklarının kullanımı, sanayi atıkları, hava kirliliğinin denetlenmesi gibi konularına değinilmektedir.

5.2. İkinci Grup Kalkınma Planları (1990-2005)

“Uluslararası Hukukla Uyum Çalışmaları”

Çalışmada yer alan ikinci grup, 1990-2005 yıllarını kapsayan Altıncı, Yedinci ve Sekizinci Kalkınma Planlarını içermektedir. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1995) beş ana bölümden oluşmaktadır. Çevre sorunları, dördüncü bölümde “Çevre ve Yerleşme” başlığı altında ele alınmıştır. Planda insan sağlığı ve doğal kaynakların korunması temel ilke olarak yer almaktadır. Gelecek nesillere vurgu yapılmış, Avrupa Topluluğu (AT) çevre politikalarına uyumdan bahsedilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990: 312-313).

Bu planda öne çıkan bir bölüm Avrupa Topluluğu ile ilgilidir. Tam üyelik ve entegrasyon hedefi doğrultusunda, hazırlık ve uyum çalışmaları işlenmiştir. Çevre, bu politikaların başında gelmektedir (Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990:359). Yerleşme alanlarında kaliteli ve sağlıklı bir yaşam çevresinin oluşturulması, ekonomik ve sosyal faaliyetlerde, doğal kaynakların harcanmasının önlenmesi gibi hedefler yer almaktadır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990:315).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1996-2000), çevrenin korunması ve geliştirilmesi kapsamında çevre ile ilgili kurumsal düzenlemelere yer verilmiştir (Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996:189). Önceki planlardan farklı olarak çevre konusunun geniş bir şekilde işlendiği görülmektedir. Öncelikle mevcut durum ele alınmıştır. Gerçekleşen veya ulaşılamayan hedefler, kurumların karşılaştığı kısıtlar ve mevzuat yetersizlikleri dile getirilmektedir. Dikkat çeken bir husus, önceki planlarda çevre politikaları onarımcı politikalar çerçevesinde düzenlenirken sonrasında önleyici politikalar yaklaşımı tercih edilmiştir. Son dönemde ise çevre ve kalkınmanın dengelenmesine yönelik politikalar izlenmiştir. Bir diğer önemli husus ise çevre yönetiminde “emret-yaptır” yaklaşımı yerine “özendir-oluştur” yaklaşımına geçilmesidir.

Planda uluslararası mevzuata atıfta bulunmaktadır. 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı’ndan sonra kabul edilen Gündem 21 Eylem Planı’nın ülkeleri bağlayıcı nitelikte olduğu, ilgili yükümlülüklerin ülkenin kalkınma politikalarını engellemeyecek şekilde yerine getirilmesinin gerekliliği anlatılmaktadır (Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996: 190). Çevre politikalarının AB normları ve uluslararası standartlara uyumlu hale getirilmesi, Ulusal Çevre Stratejisi’nin hazırlanması ve çevre mevzuatında düzenlemeler öngörülmesi diğer öne çıkan hedeflerdendir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996: 191-194).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), on bölüm olarak hazırlanmış ve bu nedenle uzun vadeli olarak tanımlanmıştır. Öncelikle mevcut durumun fotoğrafı çekilmektedir. Daha sonra ilke ve politikalar sıralanmakta ve son olarak da yenilenmesi önerilen yasal mevzuata atıfta bulunmaktadır. Plana göre, önceki dönemlerde Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) hazırlandığı halde çevre yönetim sistemleri istenilen etkinlik düzeyine getirilememiştir. Hızlı kentleşme, çevre sorunlarını arttırmaktadır. Sürdürülebilir gelişme yaklaşımı devam etmektedir ancak çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalarla entegrasyonu sağlanamamıştır. Çevresel Etki Değerleme Yönetmeliği (ÇED) uygulama sürecinde beklendiği şekilde başarı elde edilememiştir. BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ne taraf olunması yönünde çalışmalar yapılmaktadır. Planda UÇEP ile ilgili hedefler de dikkat çekicidir. UÇEP kapsamında belirlenen öncelikli faaliyetlerin gözden geçirilmesi, UÇEP’in yasal bir çerçeveye kavuşturulması, çevre sorunlarının çözümüyle doğrudan ve dolaylı ilgisi olan kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği sağlanmasına yönelik mekanizmaların geliştirilmesi, sürdürülebilir gelişme göstergelerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Önceki planda öngörüldüğü gibi çevreyle ilgili mevzuatta gerekli düzenlemeler yapılması tekrar gündeme gelmektedir. Ayrıca, dikkat çeken bir husus olarak planda Biyogüvenlik Yasası’nın çıkarılması, Ulusal Biyogüvenlik Kurulu’nun oluşturulması yer almaktadır (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2000: 187-189). Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı’nda genel olarak çevre dostu teknolojilerden, biyoteknolojik risklerden, sera gazı emisyonlarından bahsedilmektedir. Planda Avrupa Birliği ile ilişkilerin ayrıntılı olarak ele alındığı bağımsız bir bölüm de bulunmaktadır. Planların çevre politikaları çözüm aşamaları Tablo 4’te şu şekilde detaylandırılmıştır:

Tablo 4: İkinci Grup Kalkınma Planları (1990-2005)

Kalkınma Planı	Plan Çevre Ana Stratejisi	Problem (Tanılama)	Teşhis	Edilmesi	Müdahale Yöntemleri
Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1995)	İnsan sağlığı, doğal kaynakların yönetimi ve korunmasının ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde gelecek nesillere bırakılması amaçlanmıştır. Ekonomik ve sosyal faaliyetler, kaynakların ve çevrenin korunması yönünde yapılacaktır.	Çevre sorunları dünyada olduğu gibi Türkiye'de de artmaktadır. Çevre sorunlarının meydana geldikten sonra çözümü daha pahalı olduğu için, sorunların önceden belirlenmesi ve çözümler önerilmesi ihtiyacı bulunmaktadır.			Avrupa Topluluğu çevre politikalarına uyum çalışmaları sürdürülecektir. Madencilik, Yabancı Sermaye Teşvik Politikaları, Ormancılık, İmalat Sanayi, Otomotiv Sanayi, Turizm, Nüfus, Şehirleşme konuları altında çevre ile ilgili hedefler belirlenmiştir.
Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)	Küreselleşmenin avantajlarından yararlanılması hedeflenmektedir. Bu amaçla, çevrenin korunmasına ve geliştirilmesine çalışılacaktır. Sürdürülebilir gelişme ile çevre politikalarının tüm diğer politikalara uyum önemlidir.	BM Çevre ve Kalkınma Konferansı ilkelerinin hayata geçirilmesinde sınırlı ölçüde gelişme kaydedilmiştir. Mevzuatın uygulanmasında yetki ve sorumluluk karmaşası çalışmaları olumsuz etkilemektedir.			Çevre yönetiminde "emret-yaptır" yerine "özendir-oluştur" yaklaşımı benimsenecektir. Ulusal Çevre Stratejisi hazırlanacaktır. Politikalar AB normları ile uyumlu olacaktır. Milli gelir hesaplarında çevreye yer verilecek, Mevzuattaki uyumsuzluklar giderilecektir.
Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)	Ekonomik ve sosyal gelişme için insan sağlığı, ekolojik denge, tarihi ve estetik değerler korunmalıdır.	Çevre yönetim sistemleri etkin kılınmalıdır. Hızlı kentleşme, çevre sorunlarını arttırmaktadır. Çevre politikalarının diğer politikalarla uyumu sağlanamamıştır. ÇED uygulama sürecinde başarı elde edilememiştir.			AB ve uluslararası ilkelere uyumlu çalışmalar gerçekleştirilecek, Ulusal Çölleşme Eylem Planı hazırlanacak ve ÇED ve İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi düzenlemeleri yapılacaktır. Çevre Dostu Teknolojiler kullanılacak, Biyoteknolojik riskler en aza indirilecektir. Biyogüvenlik Yasası çıkarılacaktır.

Kaynak: Kalkınma Planları esas alınarak yazar tarafından geliştirilmiştir.

1987 yılında Avrupa Tek Senedi (Single European Act) Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile AB, çevre kalitesinin korunması ve iyileştirilmesi, insan sağlığının korunması, doğal kaynakların ihtiyatlı ve akılcı bir şekilde kullanılmasını gibi hedefler kabul etmiştir (European Union, Madde 130r). AB Dördüncü Çevre Eylem Programı (EAP 4) (1987–1992), Avrupa Tek Senedi imzalandıktan sonraki dönemde hazırlanan ilk çevre eylem programıdır. "İç Pazarın çevre koruma hedefleriyle uyumlaştırılmasını, çevresel hedeflerin Avrupa Tek Senedi kapsamına alınmasını" amaçlayan hedefler, Avrupa Tek Senedi ilkelerinin etkili olduğunu göstermektedir. Planda, yaşam kalitesini arttırmaya yönelik "sürdürülebilir kalkınma" kavramına yer verilmektedir (Halmaghi, 2016: 88). Paralel şekilde, Altıncı Kalkınma Planı'nda, Avrupa Topluluğu çevre politikalarına uyum çalışmalarının sürdürüleceği ifade edilmiştir.

1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması birçok konuda değişikliği getiren temel bir anlaşmadır. Bu anlaşma ile çevreyi koruma olgusu AB'nin temel amaçları arasına girmiştir. 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ise benzer şekilde çevre kalitesinin korunması ve

iyileştirilmesi, uyumlu ve dengeli sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi gibi amaçlar içermektedir. 2000 yılında imzalanan Nice Antlaşması tükenmekte olan su kaynaklarının korunması üzerine odaklanmıştır. 1987-2000 yıllarında yürürlüğe giren bu antlaşmalar çevre korumanın sürdürülebilir bir şekilde ele alınması gerektiğini vurgulamışlardır (Aydın ve Çamur, 2017: 32-33).

Aynı şekilde 1992 yılında Rio de Janeiro'da toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED) sürdürülebilir kalkınma kavramının, yerel, ulusal, bölgesel veya uluslararası düzeyde olup olmadıklarına bakılmaksızın, tüm dünya devletleri için önemli bir hedef olduğunu kabul etmiştir. Kalkınma için sürdürülebilirliğin nasıl sağlanacağına dair tartışmalar o dönemden itibaren başlamıştır (UN, 1992).

1992'den 2000'e kadar olan Beşinci Çevre Eylem Programı (EAP 5), 1992 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı ve Maastricht Antlaşması'nın temel ilkelerini içermektedir. AB'nin karşı karşıya olduğu temel politika sorunlarını ve mevcut politika araçlarını ana hatlarıyla ortaya koyan program, düzenleyici reform ve bunun piyasalar üzerindeki etkisi açısından işletme ve kamu sektörü ile sanayi, enerji, ulaşım, tarım, turizm gibi temel ekonomik sektörlerin bütünleşmesine vurgu yapmaktadır (Cinch, 2000: 4). Bu program "sürdürülebilir kalkınma" kavramını bir çevre politikası stratejisi olarak ele almaktadır. Çevrenin korunmasını teşvik eden ve problemlerin olumsuz etkilerini hafifleten bir büyüme ve gelişme modeli tasarlanmıştır. Program, iki ana ilkeyi desteklemektedir: çevre politikalarının, özellikle çevresel bozulmaya neden olan alanlar olmak üzere tüm ana politika alanlarına entegre edilmesi ve sorumluluğun farklı aktörlere dağıtıldığı "emret-yaptır" yaklaşımının değiştirilmesi (Halmaghi, 2016: 88-89).

Dünyadaki bu gelişmelerin etkileri Tablo 4'te yer alan kalkınma planlarına yansımıştır. Çevre sorunlarının dünyada olduğu gibi Türkiye'de de artmakta olduğu, Avrupa Topluluğu çevre politikalarına uyum çalışmalarının ve BM Çevre ve Kalkınma Konferansı ilkelerinin hayata geçirilmesinin önemi, çevre politikalarının AB normları ile uyumlu olmasının gerekliliği bahsedilen hedeflerdendir. Küreselleşme ve sürdürülebilir gelişme ilkelerinin diğer politikalarla uyumlu olması öncelenmiştir. Beşinci Çevre Eylem Programı'nda yer alan paradigma değişimi, kalkınma planlarında da yer bulmuş ve çevre yönetiminde "emret-yaptır" yerine "özendir-oluştur" yaklaşımı önerilmiştir.

5.3. Üçüncü Grup Kalkınma Planları (2007-2023)

"Sürdürülebilir Gelişme ve Akıllı Teknoloji Politikaları"

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) dönem itibarıyla, dünyada birçok konuda hızlı bir değişimin yaşandığı, küreselleşmenin etkili olduğu, devletlerarası rekabetin yaşandığı bir dönemde hazırlanmıştır. Planın Türkiye'nin sosyal, iktisadi ve kültürel alanlarda gerçekleştirilecek dönüşümleri ortaya koyan temel politika dokümanı olarak hazırlandığı belirtilmektedir.

Dokuzuncu Kalkınma Planını diğer yönden önemli kılan, AB'ye üyelik sürecinde temel strateji dokümanı olarak kabul edilmesidir. Plan, diğerlerinden farklı olarak AB mali takvimine uygun olarak yedi yılı kapsayacak şekilde hazırlanmıştır (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006: 2). Çevre ile ilgili ilke ve politikaların, önceki planlardan farklı olarak alt başlıklara ayrılmadan bütünsel olarak maddeler halinde toparlandığı görülmektedir. Plan öncesi dönemde çevrenin korunması ve kentsel altyapının geliştirilmesi konusunda mevcut durum ortaya konulmuş, temel hedefler sıralanmıştır (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006: 28-29).

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) ise küresel ekonomik güç dengelerine, küreselleşme sürecine dikkat çekmektedir. Planın, 2023 hedeflerine doğru yol alırken aynı zamanda ileriye dönük karar alma süreçlerinde kurumlara yardımcı olma işlevi göreceği ifade edilmektedir. Plan öncesi dönemde nüfusun artması ve kalkınma sürecinin, çevre üzerinde baskı oluşturduğu, bu baskının azaltılması, kirliliğin önlenmesi, biyolojik çeşitlilik ve doğal kaynakların korunması ile sürdürülebilir

kullanımına öncelik verildiği belirtilmektedir. Plana göre Türkiye, çevre konusunda yaptığı çalışmalarla tehditleri fırsata dönüştürme gücüne sahiptir. Diğer planlardan farklı olarak, “Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre” başlığıyla ayrı bir bölüm bulunmaktadır. Çevreye duyarlı yaklaşımların farkındalığının arttırılması, yaşam kalitesinin sürdürülebilir bir şekilde yükseltilmesi, gelişmişlik farklarının azaltılması yönünde hedef ve politikalara yer verilmektedir (Onuncu Kalkınma Planı, 2013: 2).

On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yayınlanmıştır. Planın, hazırlanma aşamaları ve raporları Kalkınma Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmiştir. Çevre ve biyolojik çeşitliliğin korunması, çevre sorunlarına duyarlı politikalar sürdürülebilir gelişme ilkeleri çerçevesinde yürütülmesi benimsenmiştir (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 11-26). Planın şekil ve içerik olarak büyük oranda bir önceki plan ile uyumlu olduğu görülmektedir. Zira bu planda da “Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre” başlığı bulunmaktadır. Hatta bu bölümün amacı, önceki planda yazılan hedeflerle örtüşmektedir (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 2). Ancak çevre unsurlarına değinilmesi açısından Onuncu Kalkınma Planı ile karşılaştırıldığında daha az yerde vurgunun yapıldığı gözlenmektedir. Onuncu Kalkınma Planı’nda 123 ayrı yerde, On Birinci Kalkınma Planı’nda ise 89 ayrı yerde çevre ile ilgili konular değerlendirilmektedir. Planda çevre konusunda kurum ve kuruluşların görev, yetki ve sorumluluklarına dikkat çekilmektedir. Çevresel Etki Değerleme Yönetmeliği’nin (ÇED) önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, yine ilk defa çevre, imar ve enerji gibi alanlarda ihtisas mahkemeleri kurulacağı belirtilmiştir (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 157-175). Planların çevre politikaları çözüm aşamaları Tablo 5’te detaylandırılmıştır:

Tablo 5: Üçüncü Grup Kalkınma Planları (2007-2023)

Kalkınma Planı	Plan Çevre Ana Stratejisi	Problemin Teşhis Edilmesi (Tanılama)	Müdahale Yöntemleri
Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)	Gelecek nesiller düşünülerek çevrenin korunması	Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı konusunda belirsizlikler giderilememiştir. AB’ye uyum sürecinde düzenlemeye gereksinim bulunmaktadır. BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin izleme, denetim ve raporlama sisteminin geliştirilme ihtiyacı devam etmektedir.	Kirleten ve kullanan öder ilkeleri dikkate alınacaktır. AB’ye uyum düzenlemeleri güncelleştirilecektir. Çevre dostu teknikler, Çevre korumaya yönelik kentsel altyapı desteklenecektir. Sera gazı azatımı, su kaynaklarının korunması, evsel nitelikli katı atıkların dönüşümü hedeflenmiştir. Çevre bilinci geliştirilecektir.
Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)	“Yeşil Büyüme” kavramı öne sürülmüştür.	Nüfusun artması ve kalkınma süreci çevre üzerinde baskı oluşturmuştur. Sürdürülebilir kullanıma öncelik verilmelidir. Türkiye, çevresel tehditleri fırsata dönüştürme potansiyeline sahiptir.	Çevresel sürdürülebilirlik gözetilmelidir. Ekonomik büyümenin sosyal ve çevresel unsurlarla uyumuna dikkat edilmelidir. Çevre dostu uygulamalar kullanılmalıdır.
On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)	Ekonomik ve sosyal faydanın artırılması, çevrenin korunması, iklim dostu uygulamaların gerçekleştirilmesi, bölgeler arası farkların giderilmesi, çevre bilincinin yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik hedef ve politikalar izlenecektir	Çevre kirliliği, iklim değişikliği, çölleşme, ormansızlaşma, biyolojik çeşitlilik kaybı, kuraklık gibi çevre problemleri yaşanmaktadır.	Sürdürülebilir çevre ve doğal kaynak yönetimi, akıllı tarım teknolojileri, sürdürülebilir turizm, sürdürülebilir yeşil liman uygulamaları gerçekleştirilecektir. Çevre bilinci geliştirilecektir. ÇED uygulanacaktır.

Kaynak: Kalkınma Planları esas alınarak yazar tarafından geliştirilmiştir.

2001-2010 dönemini kapsayan Altıncı Çevre Eylem Programı (EAP 6), İklim değişikliği, Doğa ve biyolojik çeşitlilik, çevre ve sağlık, yaşam kalitesi, doğal kaynaklar ve atık temel alanları etrafında hazırlanmıştır. Tüm üye ülkeler için teşvik etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma, çevre bilincinin geliştirilmesi, çevre koruma politikaları, gibi ilkeler öne sürülmektedir. Avrupa'nın kalkınma ve istihdam hedefleri ile çevre politikalarını örtüştürmeye çalışmaktadır. Program, biyolojik çeşitliliğin öncelikli alanlarında, hava, pestisitler ve kentsel çevre, doğal kaynaklar ve atık geri dönüşümü alanlarında tematik stratejinin geliştirilmesini talep etmektedir (European Commission, 2014). Program, iklim değişikliği gibi çevresel sorunları ele alan ilk belgelerden biridir. Biyolojik çeşitliliğin azalması veya yenilenebilir ve yenilenemeyen kaynakların aşırı tüketimine dikkat çekilmektedir (Halmaghi, 2016: 89). Avrupa Birliği ülkeleri tarafından 2007'de imzalanan Lizbon Antlaşması'nın ise benzer şekilde çevre, iklim değişikliği, enerji gibi konuları içerdiği görülmektedir.

2014 yılında yürürlüğe giren Yedinci Çevre Eylem Programı (EAP 7), toprak, deniz, su, hava ve biyolojik çeşitliliği korumak ile sağlıklı insanlar için sağlıklı yaşam alanları sağlamayı hedeflemektedir (Eur-lex.europa.eu). “*Gezegeğin Sınırları İçinde, Daha İyi Yaşamak*” sloganıyla kabul edilen EAP 7, çevre ve iklim politikalarına yön vermeyi amaçlamaktadır. Refah, yaşam kalitesi, sağlıklı çevre, doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi ve biyolojik çeşitliliğin korunması, yenilikçi ve düşük karbonlu ekonomi konularını içermektedir. Güvenli ve sürdürülebilir küresel bir toplum hedeflenmiştir. Programın öncelik hedefleri ise şehirleri daha sürdürülebilir hale getirmek, çevre ve iklim değişikliği sorunlarının ülkeler nezdinde daha etkin bir şekilde ele alınmasına yardımcı olmak olarak belirtilmiştir[§] (European Commission).

2015 tarihinde, New York'ta kabul edilen “2030 Gündemi: BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın (SKA) kabulü ve Paris Anlaşması ile 2019 yılında toplanan BM 4. Çevre Asamblesi denizlerdeki atıklar, yaban hayatı, kimyasallar, sürdürülebilirlik, biyoçeşitlilik, çölleşme, yoksulluk gıda güvenliği gibi konularını işlemiştir.

Dünyadaki bu gelişmelere paralel olarak üçüncü grup kalkınma planlarında, AB'ye uyum sürecinde izlenmesi gereken düzenlemeler ve BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin takibi yer almıştır. Gerek AB çevre eylem programları gerekse uluslararası sözleşmelere bakıldığında kalkınma planlarında iklim değişikliği, sera gazı azaltımı, su kaynaklarının korunması, katı atıkların dönüşümü, çevresel sürdürülebilirlik, çölleşme, ormansızlaşma, biyolojik çeşitlilik, akıllı tarım teknolojileri gibi uluslararası gelişmelerle paralel konuların yer aldığı görülmektedir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1963 yılından 2023 yılına kadar uzanan dönemi kapsayan kalkınma planlarında yer alan çevre politikalarının yayınlandıkları dönemlerin koşulları ve özelliklerini belirgin olarak ortaya koydukları görülmektedir. Birinci grupta yer alan ilk üç kalkınma planında çevre, bir halk sağlığı konusu olarak ele alınmış, salgın hastalıklarla mücadele, halkın bilinçlendirilmesi, temizlik ve sağlıklı çevre şartları gibi konular işlenmiştir. 1979-1983 döneminden itibaren ise su, deniz ve havanın kirlenmesi, kanalizasyon sorunu gibi konulara değinilmiştir. Bu planlara milli kalkınma politikaları ve sanayileşme çabaları damga vurmuştur. Sanayileşme ve kalkınma hedeflerinden ayrılmadan çevre hassas bir dengeye oturtulmaya çalışılmış ve öncelikli olarak “zarar vermeme” yönünde politikalar izlenmiştir. Dönem itibariyle çevre politikalarının yoğun olarak ulusal düzeyde ele alındığı, sorunların sanayileşme ve kalkınma politikaları çerçevesinde tanımlandığı görülmektedir.

İkinci grup planlar dönemi, küreselleşme ile gelen sosyal ve ekonomik güç dengelerindeki değişimin gözlemlendiği, çevre problemlerinin küresel problemler olarak ele alınma eğiliminin

[§] Sekizinci Çevre Eylem Programı (2021-2030), iklim değişikliğine ve diğer çevresel risklere dayanıklılık; biyolojik çeşitliliğin ve ekosistemlerin korunması ve iyileştirilmesi; döngüsel ekonomi ve rejeneratif büyüme modeli, üretim ve tüketimden kaynaklanan çevresel baskıların azaltılması ve sıfır kirlilik gibi konuları barındırmaktadır (European Parliament).

başladığı, çevre politikalarının uluslararası hukukun bir parçası haline geldiği dönemdir. Kalkınma planlarında uluslararası hukuka uyumlu politikaların geliştirilmesi önelemiştir. Aynı zamanda ulusal çevre mevzuatının da bu çerçevede güncellenmesi gereği dile getirilmiştir. Ulusal Çevre Stratejisi oluşturulacak, ÇED süreci etkinleştirilecektir. Bu dönemde çevre politikaları yaklaşımlarında da önemli değişiklikler görülmektedir. Önceki planlarda politikalar çevre kirliliğini giderici amaçlara dayanırken (onarımçı politikalar) özellikle Yedinci Kalkınma Planı'nda, önceki planların aksine önleyici politika yaklaşımının benimsendiği görülmektedir. Çalışmalar, son dönemde çevre ve ekonominin dengeli uyumuna öncelik veren politikalar şeklinde ilerlemiştir. Bundan sonra çevre yönetiminde “emret-yaptır” yerine “özendir-oluştur” yaklaşımı benimsenecektir. Çevre dostu teknolojiler, biyoteknolojik riskler yine bu dönem planlarında yer almaktadır.

Son dönem planlarda yeşil büyüme, sürdürülebilirlik, akıllı teknolojiler, yenilenebilir enerji, eko-verimlilik, biyoteknoloji gibi kavramlar yoğun olarak gündeme gelmiştir. Çevre politikalarının uygulamaya geçilmesinde akıllı teknolojilerden yararlanılması hedeflenmiştir. Özellikle önleyici politikalar çerçevesinde bu teknolojilerin kullanımı teşvik edilmektedir. Çevre politikalarının yönetiminde “kirlen ve kullanan öder” ilkesi benimsenmiştir. Bu dönemde uluslararası hukuk ve Avrupa Birliği uyum süreci çalışmaları önemini korumaktadır. Ulusal Eylem Planı'nın BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine uyum sağlayacak şekilde hazırlanması ve BM sürdürülebilir gelişme ilkelerinin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca planlarda sürdürülebilir şehirler, sürdürülebilir turizm, yeşil büyüme, yeşil liman uygulamalarının gerçekleştirilmesi ve çevresel sürdürülebilirlik yaklaşımının gözetilmesi yer almaktadır.

Bu çalışmada, kalkınma planlarında yer alan çevre politikaları; çevre ana stratejileri, problemlerinin teşhis edilmesi (tanılama) ve müdahale yöntemlerinin incelenmesi bağlamında değerlendirilmiştir. Planlarda önceki dönemin fotoğrafının çekildiği ve yaşanan sorunların ve kısıtların sıralandığı görülmüştür. Dolayısıyla, politikaların ilk uygulama aşaması olan mevcut problemler tanımlanmıştır. Planlarda bu problemlerin çözümünde izlenecek yol haritaları ve öneriler de açıkça yer almaktadır. Bu durumda, politikaların ikinci uygulama aşaması olan müdahale yöntemleri de planlarda belirtilmiştir.

Ancak, üçüncü ve son uygulama aşaması olan belirlenen politikaların karar mekanizmaları içinde uygulanıp uygulanmadığı ve başarı durumları ile ilgili ayrıntılı analizlere rastlanamamıştır. Bu durum planlarda çözüm önerilerinin tekrarlanması, mükerrer hedeflerin konulması ve benzer çalışmaların önerilmesine neden olmuştur. Bir sonraki planlar için etkin bir yol haritasının ortaya konulması için politikaların uygulama durumlarının, eksik ve kısıtlı yönleriyle başarı sağlanmış alanlarının beraber ortaya konulması gerekliliği bulunmaktadır. Sürdürülebilirlik sağlanması için politikaların uygulama alanları, sorumlu kurum ve kuruluşlar, uygulama sonuçları, başarı durumları gibi verilerin bir sonraki planlara aktarılması önemlidir.

Bunun için, ileriki çalışmalarda politikaların uygulanma aşamalarının bir sonraki plan hazırlığına kadar takip edilmesi, sorumlu kurumların belirlenmesi, çalışmaların raporlanması ve bu sonuçların değerlendirilerek yeni plan hazırlıklarına başlanması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Algan, N. (2020, 18 Ekim). *COVID-19 ve Sürdürülebilir Bir Gelecek İçin Çevre Politikaları* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=pbr_zYhv7c0
- Aydın, H. A. ve Çamur, Ö. (2017). Avrupa Birliği çevre politikaları ve çevre eylem programları üzerine bir inceleme. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 21-44.
- Baykal, H. ve Baykal, T. (2008). Küreselleşen Dünya'da çevre sorunları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 1-17
- Clinch, J. P. (2000). Environmental policy reform in the EU. G. Galli ve J. Pelkmans, (Ed.), *Regulator reform and competitiveness in Europe: horizontal issues* içinde (s. 202-237). Cheltenham and Northampton: Edward Elgar

- Dışişleri Bakanlığı. (2011). *BM Çevre Programı (UNEP) ve BM Çevre Asamblesi (UNEA)*.
http://www.mfa.gov.tr/bm-cevre-programi-_unep_-ve-bm-cevre-asamblesi--_unea_.tr.mfa
- European Union. (2021, 08 Haziran). *EurLex The Single European Act*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:xy0027>
- European Commission. (2014). *The Sixth Environment Action Programme of the European Community 2002-2012*. <https://ec.europa.eu/environment/archives/action-programme/intro.htm#:~:text=The%206th%20EAP%20is%20a,be%20taken%20to%20achieve%20them.&text=Environment%20and%20health,Natural%20resources%20and%20waste%20>
- European Commission. (2021, 08 Haziran). *Environment Action Programme to 2020*.
<https://ec.europa.eu/environment/action-programme/>
- European Parliament. (2021, 08 Haziran). *A European Green Deal*.
<https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-european-green-deal/file-new-environmental-action-programme>
- Geray, C. (1998). Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler, *Türk İdare Dergisi*, 70 (421), 323-345.
[http://www.tid.gov.tr/Makaleler/Y%C4%B1170-421\(1998\).pdf#page=323](http://www.tid.gov.tr/Makaleler/Y%C4%B1170-421(1998).pdf#page=323)
- Gil-Garcia, J. R., Pardo, T., A., Nam, T. (2015). What makes a city smart? Identifying core components and proposing an integrative and comprehensive conceptualization, *Information Policy* (20), 61–87, IOS Press. doi: 10.3233/IP-150354
- Halmaghi, E. E. (2016). Environmental action programmes of the European Union – programmes supporting the sustainable development strategy of the European Union. *Scientific Bulletin*, 21(2), 87-90, <https://www.sciendo.com/article/10.1515/bsaft-2016-0040>
- Heclo, H. (1972). Policy analysis. *British Journal of Political Science*, 2(1), 83-108,
<http://www.jstor.org/stable/193311>
- Karagöl, E. T. (2019, 11 Temmuz). 11. Kalkınma Planı neleri kapsıyor? Yeni Şafak.
<https://www.yenisafak.com/yazarlar/erdaltanaskaragol/11-kalkinma-plani-neleri-kapsiyor-2052009>
- Kaypak, Ş. (2013). Çevre sorunlarının çözümünde küresel çevre politikalarının önemi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 17-34
- Keleş, R. ve Hamamcı, C. (2005). *Çevre Politikası*. 5. Baskı, İmge Kitabevi
- Keleş, R. (2017). *Kentleşme Politikası*, 16. Baskı, İmge Kitabevi
- Kılıç, S. (2015). Modern toplumda çevre bilinci üzerine düşünceler. A. Çoban (Ed.), *Yerel yönetim kent ve ekoloji Can Hamamcı'ya armağan* içinde (s. 161-192). İmge Yayınevi
- Lash, S., Szerszynski, B., ve Wynne, B. (1998). Ecology realism and the social sciences. S. Lash, B. Szerszynski ve B. Wynne (Ed.), *Risk environment and modernity: Towards a new ecology*, içinde (s. 1-27). SAGE Publications
- Mutlu, A. (2009). Türkiye’de çevre sorunları literatürünün baskın niteliği ve sosyal bilimler yaklaşımının gerekliliği. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 0-0. doi: 10.1501/Csaum_0000000007
- Odum, Eugene P. ve Barrett, Gary W. (1971). *The Scope of Ecology, Fundamentals of Ecology*, Fifth Edition, Thomson Books/Cole
- Ökmen, M. (2004). Politika ve çevre. M. Marin ve U. Yıldırım (Ed.), *Çevre sorunlarına çağdaş yaklaşımlar* içinde (s. 327-368). Beta Yayınları
- Peel, D. ve Lloyd, M. G. (2005). Development plans, lesson-drawing and model policies in Scotland. *International Planning Studies*, 10(3-4), 265-287. doi: 10.1080/13563470500378853
- Pietkiewicz, M. (2017). The Main Directions Of EU Environmental Strategy, Section Environmental Legislation, Multilateral Relations and Funding Opportunities, 17th International Multidisciplinary Scientific GeoConference SGEM
- Sarıçoban, K. ve Yıldırım, E. (2015). Çevre politikaları bağlamında sürdürülebilir kalkınma ve çevresel harcamalar: AB üyesi ülkeler ile bir karşılaştırma. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 2(3), 7-24
- Sharma, P. D. (2008). *Ecology and Environment*. Rastogi Publications, Tenth Revision.

- Simonis, Udo E. (1984). Preventive environmental policy: concept and data requirements. *WZB Discussion Paper*, No. IIUG dp 84-12, Wissenschaftszentrum Berlin (WZB), <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/82972/1/736551301.pdf>
- Solak Güleç, S. ve Sürmeli, İ. (2015). Hükümet programları ve kalkınma planları ekseninde çevre politikası analizi. *Yasama Dergisi*, 30, 22-43
- Soyak, A. (2003). Türkiye’de iktisadi planlama: DPT’ye ihtiyaç var mı? *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4 (2), 167-182
- Takım, A. (2011). Türkiye’de 1960-1980 yılları arasında uygulanan kalkınma planlarında maliye politikaları. *Maliye Dergisi*, 160, 154-176
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Birinci-Be%C5%BFirinciBe%C5%B5YıllıkKalkınmaPlanı%9F-Y%C4%B1l%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1963-1967%E2%80%8B.pdf>
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1967). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C4%B0kinci-Be%C5%9FY%C4%B1l%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1968-1972%E2%80%8B.pdf>
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1972). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C4%B0kinci-Be%C5%9FY%C4%B1l%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1968-1972%E2%80%8B.pdf>
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1978). (Yayın No. 1664). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*. https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1979-1983.pdf
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1984). (Yayın No. 1974). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Beşinci-Beş-Yıllık-Kalkınma-Planı-1985-1989.pdf>
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1989). (Yayın No. 2174). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1995)*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Altıncı-Beş-Yıllık-Kalkınma-Planı-1990-1994%E2%80%8B.pdf>
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Beş-Yıllık-Kalkınma-Planı-1996-2000%E2%80%8B.pdf>
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Sekizinci-Beş-Yıllık-Kalkınma-Planı-2001-2005.pdf>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/ON_BIRINCI_KALKINMA-PLANI_2019-2023.pdf
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Dokuzuncu-Kalkınma-Planı-2007-2013%E2%80%8B.pdf>
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf>
- Türk Dil Kurumu. (2021, 08 Haziran). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. www.tdk.gov.tr
- Terzi, S. (2017). *Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde Türkiye’de uygulanan çevre politikası araçlarının değerlendirilmesi* (Uzmanlık Tezi). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara.
- Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü. (2021, 08 Haziran). *Politika*. <http://www.tubaterim.gov.tr>
- The Club of Rome (1972). *The limits to growth*, <https://www.clubofrome.org/publication/the-limits-to-growth/>
- UN (1992). *A new blueprint for international environmental action*, United Nations, <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>
- Walter, I., ve Ugelow, J. (1979). Environmental policies in developing countries. *Ambio*, 8(2/3), 102-109

- Weidner, H. (1997). Performance and Characteristics of German Environmental Policy. Overview and Expert Commentaries from 14 Countries, Discussion Paper FS II 97- 301 Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung
- Wynne, B. (1992). Uncertainty and environmental learning reconceiving science and policy in the preventive paradigm. *Global Environmental Change*, http://www.andreasaltelli.eu/file/repository/04_Wynne1992.pdf
- Yıldız, M. ve Sobacı, M. Z. (2015). Kamu politikası ve kamu politikası analizi. M. Yıldız ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu politikası kuram ve uygulama*, içinde (s. 16-42). Adres Yayınları.
- 1982 Anayasası (1982). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>
- 2872 Sayılı Kanun (1983). *Çevre Kanunu*, <https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.pdf>
- 2873 Sayılı Kanun (1983). *Milli Parklar Kanunu*, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2873.pdf>
- 2863 Sayılı Kanun (1983). *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası*, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.pdf>

Endüstri 4.0 Sürecinde Dijital Medyada Kültürel Dönüşüm

Cultural Transformation in Digital Media in Industry 4.0 Process

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.914933>

Birol AKGÜL*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi:
12.04.2021

Kabul Tarihi:
06.06.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Dördüncü Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0) sürecinde daha öncekilerden farklı özelliklere sahip yeni bilgi ve iletişim teknolojileri geliştirilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Bu yeni bilgi ve iletişim teknolojileri tüm sektörlerde olduğu gibi medya sektörünü de hem örgütsel yapısında değişime hem de ekonomik sisteminde dönüşüme zorlamıştır. Bu çalışmanın amacı; medya sektöründe yaşanan büyük değişim ve dönüşümün öncelikle medya çalışanlarının örgüt kültürüne bakış açılarındaki dönüşümü daha sonra da medyanın okuyucu izleyici olan bireyler üzerindeki kültürel etkilerini incelemektir. Çalışmada betimsel araştırma yöntemi ile kurgusal araştırma yöntemleri aynı anda ve birlikte kullanılmıştır. Bu kapsamda Endüstri 4.0 sürecinde, 4.0 faktörlerinin kullanılmasıyla dijital medyanın dijital görsel kültür ile olan etkileşimi analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen araştırma sonucunda; Endüstri 4.0' süreci ile birlikte geleneksel medya yapılanmasından dijital medya yapılanmasına doğru önemli oranda bir dönüşüm sürecinin başladığı tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak da dijital medyaya özgü yeni bir kültürel algı ve yapılanma oluştuğu görülmektedir. Medyada oluşan bu yeni kültürel oluşum hem medya çalışanlarını hem de izleyici/okuyucu bireyleri etkilemektedir. Aynı zamanda medya işletmeleri de medya çalışanları ve izleyici/okuyucu bireylerden etkilenmektedir. Medyadaki bu kültürel değişim ve dönüşümün döngüsel olarak süreklilik arz ettiği tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, dijitalleşme, dijital medya, dijital kültür.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
12.04.2021

Accepted:
06.06.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights reserved.

During the Fourth Industrial Revolution (Industry 4.0), new information and communication technologies with different features than the previous ones were developed and started to be used. These new information and communication technologies have forced the media sector to change both in its organizational structure and its economic system, as in all other sectors. The aim of this study is to examine the great change and transformation in the media sector, firstly the transformation of media workers' perspectives on organizational culture, and then the cultural effects of the media on individuals who are readers and viewers. In this study, descriptive research method and fictional research methods were used simultaneously and together. In this context, the interaction of digital media with digital visual culture was tried to be analyzed by using 4.0 factors in the Industry 4.0 process. As a result of the research carried out within the scope of the study; it has been determined that a significant transformation process has started from traditional media structuring to digital media structuring with the Industry 4.0 process. Accordingly, it is seen that a new cultural perception and structuring specific to digital media has emerged. This new cultural formation in the media affects both media workers and viewers/readers. At the same time, media businesses are also affected by media workers and audience/reader individuals. It is determined that this cultural change and transformation in the media is cyclically continuous.

Keywords: Industry 4.0, digitization, digital media, digital culture.

Atıf/ to Cite (APA): Akgül, B. (2021). Endüstri 4.0 sürecinde dijital medyada kültürel dönüşüm. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 206-224

* ORCID Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, birolakgul@hotmail.com

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

Along with the digitalization process, deep cultural breaks are experienced in data-based communication processes and in the field of media. The transformation of culture dependent on technology has brought many problems in this sense. It can be stated that the production of information based on information in the media has shifted to digital platforms. It can also be said that the culture that changes and transforms through these platforms is shaped especially by visuality. The digital visual culture that emerged as a result of these changes has reached a level that covers digital media completely. Accordingly, the media is now the media of the virtual world, and the individual is a new individual with a digital identity trying to exist in the virtual world. It is possible to say that the effect of the Fourth Industrial Revolution (Industry 4.0) process on digital media is realized through technology-based subcomponents. It has been observed that depending on these components, speed has increased in the field of digital media and data-based communication processes have emerged. This situation leads to the determination of new strategies in digital media, and the updating of standards and reference resources. Accordingly, it is seen that the new digital generation using digital media is faced with new dynamics in terms of culture. Individuals with digital empathy skills are now in the position of both a data producer dependent on information and a data consumer in communication processes. This situation leads to the emergence of versatile and complex processes, especially in the transformation of digital visual culture. This digital disorder, which is difficult to control, is on the way to becoming digital chaos with the effect of the inequality in digitalization on a global scale. Stuck between the digital virtual world and the physical real world, the human being had to resort to technology at the point of searching for new ways out.

Literature Review:

Secondary data was examined first in the research. Then, tertiary data based on secondary data was developed. Finally, fictional data development was made, predictions were made with fictional design and suggestions were made.

Methodology:

In this study, descriptive research method and fictional research methods were used simultaneously and together. In this context, in the Industry 4.0 process, the interaction of digital media with digital visual culture was tried to be analyzed by using 4.0 factors.

Results and Conclusions:

In the Industry 4.0 process, transformation can be mentioned in almost every field. It is a fact that there is a rapid change in ways of living, using time, individual consumption and leisure economy. Paradigm shift can be mentioned in every subject. Now, it is seen that the concept of interaction is included in the life processes in addition to the concept of communication. In this change, many new concepts that define human and society such as digital citizen, digital native, screen society, network society, digital twin, risk society, virtual person direct our lives. As technology and digitalization develop, people become smaller and risk awareness increases accordingly. In addition to the negative impact of digital media, its positive contribution to people and society manifests itself in social and economic areas. Considering the dynamics of Industry 4.0, which is the digitalization process, regarding the economy, it can be said that today's economy is a data-driven Digital Information Economy. Depending on the technological progress, there is a rapid change in time management based economy models. Connecting the economy to digital on a large scale leads to the emergence of new solution processes in the production-consumption balance. In the process of Industry 4.0, it is seen that new communication processes have emerged on the digital ground in the relationship of people, culture, technology and economy with the media. In this respect, it is important that these new processes are managed well in the production of culture in favor of the society.

1. GİRİŞ

Dijital Bilgi Çağı olarak adlandırılan günümüzde, bilgiye ulaşma ve onu kullanma biçimlerinde köklü değişimler söz konusudur. Tarih boyunca bilginin insan hayatını etkileme biçiminin sanayi devrimleri dönemlerinde bir kırılma yaşadığı görülmektedir. Bu bakımdan içinde bulunduğumuz Dördüncü Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0) süreci bilgiyi dijitalleştirerek hayatın her noktasında daha etkin kullanılmasına imkân sağlamaktadır.

Endüstri 4.0 sürecinin 21.Yüzyılın başında dünyaya duyurulmasından sonra, teknolojinin gelişmesine paralel olarak toplum hayatında çok derin kültürel kırılmaların yaşandığı söylenebilir. Bu kırılmaların özellikle dijitalleşen medya kanalları üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. İnsanoğlunun fiziksel dünyaya paralel sanal bir dünya oluşturma çabası özellikle dijital medya kültürünün oturduğu zemin ile aynı referansları taşımaktadır. Tüm bu değişimler dijital medya kanalları üzerinden meydana gelen yeni eğilimleri ve dijital akımları da tetiklemektedir. Özellikle sanal dünyada hem yerel hem küresel ölçekte meydana gelen kırılmalar toplumların medya ile olan ilişkisini ve iletişim biçimlerini dönüştürmektedir. Bilgiyi tüketmede ve iletişimde hızın artması sanal zeminlerde çok yoğun bir şekilde görülmekte, buda dijitalleşmenin etki alanını genişletmektedir.

Dijitalleşme süreci olarak da bilinen Endüstri 4.0 sürecinde literatüre pek çok yeni kavram ve terimin girdiği söylenebilir. Bu açıdan dijital medya ile ilgili bazı yeni kavramlar bu çalışmada açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada dijital medyanın dönüştürücü gücünün Endüstri 4.0 sürecinde medya kültürüne hangi alanlardan etki ettiği de incelenmiştir.

Endüstri 4.0 sürecinin dijital medyaya etkisinin teknoloji tabanlı alt bileşenler üzerinden gerçekleştiğini söylemek mümkün. Bu bileşenlere bağlı olarak dijital medya alanında hızın arttığı ve veriye dayalı iletişim süreçlerinin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu durum dijital medyada yeni stratejilerin belirlenmesine, standartların ve referans kaynaklarının güncellenmesine sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak dijital medyayı kullanan yeni dijital kuşağın kültürel yönden yeni dinamikler ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Dijital empati yeteneğine sahip birey artık iletişim süreçlerinde hem enformasyona bağlı veri üreticisi hem de veri tüketicisi pozisyonundadır. Bu durum özellikle dijital görsel kültürün dönüşmesinde çok yönlü ve karmaşık süreçlerin ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır. Kontrol edilmesi güç olan bu dijital düzensizlik, küresel ölçekte dijitalleşmedeki eşitsizliğin de etkisi ile dijital kaos olma yolunda ilerlemektedir. Dijital sanal dünya ile fiziksel gerçek dünya arasında sıkışan insan, yeni çıkış yolları arama noktasında yine teknolojiye başvurmak durumunda kalmıştır.

Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Endüstri 4.0 sanayi devrimi ile alt bileşenleri ve Dijital Medya Kültürünün kavramsal çerçevesi incelenmiştir. İkinci bölümde ise Endüstri 4.0 sürecinde meydana gelen dijital Kültür oluşumları ve dijital iletişim kanalları üzerinden yaşanan değişimler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümde ise Dijital Medya'nın dönüştürücü gücünün toplum üzerinde nasıl bir kırılma yarattığı üç ana başlık üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır.

2. ENDÜSTRİ 4.0 SÜRECİ VE DİJİTAL MEDYA

Sanayi devrimleri oluştukları dönemlerde insan yaşamını derinden etkilemiş ve bilginin kullanılma biçimini değiştirmiştir. Endüstri kavramının ilk olarak Fransız Devrimi'nde düşünür Saint Simon tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Mayda, 2019a: 56). Endüstride teknoloji ve tekniğin gelişmesine paralel olarak mal ve hizmetin üretilmesinde hızlanma yaşanmış ve bununla birlikte bu durumun kültürel hayata ve medyaya da yansımaları olmuştur.

Endüstri devrimlerini 19. Yüzyılın ortalarından itibaren dört aşamada incelemek mümkündür. Birinci sanayi devriminin buhar enerjisinin ulaşım ve üretimde kullanılması ile başladığı bilinmektedir. Buhar enerjisinin etkisi ile üretilen malların uzak mesafelere ulaşması sağlanmış, buna

bağlı olarak ürün çeşitliliği de artmıştır. Bu durum ikinci sanayi devriminin zeminini hazırlamıştır. İkinci sanayi devrimi ise elektrik enerjisinin seri üretim sistemlerinde kullanılması ile şekillenmiştir. Henry Ford'un Ford-T modelini bu otomasyon sistemleri ile üretme yaklaşımı ikinci sanayi devriminin oturduğu zemin olarak kabul edilmektedir. Bu süreçten sonra meydana gelen 1. ve 2. Dünya savaşlarını takiben ülkelerin ekonomik daralma ile birlikte yeni bir süreci başlatmaları söz konusudur. Bilgisayar ve elektroniğin kullanımına dayalı yeni üretim sistemleri üçüncü sanayi devriminin ana omurgasını oluşturmaktadır. Üçüncü sanayi devrimi ile birlikte üretim-tüketim dengesindeki değişimlerin insanın günlük yaşamında ciddi kırılmalar meydana getirdiği söylenebilir. 20.Yüzyılın ortalarından 21. Yüzyılın başına kadar devam eden üçüncü sanayi devrimi, 2011 yılında Hannover fuarında Almanya'nın dünyaya dördüncü sanayi devrimine geçildiğini deklare etmesi ile son bulmuştur. Dijital Dönüşüm olarak ta adlandırılan Endüstri 4.0 sürecini oluşturan alt bileşenlerin, teknoloji tabanlı yeni üretim ve iletişim sistemlerini barındırdığı bilinmektedir. Endüstri 4.0 sürecinin bilginin küresel ölçekte dolaşıma sokulması ve kullanılmasında pek çok yeni iletişim sürecini ve medya açılımlarını içerdiğini söylemek mümkündür. Bu bakımdan küreselleşmenin farklı bir boyutunu sunan Endüstri 4.0, dijital iletişim modelleri, akıllı kentleşme ve üretimin dijitalleşmesi noktasında küreselleşme kavramını dijital bir zemine taşımıştır (Güney, 2014: 36). Tüm bu yaklaşımlar sonucunda Endüstri 4.0 sürecinin medya ve yeni iletişim alanları bakımından yedi alt bileşene sahip olduğu görülmektedir.

2.1. Endüstri 4.0 Sürecinin Alt Bileşenleri

Endüstri 4.0 sürecinin gelişmesinde teknolojik ilerlemenin baş aktör olarak görev yaptığı bilinmektedir. Dijitalleşme ve Sanallaşma kavramları bu sürecin toplum hayatını dönüştürmesinde etkili olmaktadır. Sürecin ilk evresinin yaşandığı bu dönemde teknoloji tabanlı yedi ana başlık öne çıkmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibidir (Mayda, 2019b: 3):

- Büyük Veri
- Nesnelerin İnterneti
- Bulut Bilişim
- Yapay Zeka
- Artırılmış Gerçeklik
- Simülasyon
- Siber Güvenlik

Bileşenler hem ekonomide hem de kültürel yaşamda pek çok alt süreci etkisi altına almaktadır. Bu yüzden Hız, Bireysellik, Etkileşim, Çeşitlilik, Ağ Kültürü, Sanallaşma gibi pek çok kavram ve terim sürecin alt bileşenlerinde kendine zemin bulmaktadır. Endüstri 4.0 süreci bu bakış açısı ile tanımlanacak olunursa; zengin teknoloji zemininde karmaşık ve çok çeşitli inovasyon biçimlerine geçiş olarak ta tanımlanabilir (Schwab, 2017: 61). Buna bağlı olarak bu alt bileşenlerin doğrudan veya dolaylı bir şekilde dijital kültürü ve yeni iletişim süreçlerini dönüştürdüğünü söylemek mümkündür.

2.1.1. Büyük Veri

Endüstri 4.0'ın önemli bileşenlerinden birisi Büyük Veridir. Dijitalleşme sürecinin tüm alanlarında veri en önemli unsur olarak görünmektedir. Bilginin dijital dünyada kullanılması veriye dönüşmesi ile mümkün olmaktadır. Büyük Veri kavramı olarak pek çok tanıma sahiptir. Büyük Veri (Big Data) kavramının ilk olarak 2000 yılında Dünya Ekonometri Kongresinde Francis Diabold tarafından sunulduğu bilinmektedir. Büyük Veri; hızlı bir şekilde karar verme süreçlerini şekillendirerek bilgiyi işleme biçimlerini değiştiren enformasyon varlıkları olarak tanımlanabilir (Gürsagal, 2017: 19-26). Verinin bir güç olarak kullanılma potansiyeli End.4.0 sürecinde çok daha önemli hale gelmektedir. Ekonomiden, bilime, dijital iletişimden sanata kadar hayatın her noktasında veri, bağlayıcı ve

belirleyici bir unsurdur (Mayda, 2019a: 71). Verinin belirleyici bu gücünü Türkoğlu, “İnsanoğlu ellerinin arasından kayıp giden değerli verinin idrakine daha fazla varmaya başladı ve bu sayede de daha çok veriyi kayıt altına alır hale geldi. Unutmamalı ki verinin kendisini kayıt edebilmek hikâyenin sonu değil. Asıl macera ondan sonra başlıyor. O veriden bilgi üretilebilmeli ve o üretilen bilgi ile yaşam kalitesini artıracak şeyler ortaya çıkarabilmeli” şeklinde aktararak, önümüzdeki süreçte verinin çok daha etkili olacağına vurgu yapmaktadır (Türkoğlu, 2017: 6-7).

Büyük Veriyi oluşturan veri kaynakları dijitalleşme ile beraber çeşitlenerek veri üretiminde çok hızlı bir şekilde artış sağlanmıştır. Dijital iletişim kanalları, sosyal medya, GSM operatörleri, internete bağlı nesnelere sensörlerinden gelen veriler, web ve blog sitelerinden sağlanan veriler, uydulardan gelen veriler vb. sayısız veri kaynağının ortaya çıktığı görülmektedir. Tüm bu veriler büyük veri havuzlarında birikerek kullanıma sokulmakta ve dijital süreçlerin tümünde kullanılmaktadır. IDC firmasının 2007 yılında yayımlanmış olduğu rapora göre 1Mb’lık küçük bir e-posta verisinin dijital ortamda kapladığı alan ortalama 51,5 katıdır (Türkoğlu, 2010: 29). Günümüzde bu oranın çok daha fazla olacağı söylenebilir. Verinin Endüstri 4.0 sürecinde özellikle dijital iletişim kanalları üzerinden üretildiği görülmektedir. İnternet üzerinden dijital dünyaya dahil olan verinin enformasyondan bilgiye dönüşme serüveninde dijital medya platformları önemli bir yer tutmaktadır. Enformasyondan bilgiye geçiş konusunda çeşitli yaklaşımlar söz konusudur. Bilgi’nin tanımından yola çıkarak, “Bilgi bir bütünün bir bölümü olarak ele alınmaktadır. Veriden enformasyona, enformasyondan bilgiye, bilgiden bilgiye doğru seyir gösteren bilme (knowing) bütünü, bir piramit olarak düşünüldüğünde, piramidin tabanında veri, tepesinde ise bilgeliğin yer alır” şeklinde aktarılmaktadır (Önday, 2017: 8).

Büyük Verinin özellikle dijital medya alanlarında belirleyici olmasının sebebi, verinin kaydedilebilmesi, mekândan ve zamandan bağımsız hızlı bir şekilde kullanılabilmesi en önemli özellikleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde dijital medya dünyasında bilginin iletiminde çok yoğun bir trafiğin ortaya çıkması söz konusudur. Dünya Ekonomik Formu (WEF) kurucularından Schwab, bu açıdan bilginin depolanması konusuna “Ebedi Bellek” kavramı üzerinden yaklaşmakta, Ebedi Bellek kavramı ise; verinin hiç kaybolmaması şeklinde tanımlanmaktadır (Schwab, 2017: 148).

2.1.2. Nesnelerin İnterneti

Endüstri 4.0 sürecinde teknoloji tabanlı sistemlerin her alanda özellikle üretim ve iletişim süreçlerinde aktif rol üstlendiği görülmektedir. İnternetin tüm dünyada yaygın şekilde kullanılmasına bağlı olarak bilginin aktarılması noktasında geniş bir ağ sistemi meydana gelmiştir. İnternete kablosuz şekilde ulaşma imkânı insan-nesne, nesne-nesne arasındaki veri alışverişini hızlandırmıştır. Buna bağlı olarak Nesnelerin İnterneti (IoT: Internet of Things) olarak adlandırılan yeni bir ağ sistemi oluşmuştur. Nesnelerin ve Makinaların insandan bağımsız bir şekilde birbirleri ile iletişime geçmesi ve veri alışverişi yapması mantığına dayanan sistem, artık makinanın süreçleri yönetmesi olarak ta adlandırılabilir.

Nesnelerin İnterneti teknolojik bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavram olarak akıllı makina ve sistemlerin birbirleri ile otonom bir şekilde iletişime geçmesi olarak tanımlanmaktadır (Mayda, 2019a: 74). Nesnelerin akıllı olma durumu teknolojik olarak otonom bir şekilde hareket etme ve iletişime geçme eylemi olarak görülebilir. Nesnelerin akıllı hale gelmesi ve internete bağlanması veriye dayalı yeni hizmetlerin ve yeni iletişim sistemlerinin doğmasına da olanak sağlamaktadır (Schwab, 2017: 149). Nesnelerin İnterneti teknolojisinin dayandığı zemin, internetin tüm dünyada bir iletişim ağı oluşturmasına bağlıdır. Tim Bernes’in 1989’da Web’i icat etmesi (CERN Araştırma Laboratuvarı için) ile web teknolojisi tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Gelinek noktada internet ve web teknolojisi sayesinde insanoğlu artık bilgiyi bir aracıya gereksinim duymadan paylaşabilmektedir (Türkoğlu, 2010: 82).

Nesnelerin İnterneti kavramı özellikle üretim sistemlerinde ve dijital dünyada paradigma değişikliğine imkân vermiştir. Akıllı eşyalar, otonom robotlar, akıllı fabrikalar, mekân ve zamandan bağımsız veri işleme sistemleri gibi pek çok avantajlı süreç hayatımıza girmeye başlamıştır. Dijital medya noktasında ise iletişimin boyutu ve biçimi değişerek, hız ve derinlikte çok büyük oranda artış söz konusudur.

2.1.3. Bulut Bilişim

Dijital dünyada; Büyük Veri deki verinin dolaşıma sokulmasında Bulut Bilişim teknolojilerinden faydalanılmaktadır. Genel olarak zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde kullanılacak veriye ulaşmak için Bulut Bilişim sisteminin dijital ortamdaki veri kümelerini organize ettiği görülür. Kavram olarak Gürsakal (2017) tanımlamasında: “İnternet üzerinden müşterilere (kullanıcılara) taleplerini karşılama amacıyla dinamik olarak talebe uygun bir şekilde sağlanan, ölçek ekonomilerinin gerektirdiği büyük ölçekli dağıtık bir hesaplama paradigmasıdır. Müşterilere sanal bir havuzdan platform, veri saklama, hesaplama gücü gibi hizmetleri verir” şeklinde ifade etmektedir (Gürsakal, 2017: 161).

Bulut Bilişim sisteminin özellikle Endüstri 4.0 sürecinde dijitalleşme alanlarının çeşitlenmesine bağlı olarak iletişim dünyasındaki kapladığı alan da büyümüştür. Özellikle dijital medyada meydana gelen yoğun trafikte, bilginin saklanması ve gelecekte bağımsız bir şekilde kullanılmasına yönelik taleplerin arttığı görülmektedir. Buna bağlı olarak veri havuzlarının bağımsız bir şekilde dolaşıma dahil olması yönünde Bulut Bilişim sistemleri önemli rol üstlenmektedir.

Enformasyonun bilgiye dönüşmesinde bağlantının ve erişimin kesintisiz olması elzem bir durumdur. Bu açıdan değerlendirildiğinde dünyada mevcut olan verinin iki ana kaynaktan bulunduğu bilinmektedir. Birincisi kurumların ve insanların bellek veya arşivleri, diğeri ise internet sayesinde dijital dünyadadır. Bulut Bilişim sistemlerinin özellikle ikinci ana kaynaktaki verinin bilgiye dönüşmesi noktasında belirleyici ve organize edici bir rol üstlendiğini söylemekte mümkündür (Türkoğlu, 2017: 13).

2.1.4. Yapay Zeka

İnsanoğlunun dünyayı yönetmede teknolojiye dayanması bilim tarihi kadar eskidir. Doğayı taklit etme ve çevresi ile iletişime geçmede teknoloji her zaman belirleyici olmuştur. Geline noktada Yapay Zeka (YZ) kavramı; insanoğlunun kendi eliyle yine kendine karşı geliştirdiği bir teknoloji olarak tanımlanabilir. İnsan gibi düşünme ve hareket etme mantığına dayanan Yapay Zeka, özellikle otonom robotlar ve otonom iletişim sistemlerinde çok etkili olmaktadır. Bu çerçevede Yapay Zeka kavramını; insan aklının bilgisayar aracılığıyla taklit edilmesi olarak tanımlamak ta mümkündür (Pirim, 2006: 84).

İnsanın yerine geçme ve birçok alanda insan faktörünü saf dışı etme potansiyeli taşıyan Yapay Zeka teknolojisi bu yönü ile bir çok eleştiriye de maruz kalmaktadır. Schwab kitabında YZ hakkında bilim insanlarının “The Independent” gazetesinde yer alan yazılarını, “YZ”nin kısa vadedeki etkisi onu kimin kontrol ettiğine bağlı olacakken, uzun vadedeki etkisi genel olarak kontrol edilip edilemeyeceğine bağlı kalacaktır. Hepimizin kendimize, yararları hasat etme ve risklerden kaçınma şanslarımızı artırmak için neler yapabileceğimizi sorması gerekir” şeklinde aktarmaktadır (Schwab, 2017: 110). Bu yaklaşımdan hareketle YZ teknolojisinin özellikle insan yaşamına olan etkisinin artacağı ve etki gücünün derinleşeceği öngörülebilir.

2.1.5. Artırılmış Gerçeklik

Yapay Zeka teknolojisine bağlı olarak fiziksel dünyaya paralel dijital ve sanal bir dünyanın oluşturulması mantığına dayanan Artırılmış Gerçeklik (Augmented Reality) teknolojisi, ses, görüntü gibi unsurların sanal ortamda gerçekliğe yakın bir şekilde kurgulanması olarak belirtilebilir. Artırılmış Gerçeklik (AG) kavramının ilk çıkış noktasının 1960'lı yıllara dayandığı bilinmektedir. AG teknolojilerinin 1990'lı yıllara gelindiğinde havacılık sektöründe uçakların görüntüleme ve simülasyon sistemlerinde kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Göçmen, 2018: 176).

Artırılmış Gerçeklik (AG) kavramı tanım olarak, “gerçek dünyadaki çevrenin ve içindekilerin bilgisayar tarafından üretilen ses, görüntü, grafik ve GPS verileriyle zenginleştirilerek meydana getirilen canlı, doğrudan veya dolaylı fiziksel görünümüdür” şeklinde tanımlanmaktadır (Yorgancılar, 2015: 21). Bu tanımdan hareketle AG'nin özellikle dijital iletişim dünyasında ve simülasyon süreçlerinde yoğun bir şekilde görev yaptığı söylenebilir.

Artırılmış Gerçeklik platformlarında gerçekliğin bilgisayar tarafından artırılarak fiziksel dünyanın taklit edilmesi söz konusudur. Platform içerisine dahil olan ve kullanıcı pozisyonunda olan kişi, dijital alan içerisindeki bilgilenme süreçlerine ve etkileşime açık olmaktadır (Önday, 2017: 66). Bu durum insanın gerçeklik algısında ve sanallaşmasında paradigma değişikliğine sebep olmaktadır. Dijital eğlence ve dijital iletişim süreçlerini yönetme noktasında ise, kişi bu teknoloji sayesinde hızlı ve mobil bir şekilde eylem yapma imkanına sahip olmaktadır.

2.1.6. Simülasyon

Simülasyon kavramı Sanal Gerçeklik kavramına bağlı olarak insanın ikinci bir dünya oluşturma çabası olarak tanımlanabilir. Gerçek dünyada var olan makina, ürün, mekan, sistem veya insanın dijital ikizinin sanal ortamda oluşturulması ilkesine dayanmaktadır. Bu tanımlamadan hareketle simülasyon platformlarında sanallığın gerçekliği referans olarak oluşturulması söz konusudur. Simülasyon süreçlerinde gerçekliğin taklit edilmesi durumu vardır (Önday, 2017: 66). Bu durum Dijital Taklit olarak ta isimlendirilebilir.

Üretim sistemleri, dijital medya, savunma sanayi, tıp, eğitim, sinema ve dijital sanat gibi hemen hemen tüm alanlarda simülasyon teknolojisinden faydalanılmaktadır. Sanal dünyada simülasyon ile oluşturulan dijital ikizler pek çok alanda verimliliği ve öngörülebilirliği artırmış durumdadır. Dijital görüntü üzerinden elde edilen gerçeklik, bilginin süreçlerde daha verimli kullanılmasına imkan vermektedir. Sanal Gerçeklik konusunu Akın (2015); “Sanal gerçeklik uygulamalarının izlerine, medya ve sanat tarihinin tüm dönemlerinde rastlanır; Richard Wagner'in ‘Bütün Sanat Yapıtı’ (Gesamtkunstwerk) kavramından, Claude Monet'nin izlenimci nilüfer panoramasına, Pompei'de bulunan fresko odalarından Barok tavan resimlerine hepsi aslında bir bakıma sanal ortam örnekleridir. Farklı dönemlerde, farklı bölgelerde yaratılmış olsalar da hepsinin ortak amacı izleyiciyi görüntünün derinliklerine çekmektir” şeklinde ifade etmektedir. Tarihsel gelişimi açısından yaklaşılan bu tanımdan hareketle, Simülasyon teknolojisinin dijitalleşmeye bağlı olarak insan yaşamına çok çeşitli noktalardan temas ettiği ve edeceği söylenebilir. Bu bakımdan görüntüler ve görsellik üzerinden gelişen yeni medya dünyasında ise simülasyon sayesinde yepyeni bir gerçeklikler dünyasının kurgulandığını söylemek mümkün (Akgül, 2020b: 418-419). Bu görsel dijital dünyada yeni kimlikler üzerinden şekillenen dijital kültür alanları geleceğe dair çok derin ipuçları taşımaktadır.

2.1.7. Siber Güvenlik

Endüstri 4.0 sürecinin aslında bir dijital dönüşüm süreci olduğu göz önünde bulundurulursa, sürecin verimli bir şekilde ilerlemesinin güvenlik kavramına bağlı olduğu görülmektedir. Verinin güvenli bir şekilde depolanması, güvenli bir şekilde bilgiye dönüştürülmesi, güvenli bir şekilde dijital dünyada dolaşıma sokulması güvenlik sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu sorun günümüz dijital bilgi çağının

en önemli sorunlarından biri olarak karşımızda durmaktadır. Bu bakımdan ülkelerin ve ekonomilerin siber güvenlik alanına çok yoğun bir şekilde yatırım yaptıkları da görülmektedir. Siber Güvenlik pazarının 2020 yılında 170 milyar dolara ulaştığı tahmin edilmektedir (Schwab, 2017: 68). Siber Güvenlik sistemlerini 1990'lı yıllarda bilgisayar mühendislerinin yazılım sistemlerini korumak için geliştirdikleri bilinmektedir. Bu çerçevede en genel manada siber güvenlik “siber ortamda, kurum, kuruluş ve kullanıcıların varlıklarını korumak amacıyla kullanılan; araçlar, politikalar, güvenlik kavramları, risk yönetimi yaklaşımları, faaliyetler, eğitimler ve teknolojiler bütünü” şeklinde tanımlanmaktadır (Kurnaz, 2016: 58).

Dijital dünyada verinin elde edilmesinden depolanmasına kadar tüm süreçlerde siber koruma çok önemli bir unsurdur. Siber Güvenlik konusunda 2010 yılında yapılan “Dijital Evren” araştırmasına göre bilginin kullanımına yönelik üç sorunun cevabının bulunması gerekmektedir. Bunlar;

- İhtiyaç duyduğumuz bilgiyi nasıl bulacağız?
- Saklamamız gereken bilgiyi nasıl belirleyip nasıl saklayacağız?
- Korumamız gereken bilgiyi nasıl koruyacağız?

Bu soruların doğru bir şekilde cevaplanması dijital dünyanın kontrollü bir şekilde yönetilmesinin garantisi niteliğindedir (Gürsakar, 2017: 69).

Siber Güvenlik kavramı Güvenlik kavramı ile birlikte düşünülen bir kavramdır. Günümüzde dijital dünyada gerçekleştirilen herhangi bir siber tehdidin fiziksel dünyada mutlaka bir yansımalarının oluşması söz konusudur. Genç kuşağın sanal platformlarda meydana getirdiği veri trafiğinin, güvenlik anlamında dijital medya kültürünün etkilenmesinde önemli bir zemin oluşturduğu bir gerçektir. Şirketlerin ve kurumlarında bu noktada siber güvenlik açısından ucu açık süreçlere kaynaklık yaptığı söylenebilir (Palfrey ve Gasser, 2017: 55-69). Bu durumda güvenlik meselesinin küresel ölçekte uluslararası standartlarının oluşturulması ve hukuki alt yapısının hazırlanması önemli başlıklar olarak öne çıkmaktadır.

2.2. Dijital Medya Kültürü

Kültürde değişim ve dönüşüm dijitalleşme ile birlikte çok hızlı gerçekleşmektedir. Buna bağlı olarak toplumların yaşam biçimlerinde ve iletişim kurma modellerinde çeşitlenme söz konusudur. Endüstri 4.0 sürecinde özellikle görsellik üzerinden dijital dünyadaki kültür katmanlarında çok hızlı bir dönüşüm gözlenmektedir.

Dijital ve sanal platformların kültüre olan etkisi yaşamın zorunlu kıldığı süreçlerden ziyade insanın oluşturduğu alternatifler dünyasında kendini göstermektedir. Tüketim, eğlence, sosyalleşme ve pek çok alanda çok derin kırılmalar oluşmaktadır. Adorno'nun kültürü “Kültüre özgü olan, yaşamın çıplak zorunluluklarından azade olandır” şeklinde tanımlaması bu yaklaşımı destekler niteliktedir (Adorno, 2013: 123).

2.2.1. Dijitalleşme ve Dijital Kültür

Dijitalleşme sürecinin bilginin insan hayatındaki konumuna bağlı olarak geliştiği söylenebilir. Bilgiye ulaşma ve kullanma süreçlerinde analogdan dijitale doğru bir evrilme söz konusudur (Önday, 2017: 22). Bu durumda iletişim süreçlerinde fiziksel algılamadan dijital algılamaya geçildiği söylenebilir. Kültürü toplumun arzularını tatmin etme hakkı olarak gören Adorno, ortaya çıkan durumu kültürün tüketilmesi olarak tanımlar (Adorno, 2013: 13). Dijitalleşme kavramı bu yaklaşımlardan hareketle iletişim dünyasına çok çeşitli imkanlar sunan geniş ve derin bir kavram olarak görülebilir.

Dijitalleşme (sayısallaştırma) kavramı süreç olarak analogdan dijitale geçme süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımla “Dijitalleşme bir iş modelini değiştirmek ve yeni gelir ve değer üretme fırsatları sağlamak için dijital teknolojilerin kullanılmasıdır”. “Dijital bir işe geçme sürecidir” denilebilir (Yankın, 2019: 9). Başka bir tanıma göre ise Dijitalleşme; depolanan veya ulaşılabilen bilginin dijital ortama aktarılması ve işlenmesidir. Bir süreç olarak bir dönüşümün söz konusu olduğu da söylenebilir (Ekinci, 2018).

Dijital Kültür kavramı ise insan hayatının her alanda analogdan dijitale geçmesi, insanın yaşamı dijital olarak algılaması olarak tarif edilebilir. Ticaret ve alışverişten, spora, eğlenme biçiminden, sağlıkla ilgili süreçlere kadar dijitalleşme artık işin içindedir. Veriler üzerinden şekillenen tüm dijital süreçlerde, duyu ve düşüncelerin sanal ortamlarda paylaşılması, ekonominin çarklarının E-Ekonomi kavramı ile dönmesi gibi pek çok yeni dijital süreç hayatımıza girmiştir. Burada önemli olan konunun dijital ortamlarda meydana gelen kültürel kırılmaların ne kadar kontrol edilip edilemediğidir.

2.2.2. Dijitalleşmede Görsel Kültür

Dijital Kültür içerisinde baskın olan kavramın Görsellik kavramı olduğu söylenebilir. Kültür içerisinde meydana gelen yeni dijital iletişim süreçlerinin görsellik üzerinden zemin kazandığı görülmektedir. Bu durumda görselliğin dijital kültür içerisinde kapladığı alanın her geçen gün biraz daha derinleştiği söylenebilir. Görsellik; hayatın çeşitli görsel imgeler üzerinden algılanmasına ve yorumlanmasına dayanır. Referans olarak kabul edilen görsel algı iletişim süreçlerinin belirleyici unsuru haline gelmiştir. Medyanın dönüşümüne paralel olarak görsel medyada da bu anlamda çok hızlı bir değişimin olduğu söylenebilir. Görsellik artık bilginin tüketilme hızına güç sağlayan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görselliğin tarihinin sanat tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir. John Berger’in, “Görme konuşmadan önce gelmiştir. Çocuk konuşmaya başlamadan önce bakıp tanımayı öğrenir” şeklindeki yaklaşımı kültür içerisinde görselliğin konumuna ışık tutmaktadır (Berger, 2003: 7). İletişimde ise görme biçimleri toplumlara ve o dönemin yapısına göre değişebilir; bu bakımdan görsel kültürün oturduğu zemin, görmek ve algılanmak arasında meydana gelen süreçlerle şekillenmektedir. Bu şekillenme toplumu ve otoriteyi de dönüştürür (Çakır, 2014: 8).

Görme eylemi insanın çevresi ve doğa ile iletişimde temel unsurdur. Görmek ve gördüğünü anlayıp bilgiye dönüştürmek insana özgü bir özelliktir. Filozof G. Berkeley’in “Görünmek algılanmaktır” sözü bu anlamda görme eyleminin önemini vurgulamaktadır. Farklı bir noktadan Jean Baudrillard ise, “İmaj şiddet içerir. Çünkü orada vuku bulan gerçeğin cinayete kurban gitmesidir” şeklinde görsel algılanmaya eleştirel bir bakış açısı getirir (Şişman, 2018: 111).

Dijital kültür içerisinde iletişimin ana unsuru görsel içeriktir. İçeriğin ne olduğu ve etkileme gücü iletişim sürecini belirlemektedir; bu bakımdan görsel kültürün oluşmasında ve olgunlaşmasında görsel içeriğin konumu da önem arz etmektedir. İçerik önceki dönemlerde önemliydi fakat görsellik ile birlikte dijitalleşme döneminde çok daha önemli hale gelmiştir (Türkoğlu, 2010: 12). Tüm bu yaklaşımlar göz önünde bulundurulduğunda, görsel kültür kavramı; kültürel referans ve değişkenlerin görsellik üzerinden anlamlandırıldığı varlıklar ve deneyimler bütünü olarak tanımlanabilir.

2.2.3. Dijital Medyada Mobilite

Teknoloji ve sanallaşma insanın eylem yapma biçimini değiştirmiştir. Dijital dünyada meydana gelen iletişim süreçlerinde zaman ve mekân kavramlarının ortadan kalktığı görülmektedir. İnternet ortamında oluşturulan e-ticaret, e-egitim, e-spor, e-sanat, sosyal medya gibi pek çok yeni dijital alan uzaktan erişime bağlı eylem yapma biçimlerinde çeşitli avantajlar sunmaktadır.

Endüstri 4.0 sürecinde insanın hareket etme ve yer değiştirme biçimlerinde teknolojinin etkisi ile farklı modeller ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak “Cep telefonu, bilgisayar ve tüm sanal iletişim araçları insanın anlık çevrimiçi dünya ile iletişimine imkân sunmaktadır. Endüstri 4.0’ın temel yaklaşımının bu anlamda “mobilite” olduğu da söylenebilir” (Mayda, 2019a: 178). Evden çalışma, sokaktan çalışma, doğadan çalışma, seyahat anında çalışma gibi pek çok yeni iş yapma modelleri mekân algımızda değişimin göstergesi durumundadır. Bu bakımdan önümüzdeki dönemde Mobilite kavramının insan hayatında çok daha fazla yer kaplaması beklenmektedir (Schwab, 2017: 92).

Mobilite kavramı genel anlamıyla bir hareketlilik modeli olarak tarif edilmektedir. İnsanın zaman ve mekan sınırlaması olmadan hayatı yaşama biçimini hareketlilik üzerine kurgulaması olarak ta tarif edilebilir. Mobilite kavramı aynı zamanda Akıllı Hareketlilik kavramı ile birlikte de kullanılmaktadır. Buradaki durum; hareketliliğin doğaya ve insana katkı sunması üzerine kurgulanması durumudur (Filord.io, 2019). Mobilite’nin aynı zamanda insanın etkileşim dünyasına hız kattığı da söylenebilir. Mobilite ile birlikte iletişim süreçlerinde bilginin ve bilgi kaynaklarının yer değiştirmesi söz konusudur. Bu bakış açısından Cresswell mobiliteyi; “obje, insan ve fikirlerin konular arasında dolaşmasına izin veren yer değiştirme eylemi” olarak tarif etmektedir (Başkaya, 2011: 88).

2.2.4. Dijital Yerliler ve Dijital Okuryazarlık

“Dijital Çağ’ın ve Endüstri 4.0 sürecinin insan profili nasıl olmalı?” sorusunun cevabı Dijital Yerli kavramının tanımında aranabilir. Dijital Yerliler teknolojiyi kullanma ve yaşama uyarlamada öncü kuşak olarak görülmektedir. Sanal dünyanın var olmasından bu güne tüm teknolojik ve dijital tabanlı süreçlerde dijital yerlilerin ön planda olduğu görülür. Dijital teknolojinin internetin icadı ile birlikte birçok kültürde insan yaşamına çok derin katkı sağlamasına karşın dijital çağda doğmamış kuşağın yaşamı yönetmede yetersiz kalabildiği söylenebilir. Dijital Göçmen olarak tarif edilen bu eski kuşak Dijital Yerliler ile birlikte bu çağı yönetmede beraber hareket etme durumundadır. Dijital Yerli kavramı “Dijital teknolojilerin birçok kültürde doygunluğa ulaşmasına rağmen henüz hiçbir kuşak, beşikten mezara kadar dijital çağda yaşamış değil” yaklaşımı üzerinden tanımlanırsa, dijital çağda doğmuş, yaşamış ve ölecek kuşak olarak tarif edilebilir (Palfrey ve Gasser, 2017: 3). Jou Trippi kitabında dijital yerlilerin kültürel davranışları ile ilgili çarpıcı bir yaklaşım sunmaktadır. Trippi bu kuşağın dijital dünyada aidiyet, sadakat, vatanseverlik gibi duygularda farklı davranacaklarını, bu kuşağın sanal dünyada kendilerini ait hissettikleri çeşitli topluluklara üye olacaklarını öngörmektedir. Trippi’nin öngörüsünün bugün tam manasıyla gerçekleştiğini söylemek mümkün (Jarvis, 2009: 314).

Dijital Yerlilerin hayatı algılamada ve okumada farklı yol ve yöntemlerinin olduğu görülmektedir. Bu bakımdan okuryazarlık türlerinde ve modellerinde çeşitlenme söz konusudur. Geleneksel okuryazarlık dijitalleşme ve teknolojinin etkisi ile çeşitli evreler geçirmiştir. Bilgisayar teknolojisi ile başlayan süreçle enformasyon okuryazarlığı, internet okuryazarlığı ve en son olarak dijital okuryazarlığı yeni okuryazarlık türleri olarak ortaya çıkmıştır (Önday, 2017: 28). Aynı zamanda bilgisayar okuryazarlığı ile başlayan süreç ile birlikte geline nokta Endüstri 4.0 sürecinde görsel okuryazarlığında dijital okuryazarlık gibi baskın hale geldiği belirtilebilir (Tarcan, 2005: 137).

Dijital okuryazarlık kavramı tanımlanacak olunursa, dijital ve sanal ortamlardaki bilgiyi algılama ve bu bilgiyi verimli bir şekilde kullanma yeteneği olarak tarif edilebilir. Bu tanımdan hareketle dijital okuryazarlık 21. yüzyıl okuryazarlığı olarak ta isimlendirilebilir. Bu yaklaşımlardan hareketle, dijitalleşme sürecinde okuryazarlığın yeniden anlamlandırılarak e-okur, e-yazar, e-metin gibi yeni alt kavram ve terimlerle tarif edilmesi de söz konusudur (Günay ve Parsa, 2012: 170).

2.2.5. Sosyal Medya ve Dijital İkiz

Sosyal Medya kavramından söz etmek için Dijital Sosyalleşme kavramından söz etmek gerekir. Dijital yerlilerin sanal dünyada kendilerini yeni kimlikler üzerinden var etme çabası özellikle sosyal medya platformlarında kendine zemin bulmaktadır. Artık sosyalleşme eskinin normları ile değil, teknoloji tabanlı sosyal ağlar üzerinden şekillenmektedir (Türkoğlu, 2017: 89). Dijital kültürdeki iletişim süreçlerinde yaşanan bu kırılma ve değişimlerin meydana gelmesi için sosyal medya dünyasında bol miktarda malzeme bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında sosyal medyayı bir medya platformundan ziyade başlı başına kültürel değişim süreci olarak tarif etmekte mümkündür (Vaynerchuk, 2011: 19).

Sosyal medya kavramının pek çok tanımı mevcuttur. Bunlar; “Sosyal medya en basit ifadeyle internet kullanıcılarının birbirleriyle çevrimiçi iletişim kurmalarına olanak veren, içerik paylaşımı ve kişisel yorumlar gibi aktivitelere dayalı sosyal ağ siteleri olarak tanımlanabilir. Sosyal medya başka bir tanıma göre, kullanıcılara enformasyon, düşünce, ilgi ve bilgi paylaşım imkânı tanıyarak karşılıklı etkileşim yaratan çevrimiçi araçlar ve web siteleri için ortak kullanılan bir terimdir” şeklindedir (Özdemir vd. 2014: 59). Bu tanımlardan hareketle sosyal medya; etkileşimli ağ dünyası olarak ta tarif edilebilir.

Dijital İkiz kavramı ise sanal ve dijital dünyada sanal simülasyon teknolojileri üzerinden gelişen bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Burada söz konusu olan fiziksel dünya ile sanal dünya arasında kurulan etkileşimdir. Dijital ikiz kavramı bu etkileşim sürecinde veri, bilgi, görüntü, ses gibi unsurların iki yönlü olarak aktarımı olarak tanımlanabilir (Göçen, 2020: 156). Dijital ikiz oluşumları sanal platformun niteliğine ve kullanıldığı alana göre şekillenmektedir. Dijital İkiz kavramının gerçek dünyanın dijital bir kopyası olarak görülmesi, kavramın dijital dünyada kullanım alanını da genişletmektedir. Bundan dolayı kavram; “fiziksel bir nesnenin ya da bir sistemin dinamik yazılım modeli olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, gerçek hayattaki ikizinin dijital ortamdaki ikizidir” şeklinde tarif edilmektedir. Bu tariften hareketle dijital ikiz gerçek dünyanın simüle edilmesi olarak ta tanımlanabilir (Erturan ve Ergin, 2018: 815). Tüm bu yaklaşımlar sonunda sanal dünya ve sosyal medyada yeni dijital kimlikler oluşturmanın yolunun dijital ikiz kavramından geçtiği de belirtilebilir.

2.2.6. Ağ Ekranı ve Hiper Medya

Sosyal medya, artırılmış gerçeklik, simülasyon, internet tabanlı sistemler gibi pek çok yeni teknoloji insan yaşamına ekranlar üzerinden etki etmektedir. Bu durum birbirine bağlı ekranların ekonomiyi, sosyalleşmeyi, sanatı, bilimi ve insana dair pek çok alanı yönettiği ve yönlendirdiği anlamına gelir. Ağ Ekranı; Ağ Toplumunu ve Ağ Kültürünü beraberinde getirmektedir. Ekran etkileşimli öğrenme sistemleri ve iş modelleri bu anlamda hayata katılım ve onu yönlendirme derin etkilere sahiptir. Birbirine bağlı ekranlar hayatı yaşamada ve bilginin yönetilmesinde bu bakımdan etkili olmaktadır. Ağ Ekranı kavramı bu bakımdan özellikle iletişim süreçlerinde medyayı da dönüştürerek süreçlerin dijitalle doğru evrilmesinde önemli rol üstlenmektedir.

Hiper Medya kavramı ise teknolojinin medyaya müdahale etmesine bağlı olarak dijital medyanın derinleşmesi ve etki alanını genişletmesi ile doğmuş bir kavramdır. Ağ ekranına bağlı olarak veri ve bilginin dijital medyada daha verimli kullanılması ve ağ içerisinde etkileşime sokulması ile hiper medya oluşumları başlamıştır. Hiper medya da hız ve bağlantı çeşitliliği iki ana unsur olarak öne çıkmaktadır. Hiper medya kavramı altında hiper-metin, hiper-okuma, hiper-görme gibi alt kavramlar da bulunmaktadır. Özellikle dijital yerlilerin hiper medyayı kullanmada ve yönetmede öncü kuşak olduğu söylenebilir (Şişman, 2018: 32-33). Hiper medya da ekranlar üzerinden metinler arasında köprü kurarak çoklu bilgi kaynaklarına ulaşım sağlanmaktadır. Böylece dinamik olan bir hiper-metin ile çalışırken diğer hiper-metinlerle bağlantı kurulur ve aynı anda o konu hakkında çok

daha fazla kaynaktan bilgi elde edilir. Hızın ve çeşitliliğin bu bakımdan bir avantaj olarak ortaya çıkması söz konusudur (E24451, 2016).

2.2.7. Dijital Uçurum, Dijital Kaos, Dijital Düzen

Endüstri 4.0 sürecinde teknoloji tabanlı iletişim süreçlerinde meydana gelen değişimler yeni kavram ve terimlerin doğmasına sebep olmaktadır. Sanal dünyanın topluma sunmuş olduğu avantajların yanı sıra getirmiş olduğu dezavantajlarda mevcuttur. Bu olumsuzlukların insan üzerindeki etkileri derin olmakla beraber, geleceğe dair kaygıları da artırmaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik, çevre ve iklim değişiklikleri, gündün güne artan siber suçlar gibi olumsuzluklar gelinen noktayı irdelemeyi gerekli kılmaktadır. Dijitalleşme ile beraber insanın hayatı algılama ve yaşama biçiminde çok ciddi kırılmaların olduğu bir gerçektir. Özellikle internetin icadı ile başlayan süreçle beraber hızlı bir değişimin olduğu görülür. Bu konu bağlamında Schwab; “internetin özgürleşme ve demokratikleşmenin eşi görülmedik bir aracı olabileceği kadar ayrımsız her yere ve herkese uzanabilen neredeyse akıl almaz bir kitlesel nezaret sağlayıcı olduğunu da görüyoruz” şeklinde konunun olumsuz yönüne dikkat çekmektedir (Schwab, 2017: 114).

Veri ve enformasyon insanın yaşamdaki konumu etkilemektedir. Bu bakımdan Dijital Uçurum kavramının bu konu ile ilgili bir kavram olduğu söylenebilir. Dijital Uçurum; veri ve enformasyonun bilgiye dönüştürülememesinden kaynaklanan negatif bir durum olarak açıklanmaktadır (Türkoğlu, 2017: 29). Bu yaklaşımdan hareketle insanın veya toplumun veriye ve enformasyona ulaşmasının hızlandığı fakat veri ve enformasyonu bilgiye dönüştürmede dünya genelinde bir homojenliğin olmadığı görülür. Günümüzde petrolünün veri olduğu düşünülürse, bu durumun ülkeler arasında ciddi ekonomik ve sosyal uçurumlar oluşmasına katkı sunduğu da söylenebilir. Bu bakımdan dijital dünyada yerine oturmayan taşların ve düzensizliğin Dijital Kaos ortamını beslediği yaşanan gelişmeler ve olaylardan da anlaşılmaktadır. Dijital Kaosa zemin oluşturan sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş evresinin çalkantılı ve karmaşık süreçleri, özellikle dijital göçmenler ve dijital yerliler arasında rekabete dayalı bir dünya ortaya koymaktadır. Bundan dolayı dijital kaos ortamının kontrolü noktasında belirli düzeyde hukuki standartların oluşturulması ve akabinde daha sistematik bir Dijital Düzene geçilmesi zamana bağlı bir durum olarak görünmektedir.

3. ENDÜSTRİ 4.0 SÜRECİNDE DİJİTAL KÜLTÜR OLUŞUMLARI

Günümüz veri ve enformasyon dünyasındaki sanal ortamlarda meydana gelen iletişim süreçlerinde kültür oluşumları bireysellik üzerinden şekillenmektedir. İnsanı yalnızlaştıran ve global kalabalıklarda bireysel yaklaşımı önceleyen dijital kültür, içerisinde barındırdığı çok renkli dinamiklerle kontrolü zor bir dünya sunmaktadır.

Küresel ölçekte dijital emeğin yönetilmesi ve tüm disiplinlerde insan yeteneğinin verimli bir şekilde kullanılması, dijital kültürün de hangi yöne evrileceğini gösteren bir durum olarak karşımızda durmaktadır. Bu açıdan özellikle sanal ve dijital kültürel oluşumlarda derin bir güncellenmeye gidilmesi söz konusudur (Schwab, 2017: 69). Ağ toplumu, dijital vatandaş, dijital etki gibi pek çok yeni kavram ile beraber insan hayatına giren dijital kültüre ait yeni normlar, hayatı algılama biçimi ve süreçlerde dijital düşünmeyi de gerekli kılmaktadır (Davutoğlu, 2016). Bu durumda kültürün kabul ettiği referanslar artık sanal ve dijital zeminlerde kendine yer bulmaktadır. Kültürün kavram olarak “insanları birlikte yaşamaya yeterli kılan şeyleri yapma yollarını paylaşmak” tanımlanması referans alınır, dijital dünyada mevcut durumda insanların sanallık üzerinden ortak dijital referanslarla yeni kültürel süreçler oluşturduğu da söylenebilir (Mayda, 2019a: 27).

İnternetin insanı sınırsız gibi görünen bir dünyaya bağlaması, kontrolü güç süreçler bütününe nasıl yönetileceği sorununu akla getirmektedir. Bu açıdan dijital düzensizlik ve kaos mevcut durumu tanımlamada öne çıkan kavramlar olarak görülebilir. Dijital dünyadaki bu kültürel değişimlerin

başlangıç noktası internetin icadı olarak görülmektedir. Kaldıraç görevi üstlenen internet, felsefecilerin devrimsel nitelikteki bu bulaşa farklı yaklaşımlarını da beraberinde getirmiştir. Pierre Levy, Marshal McLuhan gibi felsefeciler internetin olumlu yönlerine vurgu yaparak demokrasiyi geliştiren ve sosyal refahı artıran bir buluş olduğunu söylemektedirler. Buna karşın Alain Finkielkraut, Paul Virilio gibileri ise interneti bir tehdit olarak görmektedir (Tarcan, 2005: 3). Bu yaklaşımlardan hareketle kültürel değişimlerde dijitalleşmenin baskınlığının ve üstlendiği rolün günümüzdeki önemi ortaya çıkmaktadır.

3.1. Endüstri 4.0 ve Toplum

Endüstri devrimlerinin toplum üzerindeki etkisi teknoloji tabanlı gelişmeler üzerinden olmaktadır. Teknolojiye bağlı olarak üretimdeki artış ve bilginin insan hayatına sunduğu katma değer kültürel hayatı da etkilemektedir. Bu konuya felsefeci Marshall McLuhan “teknolojik belirlenimcilik” teorisi üzerinden yaklaşarak, toplumun sahip olduğu teknolojik seviyenin o toplumun sosyal ve kültürel hayatını şekillendirdiğine vurgu yapar (Mayda, 2019a: 89). Bu teoriden hareketle günümüz değerlendirilirse, gelinen noktada teknolojinin baskın gücünün hayatın her noktasına nüfus ettiği söylenebilir. Bu durumda Endüstri 4.0 süreci boyunca dijital ve sanal dünyanın fiziksel dünyayı kontrol altına alması gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Endüstri 4.0 sürecinin tüm alt bileşenleri ile beraber insan aklının sınırını zorlayarak, sanal yeni bir dünya oluşturduğunu söylemek mümkün. Bu yeni dünyada eski alışkanlıklara ve algılama biçimlerine yer olmamaktadır. Bu durumun kanıtı olarak hayata dair tüm alanlarda sistem ve paradigma değişikliğinin sonuçları Covid-19 pandemi süreci ile beraber daha belirgin bir şekilde görülmeye başlamıştır. Endüstri 4.0 sürecinin gerçekleştirdiği bu büyük değişimi Schwap; “Dördüncü sanayi devrimi sadece ne yapmakta olduğumuzu değil kim olduğumuzu da değiştiriyor. Bireyler olarak üzerimizdeki etkisi çok çeşitlidir, kimliğimizi ve onun-mahremiyet duygumuz, sahiplik anlayışımız, tüketim kalıplarımız, çalışmaya ve dinlenmeye ayırdığımız zaman, kariyerimizi nasıl geliştirdiğimiz, becerilerimizi nasıl beslediğimiz gibi değişik yönlerini etkiliyor... Sonuç olarak, dünyada değişimi kucaklayanlar ile ona direnenler arasında artan ölçüde bir kutuplaşmaya tanıklık edebiliriz” şeklinde aktararak, sürecin baş döndürücü bir hızla tüm hayatımıza etki ettiğine dikkat çekmektedir (Schwap, 2017: 108). Toplumun bu etkilenmeden avantajlı çıkması veya dünyanın daha iyi bir yer olması noktasında çok daha fazla çalışılması gerektiği bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Bu açıdan dijital dünyaya dijital bir bakış açısı ile bakarak, süreç için gerekli tüm standartların oluşturulması ve sürecin olumsuz yönlerinin kontrol altına alınması elzem bir durum olarak öne çıkmaktadır.

3.2. Dijital Kültür ve Medya İlişkisi

Sanat eleştirmeni Greenberg’ün “hiçbir kültür, toplumsal bir temeli, bir gelir kaynağı olmadan gelişemez” sözünden hareketle dijital kültürün medya ile olan ilişkisinin özellikle çift yönlü fayda temelinde şekillendiği söylenebilir (Barnard, 2010: 111). Dijital medya ve özellikle sosyal medyada meydana gelen pek çok iletişim sürecinin pragmatik bir yaklaşımla oluştuğu görülmektedir. Bu bakımdan kültürü oluşturan normların değişim noktaları dijital kültürde bireysellik üzerinden menfaate dayalı süreçlerin gelişmesine sebep olmaktadır. Dijital kapitalizm bu noktada devreye girerek görselliği ve ilgi üretimini kutsar ve böylece dijital kültürü oluşturan tüm alt bileşenlerin referans zemini de meydana gelmiş olur (Şişman, 2018: 70).

Medyanın toplum ile ilişkisi ele alındığında, Endüstri 4.0 sürecinde iletişim teknolojilerinin de etkisi ile genelden bireyesele doğru bir değişim söz konusudur. Bu değişimde enformasyonun ve bilginin doğrudan hedefteki bireye aracısız ulaştığı görülür. Özellikle dijital platformlardaki iletişim süreçlerinde, birey sadece tüketen değil aynı zamanda yönetendir (Akgül, 2020a). Bu durumda elde edilen ve kullanılan bilginin etkinliği ve medya içerisindeki dolaşım hızının arttığı da söylenebilir.

Endüstri 4.0 dijitalleşme sürecini geçmişteki üç sanayi devriminden farklı kılan yönü çeşitli alanlardaki teknolojilerin birbirleri ile olan etkileşimidir (Schwap, 2017: 17). Bu durum özellikle dijital medyada kendini çok daha fazla göstermektedir. Fiziksel, dijital ve biyolojik tüm alanlardaki enformasyon paylaşımı hayatın her noktasına nüfus etmektedir. Sanal olan gerçeğe, gerçek olan sanalla hızlı ve karmaşık bir etkileşim içerisine girmektedir.

Dijital kültürde birey ve bireyin ürettiği enformasyon öne çıkmaktadır. Sosyal medyada paylaşılan bireysel bir içerik, etki gücü ve derinlik açısından geleneksel medyada paylaşılan bir içerikten çok daha hızlı yayılmakta ve etkili olmaktadır. Bu açıdan medyanın teknoloji ile ilişkisinin Endüstri 4.0 sürecinde çok daha dinamik hale geldiği söylenebilir. Dijital iletişim araçları, çoklu ekran platformları, hızın ve çeşitliliğin artması gibi pek çok faktör insan-medya ilişkisine farklı boyutlar getirmektedir. İnsan artık küresel ölçekte medya aracılığı ile tanımadığı bir kültür ile iletişime girebilmekte ve melez kültür oluşum süreçlerinde kendine yer bulmaktadır.

3.3. Dijital Medyanın Görsel Kültürdeki Yeri

Görsel kültürün bilgi çağında çok daha etkili hale gelmesi hayatın görsellik üzerinden okunması ile ilgili bir konudur. Berger'in imgeyi tanımlarken, "Bir imge, yeniden yaratılmış ya da yeniden üretilmiş görünümdür. İmge ilk kez ortaya çıktığı yerden ve zamandan birkaç dakika ya da birkaç yüzyıl için kopmuş ve saklanmış bir görünüm ya da görünümler düzenidir" şeklindeki yaklaşımı aslında dijital dünyanın bir imgeler dünyası olduğunu kanıtlar niteliktedir (Berger, 2003: 10). Sanal dünya özellikle görsel imgeler üzerinden enformasyonun bilgiye dönüşmesinde bir zemin oluşturmaktadır. Bu durumun sonucu olarak toplumun sosyal ve kültürel süreçlerdeki tercihinin, görsellik üzerinden empoze edilen tüketime dayalı dijital içeriklere doğru kaydığı söylenebilir. Bu durumun farklı bir sonucu ise, kişinin dijital toplum içerisinde kendini nasıl konumlandıracağını belirlemesidir.

Görsel kültürde görme eylemi kültürün dönüşmesinde önemli olmaktadır. Görme eyleminin önemi aynı zamanda bir enformasyon kaynağı veya aracı olmasından kaynaklanır. Çünkü görmek düşünmeyi tetikleyen bir eylemdir (Arnheim, 2007: 33-34). Bu durumda dijital medyanın görsellik üzerinden hayat bulduğu düşünülürse, görsel okuryazarlığın önemi ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan dijital medyada paylaşılan herhangi bir dijital içeriğin anlamlandırılması ve etkileşime sokularak bilgi üretilmesi, dijital medyanın görsel kültür ile olan ilişkisini de ortaya koymaktadır.

Görüntüler dünyasının bireye indirgenen enformasyon iletiminde, iletişim teknolojilerinin etkisi önemli bir yer tutmaktadır. Teknoloji sayesinde görselliğin sanallaşarak ekranlar üzerinden kültüre etki ettiği görülür. Walter Benjamin'in "Tarih artık görüntülere kalıyor, hikayelere değil" sözü günümüzdeki görsel kültürün insan ve toplum üzerindeki etkisini gözler önüne seren kanıtlayıcı bir yaklaşımdır (Şişman, 2018: 101).

4. DİJİTAL MEDYANIN DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ

Endüstri 4.0 sürecinde hemen hemen her alanda dönüşümden söz edilebilir. Hayatı yaşama biçimlerinde, zamanı kullanmada, bireysel tüketim ve boş zaman ekonomisinde hızlı bir değişimin olduğu bir gerçektir. Her konuda paradigma değişiminden söz edilebilir. Artık iletişim kavramının yanında etkileşim kavramının da yaşamsal süreçlere dahil olduğu görülür. Yaşanan bu değişimde, dijital vatandaş, dijital yerli, ekran toplumu, ağ toplumu, dijital ikiz, risk toplumu, sanal insan gibi insanı ve toplumu tanımlayan pek çok yeni kavram hayatımıza yön vermektedir. Bu ve benzeri kavramların referans zemininin dijitalleşme ve bireyselleşmeden geçerek ilgi kültürü ve kaygı kültürünü doğurduğu da söylenebilir. Dijital medyanın korkutucu bu gücü geleceğe dair insanın kaygısını artırmaktadır. Hıza yetişemeyen ve bu yoğun trafikte dijital süreçlere yetemeyen insanın bir çıkış araması olağan görünmektedir. Teknoloji ve dijitalleşme geliştikçe insan küçülmekte ve buna

bağlı olarak risk farkındalığı da artmaktadır. Geçmişteki sınıf toplumunda insanın temel ihtiyaçlarını karşılamak yönünde “Açım” haykırışı günümüz risk toplumunda yerini “Korkuyorum” feryadına bırakmıştır. Artık ihtiyacın yerini kaygı ve endişe almıştır (Sayar, 2015: 70-71).

Dijital medyanın negatif etkisinin yanında insana ve topluma olan pozitif katkısı sosyal ve ekonomik alanlarda kendini göstermektedir. Özellikle “insanları bir’den bire ve bir’den çoka çok çeşitli biçimlerde bağlantılandırıyor, kullanıcılara zaman ve mesafe ötesi dostluklar sürdürme imkânı sağlıyor, yeni ilgi grupları yaratıyor ve sosyal ve fiziksel olarak tecrit durumdaki insanlara kendileri gibi düşünen insanlarla bağlantıya geçme olanağı veriyor”. Schwap’ın dijital medyayı olumlayan bu yaklaşımı aslında kontrol mekanizmalarının ve standartların belirlenmesine bağlı olarak dijitalleşmenin insan yaşamına katkı sunan bir süreç olabileceğini düşündürmektedir (Schwap, 2017: 105).

Dijital medya dönüştürücü gücünü görsellik ve veri üzerinden sağlamaktadır. Veri dijital medyada her şeydir. Dijital iletişim süreçlerinde veriye dayalı bir sorunun cevabı yine anlamlı bir veridir, çünkü dijital medyada her şeyin verisel bir karşılığı vardır ve aynı zamanda bu karşılık küresel ölçekte de gerçekleşebilir (Gürsakar, 2017: 179). Bu yaklaşım insanın sanal dünyada eylem yapma biçimine sınırsız bir özgürlük sağlamaktadır. Bu özgürlükle beraber gelen toplumdaki melezleşme ise, küreselden yerele doğru bir yol izler ve aynı zamanda özgürlüğün şekillendirdiği dijital kültür, görsellik üzerinden de devamlı bir devinim içerisindedir.

4.1. Boş Zaman Ekonomisinin Dijitalleşmesi

İnsanın zamanı yönetmede dijital bilgi çağında farklı modelleri denediği görülmektedir. Artık zamanın tüketilmesindeki ana zeminlerden birinin sanal dünya olduğu bir gerçektir. Dijitalleşme süreci olan Endüstri 4.0’ın ekonomi ile ilgili dinamiklerine bakıldığında, günümüz ekonomisinin veriye dayalı Dijital Bilgi Ekonomisi olduğu söylenebilir. Teknolojik ilerlemeye bağlı olarak zaman yönetimi referanslı ekonomi modellerinde hızlı bir değişim söz konusudur. Bu konu “Endüstri 4.0 sürecinin ekonomi modellerinde, bir önceki döneme göre teknik ve uygulama yönünden bariz farklılıklar göze çarpmaktadır. Genel olarak geleneksel ekonomi ile e-ekonomi olarak tanımlanan yeni ekonomi arasında pazar, organizasyon yapısı, üretim sistemleri, ar-ge, pazarlama modelleri, müşteri eğilimleri, istihdam ve sektörel ilişkiler yönünden e-ekonomi lehine çeşitli avantajlar söz konusudur” şeklinde ifade edilmektedir (Mayda, 2019a: 66). Dijital bilgi ekonomisinin bu avantajları özellikle dijital dünyada gerçekleşen veri kullanımına dayanmaktadır. Veri artık zamanı ve ekonomiyi yönetmektedir.

Ekonominin büyük ölçekte dijitalle bağlanması üretim-tüketim dengesinde yeni çözüm süreçlerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Tüm bu değişimlere bağlı olarak boş zaman kavramının içeriğinin değiştiği de görülür. İş yapma ve çalışma zamanının dışında, eğlenme, spor, hobi, sosyal aktivite gibi pek çok rekreasyon alanları artık dijital sanal dünyada oluşturulmaktadır. İş ile eğlence, sosyal hayat ile iş hayatının bu platformlarda iç içe geçerek karmaşık süreçler bütünü haline dönüştüğünü söylemek te mümkün. Alvin Toffler’in 1980’li yıllarda ortaya attığı ve günümüze George Ritzer’in güncellediği “prosumer (producer + consumer)” kavramı ise Dijital Kapitalizm olarak adlandırılan yeni ekonomiyi açıklar niteliktedir (Şişman, 2018: 67). Mesai kavramının ortadan kalktığı, eğlenmenin tüketime bağlandığı, zamandan ve mekândan bağımsız dijital süreçlerde, artık zamanı yönetmekten bahsetmek, cevaplanması zor bir soru haline gelmiştir. Kapitalizmin dönüşerek dijital kapitalizm olarak ortaya çıkması, iş hayatında özel mahremiyetin parçalanarak her şeyin görünür kılınmasına ve insanın zamanı yönetmede dengesinin bozulmasına sebep olmaktadır. Boş zaman artık boş zaman değil, dijital veriler yumağı ile doldurulması gereken bir zaman olarak insan hayatında konumlanmıştır. Bu yeni dijital boş zaman içerisinde eğlenilebilir, ticaret yapılabilir, etkileşime girilebilir ve insan yaşamına dair pek çok eylem gerçekleştirilebilir. Tüm bu değişimlerin sonucu olarak insanın zamanı kullanırken edindiği sosyal alışkanlıkların dijital alışkanlıklara dönüşmesi de dijitalleşme sürecinin çıktıları arasında yer almaktadır.

4.2. Ağ Toplumunda Dijital Kaos

Dijitalleşme sürecinin dünya genelinde homojen bir şekilde gelişmemesi pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Toplumların ve hükümetlerin bu sürece dahil olmak için geliştirdikleri politika ve eylem biçimleri, global ölçekte aynı etkiyi vermemektedir. Endüstri 4.0 sürecinin getirdiği ekonomik fırsatlar, yeni işbirliği ortamı, iletişim süreçlerindeki değişim, girişimcilik iklimine bağlı olarak dijital yerlilerin pek çok alanda söz sahibi olmaya başlaması, sanal dünyanın insanın yaşam konforuna sunduğu katkılar gibi pek çok olumlu yeni süreç çok hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir, fakat bu hızın ülkeler bazında avantajdan çok dezavantaja dönüştüğünü söylemekte mümkündür.

Ülkelerin dijitalleşme sürecine uyum sağlama performansları aynı zamanda ekonomik seviyeleri ile ilgilide bir durumdur. Eşit olmayan ekonomiler hızın da etkisi ile eşit olmayan dijitalleşmeyi, eşit olmayan dijitalleşmede beraberinde Dijital Bölünmeyi getirmektedir. Dijital bölünme ise sürecin kontrolünü ve verimliliğin artmasını zorlaştırmaktadır. Hız ve ekonominin yanında dijital bölünmeyi tetikleyen pek çok alt bileşen bu süreçte bir araya gelmiştir. Kontrol edilememe, bilinmezlik, uyum süreçlerindeki aksaklık, teknolojik alt yapı sorunları, nitelikli insan kaynağının yeterli olmaması, kuşak farklılığından kaynaklanan sosyal sorunlar gibi pek çok olumsuzluk, sürecin homojen bir şekilde gelişmesine engel olmaktadır. Bunlara bağlı olarak mahremiyetin azalması, veri güvenliğindeki kontrolsüzlük, dijital varlık yönetiminin zorlaşması, yanlış enformasyonun yayılması, dijital miras yönetimindeki belirsizlikler, sanallaşmaya bağlı olarak psikolojik açıdan insanın gerçeklerden kaçışı, politik parçalanma, kullanıcı bazlı hukuki yaptırımlar ve hesap verebilirliğin zorlaşması, özellikle dijital medyada artan manipülasyon, istihdam sorunları, çalışma yeri kayıpları, siber suçlardaki artış, algoritma savaşları, artan eşitsizlik ve insanlık için varoluşsal tehdit gibi birçok olumsuz unsur ile karşı karşıya kalınmaktadır. Belirtilen tüm bu başlıkların Endüstri 4.0 sürecinde yerel ve küresel ölçekte Dijital Kaosa sebep olabileceğini söylemekte mümkündür (Schwap, 2017: 87).

Dijital kaosun doğurduğu olumsuzluklardan en çok etkilenen grubun dijital yerliler olduğu söylenebilir. Gerçek dünya ile dijital dünya arasında sıkışan bu grup, yeni kimlikler üzerinden kendine bu süreçte yer edinme çabası içerisinde. Dijital medya platformlarının dijital yerlilere sunduğu sınırsız imkanların gerçek dünyada karşılığının olmaması, bu grubun toplum ve yaşam ile kurdukları ilişkilerde çeşitli kırılmalara sebep olmaktadır. Bu kırılmaların altındaki zemin incelendiğinde, özellikle dijital özgürlüğe bağlı mahremiyet kavramının algısındaki değişim göze çarpmaktadır. Çünkü günümüzde bir bireyin kendisi hakkında açığa çıkardığı bilginin bir yerden başka bir yere izinin sürülme derecesi artmış durumdadır. Artık insanın kendini açığa çıkarmadan yaşama dahil olması ve kendini toplumda konumlandırması söz konusu değildir. Çünkü dijitalleşme süreci veri ürettiği kadar insana yaşama şansı sunan bir süreç olma yolunda ilerlemektedir. Bu durumun hukuksal zeminde çözüm yollarının bulunması da zor görünmektedir. Dünyada hukuk kurallarının bir toplumun yerel değerlerine göre uygulanması, fakat internetin küresel bir araç olması durumu hukuksal zeminin standartlarının oluşturulmasını da zorlaştırmaktadır (Palfrey ve Gasser, 2016: 19-161). Tüm bu yaklaşımlar sonucunda olumsuz görünen bu gelişmeler dijital kaos ortamını besleyen ana kanallar olarak öne çıkmaktadır.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Endüstri 4.0 olarak da isimlendirilen “Dördüncü Sanayi Devrimi” artık tüm toplumların gündeminde en önemli ve öncelikli konular arasında yer almaktadır. Çünkü Endüstri 4.0’ın teknolojik faktörlerinin etkinliği mevcut sanayi sektörü, hizmetler sektörü ve tarım sektörünün hem örgütsel yapılanmalarını hem de ekonomik sistematiğini köklü olarak değiştirecek ve dönüştürecek niteliktedir. Endüstri 4.0’ın ‘Siber Fiziksel Sistemler’, ‘Nesnelerin İnterneti’, ‘Hizmetlerin İnterneti’, ‘Bulut Bilişim Sistemi’, ‘Simülasyon’, ‘Büyük Veri’, ‘Akıllı Fabrikalar’, ‘Üç Boyutlu Yazıcılar’, ‘Arttırılmış Gerçeklik’, ‘Sanal Gerçeklik’, ‘Yapay Zeka’ ve ‘Otonom Robotlar olmak üzer toplam 12 tane teknolojik faktörü bulunmaktadır. Bu teknolojik faktörler sanayi, hizmetler ve tarım sektörlerinin tümünde

kullanılabilecek nitelik ve niceliktedir. Ancak bu faktörlerden nesnelere interneti, hizmetlerin interneti, büyük veri ve yapay zeka tüm sektörlerde temel faktör konumundadır. Akıllı fabrikalar, üç boyutlu yazıcılar ve otonom robotlar sanayi ve tarım sektörlerinde temel faktörlerle birlikte diğer faktörlere nazaran daha etkindir. Simülasyon, bulut bilişim sistemi, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik faktörleri ise temel faktörlerle birlikte daha etkin olduğu görülmektedir.

Medya sektörü de hizmetler sektörü içinde yer aldığı için Endüstri 4.0'ın teknoloji faktörlerinden hem yapısal hem de ekonomik olarak önemli şekilde etkilenmektedir. Geleneksel medya yapısı yeni teknolojilerin kullanılması ile yapısal olarak dijital medya yapısına dönüşmeye başlamıştır. Her ne kadar bazı medya işletmeleri geleneksel medya yapısını korumak için direnç gösterse de çok kısa bir süre içerisinde; hızla dijital ortama geçiş için değişim ve dönüşüm çalışmalarına başlayacak ve çağın gelişmelerine ayak uyduracaklardır. Ayrıca dijital medya yapısına geçiş medya işletmelerine önemli ekonomik rekabet avantajları da sağlayacak olması geleneksel medya işletmelerinin dijital medya yapılanmasını hızlandıracak en önemli etken olacaktır.

Endüstri 4.0 ile birlikte başlayan süreçte diğer sektörlerde olduğu gibi medya sektöründe de kaçınılmaz olarak yaşanacak değişim ve dönüşüm aynı zamanda toplum ve birey üzerinde de sosyo-ekonomik ve kültürel değişim ve dönüşümlere de öncülük edecektir. Çünkü medya toplumun ve bireylerin yönlendirilmesinde en önemli ve güçlü araçlardan birisidir. Medyanın dijitalleşme oranı attıkça medyanın özellikle bireyler üzerindeki etkileme gücü sanal ortamda daha hızlı ve daha etkin şekilde gerçekleşmektedir. Aynı şekilde birey de Endüstri 4.0 sürecinin sağladığı imkanlarla medya sektörünü hem sosyo-ekonomik hem de sosyo kültürel olarak etkilemekte, yapılanmasına ve gelişimine etki etmektedir.

Endüstri 4.0 sürecinde medyanın dijitalleşmesiyle birlikte bireyler ile medya sektörünün karşılıklı etkileşimi analiz edildiğinde; medyanın sanal dünya üzerinden bireye daha çok yaklaşarak insan hayatına derinlemesine etki ettiği görülmüştür. Artık birey veri üreterek ve ürettiği bu veriyi sanal dünyada kullanarak toplumda pozisyon almaktadır. Bu duruma ek olarak dijital iletişim süreçlerine bakıldığında kültürün görsellik üzerinden şekillendiği de görülmektedir. Görsel imge; iletişimin ana unsuru olarak öne çıkmakta, bu anlamda artık göstergeler üzerinden okunan yeni bir dünya ve yeni bir medya ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Dijital medya ortamı dijital bakış açısına ve dijital empatiye sahip yeni insan profilini (dijital yerliler) ortaya çıkarmıştır. Bu yeni insan profili yaşam ile ilişkisinde dijital dünyada yeni kimlikler oluşturarak var olma çabası içerisine girmiştir. Buna bağlı olarak insanın fiziksel dünyada var olması dijital dünyadaki varlığı ile ölçülür hale gelmektedir. Dijital medyanın bu yeni insan profili üzerinden yönetilmeye çalışılması beraberinde pek çok sorunu meydana getirmiştir. Kurulmaya çalışılan yeni dijital düzende dijital kapitalizmin etkisi ile dijital kaos olarak adlandırılan kontrolü güç süreçlerin ortaya çıktığı bir gerçektir. Özellikle boş zaman kullanımı bakımından iş hayatı ile sosyal hayatın iç içe geçerek karmaşık bir iletişim dünyasını oluşturmaya başladığı söylenebilir. Bu konuya örnek olarak, dijital medyada paylaşılan herhangi bir içeriğin öngörülemeyen sonuçlarının doğurduğu kaosun artık küresel bir etkiye sahip olduğunu söylemek te mümkündür. Toplumların birbirleri ile etkileşimi açısından da bu gelişmeler, yerel bir eylemin küresel olarak ortaya çıkmasına katkı sunmaktadır. Bu gelişmeler sonucunda medyada baskın hale gelen dijital hakimiyetin iletişim süreçlerinin kullanıcı odaklı ve bireyi önceleyen yeni iletişim modellerine dönüşmesine sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak dijital medyada veri üreten birey artık iletişim süreçlerinin hem kaynağı, hem üreticisi ve hem de tüketicisi pozisyonundadır.

Endüstri 4.0 sürecinde insanın, kültürün, teknolojinin ve ekonominin medya ile olan ilişkisinde, dijital zeminde yeni iletişim süreçlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu açıdan bu yeni süreçlerin toplum lehine kültür üretiminde iyi yönetilmesi önemli olmaktadır. Buna bağlı olarak medyada dijital düzenin sağlanmasında sosyal, hukuki ve ekonomik standartların oluşturulması ve uygulamada küresel ölçekte homojenliğin sağlanması medyanın geleceği açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. (2013). *Kültür endüstrisi*. İstanbul. İletişim Yayınları
- Akgül, H. (2020a). Individuals' psychological change that may arise based on the use of fifth generation information technologies. *Journal of Educational Issues*, 6(1), 219-227. <http://www.macrothink.org/journal/index.php/jei/issue/current> (ET:10.02.2021)
- Akgül, M. (2020b). Simülasyon, gerçeklik ve hipergerçeklik kavramlarından islami evlilik sitelerini okumak. *Bilimname*, 1, 413-442
- Akın, C. (2015). *Dijital sanatlarda etkileşimsellik: Türkiye'de etkileşimsel dijital sanatların konumu üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul
- Arnheim, R. (2007). *Görsel düşünme*. İstanbul. Metis Yayınları
- Barnard, M. (2010). *Sanat tasarım ve görsel kültür*. Ankara. Ütopya Yayınevi
- Başkaya, A. Z. (2011). Mobil iletişimde yeni mobilite gerçeği. *ABMYO Dergisi*, 22, 87-99
- Berger, J. (2003). *Görme biçimleri*. İstanbul. Metis Yayınları
- Çakır, M. (2014). *Görsel kültür ve küresel kitle kültürü*. Ankara. Ütopya Yayınları
- Davutoğlu, N. A. (2016, 23-27 Ekim). Sürdürülebilir küresel rekabette öğrenen organizasyonların kurumsal kültür oluşturmada paradigmatik etkisi. İKSAD 3rd International Congress On Social Sciences, China To Ardiatic Kongresi içinde (s:341-348). Antalya, Türkiye
- E24451. (2016, 10 Temmuz). Hiper medya nedir. <https://e24451.wordpress.com/2016/03/27/hiper-medya-nedir/> (ET:24.02.2021)
- Ekinci, Y. (2018). Dijitalleşme Nedir. Dinamikcrm.com. <http://dinamikcrm.com/blog/dijitallesme-nedir#:~:text=Dijitalleşme%2C%20ulaşılabilir%20bilgilerin%20ve%20varolan,ortama%20ak tarılması%20sürecine%20verilen%20addır/> (ET:20.02.2021)
- Erturan, İ. ve Ergin, E. (2018). Dijital denetim ve dijital ikiz yönetimi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*. 20(4), 810-830
- Filord, İ. O. (2019). Mobilite kavramı nedir. <https://medium.com/@filord/mobilite-kavram%C4%B1-nedir-97a0d2b25f12> (ET: 23.02.2021)
- Göçen, S. A. (2020). Uzaktan öğrenmede dijital ikiz teknolojisinin kullanımına ilişkin bir değerlendirme. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*. 6(4), 155-173
- Göçmen, P. Ö. (2018). Artırılmış gerçeklik uygulamaları ile yeni medya reklam tasarımı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*. 22, 175-191
- Günay, D. ve Parsa, A. (2012). *Görsel göstergebilim*. İstanbul. Es Yayınları
- Güney, E. (2014). *Dijital Görsel Kültür ve Yeni Medya Ekseninde Sanatın Değişen Rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Samsun
- Gürsakal, N. (2017). *Büyük veri*. Bursa. Dora Yayınları
- Jarvis, J. (2009). *Google olsa ne yapardı*. İstanbul. MediaCat Kitapları
- Kurnaz, İ. (2016). Siber güvenlik ve ilintili kavramsal çerçeve. *Cyberpolitik Journal*, 1(1), 56-77
- Mayda, M. (2019a). *Endüstri 4.0 Sürecinde Bir Sanat Olarak Tasarım*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri
- Mayda, M. (2019b). Endüstri 4.0 Sürecinde Tasarımda Dönüşüm. *RESS Journal*, 6(11), 1-21.
- Önday, Ö. (2017). *Dijital dönüşüm*. Ankara. Gazi Kitapevi
- Özdemir, S., Özdemir, M., Polat, E. ve Aksoy, R. (2014). Sosyal medya kavramı ve sosyal ağ sitelerinde yer alan online reklam uygulamalarının incelenmesi. *Electronic Journal of Vocational Colleges*. 58-64. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/62654>
- Palfrey, J. ve Gasser, U. (2017). *Doğuştan dijital*. İstanbul. İstanbul Kültür Üniversitesi-İKÜ Yayınevi
- Pirim, H. (2006). Yapay zeka. *Journal of Yaşar University*, 1(1), 81-93
- Sayar, K. (2015). *Her şeyin bir anlamı var*. İstanbul. Timaş Yayınları
- Schwab, K. (2017). *Dördüncü sanayi devrimi*. (Çev. Dicleli, Z.). İstanbul. Optimist Yayınları
- Şişman, N. (2018). *Dijital çağda müslüman olmak*. İstanbul. İnsan Yayınları

- Tarcan, A. (2005). *İnternet ve toplum*. Ankara. Anı Yayınları
- Türkoğlu, T. (2017). *Dijito ergo sum*. İstanbul. Beyaz Yayınları
- Türkoğlu, T. (2010). *Dijital kùltür*. İstanbul. Beyaz Yayınları
- Vaynerchuk, G. (2011). *Teşekkür ekonomisi*. İstanbul. MediaCat Kitapları
- Yankın, F. B. (2019). Dijital dönüşüm sürecinde çalışma yaşamı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakùltesi E-Dergi*, 7(2), 1-38. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/639636>
- Yorgancılar, E. (2015). Sanayi 4.0., Ege bölgesi sanayi odası araştırma raporu, http://www.ebso.org.tr/ebsomedia/documents/sanayi-40_26908939.pdf (ET:18.02. 2021)

Gelişmekte Olan Ülkelerin Sürdürülebilir Kalkınma Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Değerlendirilmesi

Examination of Sustainable Development Performances of Developing Countries Using Grey Relational Analysis

Sinem ATEŞ*

Özlem USMAN**

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.901030>

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi:

22.03.2021

Kabul Tarihi:

19.05.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performanslarının incelenmesidir. Bu amaçla çalışmada Morgan Stanley Capital International gelişmekte olan piyasalar endeksine dahil olan 25 ülkenin sürdürülebilir kalkınma performansları çevresel, sosyal, yönetim, finansal ve ekonomik olmak üzere beş alt boyut çerçevesinde ele alınmıştır. Söz konusu boyutlar göz önünde bulundurularak toplam 37 kriter belirlenmiştir. Ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performanslarının değerlendirilmesinde Gri İlişkisel Analiz yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucu elde edilen bulgulara göre sürdürülebilir kalkınma performansı en yüksek ülkeler Güney Kore, Çek Cumhuriyeti ve Yunanistan olurken, Pakistan, Hindistan ve Filipinler ise sürdürülebilir kalkınma performans sıralamasında son sıralarda yer alan ülkeler olarak belirlenmiştir. Son olarak çalışmada ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performanslarını oluşturan her bir alt boyuta ait performans sıralamalarına da yer verilerek sonuçlar yorumlanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular, daha yüksek bir finansal ve ekonomik performansın daha yüksek bir sürdürülebilir kalkınma performansını garanti etmediğini, bunun yerine sürdürülebilir kalkınma performansının çevresel, sosyal ve yönetim performansları gibi diğer boyutlara da bağlı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir kalkınma, gelişmekte olan ülkeler, gri ilişkisel analiz.

Abstract

Article Info

Paper Type:

Research Paper

Received:

22.03.2021

Accepted:

19.05.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights reserved.

The purpose of this study is to analyze the sustainable development performances of developing countries. For this purpose, the sustainable development performances of 25 countries have been handled within the framework of five sub-dimensions, namely environmental, social, governance, financial and economic, and a total of 37 criteria have been determined considering these dimensions. Based on these dimensions, a total of 37 criteria were determined. To examine the sustainable development performances of the countries on these criteria, the Gray Relational Analysis was utilized. According to the main results, the countries with the highest sustainable development performances are South Korea, Czech Republic, and Greece while Pakistan, India, and the Philippines are determined as the countries having the lowest sustainable development performances. Finally, the performance rankings of the countries according to individual dimensions of the sustainable development performance were also presented and evaluated. Overall findings indicate that a higher financial and economic performance does not guarantee a higher sustainable development performance, instead, sustainable development performance also depends on other dimensions such as environmental, social, and governance performances.

Keywords: Sustainable development, developing countries, grey relational analysis.

Atıf/ to Cite (APA): Ateş, S. ve Usman, Ö. (2021). Gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performanslarının gri ilişkisel analiz yöntemiyle değerlendirilmesi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 225-248

* ORCID Dr., Yalova Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, sinem.ates@yalova.edu.tr

** ORCID Dr. Öğr. Üyesi., Yalova Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ozlem.usman@yalova.edu.tr

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

The phenomenon of sustainable development has evolved from an approach focusing on environmental issues as well as economic development to a long-term approach that includes social issues and aims a balance between these three dimensions: economic, social, and environmental (Aras et al., 2018a: 48). The concept of sustainability has been frequently discussed in the literature in terms of its definition and scope and it has been suggested that it should include the financial dimension in addition to these three dimensions (Aras and Crowther, 2008: 438). Aras et al. (2018b) stand out with a five-dimensional sustainability assessment covering economic, social, environmental, financial, and governance in recent years. Based on this fact, in this study, the sustainable development performances of developing countries are discussed within the framework of the five-dimensional sustainability performance appraisal model of Aras et al. (2018b). Since the existing studies in the literature evaluating the sustainability performance of countries mostly deal with developed countries and focus only on one or a few dimensions of sustainability performance (Alptekin, 2015; Antanasijević et al., 2017; Aras and Yıldırım, 2020a; 2020b; Taş and Özel, 2017; Erol, 2013; Ömürbek et al., 2017; Ela et al., 2018), this study aims to contribute to the literature by addressing the sustainable development performance of developing countries in all dimensions.

Literature Review:

The literature review of the similar studies indicates that the current studies in the literature mostly focus on the economic dimension of sustainability performance (Koca and Tunca, 2019; Özbek and Demirkol, 2019; Orhan, 2020; Sevgin and Kundakçı, 2017; Eyuboğlu, 2017; Ela et al., 2018....). In these studies, the sample countries are ranked by their economic performances using different analysis methods. Other sustainability dimensions such as environmental, social, governance, and financial have been relatively less studied in the extant literature. Based on our literature review, it is possible to conclude that the number of studies in which the sustainability performance of the countries is assessed including all dimensions is quite inadequate. Additionally, most of these studies have a sample of developed countries. Focusing on developing countries and covering all dimensions of sustainable development performance, this study aims to fill in this gap in the literature.

Methodology:

The sample of this study consists of the countries included in the Morgan Stanley Capital International Emerging Markets Index; namely, Argentina, Brazil, Chile, China, Colombia, Czech Republic, Greece, Hungary, India, Indonesia, South Korea, Kuwait, Malaysia, Mexico, Pakistan, Philippines, Poland, Qatar, Russia, Saudi Arabia, South Africa, Thailand, Turkey, and the United Arab Emirates. The sustainable development performance of these countries has been addressed based on 5 main dimensions (environmental, social, governance, financial and economic) and a total of 37 criteria. The databases frequently used in the literature were preferred in the acquisition of the data on these criteria. Finally, the sample countries were ranked by their sustainable development performances using Grey Relational Analysis.

Results and Conclusions:

The results of this study show that the countries with the best sustainable development performance among the sample countries are South Korea, Czech Republic, and Greece, while Pakistan, India, and the Philippines are the countries with the lowest sustainable development performance. When the environmental, social, governance, financial, and economic performance rankings of the countries with the best and the worst sustainable development performance are examined separately, the most notable result is that the financial or economic performance alone is not sufficient for sustainable development. For example, although the Philippines ranks 7th among the sampling countries in terms of economic performance, since the performance level regarding the other dimensions of sustainable development performance is low, it is in the last place in the sustainable development performance ranking. This situation shows how the examinations of development and/or welfare levels of countries on the basis of only economic indicators such as GDP will be incomplete and inaccurate.

1. GİRİŞ

Günümüzde önemi giderek artan sürdürülebilirlik kavramının tanımlandığı ilk kaynaklardan birisi Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında yayımlanan Bruntland Raporu'dur. Söz konusu raporda esasen “sürdürülebilir kalkınma” kavramına yer verilmiş ve bu kavram “*bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma*” şeklinde tanımlanmıştır (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987: 39). Gerek komisyon gerekse raporlarında yer verdikleri sürdürülebilir kalkınma tanımı, örgütsel ya da işletme düzeyinde bir yaklaşımdan ziyade ülke düzeyinde bir perspektiften yola çıkarak daha geniş çaplı bir sürdürülebilir kalkınmaya işaret etmektedir (Urdu ve Luoma, 2020: 4).

Bruntland Raporu ile daha da yaygınlaşan sürdürülebilirlik olgusu, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Sürdürülebilirlik göstergesi olarak hali hazırda yaygın bir şekilde kullanılan gayri safi milli hasıla, sahip olunan kaynaklar ya da kirlilik düzeyi gibi göstergelerin yetersiz kaldığına dikkat çekilmiştir. Sürdürülebilirlik konusunda daha sağlıklı kararlar verebilmek için farklı sektörel, çevresel, demografik, sosyal ve gelişimsel parametreler arasındaki etkileşimi dikkate alan ve değerlendiren yöntemler çerçevesinde daha kapsamlı sürdürülebilir kalkınma göstergelerinin geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (Birleşmiş Milletler, 1992: 346). Bu tip göstergeler vasıtasıyla mevcut karar ve davranışların uzun vadeli etkilerini değerlendirmek ve sürdürülebilir kalkınma hedefi doğrultusunda kaydedilen gelişmeyi izlemek amaçlanmaktadır (Candice, 2005: 2).

Sürdürülebilir kalkınma olgusu, ekonomik kalkınmanın yanı sıra çevresel konulara da ağırlık veren bir yaklaşımdan zamanla sosyal konuları da içine alan ve ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere bu üç boyut arasında bir denge hedefleyen uzun dönemli bir yaklaşım haline gelmiştir (Aras vd., 2018a: 48). Sürdürülebilirlik kavramı, tanımı ve kapsamı itibariyle literatürde sıklıkla tartışılmış ve bu üç boyuta ilaveten finans boyutunu da içermesi gerektiği öne sürülmüştür (Aras ve Crowther, 2008: 438). Son yıllarda ise Aras vd. (2018b) tarafından öne sürülen ekonomik, sosyal, çevresel, finans ve yönetim olmak üzere beş boyutlu bir sürdürülebilirlik değerlemesi öne çıkmaktadır.

Sürdürülebilirlik konusu, gelişmekte olan ülkeler için gelişmiş ülkelere nazaran daha yeni bir kavram olmasına rağmen küreselleşme ile birlikte finansal piyasalardaki düzenlemeler, tedarik zinciri ilişkileri gibi kanallar vasıtasıyla gelişmekte olan ülkelerin de sıklıkla karşı karşıya kaldığı bir konudur (Garcia-Johnson, 2000: 194). Ayrıca gelişmekte olan ülkeler dünya nüfusunun ve topraklarının çoğunluğunu oluşturduklarından ve gelişmiş ülkelere daha hızlı büyümeye devam ettiklerinden (Kearney, 2012: 162) küresel sürdürülebilirlik için taşıdıkları önem göz ardı edilemez boyuttadır. Gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performansı, doğal kaynakların tüketimi, iklim değişikliği, çalışma şartları gibi unsurlar üzerinden küresel bir etkiye sahip olduğundan dünya çapında pek çok farklı paydaş için önem arz etmektedir (Pop, 2013: 239).

Bu bağlamda bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performansları Aras vd.'nin (2018b) beş boyutlu sürdürülebilirlik performans değerlendirme modeli çerçevesinde ele alınmıştır. Ülkelerin sürdürülebilirlik performansını değerlendiren literatürde mevcut diğer çalışmalar, çoğunlukla gelişmiş ülkeleri ele aldığından ve sürdürülebilirlik performansının sadece bir ya da birkaç boyutuna odaklandığından (Alptekin, 2015; Antanasijević vd., 2017; Aras ve Yıldırım, 2020a; 2020b; Taş ve Özel, 2017; Erol, 2013; Ömürbek vd., 2017; Ela vd., 2018) gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performansını tüm boyutları ile ele alarak literatüre katkı yapmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümü şu şekilde düzenlenmiştir: İkinci bölümde ülkelerin sürdürülebilirlik performanslarını konu alan çalışmalardan örnekler sunulmuştur. Üçüncü bölümde araştırma yöntemi detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Dördüncü bölümde çalışmada kullanılan karar kriterleri açıklanmış ve uygulama sonuçları sunulmuştur. Sonuç bölümünde ise çalışmanın temel bulgularına, bu bulgular ışığında geliştirilen önerilere ve çalışmanın kısıtlarına yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR

Ülkelerin sürdürülebilirlik performanslarını konu alan çalışmalardan Alptekin (2015), Entropi ve TOPSIS yöntemlerini kullanarak Türkiye'nin gelişmişlik düzeyini Avrupa Birliği üye ülkeleri ile kıyaslayarak analiz etmiş ve analiz sonucunda ülkeleri sürdürülebilir kalkınma göstergeleri açısından sıralamıştır. Çalışmada kriterlerin ağırlıklarını belirlemede ENTROPİ yöntemi kullanılmış, ülkelerin sıralanmasında TOPSIS yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre İsveç ilk sırada yer alan ülke olurken son sırada Hırvatistan yer almaktadır. Türkiye'nin ise sıralamada 20. ülke olduğu belirlenmiştir. Erdin ve Özkaya (2017) tarafından yapılan çalışmada, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (Association of Southeast Asian Nations – ASEAN) ve Türkiye'nin, Dünya Bankası 2016 Gelişmişlik Raporu'nda yer alan veriler kullanılarak sürdürülebilir çevre, sürdürülebilir ekonomi, sürdürülebilir sosyal gelişim ve sürdürülebilir gelişmişlik bağlamında TOPSIS yöntemi ile analizi yapılmıştır. Söz konusu tüm kriterler yönünden yapılan sıralamada Singapur'un, önemli bir farkla diğer ülkelerden ayrıldığı altı çizilmiştir. Türkiye ise, üçüncü sırada yer almıştır. Antanasijević vd. (2017) de sürdürülebilir kalkınma göstergelerinden yararlanarak 30 Avrupa ülkesinin 2004-2014 yılları arasında PROMETHEE yöntemi ile sürdürülebilirlik performanslarını değerlendirmişler ve çalışmada Çek Cumhuriyeti, Almanya, Macaristan ve İsveç'in, tüm göstergelere göre daha iyi performans sergiledikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Sürdürülebilirlik performansını tüm boyutları ile ele alan çalışmaların az sayıda olmasına rağmen tüm boyutları olmasa da birden fazla boyutu ele alarak inceleyen çalışmaları da literatürde görmek mümkündür. Aras ve Yıldırım (2020a) çalışmalarında çevresel-sosyal performans ile kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasılanın ilişkisini incelemişlerdir. G20 ülkelerini ele alarak yapılan çalışmada öncelikle çevresel ve sosyal performansa ait göstergelerin ENTROPİ yöntemi kullanılarak ağırlıkları hesaplanmıştır. Daha sonra ülkelerin performans ölçümleri yapılmıştır. Bunun için de çalışmada Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemi uygulanmıştır. Son olarak ülkelerin performans puanları ile kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın ilişkisi hesaplanmıştır. Ülkelerin sosyo-ekonomik performanslarına göre sıralanmasını konu alan çalışmalardan bazıları faktör analizi yöntemini kullanmıştır. Bu anlamda Atan ve Öztaş (2003) çalışmasında Türkiye ile Avrupa Birliği aday ülkelerinin sosyal ve ekonomik performanslarını karşılaştırmışlardır. Çalışmada ülkeler, ekonomik ve sosyal kriterler bazındaki performanslarına göre, faktör analizi kullanılarak sıralanmıştır. Taş ve Özel (2017) de, Türkiye ve AB'ye üye olan ülkelerin sosyo-ekonomik göstergeler bağlamında gelişmişlik düzeylerini faktör analizi yöntemini kullanarak sıralamıştır. Çalışmada Türkiye'nin en iyi performans gösterdiği alan, araştırma ve eğitim alanı olarak ortaya çıkmıştır. Ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine göre sıralanmasını konu alan bir diğer çalışma ise Erol (2013) tarafından Türkiye ve Avrupa Birliği'ne üye 28 ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirlemek amacıyla yapılan çalışmadır. Çalışmada sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini temsil eden 19 gösterge kullanılarak söz konusu ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksleri hesaplanmıştır. Yapılan çalışmada elde edilen endeks değerlerine göre ülkelerin sıralanmasında Lüksemburg ilk sırada, Türkiye ise son sırada yer almaktadır. Aras ve Yıldırım (2020b) tarafından yapılan çalışmada ise sosyo-ekonomik refah düzeyi endekslerine alternatif teşkil edebilecek bir endeks geliştirilmiştir. 20 göstergeye yer verilerek oluşturulan endeksin etkinliğinin test edilmesi için 2018 yılı verilerinden yararlanılarak ARAS yöntemi uygulanmış ve test G20 ülkeleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Avustralya, Kanada, Amerika, Almanya ve İngiltere en yüksek sosyo-ekonomik refah düzeyine sahip olan ülkeler olurken Türkiye'nin ise son sıralarda yer aldığı görülmüştür. Balešentis, vd. (2011) ülkelerin refah seviyelerini karşılaştırmalı olarak sunduğu çalışmasında refahın çeşitli boyutlarını tanımlayan on iki göstergeden oluşan bir model önermiştir. Çalışmada MULTIMOORA yöntemini uygulayarak Avrupa Birliği ülkelerini refah seviyeleri açısından değerlendirmiş ve en yüksek standarda sahip ülkenin İrlanda olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Türe (2019) ise ülkelerin refah ölçümlerine göre sıralanmasını konu edindiği çalışmada GİA yöntemini kullanmıştır. Yapılan çalışmada 2000-2014 dönemi için OECD Bölgesel Refah veri tabanından elde edilen göstergelerle OECD ülkelerinin refah düzeylerinin

hesaplanması ve analiz sonuçlarına göre sıralanması amacıyla Entropi temelli GİA yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonucunda İzlanda, Avustralya, Norveç refah düzeyi açısından ilk sıralarda yer alırken Türkiye'nin ise son sıralarda olduğu tespit edilmiştir. Ülkelerin yaşam kaliteleri açısından sıralandığı bir çalışma ise Ömürbek vd. (2017) tarafından yapılmıştır. Çalışmada AB ülkeleri, yaşam kaliteleri yönünden incelenmiştir. 2016 yılı verilerinden yararlanılarak hazırlanan çalışmada kriter ağırlıklarının saptanmasında ENTROPİ yöntemi tercih edilmiş, ardından ülkelerin sıralanmasında ARAS ve MOOSRA yöntemleri uygulanmıştır. Uygulanan her iki yöntemde de yaşam kalitesi yönünden en iyi ülkenin Finlandiya olduğu belirlenmiştir.

Sürdürülebilirlik performansının sadece çevresel boyutunu ele alan çalışmalardan Çakın ve Ayçin (2019), AB ülkelerinin ve AB'ye aday ülkelerin çevresel performanslarının ölçümünde ENTROPİ, GİA ve Oransal Analize Dayalı Çok Amaçlı Optimizasyon (MOORA) yöntemlerini kullanmışlardır. Çalışmada kriterler, çevresel performans endeksi 2018 verileri kapsamında belirlenmiş ve ENTROPİ yöntemi ile kriter ağırlıkları hesaplanmıştır. GİA ve MOORA yöntemleri ile ülkelerin çevresel performans düzeyleri analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlara göre çevresel performans düzeyi en yüksek ülkeler Avusturya, Danimarka ve Fransa olmuştur. Aksu ve Gencer (2018) çalışmalarında Veri Zarflama Analizi yöntemi ile Çevresel Performans Endeksi (EPI) verilerinden yararlanarak OECD ülkelerinin çevresel performanslarını analiz etmişler ve Türkiye'nin de söz konusu ülkeler arasındaki durumunu değerlendirmişlerdir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre çevresel performans yönünden en etkin ülke İzlanda olurken Türkiye ise etkin olmayan ülkeler içerisinde 2. sıradadır. Öte yandan Özkan ve Özcan (2018) da çalışmalarında veri zarflama analizi yöntemini kullanarak OECD ülkelerinin çevresel performanslarını Çevre Performans Endeksi (EPI) verilerini temel alarak 2015 yılı için incelemişlerdir. Çalışmada Türkiye'nin çevresel performans yönünden etkin olan ülkeler arasında yer aldığı sonucuna ulaşmışlardır.

Sürdürülebilirlik performansının boyutlarından bir diğerini oluşturan yönetim boyutunu ele alan çalışmalardan bazıları kümeleme analizi yöntemini kullanarak ülkelerin yönetim kalitelerini incelemişlerdir. Bu anlamda Canıkalp ve Ünlükaptan (2016) kümeleme analizi yöntemini uygulayarak yönetim kalitesini belirlemeyi amaçladıkları çalışmalarında, Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri ile Freedom House veri setini kullanarak 2014 yılı için geçiş ekonomisi ülkelerini iyi ve kötü yönetim düzeyine sahip ülkeler olarak iki ana kümeye ayırmıştır. Çalışmada daha sonra ülkeler yönetim kaliteleri bağlamında yedi ayrı kümede değerlendirilmiştir. Özer vd. (2020) de çalışmalarında yönetim göstergeleri doğrultusunda ülkelerin performanslarını hem toplulaştırılmış hem de ayrıştırılmış şekilde değerlendirmişlerdir. Çalışmada 2017 yılına ait Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri kullanılmış ve 141 ülkenin yönetim performansının değerlendirilmesi için ülkeler yönetim performansları açısından benzerlikleri göz önünde bulundurularak kümelere bölünmüştür. Daha sonra ülkelerin bireysel performans seviyelerinin belirlenmesi için de sentetik endeks yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analizlerle yüksek sentetik endeks değeri olan ülkelerin birinci kümede yer alan ülkeler olduğu sonucu elde edilmiştir. Gündoğdu ve Aytakin (2020) ise çalışmasında 1998, 2008 ve 2018 yıllarına ait Dünya Bankası veri tabanından alınan yönetim verilerini kullanarak yönetim bağlamında 187 ülkeyi kümeleme yöntemi ile gruplandırmıştır. Daha sonra ülkelerin performanslarının değerlendirilerek sıralanmasında da ARAS yöntemi kullanılmıştır. Türkiye'nin 2018 yılında ARAS yöntemine göre yapılan sıralamada 114. sırada olduğu tespit edilmiştir.

Sürdürülebilirlik performansının ekonomik boyutunu ele alan çalışmalardan Koca ve Tunca (2019), G20 ülkelerinin Küresel Finansal Kriz'den etkilenme durumlarını analiz ederek ekonomik performanslarını değerlendirmiştir. Çalışmada G20 ülkelere ait çeşitli makro ekonomik veriler 2000-2017 yıllarını içerecek şekilde kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönem olarak üç dönem halinde incelenmiştir. Söz konusu ülkelerin ekonomik performanslarına göre sıralanması amacıyla GİA yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda kriz öncesinde birinci sırada yer alan ABD ve ikinci sırada yer alan Çin'in söz konusu bu sıralamalarının kriz döneminde yer değiştirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca kriz sonrası dönemde ABD altıncı sıraya düşerken Çin'in birinci sırada olan yerini

koruduğu görülmüştür. Özbek ve Demirkol (2019) ise yaptıkları çalışmada 2016 yılına ait ekonomik göstergeleri kullanarak Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin ekonomik performanslarını değerlendirmişlerdir. Çalışmada öncelikle AHP yöntemi ile ölçütlerin ağırlıkları belirlenmiş, ardından ülkelerin ekonomik performanslarına göre değerlendirilmesinde ARAS, COPRAS ve GİA yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda en iyi performansa sahip ülke Almanya, en kötü performansa sahip ülke ise Yunanistan olarak tespit edilmiştir. Türkiye ise sıralamada sonlarda yer almıştır. Orhan (2020) Avrupa Birliği ülkelerinin, Avrupa Birliği'ne aday ve potansiyel aday olan ülkelerin 2018 yılına ait makroekonomik performanslarını ARAS yöntemini kullanarak değerlendirmiştir. Yapılan değerlendirmede makroekonomik performans açısından Lüksemburg ilk sırada, Türkiye 26. sırada yer almıştır. Ülkelerin ekonomik performanslarının sıralanmasında TOPSIS yöntemini kullanan çalışma sayısı ise oldukça fazladır. Sevgin ve Kundakcı (2017), Avrupa Birliği'ne üye olan 28 ülke ve Türkiye'yi ekonomik göstergeler doğrultusunda gelişmişlik düzeylerine göre TOPSIS ve MOORA yöntemleri ile sıralamıştır. Sıralama sonucunda birinci ülke Lüksemburg olurken, Türkiye'nin ise son sıralarda yer aldığı tespit edilmiştir. Eyüboğlu (2016), Türk Dünyası'nda yer alan ülkelerin makro ekonomik performanslarını 2004-2013 yılları için TOPSIS yöntemi ile değerlendirmiştir. Çalışmada ele alınan kriterler önce AHP yöntemi ile ağırlıklandırılmış ardından TOPSIS yöntemi ile ülkelerin makro ekonomik performanslarının sıralaması yapılmıştır. Çalışmada Azerbaycan'ın en yüksek performansa sahip ülke olduğu tespit edilmiştir. Ela vd. (2018), Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye'nin 2015 yılına ait makroekonomik performanslarını literatür esas alınarak belirlenen makroekonomik kriterler temelinde TOPSIS yöntemini kullanarak sıralamıştır. Sıralamada en iyi performansa sahip ülke Romanya, en kötü performansa sahip ülke ise Türkiye olarak belirlenmiştir. Masca (2017), 28 Avrupa Birliği ülkesinin makroekonomik performansını değerlendirmek için 2015 yılına ait 4'ü Maastricht kriteri olmak üzere altı makro gösterge kullanarak ülkelerin ekonomik performanslarının sıralanmasında TOPSIS yöntemini uygulamıştır. Çalışmada en iyi ekonomik performansa sahip ülkenin İsveç, en kötü ekonomik performansa sahip ülkenin ise Yunanistan olduğu belirlenmiştir. Ela ve Kurt (2019), sekiz Sahra Altı Afrika ülkesinin 2016 yılına ait makroekonomik performanslarını literatürde kabul gören makroekonomik göstergeleri kullanarak TOPSIS yöntemi ile değerlendirmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre Fildişi Sahilleri ve Tanzanya en iyi performansa sahip ülkeler olurken Güney Sudan'ın ise en kötü performansa sahip ülke olduğu görülmüştür. Oğuz vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada Avrupa Birliği'ne beş aday ve iki potansiyel aday ülkenin ekonomik performansları 2017 yılı makro ekonomik verilerinden yararlanarak değerlendirilmiş ve TOPSIS yöntemi ile ülkelerin ekonomik performansları sıralanmıştır. Çalışmada ülkelerin ekonomik performanslarına göre sıralanması için Maastricht kriterleri de göz önünde bulundurulmuş ve çalışmaya dahil edilen ülkeler içerisinde Türkiye performansı en yüksek ülke olarak belirlenmiştir. Belke (2020) ise çalışmasında G7 ülkelerinin 2010-2018 dönemine ait makroekonomik performanslarını karşılaştırmak için CRITIC ve MAIRCA yöntemlerini kapsayan hibrit bir modelden yararlanmıştır. Çalışmada öncelikle performans ölçümü için CRITIC yöntemi ile yıllar itibariyle en yüksek önem ağırlığına sahip kriterler belirlenmiş, ardından MAIRCA yöntemi ile de ülkelerin makroekonomik performans sıralaması gerçekleştirilmiştir. Yapılan sıralamada en yüksek performansa sahip ülke Almanya, en düşük performansa sahip ülke ise İtalya olarak belirlenmiştir.

Özetle konuya ilişkin literatür incelendiğinde mevcut çalışmaların çoğunlukla sürdürülebilirlik performansının ekonomik boyutuna odaklandığı görülmektedir. Çalışmalarda ekonomik boyut farklı analiz yöntemleri kullanılarak ülkelerin performans sıralamalarında ele alınmıştır. Diğer boyutların ise görece daha az çalışıldığı ifade edilebilir. Ülkelerin sürdürülebilirlik performansının tüm boyutları ile ele alındığı çalışma sayısının ise oldukça yetersiz olduğunu söylemek mümkündür.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Deng (1982) tarafından ortaya atılan Gri Sistem Teorisi'nin bir parçası olan Gri İlişkisel Analiz, birden fazla performans kriteri arasındaki karmaşık ilişkileri içeren problemlerin çözümünde kullanılan istatistiksel bir tekniktir. Gri İlişkisel Analiz, verinin az, yetersiz ya da kesin olmadığı durumlarda tercih edilen bir yöntemdir.

Gri ilişkisel analizin uygulama aşamasında takip edilmesi gereken altı adım aşağıda açıklanmıştır (Deng, 1982; Wu, 2002: 211-212; Hamzaçebi ve Pekkaya, 2011: 9189).

1. Adım: Karar matrisinin hazırlanması

k'nın alternatifleri, l'nin ise kriterleri gösterdiği karar matrisinde $x_i(j)$ kriter bağlamında her bir alternatifin sahip olduğu değeri göstermektedir.

Buna göre

$x_i(j)$ i. alternatifin, j. kriter için sahip olduğu değeri ifade etmektedir.

$$x_i = (x_i(1), \dots, x_i(l)), i=1,2,\dots,k \quad \text{ve} \quad j=1,2,\dots,l \quad (1)$$

Karar matrisi aşağıdaki şekilde hazırlanmaktadır.

$$X_i = \begin{bmatrix} x_1(1) & x_1(2) & \dots & x_1(l) \\ x_2(1) & x_2(2) & \dots & x_2(l) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_k(1) & x_k(2) & \dots & x_k(l) \end{bmatrix} \quad (2)$$

2. Adım: Referans serisinin oluşturulması ve karşılaştırma matrisinin elde edilmesi

Karar verme probleminde; x_0 faktörleri kıyaslamak için oluşturulacak referans serisini, $x_0(j)$ ise j. kriterin en büyük değerini gösterir. Referans serisinin karar matrisine ilk satır şeklinde ilave edilmesi sonucunda karşılaştırma matrisi elde edilmektedir.

$$x_0 = (x_0(j)) \quad \text{ve} \quad j=1,2,\dots,l \quad (3)$$

3. Adım: Verilerin normalizasyon işlemi ile normalize edilmiş karar matrisinin hazırlanması

Kriterlerin birbirlerinden farklı birimlerle ölçülmesi nedeniyle verilerin normalize edilme işleminin yapılması gereklidir. Verilerin normalize edilme işlemi, serinin amaç fonksiyonunu etkileme yönüne göre 3 farklı şekilde gerçekleştirilmektedir. Aşağıda 3 farklı duruma göre kullanılması gereken formüller yer almaktadır.

a. Seri değerlerinin büyük olması, amaç fonksiyonunu olumlu olarak etkiliyorsa;

Normalizasyon işlemi (4) nolu formülden yararlanılarak yapılır.

$$x_i^* = \frac{x_i(j) - \min_j x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (4)$$

b. Seri değerlerinin küçük olması, amaç fonksiyonunu olumlu olarak etkiliyorsa;

Normalizasyon işlemi (5) nolu formülden yararlanılarak yapılır.

$$x_i^* = \frac{\max_j x_i(j) - x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (5)$$

c. İdeal değer söz konusu ise;

$x_{ob}(j)$, j. kriter için ideal olan değerdir. Karar verme probleminde belirlenmiş olan ideal değeri ifade etmektedir. $x_{ob}(j)$ değeri, $\max_j x_i(j)$ ve $\min_j x_i(j)$ değerleri arasında olmalıdır. Buna göre

seri değerlerinin belirli bir ideal değere ($x_{ob}(j)$) eşit olmasının istenmesi halinde normalizasyon işlemi (6) nolu formülden yararlanılarak yapılır.

$$x_i^* = \frac{|x_i(j) - x_{ob}(j)|}{\max_j x_i(j) - x_{ob}(j)} \quad (6)$$

Buna göre normalize edilmiş karar matrisi hazırlanır.

$$X_i^* = \begin{bmatrix} x_1^*(1) & x_1^*(2) & \dots & x_1^*(l) \\ x_2^*(1) & x_2^*(2) & \dots & x_2^*(l) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_k^*(1) & x_k^*(2) & \dots & x_k^*(l) \end{bmatrix} \quad (7)$$

4. Adım: Mutlak değer matrisinin hazırlanması

$\Delta_{0i}(j)$ mutlak değer farkı, (8) no'lu formülden yararlanılarak hesaplanır. Yapılan hesaplama sonucunda mutlak değer matrisi hazırlanır.

$$\Delta_{0i}(j) = |x_o^*(j) - x_i^*(j)| \quad i=1,2,\dots,k \quad \text{ve } j=1,2,\dots,l \quad (8)$$

$$\Delta_{0i} = \begin{bmatrix} \Delta_{01}(1) & \Delta_{01}(2) & \dots & \Delta_{01}(l) \\ \Delta_{02}(1) & \Delta_{02}(2) & \dots & \Delta_{02}(l) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \Delta_{0k}(1) & \Delta_{0k}(2) & \dots & \Delta_{0k}(l) \end{bmatrix} \quad (9)$$

5. Adım: Gri ilişkisel katsayıların oluşturulması

Mutlak değer matrisinde yer alan her bir değer için gri ilişkisel katsayı (10) no'lu formülden yararlanılarak hesaplanır.

Eşitlikte kullanılan ζ parametresi ayırıcı katsayıdır. Ayırıcı katsayı 0 ile 1 arasında değer alabilir ve karar verici tarafından belirlenmektedir. Genellikle 0,5 olarak tercih edilir.

$$\gamma_{0i}(j) = \frac{\Delta_{min} + \zeta \Delta_{max}}{\Delta_{0i}(j) + \zeta \Delta_{max}} \quad (10)$$

$$\Delta_{max} = \max_i \max_j \Delta_{0i}(j) \quad \text{ve} \quad \Delta_{min} = \min_i \min_j \Delta_{0i} \quad (11)$$

6. Adım: Gri ilişkisel derecelerin hesaplanması

Kriterlerin önem derecelerinin eşit olması durumunda gri ilişkisel dereceler (12) no'lu formülden yararlanılarak hesaplanır. Γ_{0i} , i. serinin gri ilişki derecesini ifade etmektedir.

$$\Gamma_{0i} = \frac{1}{l} \sum_{j=1}^l \gamma_{0i}(j) \quad \text{ve} \quad i=1,2,\dots,k \quad (12)$$

Kriterlerin önem derecelerinin farklı olması durumunda ise gri ilişkisel dereceler (13) no'lu formülden yararlanılarak hesaplanır. Bu durumda $w_i(j)$, j. kriterin ağırlık derecesini göstermektedir.

$$\Gamma_{0i} = \sum_{j=1}^l [w_i(j) \cdot \gamma_{0i}(j)] \quad \text{ve} \quad i=1,2,\dots,k \quad (13)$$

Yapılan hesaplamalara göre en yüksek Γ_{0i} değerine sahip olan alternatif en iyi alternatif olmaktadır. Bu sebeple alternatiflerin Γ_{0i} değerlerine göre sıralaması yapılır.

4. UYGULAMA

4.1. Örneklem ve Veri Tespiti

Bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performansını değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın örnekleme, Morgan Stanley Capital International gelişmekte olan piyasalar endeksine (*MSCI Emerging Markets Index*) dahil edilen Arjantin, Brezilya, Şili, Çin, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Yunanistan, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Güney Kore, Kuveyt, Malezya, Meksika, Pakistan, Filipinler, Polonya, Katar, Rusya, Suudi Arabistan, Güney Afrika, Tayland, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri olarak belirlenmiştir.

Söz konusu ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performansı; çevresel, sosyal, yönetim, finansal ve ekonomik olmak üzere 5 ana boyutta ve toplam 37 kriter ile değerlendirilmiştir. Söz konusu kriterlere ilişkin verilerin elde edilmesinde literatürde sıklıkla kullanılan veri tabanları tercih edilmiştir.

Bu çalışmada, ülkelerin çevresel performansını temsil eden kriterler, Yale ve Columbia Üniversiteleri tarafından ortak olarak hazırlanan Çevresel Performans Endeksi (*Environmental Performance Index*) esas alınarak belirlenmiştir. Söz konusu endeks, ülkelerin çevresel performansını, çevresel sağlık ve ekosistem canlılığı olarak 2 temel başlık altında değerlendirmektedir. Çevresel sağlığa ilişkin performans ölçümü; hava kalitesi, sanitasyon ve su kalitesi, ağır metaller ve atık yönetimi kriterlerini içerirken ekosistem canlılığı; biyolojik çeşitlilik ve doğal ortam, ekosistem hizmetleri, balıkçılık, iklim değişikliği, hava kirliliği, tarım ve su kaynakları açısından ülkeleri değerlendirmektedir. Bu çalışma kapsamında, bahsi geçen kriterlerden örneklem ülkelerinin tamamı için verisi olmayan balıkçılık kriteri dışarıda bırakılarak haricinde kalan tüm kriterler değerlendirmeye alınmıştır.

Ülkelerin sosyal performansını temsil eden kriterler ise Sosyal Gelişim Endeksi (*Social Progress Index*) temelinde belirlenmiştir. Sosyal İlerleme Hareketi (*Social Progress Imperative*) tarafından yayımlanan Sosyal Gelişim Endeksi; temel insani ihtiyaçlar, refahın temelleri ve fırsatlar olmak üzere üç temel boyut içermektedir. Temel insani ihtiyaçlar; beslenme ve temel tıbbi bakım, su ve sanitasyon, barınma ve bireysel güvenlik alt kriterlerinden oluşmaktadır. Refahın temelleri boyutunda ise ülkeler; temel eğitim, bilgi ve iletişime erişim, sağlık ve sıhhat ve çevresel kalite kriterlerine göre değerlendirilmektedir. Fırsatlar boyutu ise özlük hakları, kişisel özgürlük ve tercihler, toplumsal kapsayıcılık ve yüksek öğretime erişim açısından değerlendirmeler içermektedir. Sosyal Gelişim Endeksinde yer alan bu değerlendirme kriterlerinden su ve sanitasyon kriteri, Çevresel Performans Endeksinde de yer aldığından, çevresel kalite kriteri yine Çevresel Performans Endeksinde birçok alt kriter ile detaylı olarak irdelendiğinden ve son olarak kişisel özgürlük ve tercihler kriteri de yönetim performansı için kullandığımız Dünya Bankası Yönetişim Göstergelerinden “ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik” kriteri ile örtüştüğünden bu kriterler değerlendirme dışı bırakılmıştır. Haricinde kalan tüm kriterler ülkelerin sosyal performansını temsil eden kriterler olarak belirlenmiştir.

Ülkelerin yönetim performanslarını temsil eden kriterler ise Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri veri tabanından elde edilen ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, politik istikrar ve şiddetin yokluğu, hükümet etkinliği, düzenleyici kalitesi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü olarak ele alınmıştır.

Finansal performans kriterlerinin belirlenmesinde, Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Found-IMF*) tarafından geliştirilen Finansal Gelişmişlik Endeksi’nden (*Financial Development Index*) faydalanılmıştır. Bu endeks, finansal kurumlar ve finansal piyasalar olmak üzere iki ana boyut ve her bir boyutun altında derinlik, erişilebilirlik ve verimlilik kriterlerini içermektedir. Bu çalışma kapsamında da bahsi geçen kriterler finansal performansı temsilen kullanılmıştır.

Son olarak ülkelerin ekonomik performanslarının değerlendirilmesinde kullanılan kriterler ise IMF’nin Dünya Ekonomik Görünüm veri tabanında yer alan kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH),

GSYH büyüme oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari işlemler dengesi/GSYH ve kamu net borç dengesi/GSYH oranları olarak belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında kullanılan tüm sürdürülebilir kalkınma performans boyutları ve boyutlara ilişkin alt kriterler Tablo 1’de özetlenmiştir. Kriterlere ait mevcut en güncel değerler kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Sürdürülebilir Kalkınma Performans Boyutları ve Kriterleri

Sürdürülebilir Kalkınma Performans Boyutları	Alt Kriterler	Kriterlerin Yönleri	Veri Kaynağı / Yılı
Çevresel Performans	Hava kalitesi (Ç1)	Maksimum	Çevresel Performans Endeksi / 2020
	Sanitasyon ve su kalitesi (Ç2)	Maksimum	
	Ağır metaller (Ç3)	Maksimum	
	Atık yönetimi (Ç4)	Maksimum	
	Biyolojik çeşitlilik ve doğal ortam (Ç5)	Maksimum	
	Ekosistem hizmetleri (Ç6)	Maksimum	
	İklim değişikliği (Ç7)	Maksimum	
	Hava kirliliği (Ç8)	Maksimum	
	Tarım (Ç9)	Maksimum	
	Su kaynakları (Ç10)	Maksimum	
Sosyal Performans	Beslenme ve temel tıbbi bakım (S1)	Maksimum	Sosyal Gelişim Endeksi / 2020
	Barınma (S2)	Maksimum	
	Bireysel güvenlik (S3)	Maksimum	
	Temel eğitim (S4)	Maksimum	
	Bilgi ve iletişime erişim (S5)	Maksimum	
	Sağlık ve sıhhat (S6)	Maksimum	
	Özlük hakları (S7)	Maksimum	
	Toplumsal kapsayıcılık (S8)	Maksimum	
	Yüksek öğretime erişim (S9)	Maksimum	
Yönetişim Performansı	İfade özgürlüğü ve hesap verebilirlik (Y1)	Maksimum	Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri / 2019
	Politik istikrar ve şiddetin yokluğu (Y2)	Maksimum	
	Hükümet etkinliği (Y3)	Maksimum	
	Düzenleyici kalitesi (Y4)	Maksimum	
	Hukukun üstünlüğü (Y5)	Maksimum	
	Yolsuzluğun kontrolü (Y6)	Maksimum	
Finansal Performans	Finansal kurumların erişilebilirliği (F1)	Maksimum	Finansal Gelişmişlik Endeksi / 2018
	Finansal kurumların derinliği (F2)	Maksimum	
	Finansal kurumların verimliliği (F3)	Maksimum	
	Finansal piyasaların erişilebilirliği (F4)	Maksimum	
	Finansal piyasaların derinliği (F5)	Maksimum	
	Finansal piyasaların verimliliği (F6)	Maksimum	
Ekonomik Performans	Kişi başı GSYH (E1)	Maksimum	Dünya Ekonomik Görünüm Veri Tabanı / 2019
	GSYH büyüme oranı (E2)	Maksimum	
	Enflasyon oranı (E3)	Minimum	
	İşsizlik oranı (E4)	Minimum	
	Cari işlemler dengesi/GSYH (E5)	Maksimum	
	Kamu net borç dengesi/GSYH (E6)	Maksimum	

4.2. Analiz ve Bulgular

Gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performanslarını değerlendirmek amacı ile “Araştırma Yöntemi” bölümünde detaylı olarak izah edilen GİA adımları, Tablo 1’deki 37 alt kritere ait veriler için sırasıyla uygulanmıştır.

Birinci adımda, MSCI geliştirmekte olan piyasalar endeksine dahil edilen 25 ülkenin, çevresel, sosyal, yönetim, finansal ve ekonomik performanslarını temsil eden Tablo 1’deki 37 alt kritere ait verileri, yine Tablo 1’de belirtilen ilgili kaynaklardan toplanarak karar matrisi oluşturulmuştur. Söz konusu karar matrisi Ek-1’deki tabloda sunulmuştur.

Karar matrisinin ilk satırına referans serinin eklenmesi suretiyle gerçekleştirilen ikinci adım sonucu oluşan tabloya sayfa kısıtı göz önünde bulundurularak yer verilmemiş, Ek-2’deki tabloda, üçüncü adım sonucu oluşan Normalize Matris sunulmuştur. Normalize matris oluşturulurken enflasyon ve işsizlik oranları kriterlerinin küçük olması amaç fonksiyonunu olumlu olarak etkilediğinden Araştırma Yöntemi bölümünde izah edilen (5) no’lu formül, diğer tüm kriterler için ise (4) no’lu formül kullanılmıştır.

Dördüncü adımda, (8) no’lu formül kullanılarak mutlak değer farkları hesaplanmış ve bu farkları içeren mutlak değer matrisi hazırlanmıştır. Mutlak değer matrisi, Ek-3’teki tabloda sunulmuştur.

Beşinci adımda, (10) no’lu formülden yararlanılarak ve formül içerisindeki katsayı 0,5 alınarak mutlak değer matrisinde yer alan her bir değer için gri ilişkisel katsayılar hesaplanmış ve Ek-4’te sunulan değerler elde edilmiştir.

Sürdürülebilirlik performansının alt boyutlarını temsilen bu araştırmada kullanılan kriterlerin birbirlerine kıyasla önem dereceleri hususunda literatürde mevcut bir önerme olmadığından söz konusu kriterlerin önem dereceleri eşit olarak kabul edilmiş ve altıncı ve son adımda, gri ilişkisel derecelerin hesaplanması için kriterlerin önem derecelerinin eşit olması durumunda kullanılan (12) no’lu formülden yararlanılmıştır. Nihayetinde Tablo 2’deki gri ilişki dereceleri elde edilmiştir.

Tablo 2: Gri İlişki Dereceleri

Ülke	Çevresel Performans Gri İlişki Derecesi	Sosyal Performans Gri İlişki Derecesi	Yönetişim Performansı Gri İlişki Derecesi	Finansal Performans Gri İlişki Derecesi	Ekonomik Performans Gri İlişki Derecesi	Sürdürülebilirlik Performansı Gri İlişki Derecesi
Arjantin	0,57	0,71	0,49	0,41	0,41	0,54
Brezilya	0,55	0,60	0,46	0,61	0,49	0,55
Şili	0,60	0,75	0,87	0,49	0,53	0,65
Çin	0,44	0,54	0,45	0,73	0,64	0,55
Kolombiya	0,56	0,60	0,48	0,44	0,53	0,53
Çek Cumhuriyeti	0,74	0,84	0,87	0,59	0,62	0,74
Yunanistan	0,73	0,83	0,64	0,52	0,54	0,68
Macaristan	0,69	0,70	0,65	0,45	0,62	0,63
Hindistan	0,38	0,43	0,48	0,47	0,55	0,45
Endonezya	0,44	0,52	0,46	0,45	0,60	0,49
Güney Kore	0,78	0,95	0,86	0,79	0,64	0,81
Kuveyt	0,53	0,69	0,50	0,57	0,77	0,61
Malezya	0,52	0,63	0,64	0,67	0,63	0,61
Meksika	0,54	0,58	0,42	0,44	0,55	0,51
Pakistan	0,44	0,35	0,34	0,43	0,51	0,41
Peru	0,48	0,59	0,50	0,45	0,56	0,52
Filipinler	0,44	0,48	0,44	0,47	0,64	0,49
Polonya	0,67	0,78	0,72	0,53	0,62	0,67
Katar	0,49	0,60	0,69	0,58	0,80	0,62
Rusya	0,53	0,62	0,39	0,57	0,61	0,55
Sudi Arabistan	0,51	0,55	0,49	0,44	0,61	0,52
Güney Afrika	0,51	0,53	0,57	0,63	0,44	0,53
Tayland	0,50	0,55	0,48	0,70	0,67	0,57
Türkiye	0,51	0,58	0,43	0,56	0,47	0,51
Birleşik Arap Emirlikleri	0,62	0,55	0,79	0,53	0,72	0,63

Tablo 2’de yer alan gri ilişki dereceleri yardımıyla hesaplanan performans sıralamaları ise Tablo 3’te sunulmuştur. Tablo 3’ün son sütununda yer alan sıralamalar incelendiğinde gelişmekte olan ülkelere ilişkin araştırma örnekleminde, sürdürülebilir kalkınma performansı en yüksek olan ilk 3 ülkenin; Güney Kore, Çek Cumhuriyeti ve Yunanistan olduğu görülmektedir. Öte yandan araştırma örnekleminde sürdürülebilir kalkınma performansı en kötü olan ülkeler ise Pakistan, Hindistan ve Filipinler olarak göze çarpmaktadır. Türkiye de 21. sırada yer almakta olup gelişmekte olan ülkeler arasında sürdürülebilir kalkınma performansı düzeyi düşük olan ülkeler arasındadır. Gerek sürdürülebilir kalkınma performansı en iyi gerekse en kötü olan ülkelerin söz konusu durumlarının sürdürülebilir kalkınma performansını oluşturan alt boyutların hangisi ya da hangilerinden kaynaklandığını görebilmek için Tablo 3’te ülkelerin her bir sürdürülebilir kalkınma performansı boyutuna ilişkin GİA sıralamalarına da yer verilmiştir.

Tablo 3: Ülkelerin Sürdürülebilir Kalkınma Performansı Sıralamaları

Ülke	Çevresel Performans Sıralaması	Sosyal Performans Sıralaması	Yönetişim Performans Sıralaması	Finansal Performans Sıralaması	Ekonomik Performans Sıralaması	Sürdürülebilirlik Performans Sıralaması
Güney Kore	1	1	3	1	6	1
Çek Cumhuriyeti	2	2	2	7	11	2
Yunanistan	3	3	8	14	18	3
Polonya	5	4	5	13	9	4
Şili	7	5	1	15	19	5
Macaristan	4	7	7	20	10	6
Birleşik Arap Emirlikleri	6	17	4	12	3	7
Katar	19	13	6	8	1	8
Kuveyt	12	8	11	10	2	9
Malezya	14	9	9	4	8	10
Tayland	18	18	17	3	4	11
Rusya	13	10	24	9	13	12
Çin	21	20	20	2	5	13
Brezilya	10	12	19	6	22	14
Arjantin	8	6	13	25	25	15
Güney Afrika	16	21	10	5	24	16
Kolombiya	9	11	16	22	20	17
Suudi Arabistan	15	19	14	21	12	18
Peru	20	14	12	18	15	19
Meksika	11	15	23	23	17	20
Türkiye	17	16	22	11	23	21
Endonezya	23	22	18	19	14	22
Filipinler	22	23	21	16	7	23
Hindistan	25	24	15	17	16	24
Pakistan	24	25	25	24	21	25

Tablo 3’ten de görüldüğü üzere genel sürdürülebilir kalkınma performansı açısından 1. sırada olan Güney Kore, çevresel, sosyal ve finansal performans boyutlarında da 1. sırada yer almaktadır. Öte yandan yönetim performans sıralamasında 3., ekonomik performans açısından ise 6. ülke olan Güney Kore’nin bu boyutlarda da gelişmekte olan ülkeler arasında iyi bir konumda olduğu söylenebilir. Sürdürülebilir kalkınma performansı sıralamasında 2. sırada yer alan Çek Cumhuriyeti’nin ise bu başarıyı finansal ve ekonomik göstergelerinden ziyade çevresel, sosyal ve yönetim performansı ile elde ettiği görülmektedir. Yunanistan da benzer şekilde finansal ve ekonomik performans açısından üst sıralarda yer almasa da çevresel, sosyal ve yönetim performansı açısından başarılı bir ülke olarak göze çarpmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma performansı en kötü olan ülkelerin durumları Tablo 3’ten incelendiğinde Pakistan’ın tüm sürdürülebilir kalkınma performans boyutlarında son sıralarda yer aldığı görülmektedir. Hindistan ise yönetim, finansal ve ekonomik boyutlarda diğer boyutlara nazaran daha iyi performansa sahip olsa da çevresel ve sosyal performans açısından Pakistan ile son

sıraları paylaşmaktadır. Filipinler ise ekonomik performans açısından gelişmekte olan ülkeler arasında üst sıralarda olmasına rağmen özellikle çevresel, sosyal ve yönetim boyutlarındaki düşük performansı nedeniyle genel sürdürülebilir kalkınma performansı açısından diğer ülkelerin gerisinde kalmaktadır.

Türkiye'nin durumu incelendiğinde ise özellikle ekonomik ve yönetim performansı açısından diğer gelişmekte olan ülkelere göre düşük bir performansa sahip olduğu söylenebilir. Finansal performans açısından orta sıralarda yer alan Türkiye, çevresel ve sosyal performans boyutlarında ise yine ortalamanın altında kalmaktadır.

5. SONUÇ

Gelişmekte olan ülkelerin dünya nüfusunun ve topraklarının çoğunluğunu oluşturdukları ve gelişmiş ülkelere daha hızlı büyüdükleri (Kearney, 2012: 162) gerçeği göz önünde bulundurulduğunda bu ülkelerin küresel sürdürülebilir kalkınma hedefindeki paylarının da kritik bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Zira gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performansı, doğal kaynakların tüketimi, iklim değişikliği, çalışma şartları gibi pek çok unsur üzerinden küresel çapta pek çok farklı paydaşı etkilemektedir (Pop, 2013: 239).

Gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performanslarının taşıdığı bu önemden yola çıkarak bu çalışmada, MSCI gelişmekte olan piyasalar endeksine dahil edilen 25 ülkenin sürdürülebilir kalkınma performansını değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda örneklem ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma performansları; çevresel, sosyal, yönetim, finansal ve ekonomik boyutları kapsayacak şekilde gri ilişkisel analiz yöntemi ile sıralanmıştır.

Analiz sonucunda örneklem ülkeleri arasında en iyi sürdürülebilir kalkınma performansına sahip ülkelerin Güney Kore, Çek Cumhuriyeti ve Yunanistan olduğu öte yandan, Pakistan, Hindistan ve Filipinler'in ise sürdürülebilir kalkınma performansı en düşük ülkeler olduğu görülmüştür. Sürdürülebilir kalkınma performansı en iyi ve en kötü olan ülkelerin, bu performansını oluşturan çevresel, sosyal, yönetim, finansal ve ekonomik performans sıralamaları ayrı ayrı incelendiğinde ise ulaşılan en önemli sonuç, finansal ya da ekonomik performansın sürdürülebilir bir kalkınma için tek başına yeterli olmadığıdır. Örneğin Filipinler ekonomik performans açısından örneklem ülkeleri arasında 7. sırada olmasına rağmen sürdürülebilir kalkınma performansını oluşturan diğer boyutlara ilişkin performans düzeyi düşük olduğundan sürdürülebilir kalkınma performans sıralamasında son sıralarda yer almaktadır. Bu durum ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, refah düzeyleri gibi incelemelerin sadece GSYH gibi ekonomik göstergeler temelinde yapıldığında ne kadar eksik ve hatalı olacağını göstermektedir.

Çalışma sonuçlarından hareketle sürdürülebilir kalkınma olgusunun sadece ekonomik ya da finansal göstergelerden ibaret olmayıp birçok boyutu içinde barındırdığı dolayısıyla ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performanslarını değerlendirirken tüm bu boyutların ele alınması gerektiği söylenebilir. Gerek ilgili otoriteler gerekse araştırmacılar için önem arz eden bu sonuç, gelişmekte olan ülkeler için de sürdürülebilir kalkınma hedefinin, sadece ekonomik göstergelerin geliştirilmesiyle değil aynı zamanda çevresel, sosyal ve yönetim performansını oluşturan kriterlerde de iyileşme sağlayarak mümkün olabileceği anlamına gelmektedir.

Çalışmada ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performansı için en güncel veriler üzerinden değerlendirme yapılmış fakat yıllar içerisindeki değişim göz ardı edilmiştir. Çalışmanın bir kısıtı olarak değerlendirilebilecek bu durum, ileriki çalışmalarda dikkate alınarak analizler daha geniş bir örneklem periyodu üzerinde gerçekleştirilebilir. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkelerin performans değerlendirmelerinin bir arada yapıldığı çalışmalar da ilgili literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksu, E. Ö. ve Gencer, C. T. (2018). Veri zarflama analizi ile OECD ülkelerinin çevre performansının incelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18. EYİ Özel Sayısı, 191-206. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.353933>
- Alptekin, N. (2015, 10-12 September). Ranking of EU countries and Turkey in terms of sustainable development indicators: An integrated approach using entropy and TOPSIS methods, In *The 9th International Days of Statistics and Economics* (p. 22-32). Prague, Czech Republic
- Antanasijević, D., Pocajt, V., Ristić, M. ve Perić-Grujić, A. (2017). A differential multi-criteria analysis for the assessment of sustainability performance of European countries: Beyond country ranking. *Journal of Cleaner Production*, 165, 213-220
- Aras, G. ve Crowther, D. (2008). Governance and sustainability: An investigation into the relationship between corporate governance and corporate sustainability. *Management Decision*, 46(3): 433-448. <https://doi.org/10.1108/00251740810863870>
- Aras, G., Tezcan, N. ve Furtuna, Ö. K. (2018a). Çok boyutlu kurumsal sürdürülebilirlik yaklaşımı ile Türk bankacılık sektörünün değerlendirilmesi: Kamu-özel banka farklılaşması. *Ege Akademik Bakış*, 18(1), 47-61. <https://doi.org/10.21121/eab.2018131895>
- Aras, G., Tezcan, N. ve Furtuna, Ö. K. (2018b). Multidimensional comprehensive corporate sustainability performance evaluation model: Evidence from an emerging market banking sector. *Journal of Cleaner Production*, 185, 600-609
- Aras, G. ve Yıldırım, F. M. (2020a). Is there a relationship between environmental social performance and GDP per capita? Evidence from the G-20 countries. *Öneri Dergisi*, 15(54), 463-479. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.771661>
- Aras, G. ve Yıldırım, F. M. (2020b). Sosyo-ekonomik refah düzeyinin belirlenmesinde alternatif bir endeks çalışması: ARAS yöntemi ile G-20 ülkeleri uygulaması. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 735-751. <https://doi.org/10.20409/berj.2020.279>
- Atan, M. ve Özağ, F. (2003). Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde Türkiye ve diğer aday ülkelerin ekonomik / sosyal performanslarının karşılaştırılması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 9-27
- Balešentis, T., Balešentis, A. ve Brauers, W. K. M. (2011). Multi-objective optimization of well-being in the European Union member states. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 24(4), 1-15. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2011.11517485>
- Belke, M. (2020). CRITIC ve MAIRCA yöntemleriyle G7 ülkelerinin makroekonomik performansının değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Sabri ORMAN Özel Sayısı, 120-139
- Birleşmiş Milletler. (1992, 3-14 Haziran). Çevre ve Kalkınma Konferansı. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>
- Candice, S. (2005). Measuring sustainable development. OECD statistics brief. <https://www.oecd.org/sdd/35407580.pdf>
- Canikalp E. ve Ünlükaplan İ. (2016). Geçiş ekonomilerinde yönetim kalitesinin kümeleme analizi ile belirlenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 1-14. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cusosbil/issue/32038/353178>
- Çakın, E. ve Ayçın, E. (2019). Ülkelerin çevresel performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri ve bulanık mantık tabanlı bir yaklaşım ile bütünleşik olarak değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(3), 631-656. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.476373>
- Deng, J. L. (1982). Control problem of grey system, *System and Control Letters*, 5, 288-294
- Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu. (1987). Our common future. <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>
- Ela, M. ve Kurt, H. S. (2019). Comparison of macroeconomic performances of Sub-Saharan African countries with TOPSIS method. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(3), 547-555. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gumus/issue/49667/475131>

- Ela, M., Doğan, A. ve Uçar, O. (2018). Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin makroekonomik performanslarının TOPSIS yöntemi ile karşılaştırılması. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 129-143
- Erdin, C. ve Özkaya, G. (2017). ASEAN ülkeleri ve Türkiye'nin TOPSIS yöntemiyle sürdürülebilir gelişmişlik endeksi çerçevesinde performans değerlendirilmesi. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 150-163. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ysbed/issue/31709/318183>
- Erol, E. D. (2013). Türkiye ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin karşılaştırmalı analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 198-208. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sobiadsbd/issue/11355/135740>
- Eyüboğlu, K. (2016). Comparison of developing countries' macro performances with AHP and TOPSIS method. *Çankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 6(1), 131-146. <https://doi.org/10.18074/cnuibf.278>
- Garcia-Johnson, R. (2000). *Exporting environmentalism: US multinational chemical corporations in Brazil and Mexico*, MIT Press, Cambridge, MA.
- Gündoğdu, H. ve AYTEKİN, A. (2020). Yönetişim göstergeleri bağlamında ülkelerin kümeleme analizi ve Aras ile değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (66), 301-318. <https://dergipark.org.tr/en/pub/dpusbe/issue/57463/786260>
- Hamzaçebi, C. ve Pekkaya, M. (2011). Determining of stock investments with grey relational analysis. *Expert Systems With Applications*, 38(8), 9186-9195
- Kearney, C. (2012). Emerging markets research: Trends, issues and future directions. *Emerging Markets Review*, 13(2), 159-183. <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2012.01.003>
- Koca, E. B. ve Tunca, M. Z. (2019). G20 Ülkelerinin Ekonomik Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 348-357. <https://doi.org/10.20875/makusobed.541005>
- Masca, M. (2017). Economic performance evaluation of European Union countries by TOPSIS method. *North Economic Review*, 1(1), 83-94.
- Oğuz, S., Çetiner, Ö. ve Yalçıntaş, D. (2020). Avrupa Birliği'ne aday ve potansiyel aday ülkelerin ekonomik göstergelerinin TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 17-28. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cagsbd/issue/58680/816707>
- Orhan, M. (2020). Avrupa Birliği ülkeleri ile Avrupa Birliği üyeliğine aday olan ülkelerin makroekonomik performanslarının Aras yöntemi ile kıyaslanması. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(1), 115-129. <https://dergipark.org.tr/en/pub/johut/issue/54220/733076>
- Ömürbek, N., Hande, E. ve Okan, D. (2017). Entropi-Aras ve Entropi-Moosra yöntemleri ile yaşam kalitesi açısından AB ülkelerinin değerlendirilmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 2948
- Özbek, A. ve Demirkol, İ. (2019). Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye'nin ekonomik göstergelerinin karşılaştırılması. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 71-91. <https://doi.org/10.18657/yonveek.418796>
- Özer, M. A., Koçak, D. ve Türe, H. (2020). Yönetişim göstergeleri doğrultusunda ülkelerin performanslarının değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 25-53
- Özkan, M. ve Özcan, A. (2018). Veri zarflama analizi (VZA) ile seçilmiş çevresel göstergeler üzerinden bir değerlendirme: OECD performans incelemesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 485-508. <https://dergipark.org.tr/en/pub/comuybd/issue/40668/442329>
- Pop, D. S. (2013). Emerging economies and sustainable development. *SEA: Practical Application of Science*, 1(2), 232-241.
- Sevgin, H. ve Kundakçı, N. (2017). TOPSIS ve MOORA yöntemleri ile Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin ve Türkiye'nin ekonomik göstergelere göre sıralanması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 87-108. <https://doi.org/10.18037/ausbd.417281>

- Taş, Ç. K. ve Özel S. Ö. (2017). Faktör analizi yöntemi ile Türkiye ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerin sosyo-ekonomik göstergeler bakımından gelişmişlik düzeylerinin karşılaştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 60-77
- Türe, H. (2019). OECD ülkeleri için refah ölçümü: Gri ilişkisel analiz uygulaması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 310-327. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ahbvuibfd/issue/48208/568310>
- Urdan, M. S. ve Luoma, P. (2020). Designing effective sustainability assignments: How and why definitions of sustainability impact assignments and learning outcomes. *Journal of Management Education*, 44(6), 794-821. <https://doi.org/10.1177/1052562920946798>
- Wu, H. H. (2002). A comparative study of using grey relational analysis in multiple attribute decision making problems. *Quality Engineering*, 15(2), 209-217. <http://dx.doi.org/10.1081/QEN-120015853>

EKLER

Ek-1: Karar Matrisi

Ülke	Çevresel Performans										Sosyal Performans									
	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Ç8	Ç9	Ç10	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9	
Arijantin	56,90	64,70	73,10	44,60	49,10	29,40	60,20	59,30	78,40	5,90	94,33	95,49	65,33	88,50	85,67	69,55	88,36	63,14	75,53	
Brezilya	50,00	46,10	58,90	65,80	78,10	27,90	51,70	54,00	65,00	49,30	93,45	95,74	51,94	79,27	80,66	65,61	73,53	45,45	63,41	
Şili	56,10	68,10	97,80	65,70	65,30	27,50	54,30	34,60	40,20	71,90	96,94	96,44	73,12	84,95	86,31	75,95	92,16	59,45	77,46	
Çin	27,10	59,40	37,60	51,80	19,00	34,30	46,30	58,60	49,50	9,40	95,85	82,73	65,46	82,90	71,61	65,77	29,21	27,79	73,96	
Kolombiya	49,10	55,80	61,90	100,00	76,80	36,40	55,40	52,50	22,30	25,60	92,67	96,46	52,28	78,86	81,96	73,82	67,02	41,42	61,89	
Çek Cumhuriyeti	58,80	76,40	76,40	89,50	85,70	26,70	76,30	100,00	58,70	60,80	98,28	95,88	88,80	99,01	83,55	80,11	92,34	60,51	77,26	
Yunanistan	67,50	98,20	69,40	83,00	72,60	43,90	66,50	78,90	52,60	81,70	98,26	96,53	80,96	88,43	83,78	82,17	88,57	71,04	83,25	
Macaristan	42,80	62,20	68,20	89,20	82,00	28,20	71,30	96,90	73,10	53,80	97,10	94,79	79,28	93,00	77,32	68,20	82,49	52,15	69,03	
Hindistan	13,40	19,40	21,00	16,10	33,70	33,80	45,00	37,10	34,70	2,20	75,50	67,93	63,05	64,41	64,81	49,73	68,30	35,39	56,42	
Endonezya	26,80	28,40	34,60	49,80	56,30	20,30	54,40	40,40	51,80	0,00	80,38	85,91	77,73	74,50	71,58	52,74	72,31	42,98	59,05	
Güney Kore	71,70	90,70	89,40	96,70	62,60	32,20	62,60	100,00	51,70	76,80	98,26	96,91	93,55	94,57	97,70	88,45	93,30	60,22	86,41	
Kuveyt	55,00	67,40	56,80	0,00	66,00	48,40	49,70	81,70	44,90	43,10	97,55	94,45	73,63	81,53	90,77	87,01	67,51	38,58	62,55	
Malezya	50,30	57,60	62,10	81,40	55,10	12,80	52,80	41,20	63,40	12,40	91,11	92,37	76,86	93,76	85,31	66,69	69,46	41,10	65,97	
Meksika	40,80	52,80	45,70	74,30	72,90	32,50	65,20	71,40	38,80	31,60	92,17	90,79	53,07	81,19	76,27	64,77	75,38	55,48	58,96	
Pakistan	9,90	17,40	23,00	31,10	46,10	80,90	50,60	58,80	35,10	0,10	68,07	60,47	50,89	47,23	46,46	41,62	44,09	24,07	45,27	
Peru	46,00	43,00	68,20	30,00	59,50	37,00	41,30	41,00	37,10	46,40	91,09	90,30	64,73	78,85	78,50	73,45	81,56	47,14	58,34	
Filipinler	30,40	39,00	48,00	17,40	56,60	31,90	42,80	68,40	44,10	0,70	79,93	69,08	55,03	82,19	75,74	48,26	76,28	36,16	57,67	
Polonya	44,70	71,70	65,30	91,10	89,00	27,10	65,40	89,60	57,40	60,90	97,26	95,19	87,28	94,54	84,96	74,28	84,17	60,12	77,05	
Katar	48,60	66,50	59,20	60,20	41,30	0,00	12,10	64,40	26,60	70,00	95,28	90,40	80,46	85,72	78,23	81,42	41,32	22,92	52,80	
Rusya	54,10	55,40	72,20	3,20	54,10	28,60	59,90	81,00	60,50	18,50	95,55	92,91	56,30	93,75	76,55	62,82	50,04	35,71	81,73	
Sudi Arabistan	37,40	59,30	35,40	61,40	38,80	96,90	37,50	34,70	64,30	11,80	94,72	89,84	57,78	84,38	76,76	73,49	21,33	10,62	68,54	
Güney Afrika	28,90	24,60	58,80	77,00	63,20	20,60	62,80	69,70	54,40	21,70	80,81	86,30	50,60	80,44	74,46	56,55	82,12	55,82	57,75	
Tayland	40,60	55,80	81,60	32,90	53,00	24,30	52,50	78,70	33,10	2,00	90,93	91,15	59,99	79,14	70,95	74,47	51,26	43,91	64,86	
Türkiye	49,50	52,60	61,50	48,50	15,10	37,10	49,30	84,00	57,40	30,40	95,34	93,23	61,76	69,75	74,07	71,61	35,74	26,71	79,92	
Birleşik Arap Emirlikleri	48,60	67,20	54,30	26,80	80,90	100,00	38,90	83,40	13,70	76,80	94,51	88,00	69,32	84,74	83,93	60,06	43,42	27,10	63,65	

Ek-1 (Devam): Karar Matrisi

Ülke	Yönetişim Performansı						Finansal Performans						Ekonomik Performans					
	Y1	Y2	Y3	Y4	Y5	Y6	F1	F2	F3	F4	F5	F6	E1	E2	E3	E4	E5	E6
Arjantin	66,50	43,33	49,04	33,65	37,02	53,37	0,42	0,19	0,50	0,58	0,08	0,12	9,890,31	-2,10	53,50	9,80	-0,90	-4,50
Brezilya	58,62	24,76	43,75	48,08	47,60	42,31	0,69	0,49	0,56	0,40	0,44	1,00	8,751,38	1,10	3,70	11,90	-2,80	-6,00
Şili	81,28	54,76	81,73	84,13	82,69	83,17	0,38	0,64	0,67	0,41	0,45	0,21	14,772,11	1,10	2,30	7,20	-3,80	-2,60
Çin	6,40	38,10	71,63	42,79	45,19	43,27	0,48	0,96	0,66	0,74	0,84	0,71	10,286,58	6,10	2,90	3,60	1,00	-6,30
Kolombiya	55,17	15,71	55,77	66,35	38,46	48,08	0,36	0,31	0,64	0,54	0,21	0,16	6,423,18	3,30	3,50	10,50	-4,20	-2,50
Çek Cumhuriyeti	77,83	80,48	78,37	86,54	81,73	68,75	0,50	0,29	0,81	0,06	0,18	0,94	23,538,52	2,30	2,90	2,00	-0,40	0,30
Yunanistan	77,34	57,14	66,83	70,67	60,58	56,25	0,52	0,29	0,73	0,64	0,41	0,37	19,569,53	1,90	0,50	17,30	-2,10	0,60
Macaristan	54,68	71,43	70,19	72,60	68,27	57,69	0,44	0,27	0,57	0,57	0,14	0,41	16,469,61	4,90	3,40	3,40	-0,80	-2,00
Hindistan	57,64	21,43	59,62	48,56	52,40	47,60	0,26	0,28	0,57	0,21	0,52	0,69	2,097,78	4,20	4,80	5,27	-0,90	-8,20
Endonezya	52,71	28,10	60,10	51,44	42,31	37,98	0,43	0,15	0,70	0,36	0,25	0,26	4,196,67	5,00	2,80	5,30	-2,70	-2,20
Güney Kore	72,91	61,43	88,46	82,21	86,06	76,92	0,68	0,81	0,79	0,54	0,77	1,00	31,846,22	2,00	0,40	3,80	3,60	0,40
Kuveyt	29,06	54,29	52,88	57,69	61,06	50,96	0,50	0,21	0,78	0,20	0,66	0,64	28,499,79	0,40	1,10	2,41	9,40	5,40
Malezya	43,35	50,95	79,33	73,56	73,08	62,50	0,33	0,78	0,81	0,57	0,82	0,41	11,193,02	4,30	0,70	3,30	3,40	-3,70
Meksika	45,32	20,95	45,67	59,62	27,40	22,60	0,43	0,24	0,59	0,45	0,29	0,29	9,862,44	-0,30	3,60	3,50	-0,30	-2,30
Pakistan	23,15	3,33	25,96	27,40	26,44	21,15	0,16	0,07	0,76	0,00	0,13	0,36	1,348,68	1,90	6,70	4,10	-4,90	-9,00
Peru	57,14	42,38	49,52	71,63	33,17	36,54	0,58	0,25	0,61	0,49	0,21	0,03	6,957,86	2,20	2,10	6,60	-1,40	-1,40
Filipinler	47,29	16,67	54,81	55,29	34,13	31,25	0,23	0,18	0,74	0,33	0,52	0,14	3,511,94	6,00	2,50	5,10	-0,10	-1,80
Polonya	70,94	64,29	73,08	81,25	66,35	71,15	0,66	0,28	0,76	0,41	0,17	0,41	15,600,66	4,10	2,30	3,30	0,40	-0,70
Katar	13,79	70,00	75,00	74,04	75,48	79,33	0,33	0,15	0,81	0,86	0,55	0,14	62,918,85	0,80	-0,60	0,12	2,40	4,90
Rusya	18,23	25,71	58,17	36,06	25,00	21,63	0,80	0,18	0,74	0,50	0,26	0,31	11,601,42	1,30	4,50	4,60	3,80	1,90
Sudi Arabistan	5,91	29,52	64,42	51,92	58,65	62,98	0,43	0,15	0,37	0,46	0,45	0,55	23,266,49	0,30	-2,10	5,60	5,90	-4,50
Güney Afrika	69,46	40,00	66,35	61,54	50,96	59,62	0,42	0,88	0,75	0,44	0,73	0,41	5,977,95	0,20	4,10	28,70	-3,00	-6,30
Tayland	24,14	26,67	65,87	60,58	57,69	39,42	0,63	0,67	0,78	0,46	0,72	0,92	7,806,96	2,40	0,70	1,00	7,10	-0,80
Türkiye	24,63	10,00	54,33	54,81	44,71	44,71	0,57	0,19	0,61	0,34	0,35	1,00	9,150,86	0,90	15,20	13,70	1,20	-5,60
Birleşik Arap Emirlikleri	17,73	69,52	88,94	78,37	77,88	83,65	0,41	0,22	0,51	1,00	0,54	0,13	39,179,88	1,70	-1,90	2,28	8,40	-0,80

Ek-2: Normalize Matris

Ülke	Çevresel Performans										Sosyal Performans								
	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Ç8	Ç9	Ç10	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9
Arjantin	0,76	0,59	0,68	0,45	0,46	0,29	0,75	0,38	1,00	0,07	0,87	0,96	0,34	0,80	0,77	0,60	0,93	0,87	0,74
Brezilya	0,65	0,36	0,49	0,66	0,85	0,28	0,62	0,30	0,79	0,60	0,84	0,97	0,03	0,62	0,67	0,51	0,73	0,58	0,44
Şili	0,75	0,63	1,00	0,66	0,68	0,28	0,66	0,00	0,41	0,88	0,96	0,99	0,52	0,73	0,78	0,73	0,98	0,81	0,78
Çin	0,28	0,52	0,22	0,52	0,05	0,34	0,53	0,37	0,55	0,12	0,92	0,61	0,35	0,69	0,49	0,52	0,11	0,28	0,70
Kolombiya	0,63	0,48	0,53	1,00	0,83	0,36	0,67	0,27	0,13	0,31	0,81	0,99	0,04	0,61	0,69	0,69	0,63	0,51	0,40
Çek Cumhuriyeti	0,79	0,73	0,72	0,90	0,96	0,27	1,00	1,00	0,70	0,74	1,00	0,97	0,89	1,00	0,72	0,82	0,99	0,83	0,78
Yunanistan	0,93	1,00	0,63	0,83	0,78	0,44	0,85	0,68	0,60	1,00	1,00	0,99	0,71	0,80	0,73	0,87	0,93	1,00	0,92
Macaristan	0,53	0,55	0,61	0,89	0,91	0,28	0,92	0,95	0,92	0,66	0,96	0,94	0,67	0,88	0,60	0,57	0,85	0,69	0,58
Hindistan	0,06	0,02	0,00	0,16	0,25	0,34	0,51	0,04	0,32	0,03	0,25	0,20	0,29	0,33	0,36	0,17	0,65	0,41	0,27
Endonezya	0,27	0,14	0,18	0,50	0,56	0,20	0,66	0,09	0,59	0,00	0,41	0,70	0,63	0,53	0,49	0,24	0,71	0,54	0,33
Güney Kore	1,00	0,91	0,89	0,97	0,64	0,32	0,79	1,00	0,59	0,94	1,00	1,00	1,00	0,91	1,00	1,00	1,00	0,82	1,00
Kuveyt	0,73	0,62	0,47	0,00	0,69	0,48	0,59	0,72	0,48	0,53	0,98	0,93	0,54	0,66	0,86	0,97	0,64	0,46	0,42
Malezya	0,65	0,50	0,54	0,81	0,54	0,13	0,63	0,10	0,77	0,15	0,76	0,88	0,61	0,90	0,76	0,54	0,67	0,50	0,50
Meksika	0,50	0,44	0,32	0,74	0,78	0,33	0,83	0,56	0,39	0,39	0,80	0,83	0,06	0,66	0,58	0,49	0,75	0,74	0,33
Pakistan	0,00	0,00	0,03	0,31	0,42	0,81	0,60	0,37	0,33	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,32	0,22	0,00
Peru	0,58	0,32	0,61	0,30	0,60	0,37	0,45	0,10	0,36	0,57	0,76	0,82	0,33	0,61	0,63	0,68	0,84	0,60	0,32
Filipinler	0,33	0,27	0,35	0,17	0,56	0,32	0,48	0,52	0,47	0,01	0,39	0,24	0,10	0,68	0,57	0,14	0,76	0,42	0,30
Polonya	0,56	0,67	0,58	0,91	1,00	0,27	0,83	0,84	0,68	0,75	0,97	0,95	0,85	0,91	0,75	0,70	0,87	0,82	0,77
Katar	0,63	0,61	0,50	0,60	0,35	0,00	0,00	0,46	0,20	0,86	0,90	0,82	0,70	0,74	0,62	0,85	0,28	0,20	0,18
Rusya	0,72	0,47	0,67	0,03	0,53	0,29	0,74	0,71	0,72	0,23	0,91	0,89	0,13	0,90	0,59	0,45	0,40	0,42	0,89
Sudi Arabistan	0,44	0,52	0,19	0,61	0,32	0,97	0,40	0,00	0,78	0,14	0,88	0,81	0,17	0,72	0,59	0,68	0,00	0,00	0,57
Güney Afrika	0,31	0,09	0,49	0,77	0,65	0,21	0,79	0,54	0,63	0,27	0,42	0,71	0,00	0,64	0,55	0,32	0,84	0,75	0,30
Tayland	0,50	0,48	0,79	0,33	0,51	0,24	0,63	0,67	0,30	0,02	0,76	0,84	0,22	0,62	0,48	0,70	0,42	0,55	0,48
Türkiye	0,64	0,44	0,53	0,49	0,00	0,37	0,58	0,76	0,68	0,37	0,90	0,90	0,26	0,43	0,54	0,64	0,20	0,27	0,84
Birleşik Arap Emirlikleri	0,63	0,62	0,43	0,27	0,89	1,00	0,42	0,75	0,00	0,94	0,88	0,76	0,44	0,72	0,73	0,39	0,31	0,27	0,45

Ek-2 (Devam): Normalize Matris

Ülke	Yönetişim Performansı						Finansal Performans						Ekonomik Performans					
	Y1	Y2	Y3	Y4	Y5	Y6	F1	F2	F3	F4	F5	F6	E1	E2	E3	E4	E5	E6
Arjantin	0,80	0,52	0,37	0,11	0,20	0,52	0,40	0,14	0,30	0,58	0,00	0,09	0,14	0,00	0,00	0,66	0,28	0,31
Brezilya	0,70	0,28	0,28	0,35	0,37	0,34	0,83	0,47	0,43	0,40	0,48	1,00	0,12	0,39	0,90	0,59	0,15	0,21
Şili	1,00	0,67	0,89	0,96	0,94	0,99	0,35	0,64	0,68	0,41	0,49	0,18	0,22	0,39	0,92	0,75	0,08	0,44
Çin	0,01	0,45	0,73	0,26	0,33	0,35	0,49	1,00	0,66	0,74	1,00	0,70	0,15	1,00	0,91	0,88	0,41	0,19
Kolombiya	0,65	0,16	0,47	0,66	0,22	0,43	0,31	0,27	0,60	0,54	0,18	0,13	0,08	0,66	0,90	0,64	0,05	0,45
Çek Cumhuriyeti	0,95	1,00	0,83	1,00	0,93	0,76	0,53	0,25	1,00	0,06	0,13	0,94	0,36	0,54	0,91	0,93	0,31	0,65
Yunanistan	0,95	0,70	0,65	0,73	0,58	0,56	0,56	0,24	0,81	0,64	0,43	0,35	0,30	0,49	0,95	0,40	0,20	0,67
Macaristan	0,65	0,88	0,70	0,76	0,71	0,58	0,43	0,23	0,46	0,56	0,09	0,39	0,25	0,85	0,90	0,89	0,29	0,49
Hindistan	0,69	0,23	0,53	0,36	0,45	0,42	0,16	0,23	0,45	0,21	0,59	0,69	0,01	0,77	0,88	0,82	0,28	0,06
Endonezya	0,62	0,32	0,54	0,41	0,28	0,27	0,42	0,09	0,74	0,36	0,23	0,23	0,05	0,87	0,91	0,82	0,15	0,47
Güney Kore	0,89	0,75	0,99	0,93	1,00	0,89	0,81	0,83	0,94	0,54	0,92	1,00	0,50	0,50	0,96	0,87	0,59	0,65
Kuveyt	0,31	0,66	0,43	0,51	0,59	0,48	0,53	0,16	0,93	0,20	0,76	0,63	0,44	0,30	0,94	0,92	1,00	1,00
Malezya	0,50	0,62	0,85	0,78	0,79	0,66	0,26	0,80	0,99	0,56	0,98	0,39	0,16	0,78	0,95	0,89	0,58	0,37
Meksika	0,52	0,23	0,31	0,54	0,04	0,02	0,42	0,19	0,50	0,45	0,29	0,27	0,14	0,22	0,90	0,88	0,32	0,47
Pakistan	0,23	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00	0,88	0,00	0,07	0,34	0,00	0,49	0,84	0,86	0,00	0,00
Peru	0,68	0,51	0,37	0,75	0,13	0,25	0,66	0,21	0,55	0,49	0,17	0,00	0,09	0,52	0,92	0,77	0,24	0,53
Filipinler	0,55	0,17	0,46	0,47	0,15	0,16	0,11	0,13	0,84	0,33	0,59	0,11	0,04	0,99	0,92	0,83	0,34	0,50
Polonya	0,86	0,79	0,75	0,91	0,68	0,80	0,78	0,23	0,87	0,41	0,12	0,39	0,23	0,76	0,92	0,89	0,37	0,58
Katar	0,10	0,86	0,78	0,79	0,83	0,93	0,27	0,09	1,00	0,86	0,63	0,11	1,00	0,35	0,97	1,00	0,51	0,97
Rusya	0,16	0,29	0,51	0,15	0,00	0,01	1,00	0,12	0,84	0,50	0,24	0,28	0,17	0,41	0,88	0,84	0,61	0,76
Sudi Arabistan	0,00	0,34	0,61	0,41	0,55	0,67	0,42	0,09	0,00	0,46	0,49	0,54	0,36	0,29	1,00	0,81	0,76	0,31
Güney Afrika	0,84	0,48	0,64	0,58	0,43	0,62	0,40	0,90	0,85	0,44	0,86	0,39	0,08	0,28	0,89	0,00	0,13	0,19
Tayland	0,24	0,30	0,63	0,56	0,54	0,29	0,74	0,67	0,92	0,46	0,85	0,92	0,10	0,55	0,95	0,97	0,84	0,57
Türkiye	0,25	0,09	0,45	0,46	0,32	0,38	0,64	0,13	0,55	0,34	0,35	1,00	0,13	0,37	0,69	0,52	0,43	0,24
Birleşik Arap Emirlikleri	0,16	0,86	1,00	0,86	0,87	1,00	0,39	0,17	0,31	1,00	0,61	0,10	0,61	0,46	1,00	0,92	0,93	0,57

Ek-3: Mutlak Değer Matrisi

Ülke	Çevresel Performans										Sosyal Performans								
	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Ç8	Ç9	Ç10	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9
Arjantin	0,24	0,41	0,32	0,55	0,54	0,71	0,25	0,62	0,00	0,93	0,13	0,04	0,66	0,20	0,23	0,40	0,07	0,13	0,26
Brezilya	0,35	0,64	0,51	0,34	0,15	0,72	0,38	0,70	0,21	0,40	0,16	0,03	0,97	0,38	0,33	0,49	0,27	0,42	0,56
Şili	0,25	0,37	0,00	0,34	0,32	0,73	0,34	1,00	0,59	0,12	0,04	0,01	0,48	0,27	0,22	0,27	0,02	0,19	0,22
Çin	0,72	0,48	0,78	0,48	0,95	0,66	0,47	0,63	0,45	0,88	0,08	0,39	0,65	0,31	0,51	0,48	0,89	0,72	0,30
Kolombiya	0,37	0,52	0,47	0,00	0,17	0,64	0,33	0,73	0,87	0,69	0,19	0,01	0,96	0,39	0,31	0,31	0,37	0,49	0,60
Çek Cumhuriyeti	0,21	0,27	0,28	0,11	0,04	0,73	0,00	0,00	0,30	0,26	0,00	0,03	0,11	0,00	0,28	0,18	0,01	0,17	0,22
Yunanistan	0,07	0,00	0,37	0,17	0,22	0,56	0,15	0,32	0,40	0,00	0,00	0,01	0,29	0,20	0,27	0,13	0,07	0,00	0,08
Macaristan	0,47	0,45	0,39	0,11	0,09	0,72	0,08	0,05	0,08	0,34	0,04	0,06	0,33	0,12	0,40	0,43	0,15	0,31	0,42
Hindistan	0,94	0,98	1,00	0,84	0,75	0,66	0,49	0,96	0,68	0,97	0,75	0,80	0,71	0,67	0,64	0,83	0,35	0,59	0,73
Endonezya	0,73	0,86	0,82	0,50	0,44	0,80	0,34	0,91	0,41	1,00	0,59	0,30	0,37	0,47	0,51	0,76	0,29	0,46	0,67
Güney Kore	0,00	0,09	0,11	0,03	0,36	0,68	0,21	0,00	0,41	0,06	0,00	0,00	0,00	0,09	0,00	0,00	0,00	0,18	0,00
Kuveyt	0,27	0,38	0,53	1,00	0,31	0,52	0,41	0,28	0,52	0,47	0,02	0,07	0,46	0,34	0,14	0,03	0,36	0,54	0,58
Malezya	0,35	0,50	0,46	0,19	0,46	0,87	0,37	0,90	0,23	0,85	0,24	0,12	0,39	0,10	0,24	0,46	0,33	0,50	0,50
Meksika	0,50	0,56	0,68	0,26	0,22	0,68	0,17	0,44	0,61	0,61	0,20	0,17	0,94	0,34	0,42	0,51	0,25	0,26	0,67
Pakistan	1,00	1,00	0,97	0,69	0,58	0,19	0,40	0,63	0,67	1,00	1,00	1,00	0,99	1,00	1,00	1,00	0,68	0,78	1,00
Peru	0,42	0,68	0,39	0,70	0,40	0,63	0,55	0,90	0,64	0,43	0,24	0,18	0,67	0,39	0,37	0,32	0,16	0,40	0,68
Filipinler	0,67	0,73	0,65	0,83	0,44	0,68	0,52	0,48	0,53	0,99	0,61	0,76	0,90	0,32	0,43	0,86	0,24	0,58	0,70
Polonya	0,44	0,33	0,42	0,09	0,00	0,73	0,17	0,16	0,32	0,25	0,03	0,05	0,15	0,09	0,25	0,30	0,13	0,18	0,23
Katar	0,37	0,39	0,50	0,40	0,65	1,00	1,00	0,54	0,80	0,14	0,10	0,18	0,30	0,26	0,38	0,15	0,72	0,80	0,82
Rusya	0,28	0,53	0,33	0,97	0,47	0,71	0,26	0,29	0,28	0,77	0,09	0,11	0,87	0,10	0,41	0,55	0,60	0,58	0,11
Sudi Arabistan	0,56	0,48	0,81	0,39	0,68	0,03	0,60	1,00	0,22	0,86	0,12	0,19	0,83	0,28	0,41	0,32	1,00	1,00	0,43
Güney Afrika	0,69	0,91	0,51	0,23	0,35	0,79	0,21	0,46	0,37	0,73	0,58	0,29	1,00	0,36	0,45	0,68	0,16	0,25	0,70
Tayland	0,50	0,52	0,21	0,67	0,49	0,76	0,37	0,33	0,70	0,98	0,24	0,16	0,78	0,38	0,52	0,30	0,58	0,45	0,52
Türkiye	0,36	0,56	0,47	0,52	1,00	0,63	0,42	0,24	0,32	0,63	0,10	0,10	0,74	0,57	0,46	0,36	0,80	0,73	0,16
Birleşik Arap Emirlikleri	0,37	0,38	0,57	0,73	0,11	0,00	0,58	0,25	1,00	0,06	0,12	0,24	0,56	0,28	0,27	0,61	0,69	0,73	0,55

Ek-3 (Devam): Mutlak Değer Matrisi

Ülke	Yönetişim Performansı						Finansal Performans						Ekonomik Performans					
	Y1	Y2	Y3	Y4	Y5	Y6	F1	F2	F3	F4	F5	F6	E1	E2	E3	E4	E5	E6
Arjantin	0,20	0,48	0,63	0,89	0,80	0,48	0,60	0,86	0,70	0,42	1,00	0,91	0,86	1,00	1,00	0,34	0,72	0,69
Brezilya	0,30	0,72	0,72	0,65	0,63	0,66	0,17	0,53	0,57	0,60	0,52	0,00	0,88	0,61	0,10	0,41	0,85	0,79
Şili	0,00	0,33	0,11	0,04	0,06	0,01	0,65	0,36	0,32	0,59	0,51	0,82	0,78	0,61	0,08	0,25	0,92	0,56
Çin	0,99	0,55	0,27	0,74	0,67	0,65	0,51	0,00	0,34	0,26	0,00	0,30	0,85	0,00	0,09	0,12	0,59	0,81
Kolombiya	0,35	0,84	0,53	0,34	0,78	0,57	0,69	0,73	0,40	0,46	0,82	0,87	0,92	0,34	0,10	0,36	0,95	0,55
Çek Cumhuriyeti	0,05	0,00	0,17	0,00	0,07	0,24	0,47	0,75	0,00	0,94	0,87	0,06	0,64	0,46	0,09	0,07	0,69	0,35
Yunanistan	0,05	0,30	0,35	0,27	0,42	0,44	0,44	0,76	0,19	0,36	0,57	0,65	0,70	0,51	0,05	0,60	0,80	0,33
Macaristan	0,35	0,12	0,30	0,24	0,29	0,42	0,57	0,77	0,54	0,44	0,91	0,61	0,75	0,15	0,10	0,11	0,71	0,51
Hindistan	0,31	0,77	0,47	0,64	0,55	0,58	0,84	0,77	0,55	0,79	0,41	0,31	0,99	0,23	0,12	0,18	0,72	0,94
Endonezya	0,38	0,68	0,46	0,59	0,72	0,73	0,58	0,91	0,26	0,64	0,77	0,77	0,95	0,13	0,09	0,18	0,85	0,53
Güney Kore	0,11	0,25	0,01	0,07	0,00	0,11	0,19	0,17	0,06	0,46	0,08	0,00	0,50	0,50	0,04	0,13	0,41	0,35
Kuveyt	0,69	0,34	0,57	0,49	0,41	0,52	0,47	0,84	0,07	0,80	0,24	0,37	0,56	0,70	0,06	0,08	0,00	0,00
Malezya	0,50	0,38	0,15	0,22	0,21	0,34	0,74	0,20	0,01	0,44	0,02	0,61	0,84	0,22	0,05	0,11	0,42	0,63
Meksika	0,48	0,77	0,69	0,46	0,96	0,98	0,58	0,81	0,50	0,55	0,71	0,73	0,86	0,78	0,10	0,12	0,68	0,53
Pakistan	0,77	1,00	1,00	1,00	0,98	1,00	1,00	1,00	0,12	1,00	0,93	0,66	1,00	0,51	0,16	0,14	1,00	1,00
Peru	0,32	0,49	0,63	0,25	0,87	0,75	0,34	0,79	0,45	0,51	0,83	1,00	0,91	0,48	0,08	0,23	0,76	0,47
Filipinler	0,45	0,83	0,54	0,53	0,85	0,84	0,89	0,87	0,16	0,67	0,41	0,89	0,96	0,01	0,08	0,17	0,66	0,50
Polonya	0,14	0,21	0,25	0,09	0,32	0,20	0,22	0,77	0,13	0,59	0,88	0,61	0,77	0,24	0,08	0,11	0,63	0,42
Katar	0,90	0,14	0,22	0,21	0,17	0,07	0,73	0,91	0,00	0,14	0,37	0,89	0,00	0,65	0,03	0,00	0,49	0,03
Rusya	0,84	0,71	0,49	0,85	1,00	0,99	0,00	0,88	0,16	0,50	0,76	0,72	0,83	0,59	0,12	0,16	0,39	0,24
Sudi Arabistan	1,00	0,66	0,39	0,59	0,45	0,33	0,58	0,91	1,00	0,54	0,51	0,46	0,64	0,71	0,00	0,19	0,24	0,69
Güney Afrika	0,16	0,52	0,36	0,42	0,57	0,38	0,60	0,10	0,15	0,56	0,14	0,61	0,92	0,72	0,11	1,00	0,87	0,81
Tayland	0,76	0,70	0,37	0,44	0,46	0,71	0,26	0,33	0,08	0,54	0,15	0,08	0,90	0,45	0,05	0,03	0,16	0,43
Türkiye	0,75	0,91	0,55	0,54	0,68	0,62	0,36	0,87	0,45	0,66	0,65	0,00	0,87	0,63	0,31	0,48	0,57	0,76
Birleşik Arap Emirlikleri	0,84	0,14	0,00	0,14	0,13	0,00	0,61	0,83	0,69	0,00	0,39	0,90	0,39	0,54	0,00	0,08	0,07	0,43

Ek-4: Gri İlişkisel Katsayılar

Ülke	Çevresel Performans										Sosyal Performans									
	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Ç8	Ç9	Ç10	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9	
Arjantin	0,68	0,55	0,61	0,47	0,48	0,41	0,67	0,45	1,00	0,35	0,79	0,93	0,43	0,71	0,68	0,55	0,88	0,79	0,65	
Brezilya	0,59	0,44	0,50	0,59	0,77	0,41	0,57	0,42	0,71	0,56	0,76	0,94	0,34	0,57	0,60	0,51	0,65	0,54	0,47	
Şili	0,66	0,57	1,00	0,59	0,61	0,41	0,59	0,33	0,46	0,81	0,92	0,97	0,51	0,65	0,69	0,65	0,97	0,72	0,70	
Çin	0,41	0,51	0,39	0,51	0,35	0,43	0,52	0,44	0,53	0,36	0,86	0,56	0,43	0,62	0,50	0,51	0,36	0,41	0,62	
Kolombiya	0,58	0,49	0,52	1,00	0,75	0,44	0,61	0,41	0,37	0,42	0,73	0,98	0,34	0,56	0,62	0,62	0,58	0,50	0,46	
Çek Cumhuriyeti	0,71	0,65	0,64	0,83	0,92	0,41	1,00	1,00	0,62	0,66	1,00	0,95	0,82	1,00	0,64	0,74	0,97	0,74	0,69	
Yunanistan	0,88	1,00	0,57	0,75	0,69	0,47	0,77	0,61	0,56	1,00	1,00	0,98	0,63	0,71	0,65	0,79	0,88	1,00	0,87	
Macaristan	0,52	0,53	0,56	0,82	0,84	0,41	0,87	0,91	0,86	0,59	0,93	0,90	0,60	0,81	0,56	0,54	0,77	0,62	0,54	
Hindistan	0,35	0,34	0,33	0,37	0,40	0,43	0,51	0,34	0,43	0,34	0,40	0,39	0,41	0,43	0,44	0,38	0,59	0,46	0,41	
Endonezya	0,41	0,37	0,38	0,50	0,53	0,39	0,59	0,35	0,55	0,33	0,46	0,62	0,58	0,51	0,50	0,40	0,63	0,52	0,43	
Güney Kore	1,00	0,84	0,82	0,94	0,58	0,42	0,70	1,00	0,55	0,89	1,00	1,00	1,00	0,85	1,00	1,00	1,00	0,74	1,00	
Kuveyt	0,65	0,57	0,48	0,33	0,62	0,49	0,55	0,64	0,49	0,51	0,95	0,88	0,52	0,60	0,79	0,94	0,58	0,48	0,46	
Malezya	0,59	0,50	0,52	0,73	0,52	0,36	0,58	0,36	0,68	0,37	0,68	0,80	0,56	0,83	0,67	0,52	0,60	0,50	0,50	
Meksika	0,50	0,47	0,42	0,66	0,70	0,43	0,74	0,53	0,45	0,45	0,71	0,75	0,35	0,59	0,54	0,50	0,67	0,66	0,43	
Pakistan	0,33	0,33	0,34	0,42	0,46	0,72	0,56	0,44	0,43	0,33	0,33	0,33	0,33	0,33	0,33	0,33	0,42	0,39	0,33	
Peru	0,55	0,42	0,56	0,42	0,56	0,44	0,48	0,36	0,44	0,54	0,68	0,73	0,43	0,56	0,57	0,61	0,75	0,56	0,42	
Filipinler	0,43	0,41	0,44	0,38	0,53	0,42	0,49	0,51	0,49	0,34	0,45	0,40	0,36	0,61	0,54	0,37	0,68	0,46	0,42	
Polonya	0,53	0,60	0,54	0,85	1,00	0,41	0,75	0,76	0,61	0,66	0,94	0,91	0,77	0,85	0,67	0,62	0,80	0,73	0,69	
Katar	0,57	0,56	0,50	0,56	0,44	0,33	0,33	0,48	0,38	0,78	0,83	0,74	0,62	0,66	0,57	0,77	0,41	0,39	0,38	
Rusya	0,64	0,49	0,60	0,34	0,51	0,41	0,66	0,63	0,64	0,39	0,85	0,82	0,37	0,83	0,55	0,48	0,45	0,46	0,81	
Sudi Arabistan	0,47	0,51	0,38	0,56	0,42	0,94	0,45	0,33	0,70	0,37	0,81	0,72	0,38	0,64	0,55	0,61	0,33	0,33	0,54	
Güney Afrika	0,42	0,35	0,50	0,68	0,59	0,39	0,70	0,52	0,57	0,41	0,46	0,63	0,33	0,58	0,52	0,42	0,76	0,66	0,42	
Tayland	0,50	0,49	0,70	0,43	0,51	0,40	0,57	0,61	0,42	0,34	0,67	0,76	0,39	0,57	0,49	0,63	0,46	0,53	0,49	
Türkiye	0,58	0,47	0,51	0,49	0,33	0,44	0,54	0,67	0,61	0,44	0,84	0,83	0,40	0,47	0,52	0,58	0,38	0,41	0,76	
Birleşik Arap Emirlikleri	0,57	0,57	0,47	0,41	0,82	1,00	0,46	0,66	0,33	0,89	0,80	0,67	0,47	0,64	0,65	0,45	0,42	0,41	0,47	

Ek-4 (Devam): Gri İlişkisel Katsayılar

Ülke	Yönetişim Performansı						Finansal Performans						Ekonomik Performans					
	Y1	Y2	Y3	Y4	Y5	Y6	F1	F2	F3	F4	F5	F6	E1	E2	E3	E4	E5	E6
Arjantin	0,72	0,51	0,44	0,36	0,38	0,51	0,45	0,37	0,42	0,54	0,33	0,36	0,37	0,33	0,33	0,60	0,41	0,42
Brezilya	0,62	0,41	0,41	0,43	0,44	0,43	0,75	0,48	0,47	0,46	0,49	1,00	0,36	0,45	0,83	0,55	0,37	0,39
Şili	1,00	0,60	0,81	0,92	0,90	0,98	0,43	0,58	0,61	0,46	0,50	0,38	0,39	0,45	0,86	0,67	0,35	0,47
Çin	0,33	0,48	0,65	0,40	0,43	0,44	0,50	1,00	0,60	0,66	1,00	0,63	0,37	1,00	0,85	0,80	0,46	0,38
Kolombiya	0,59	0,37	0,49	0,59	0,39	0,47	0,42	0,41	0,56	0,52	0,38	0,37	0,35	0,59	0,83	0,58	0,34	0,48
Çek Cumhuriyeti	0,92	1,00	0,75	1,00	0,88	0,68	0,52	0,40	0,99	0,35	0,37	0,90	0,44	0,52	0,85	0,88	0,42	0,59
Yunanistan	0,91	0,62	0,59	0,65	0,55	0,53	0,53	0,40	0,73	0,58	0,47	0,44	0,42	0,49	0,91	0,45	0,38	0,60
Macaristan	0,59	0,81	0,63	0,68	0,63	0,55	0,47	0,39	0,48	0,53	0,35	0,45	0,40	0,77	0,83	0,81	0,41	0,49
Hindistan	0,61	0,40	0,52	0,44	0,48	0,46	0,37	0,39	0,48	0,39	0,55	0,61	0,34	0,68	0,80	0,74	0,41	0,35
Endonezya	0,57	0,42	0,52	0,46	0,41	0,41	0,46	0,36	0,66	0,44	0,39	0,40	0,34	0,79	0,85	0,73	0,37	0,49
Güney Kore	0,82	0,67	0,98	0,87	1,00	0,82	0,72	0,75	0,90	0,52	0,86	1,00	0,50	0,50	0,92	0,80	0,55	0,59
Kuveyt	0,42	0,60	0,47	0,51	0,55	0,49	0,51	0,37	0,88	0,39	0,68	0,57	0,47	0,42	0,90	0,86	1,00	1,00
Malezya	0,50	0,57	0,77	0,69	0,70	0,60	0,40	0,71	0,98	0,53	0,96	0,45	0,37	0,69	0,91	0,82	0,54	0,44
Meksika	0,51	0,39	0,42	0,52	0,34	0,34	0,46	0,38	0,50	0,48	0,41	0,41	0,37	0,39	0,83	0,81	0,42	0,48
Pakistan	0,39	0,33	0,33	0,33	0,34	0,33	0,33	0,33	0,81	0,33	0,35	0,43	0,33	0,49	0,76	0,78	0,33	0,33
Peru	0,61	0,50	0,44	0,66	0,37	0,40	0,60	0,39	0,53	0,50	0,38	0,33	0,35	0,51	0,87	0,69	0,40	0,51
Filipinler	0,53	0,38	0,48	0,49	0,37	0,37	0,36	0,36	0,76	0,43	0,55	0,36	0,34	0,98	0,86	0,74	0,43	0,50
Polonya	0,78	0,70	0,66	0,85	0,61	0,71	0,69	0,39	0,79	0,46	0,36	0,45	0,39	0,67	0,86	0,82	0,44	0,54
Katar	0,36	0,79	0,69	0,70	0,74	0,88	0,41	0,35	1,00	0,78	0,57	0,36	1,00	0,44	0,95	1,00	0,51	0,94
Rusya	0,37	0,41	0,51	0,37	0,33	0,34	1,00	0,36	0,75	0,50	0,40	0,41	0,37	0,46	0,81	0,76	0,56	0,67
Sudi Arabistan	0,33	0,43	0,56	0,46	0,53	0,60	0,46	0,36	0,33	0,48	0,50	0,52	0,44	0,41	1,00	0,72	0,67	0,42
Güney Afrika	0,76	0,49	0,58	0,54	0,47	0,57	0,46	0,84	0,77	0,47	0,78	0,45	0,35	0,41	0,82	0,33	0,37	0,38
Tayland	0,40	0,42	0,58	0,53	0,52	0,41	0,66	0,60	0,86	0,48	0,77	0,86	0,36	0,53	0,91	0,94	0,76	0,54
Türkiye	0,40	0,35	0,48	0,48	0,42	0,45	0,58	0,37	0,53	0,43	0,44	1,00	0,36	0,44	0,62	0,51	0,47	0,40
Birleşik Arap Emirlikleri	0,37	0,78	1,00	0,78	0,79	1,00	0,45	0,38	0,42	1,00	0,56	0,36	0,56	0,48	0,99	0,87	0,88	0,54

**Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişim Endeksi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin
Panel Veri Modelleri ile Karşılaştırmalı Analizi***

**The Comparative Analysis of The Relationship Between Information and
Communication Technologies Development Index and Economic Growth with Panel
Data Models**

Halil TUNALI**
Tuğba GÜZ***

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.843070>

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi:
19.12.2020

Kabul Tarihi:
22.03.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bu çalışmanın amacı, Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişim Endeksi (BİTGE) ve ekonomik büyüme ilişkisinin panel veri modelleri ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmesidir. 2010-2016 yılları arasında, BİTGE hesaplamasında ele alınan 79 ülkenin endeks değeri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla panel veri analizinden yararlanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için beş farklı model oluşturulmuştur. Birinci modelde sabit sermaye oluşumu, emek ve 79 ülkeyi kapsayan BİTGE bağımsız değişken olarak alınmıştır. Diğer dört modelde ise 79 ülke, BİTGE endeks değerlerine göre üst, üst-orta, alt-orta ve alt olmak üzere dört gruba ayrılmış ve her bir grubun BİT düzeyinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre Model 1, Model 2, Model 3 ve Model 4'te bağımsız değişkenler ile kişi başı GSYH bağımlı değişkeni arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve BİTGE değişkeninin GSYH'ye katkısının tutarlı ve pozitif yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT), bilgi ve iletişim teknolojileri gelişim endeksi, teknoloji

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
19.12.2020

Accepted:
22.03.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights reserved.

The aim of this study is to analyse the relationship between Information and Communication Technologies Development Index (ICTDEV-I) and economic growth comparatively by panel data models. Panel data analysis is used to test the relationship between the index values of 79 countries considered in the ICTDEV-I calculation and economic growth in 2010-2016. Five different models are created to examine the relationship between the variables used in the analysis and economic growth. In the first model, fixed capital formation, labour and ICTDEV-I covering 79 countries are taken as independent variables. In the other four models, 79 countries were divided into four groups as upper, upper-middle, lower-middle and lower according to the ICT index values, and the effect of each group's ICT level on economic growth was analysed comparatively. According to the results, it is observed that there is a positive relationship between independent variables in Model 1, Model 2, Model 3 and Model 4 and the dependent variable of GDP per capita. It is concluded that the effect of independent variables on the dependent variable is statistically significant. In these models, the contribution of ICTDEV-I to GDP is consistent and positive.

Keywords: Economic growth, information and communication technology (ICT), information and communication technologies development index, technology

Atıf/ to Cite (APA): Tunalı, H. ve Güz, T. (2021). Bilgi ve iletişim teknolojileri gelişim endeksi ve ekonomik büyüme ilişkisinin panel veri modelleri ile karşılaştırmalı analizi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 249-261

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı'nda 03.07.2019 tarihinde tamamlanan "Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişim Endeksi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Panel Veri Modelleri ile Karşılaştırmalı Analizi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** ORCID Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, htunali@istanbul.edu.tr

*** ORCID Dr. Öğr. Üyesi., İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, tugbaguz@gmail.com

Extended Abstract

Background:

Information and Communication Technologies (ICT) which has a strong impact on sustainable economic growth and global competition, is developing at an increasing rate and spreading rapidly worldwide. The widespread use of these technologies on the entire economy and in all segments of the society increases the accumulation of physical and human capital and leads to productivity increases and decreases in costs. In addition, it accelerates economic growth by creating positive externalities and providing high labour productivity. ICT and the level of development in these technologies play an important role in countries' competitiveness in the international arena, ranking high in the world rankings, and in achieving positive growth performance in order to make this performance sustainable. In this direction, it can be said that ICT has a great impact on economic units within the scope of the knowledge economy. The fact that these effects can be at micro-level as well as macro-level lead countries, various institutions, and organizations to conduct research on this topic at the national and international level, and important literature on this topic has emerged. In the increase of researches on ICT and the relationship between these technologies and economic growth; globalizing economic activities, rapid technological developments, widespread use of ICT in every field, and its effectiveness in economic/social life also play an important role. When the studies investigating the relationship between economic growth and ICTs are examined, it is seen that panel data and time series analysis are mainly used in these studies. The findings obtained in the majority of these studies are predominantly mention that ICT contributes positively to the economic growth process. In this study, the relationship between economic growth and ICT has been examined through an index that we calculated by following the methodology using by the International Telecommunication Union (ITU) and reveals the development level of countries in these technologies. In the calculated index, ICT access, use, and skills were emphasized and how the index affected economic growth was investigated.

Research Purpose:

The aim of this study is to analyze the relationship between Information and Communication Technologies Development Index (ICTDEV-I) and economic growth comparatively by panel data models. Within this scope, it was primarily aimed to determine the ICT development levels of 80 countries whose data were accessed, revealing the digital differences between countries, and evaluating the progress of developed and developing countries in the level of ICT development on a global and regional scale. For this purpose, between the years 2010-2016, the ICT level of 80 countries was calculated, the performance of countries in these technologies over time was evaluated, and the relationship between ICT and economic growth of 79 countries was examined by using the panel data models. In this study, the calculation stages of the index are not included, only the relationship between ICT and economic growth is analysed with panel data models.

Methodology:

Panel data analysis is used to test the relationship between economic growth and the index values of 79 countries considered in the ICTDEV-I calculation between the years 2010-2016. Five different models are created to examine the relationship between the variables used in the analysis and economic growth. In the first model, fixed capital formation, labor, and ICTDEV-I covering 79 countries are taken as independent variables. In the other four models, 79 countries were divided into four groups as upper, upper-middle, lower-middle, and lower according to the ICT index values, and the effect of each group's ICT level on economic growth was analyzed comparatively.

Findings:

According to the results obtained from Model 1, an 1% increase in ICTDEV-I increases GDP per capita by 0.40%; an 1% increase in the fixed capital formation increases GDP per capita by 0.23%; an 1% increase in the labor variable increases GDP per capita by 0.81%. In the other models that include the groups, the group that contributed the most to GDP per capita was the upper group (0.44). The majority of the countries in these groups are developed countries with high-income levels. The fact that the ICT infrastructure, services, and procurement are already mature in these countries, the widespread use of ICT in almost all areas, and have more advanced digital services and high-speed broadband connections support this result. The contribution of the upper-middle group which mostly includes developed countries ICTDEV-I to GDP per capita is found to be 0.30%. The contribution of the lower-middle group which mostly consisted of developing countries ICTDEV-I to GDP per capita is found to be 0.40%.

Conclusions:

According to the results, it was observed that there is a positive relationship between independent variables in Model 1, Model 2, Model 3, and Model 4 and the dependent variable of GDP per capita. It is concluded that the effect of independent variables on the dependent variable is statistically significant. In these models, the contribution of ICTDEV-I to GDP is consistent and positive.

1. GİRİŞ

Ülkelerin uluslararası alanda rekabet gücü elde ederek dünya sıralamasında üst sıralarda yer almaları ve bu performansı sürdürülebilir kılmak için pozitif büyüme performansı yakalamalarında, Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) ve bu teknolojilerdeki gelişmişlik düzeyleri önemli rol oynamaktadır. Bu doğrultuda, bilgi ekonomisi kapsamında, BİT'in ekonomik birimler üzerinde oldukça fazla etkiye sahip olduğu söylenebilmektedir. Bu etkilerin mikro düzeyde olabileceği gibi makro düzeyde de etkisini göstermesi, ülkelerin, çeşitli kurum ve kuruluşların ulusal ve uluslararası düzeyde bu konu üzerinde araştırma yapmalarına yol açmış ve bu konuya ilişkin önemli bir literatür oluşmuştur. BİT ve bu teknolojilerin ekonomik büyüme ile ilişkisine yönelik araştırmaların artmasında; küreselleşen ekonomik faaliyetler, hızlı teknolojik gelişmeler, BİT'in her alanda kullanımının oldukça yaygınlaşması ve ekonomik/sosyal yaşamdaki etkinliği de önemli rol oynamaktadır.

Bilgi ve İletişim Teknolojileri, BİT kullanımı, üretimi ve yatırımı olmak üzere üç kanal ile verimlilik artışlarına yol açmakta ve ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır (Zhen vd., 2004: 4).

BİT'in, bir üretim girdisi olarak ekonomideki diğer mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılması, üretimin yeniden organizasyonu vasıtasıyla firmaların karlılık ve verimlilik oranlarında bir artış meydana getirmektedir. Bu durum, ekonominin genelinde Toplam Faktör Verimliliği (TFV) artışına yol açmakta ve işgücünü de artırmak suretiyle ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir (Bongo, 2005: 1).

BİT'in daha yaygın bir şekilde kullanımı, verimlilik artışlarına yol açmanın yanı sıra, ekonomideki beşerî ve fiziki sermaye birikimini de arttırmaktadır. Bu durum, pozitif dışsallıkların yaratılması, işlem maliyetlerinin daha düşük olması, bilgi işçilerinden daha yüksek verim alınması, yeniliklerin daha da hız kazanması gibi üretim sektörlerinin etkinliğinde artış yaratan ağ etkileri vasıtasıyla da ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir (Moradi ve Kebryaee, 2009: 1).

BİT yatırımları, işçi başına düşen BİT sermayesinde bir artış olarak ifade edilen sermaye derinleşmesine yol açarak işgücü verimliliğini artırmakta ve mevcut işgücünün daha fazla katma değer yaratmasına neden olmaktadır. Bu doğrultuda, ekonomik büyümeye pozitif yönde bir katkı sağlamaktadır. Ancak, fiziki altyapı, işgücü, mevcut teknoloji ve yeni teknolojilere uyum sağlama süreci belirli bir zaman gerektirdiğinden, üretim sürecinde ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyen sermaye derinleşmesinin bu olumlu etkisi gecikmeli olarak ortaya çıkmaktadır (Türedi, 2013: 301).

Bilgi ekonomisinde, üretim faktörleri arasında birincil öneme sahip olan bilginin tüm ekonomik sistemlerin temelinde yer aldığı belirtilmektedir (Bayram, 2010: 66). Bilginin sürekli olarak kendini yenileme, paylaşıldıkça çoğalma, kullanıldıkça eskime gibi özelliklere sahip olması iktisadın temel taşlardan biri olan azalan verimlerin yönünü değiştirmiştir. Bilgi, büyüme sürecinde içselleşmiş ve uzun vadede üretim sürdürülebilir hale gelmiştir.

Bilginin bir üretim faktörü olarak kullanılmaya başlamasıyla birlikte üretimde azalan verimler yerine artan verimler kanunu geçerli olmaya başlamıştır (Acar, 2000: 87). Kısa dönemde değişken faktör girdi kullanımının artması durumunda, üretim azalan oranda artarken, marjinal maliyet giderek artan bir seyir izlemektedir. Azalan verim, artan maliyet koşullarının geçerli olduğu geleneksel üretim süreçlerinde, üretim miktarı artıkça marjinal hasılda azalma meydana gelmektedir. Buna bağlı olarak, zaman içinde marjinal ve ortalama maliyetlerde artış eğilimi görülmektedir. Bilgi ekonomisine konu olan malların üretiminde ise üretim miktarı artıkça marjinal ve ortalama maliyetlerde azalma meydana gelmekte ve artan getiri eğilimi söz konusu olmaktadır. Bu malların üretilmesinde malı geliştirmenin maliyeti yüksek olurken daha sonra bu malı kopyalamanın veya benzerlerini piyasaya sürmenin maliyeti oldukça düşük olmaktadır (Uzgören ve Kara, 2003: 9-12). Bilginin mal ve hizmet üretiminde yoğun bir şekilde kullanımı marjinal maliyetlerin çok düşük, hatta neredeyse sıfıra yakın olmasına yol açmaktadır. BİT ile birlikte gelişen yeni teknolojilere entegre

olabilen firmalar da bu teknolojiler sayesinde esneklik kazanmakta, bu esneklik stok maliyetlerinin azalmasına neden olmakta, üretim sürecinde verimlilik artmakta ve maliyetler düşmektedir. BİT kapsamında online eğitim, e-ticaret, bilgi temelli hizmetler gibi yeni iş alanlarının doğması, daha nitelikli mesleklerin ve iş süreçlerinin ortaya çıkmasına yol açarak istihdamın yapısını da değiştirmektedir. Dolayısıyla, daha esnek bir işgücü ve esnek bir üretim söz konusu olmaktadır.

Bilgi ekonomisinde, bilginin ortaya çıkmasında önemli rol oynayan beşerî sermaye, üretimin en önemli kaynakları arasında gösterilmektedir. Bununla birlikte, servet ve refahın temel belirleyicileri arasında; bilgi üretimi, bu üretimin ticarete konu olması, yenilik ve icatlar gibi faktörlerin yer aldığı ifade edilmektedir (Aktan ve Vural: 2004: 94).

Beşerî sermaye ve teknolojinin ekonomik büyüme ve kalkınmanın temelinde yer aldığı bilgi ekonomisinde, teknoloji kullanımı, yeterli düzeyde beşerî sermaye birikimi ve bilgi erişimine uygun bir altyapı ekonomik gelişmişliğin de göstergeleri arasında kabul edilmektedir. Bu kapsamda, bilginin üretilmesi, paylaşılması ve etkili bir şekilde kullanılması için BİT'e uygun bir eğitimle desteklenen beşerî sermayenin oluşturulması önem kazanmaktadır. Dolayısıyla, bilgiyi kullanma ve uygulama yeteneğine sahip beşerî sermaye arttıkça bilgi ekonomisinin etkinliğinin de arttığı söylenebilmektedir. İnternet, bilgisayar, cep telefonu gibi teknolojik gelişmeler ile birlikte gelişen telekomünikasyon sektörü de BİT'in etkinlik ve verimliliğini artırarak bilgi ekonomisinin etkinliğine katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, çoğunlukla, teknoloji yoğun mal ve hizmetlere dayalı olan BİT'ler, ülkelere, küresel piyasalarda rekabet gücü kazandırırken bu ülkelerin ithal bağımlılığının azalmasında da etkili olmaktadır.

Bu çalışmada, BİT gelişmelerinin, tüm ekonomik faaliyetler ile birlikte her alanda oldukça yaygın bir şekilde kullanılması nedeniyle, BİT ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, hesapladığımız ve ülkelerin bu teknolojilerdeki gelişim düzeyini ortaya koyan bir endeks üzerinden ele alınmıştır. Hesaplanan endekste, BİT alt yapısı, erişim, kullanım ve bu teknolojileri kullanma becerisine sahip insan kaynağı üzerinde durulmuş ve endeksin ekonomik büyümeyi ne yönde etkilediği incelenmiştir.

Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişim Endeksi (BİTGE) ile ekonomik büyüme ilişkisinin ele alındığı bu çalışmada, söz konusu ilişki panel veri modelleri ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu kapsamda öncelikle verilerine ulaşılan 80 ülkenin BİT gelişim düzeylerinin belirlenmesi, ülkeler arasındaki dijital farklılıkların ortaya konulması ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin BİT gelişim düzeyindeki ilerlemelerinin küresel ve bölgesel boyutta değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, 2010-2016 yılları arasında, 80 ülkenin BİTGE'si hesaplanmış ve ülkelerin bu teknolojilerde zaman içinde göstermiş oldukları performanslar değerlendirilerek, 79* ülkenin BİTGE ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri yöntemleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Çalışmanın devam eden bölümleri şu şekilde düzenlenmiştir. İkinci bölümde literatür taramasına, üçüncü bölümde veri seti ve yöntem, dördüncü bölümde ise bulgulara yer verilmiştir. Bu bölümleri sonuç kısmı takip etmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde, ekonomik büyüme ve BİT arasındaki ilişkinin ele alındığı çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmalarda ağırlıklı olarak ekonometrik analiz yöntemlerinden olan panel veri ve zaman serisi analizlerinin kullanıldığı görülmektedir. Farklı ekonometrik ve istatistiksel yöntemlerin kullanıldığı bu analizlerden elde edilen sonuçlar, araştırmada ele alınan döneme, ülke veya ülke gruplarına, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine, kullanılan değişkenlere göre farklılık göstermektedir. Bununla

*BİT Gelişim Endeksinde 80 ülke ele alınmasına rağmen, bir ülkenin (Katar) sabit sermaye oluşumu verisine ulaşılamadığından, panel veri analizi 79 ülke üzerinden yapılmıştır.

birlikte, çalışmalarda genel olarak BİT'in ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yarattığına ilişkin bulgular ağırlıklı olmaktadır.

Kriz ve Qureshi (2009), ekonomik gelişme ve BİT adaptasyonu arasındaki ilişkide kamu politikalarının rolünü, Singapur ve Malezya'nın karşılaştırmalı analizini yaparak incelemişlerdir. Çalışmalarında 1977-2007 arasındaki dönemi ele alarak Temel Bileşenler Analizi (Principal Components Analysis) ve zaman serisi analizlerinden yararlanmışlardır. Çalışmalarının sonucunda, iki ülke arasında BİT adaptasyonu ve kullanımında uygulanan kamu politikalarının ekonomik gelişme üzerindeki etkilerinin farklı sonuçlar doğurduğunu ifade etmişlerdir.

Farhadi vd. (2012), BİT gelişim endeksinde yer alan BİT kullanım alt endeksindeki değişkenleri alarak 2000-2009 yılları arasında 159 ülkede, BİT kullanımının ekonomik büyümeye etkisini dinamik panel veri yaklaşımı çerçevesinde Genelleştirilmiş Momentler Modeli (Generalized Method of Moments (GMM)) ile incelemiş ve kişi başı reel GSYH büyüme oranı ile BİT kullanım endeksi arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Ayrıca, ITU'nün sınıflandırmasından yararlanarak 159 ülkeyi kişi başına düşen gelire göre yüksek, orta-yüksek, orta-düşük ve düşük olmak üzere dört farklı gelir grubuna ayırmışlar ve BİT kullanımının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yüksek gelirli ülke grubunda daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Şen ve Akdeniz (2012), BİT kullanımında Türkiye'nin gösterdiği performansı OECD ülkeleri ile karşılaştırmış ve Türkiye'deki sayısal uçurum kavramını çeşitli açılardan ele almışlardır. Türkiye'nin BİT alanında önemli bir ilerleme kaydetmesine rağmen, performansının OECD ülkeleri karşısında oldukça zayıf kaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte, Türkiye'nin kent ve kırsal bölgelerinde belirgin bir sayısal uçurum olduğunu belirtmişlerdir.

Katz vd. (2013), 2004-2011 yılları arasında, Latin Amerika ülkelerinin dijital anlamda gösterdikleri ilerlemeleri ortaya koymak için Dijitalleşme endeksi olarak ifade ettikleri bir endeks oluşturmuşlardır. Aynı anda her yerde mevcut olma (ubiquity), satın alınabilirlik (affordability), güvenilirlik (reliability), hız (speed), kullanılabilirlik (usability) ve beceri (skill) olmak üzere altı faktör ve 24 alt göstergeden oluşan endekste, 184 ülke ele almışlardır. Endekste, 184 ülkeyi sınırlı (constrained), gelişmekte olan (emerging), geçiş (transitional) ve ileri (advanced) olmak üzere dörde ayırmışlardır. Dijitalleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini bu gruplar üzerinden değerlendirmişlerdir. Çalışmalarında, Latin Amerika Bölgesinin dijitalleşme düzeyini artırmada nispeten hızlı hareket ettiği ve ülkeler arasında önemli farklılıklar olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, endekste dörde ayrılan ülke kümelerinin her birinin karşılaştığı zorlukların farklı nitelikler taşıdığını ve dijitalleşmenin ekonomik büyümeye katkı sağladığını belirtmişlerdir.

Türedi (2013), 1995-2008 döneminde, gelişmiş ve gelişmekte olan 53 ülkede BİT'in ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri yönteminden yararlanarak araştırmıştır. Çalışmasında, incelenen dönemde, BİT'in, ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde pozitif yönde olduğunu ortaya koymakla birlikte, bu etkinin gelişmiş ülkelerde daha fazla olduğunu belirtmiştir.

Malisuwan vd. (2015), ITU'nün BİT Gelişim Endeksinde yer alan on bir göstergeli Tayland'ın dinamiklerini göz önüne alarak yeniden ağırlıklandırmıştır. Bu kapsamda, Tayland'ın ASEAN ülkeleri arasında BİT'de lider bir ülke konumuna nasıl gelebileceğini araştırmışlardır. Her bir alt endekste ağırlıklandırmayı belirlemek için örümcek ağı diyagramından (Spider Chart) yararlanmışlar ve Tayland'ın BİT'deki zayıf noktalarını tespit etmişlerdir. Çalışmalarının sonucunda, Tayland'ın on bir göstergeden beşinde zayıf olduğunu tespit etmişlerdir. Bununla birlikte, 2020'de ASEAN ülkeleri arasında birinci sırada yer alabileceğine yönelik tahminde bulunmuşlardır.

Toso vd. (2015), ITU tarafından yıllık olarak hesaplanan BİT Gelişim Endeksi'ni, Türkiye'nin 12 bölgesi için hesaplamış ve Türkiye'deki mevcut sayısal uçurum hakkında değerlendirme yaparak ilgili bölgeler arasındaki sayısal farklılıkları ortaya koymuşlardır. Çalışmalarında, Türkiye'nin tüm

bölgeleri arasında sayısal farklılıklar olduğunu, bu farkın özellikle ülkenin doğusu ve batısı arasında ciddi boyutta olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Erumban ve Das (2016), 1980’li yıllardan itibaren Hindistan ekonomisinde ekonomik büyümenin kaynaklarını BİT temelinde incelemiştir. Çalışmalarında, BİT’in ekonomik büyüme üzerindeki etkisini dolaylı ve doğrudan olmak üzere iki şekilde analiz etmişlerdir. Ekonomi ve imalat sektörü üzerinde BİT yatırımlarının doğrudan katkısını incelemişler, BİT’i kullanan ve üreten sektörlerde ise bu teknolojilerin toplam faktör verimliliği artışı üzerindeki dolaylı etkisini analiz etmişlerdir. Büyük oranda hizmet sektörüyle sınırlı olmakla birlikte, Hindistan’daki ekonomik büyümeyi yönlendirmede BİT yatırımının artan bir rolü olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Camara ve Tuesta (2017), çalışmalarında DiGiX adını verdikleri bir endeks oluşturmuşlardır. Endekste, altyapı (infrastructure), teknolojilerin hanehalkı tarafından benimsenmesi (households’ adoption), girişimciler tarafından benimsenmesi (enterprises’ adoption), maliyetler (costs), düzenlemeler (regulations) ve içerik (contents) olmak üzere altı boyut ve 21 gösterge kullanmışlardır. 100 ülkenin ele alındığı bu çalışmada, ülkelerin dijital açıdan performansları değerlendirilmiştir. Endekste, üst sıralarda Lüksemburg, İngiltere, ABD gibi ülkeler yer alırken, alt sıralarda sahra altı Afrika ülkelerinin yer aldığı görülmektedir.

International Telecommunication Union (ITU) (2017), yıllık olarak yayınladığı “Measuring the Information Society Report” ile ülkelerin BİT’deki gelişmelerini izlemekte ve ülkeler arasında karşılaştırmalar yapmaktadır. Raporda, ülkeler BİT erişimi, becerileri ve kullanımı açısından 11 gösterge temel alınarak değerlendirilmekte ve BİT Gelişme Endeksi (ICT Development Index (IDI)) oluşturulmaktadır. Genel endeksin yanı sıra ülkeler, bölgesel ve gelişmişlik düzeylerine göre de değerlendirilmekte, ülkeler arasındaki dijital bölünmeler ortaya konulmaktadır. 2017 raporunda, IDI’nın, 176 ülkenin verileri kullanılarak oluşturulduğu görülmektedir. Endeksin üst sıralarında, İzlanda, Kore, İsviçre gibi gelişmiş ülkeler yer alırken, alt sıralarda Eritre, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad gibi az gelişmiş ülkeler bulunmaktadır. Bu durumun ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ve farklı bölgeler arasındaki dijital ayrımı da ortaya koyduğu ileri sürülmektedir. 2017 raporunda, bölgesel analizde ise ortalama IDI performansı açısından en yüksek bölgenin Avrupa Bölgesi olduğu belirtilmiştir. Afrika Bölgesinin ortalamasının ise diğer bölgelerin ortalamalarının oldukça altında olduğu ifade edilmiştir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

2010-2016 yılları arasında, Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişim Endeksi (BİTGE) hesaplamasında ele alınan 79* ülkenin, BİTGE’si ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla panel veri analizinden yararlanılmıştır. Ekonometrik analizlerde kullanılan veri türlerinden biri olan panel veri, belirli bir dönemde, ülke, firma, birey, hane halkları gibi birimlere ait yatay kesit gözlemlerin bir araya getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Hem dönemlere hem de birimlere göre bilgilerin elde edilmesine imkân veren panel veri, N sayıda ve her birime karşılık gelen T sayıda gözlemden oluşmaktadır. Bu doğrultuda, panel verilerin kullanılması sonucunda oluşturulan modellerin, ekonomik ilişkilerin tahmininde kullanılması yöntemine de “panel veri analizi” denilmektedir (Tatoğlu, 2013: 2-4).

Ele alınan ülkelerin BİTGE’si ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla yararlanılan panel veri analizinde, kişi başı GSYH bağımlı değişken, emek, sabit sermaye oluşumu ve BİTGE bağımsız değişken olarak alınmıştır. Bu kapsamda, endojen (içsel) büyüme modeli Cobb-Douglas modelinden hareketle oluşturulmuştur.

*BİT Gelişim Endeksinde 80 ülke ele alınmasına rağmen, bir ülkenin (Katar) sabit sermaye oluşumu verisine ulaşılamadığından, panel veri analizi 79 ülke üzerinden yapılmıştır.

$$Y = A(t)K^{1-b}L^b \quad (1)$$

Teknolojik ilerleme seviyesini temsil eden $A(t)$, BİT Gelişim Endeksini ifade etmektedir. K sabit sermaye oluşumunu, L ise işgücünü (emek) temsil etmektedir. Modelde kullanılan değişkenlerin, değişkenliğini azaltmak ve katsayıları daha kolay yorumlamak amacıyla değişkenlerin logaritması alınmıştır.

Analizde kullanılan değişkenler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla beş farklı model oluşturulmuştur. Birinci modelde sabit sermaye oluşumu, emek ve 79 ülkeyi kapsayan BİTGE bağımsız değişken olarak alınmıştır. Diğer dört modelde ise 79 ülke BİTGE endeks değerlerine göre üst, üst-orta, alt-orta ve alt olmak üzere dört gruba ayrılmış ve her bir grubun BİT düzeyinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi karşılaştırılmalı olarak analiz edilmiştir.

Bu doğrultuda, oluşturulan birinci endojen büyüme modeli aşağıdaki denklemde verilmiştir.

$$\log(\text{GDP}_{it}) = a_0 + a_1 \log(\text{K}_{it}) + a_2 \log(\text{L}_{it}) + a_3 \log(\text{BİTGE}_{it}) + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Denklem 2’de, $GSYH$ (GDP) toplam çıktı (üretim) seviyesini, K sabit sermaye oluşumunu, L emek, $BİTGE$ ise Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişim Endeksini ifade etmektedir. BİTGE teknolojik ilerleme seviyesini temsil eden vekil (proxy) gösterge olarak alınmıştır.

4. BULGULAR

Analizde öncelikle, birim veya zaman etkinin varlığı test edilmiştir. Panel veri modellerinde, klasik modelin geçerliliği diğer bir ifade ile birim ve/veya zaman etkisinin olup olmadığı F ve LR testi gibi testler ile saptanabilmektedir. F testinde genel olarak, verilerin birimlere göre farklılık gösterip göstermediği test edilmektedir. Eğer veri birimlere göre farklılık göstermiyorsa, klasik modelin uygun olduğu söylenebilmektedir. Bu testde, H_0 hipotezinin reddedilemediği durumda; $\beta_i = \beta$ ’dir. Bu durumda, verinin havuzlanmışlığı kabul edilmektedir. H_0 hipotezinin reddedildiği durumda ise, parametrelerin birimlere göre değiştiği diğer bir ifade ile klasik modelin uygun olmadığı söylenebilmektedir (Tatoğlu, 2018: 168-170). Yukarıda F testi için anlatılan süreçler, LR testi için de geçerli olup, aradaki tek fark F testinde sabit etkileri, LR testinde ise rassal etkilerin varlığının sınanmasıdır. Bu doğrultuda, yapılan F ve LR test istatistikleri neticesinde, birim etkinin varlığı kabul edilmiş ve analize tek yönlü birim etkiler modeli ile devam edileceği sonucuna varılmıştır.

Analizde, birim veya zaman etkinin sabit mi, tesadüfi etki mi olduğunu tespit edebilmek için öncelikle Hausman testi uygulanmıştır. Hausman testi, sabit ve rassal etkiler yöntemleri arasında seçim yapılmasına yardımcı olmaktadır. Diğer bir ifade ile, bu test, sabit ve rassal etkiler modellerinden hangisinin daha uygun olduğuna karar vermek için kullanılmaktadır. Hesaplanan istatistik değerinin, tablo değerinden küçük olduğu durumda, rassal etkiler modelinin tutarlı olarak kabul edildiği boş hipotez kabul edilmekte, sabit etkiler tahmincisi ise reddedilmektedir (Asteriou ve Hall, 2007: 348-349).

Uygulanan Hausman testi sonucunda, tesadüfi etkiler tahmincisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tesadüfi ve sabit etki tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının incelenmesi için yapılan Hausman testinin sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Hausman testinde H_0 hipotezi, “parametreler arasındaki fark sistematik değildir” şeklinde kurulmuştur. Tablo 1’de olasılık değeri %5 önem düzeyinden büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilmekte ($\text{Prob}=0,9560 > 0,050$) dolayısıyla tesadüfi etkiler modeli tercih edilmektedir.

Tablo 1: Model-1 Hausman Test Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	Sabit Etkiler (fe)	Tesadüfi Etkiler (re)
Kişi Başı GSYH (GDP per capita)	Emek	.8069104	.8173197
	Sabit sermaye oluşumu	.2337498	.2340515
	BİT Gelişim Endeksi	.4040255	.4045757
Hausman Testi	Prob > chi2 = .9560		

Tesadüfi etkiler modelinden hareketle varsayımlardan sapmalar test edilmiştir. Bu kapsamda, tesadüfi etkiler modelinde değişen varyans (heteroscedasticity) varlığını sınamak için Levene, Brown, Forsythe testleri yapılmıştır. Yapılan testler sonucunda H_0 hipotezleri reddedilmiş ve modelde değişen varyans (heteroscedasticity) olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Modelde otokorelasyonun varlığı ise Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson testi ve Baltagi-Wu'nun yerel en iyi değişmez testleri ile sınanmıştır. Yapılan test değerleri kritik değer olan 2'den küçük olduğundan, tesadüfi etkiler modelinde birinci mertebeden otokorelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Modelde, değişen varyans (heteroscedasticity) ve otokorelasyon varlığı nedeniyle dirençli standart hataların elde edilmesi açısından analize Arellano, Froot ve Rogers tahmincileri kullanılarak devam edilmiştir. Değişen varyans (heteroscedasticity) ve otokorelasyon varlığında standart hatalar ile yapılan tahmin neticesinde, z istatistiklerine göre tüm bağımsız değişkenler anlamlı ve işaretleri beklenildiği gibi pozitifdir. Wald testi ise anlamlıdır.

Tesadüfi etkiler tahmincisinden elde edilen sonuçlara göre modelde bağımsız değişkenler (emek, sabit sermaye oluşumu ve BİT Gelişim Endeksi) ile kişi başı GSYH bağımlı değişkeni arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Model 1'de yer alan tüm değişkenler %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Beklenildiği gibi sabit sermaye oluşumu pozitif, emeğin ve BİTGE değişkeninin GSYH'ye katkısı anlamlı ve pozitifdir.

Model 1'den elde edilen sonuçlara göre, 2010-2016 dönemi için BİTGE değişkenindeki %1'lik bir artış kişi başı GSYH'yi %0,40; sabit sermaye oluşumundaki %1'lik bir artış kişi başı GSYH'yi %0,23; emek değişkenindeki %1'lik bir artış kişi başı GSYH'yi %0,81 oranında artırmaktadır.

İki numaralı denklemde yer alan Model 1 için elde edilen sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Model 1 için Elde Edilen Nihai Sonuçlar (Arellano, Froot, Rogers Tahmincileri)

Kişi başı GSYH (GDP per capita)	Model 1
Emek (L_{it})	.8173197*** (.1835122)
Sabit Sermaye Oluşumu (K_{it})	.2340515*** (.0535863)
BİT Gelişim Endeksi ($BİTGE_{it}$)	.4045757*** (.0324363)
Sabit (Constant)	9.112854*** (.3550484)
Gözlem (Observation)	553
R^2	.6503
Wald chi2 (3)	310.80***
Birim Etkinin Testi (Wald-chi2)	3360.45***
<i>Not: Standart hata değerleri parantez içinde verilmiştir. *** %1 önem düzeyini ifade etmektedir.</i>	

BİTGE endeks değerlerine göre üst, üst-orta, alt-orta ve alt olmak üzere dörde ayrılan grupların her birinin BİT düzeyinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmek için oluşturulan modeller ise aşağıdaki denklemlerde sırası ile verilmiştir.

$$\text{Model 2: } \log(\text{GDP}_{it}) = a_0 + a_1 \log(\text{K}_{it}) + a_2 \log(\text{L}_{it}) + a_3 \log(\text{bitge_üst grup}_{it}) + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$$\text{Model 3: } \log(\text{GDP}_{it}) = a_0 + a_1 \log(\text{K}_{it}) + a_2 \log(\text{L}_{it}) + a_3 \log(\text{bitge_üst-orta grup}_{it}) + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

$$\text{Model 4: } \log(\text{GDP}_{it}) = a_0 + a_1 \log(\text{K}_{it}) + a_2 \log(\text{L}_{it}) + a_3 \log(\text{bitge_alt-orta grup}_{it}) + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

$$\text{Model 5: } \log(\text{GDP}_{it}) = a_0 + a_1 \log(\text{K}_{it}) + a_2 \log(\text{L}_{it}) + a_3 \log(\text{bitge_alt grup}_{it}) + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Her bir modelde (Model 2-3-4-5), birim ve/veya zaman etkinin varlığını test etmek için yapılan F ve LR test istatistikleri neticesinde birim etkinin varlığı kabul edilmiş ve analize, tek yönlü birim etkiler modeli ile devam edileceği sonucuna varılmıştır.

Analizlerde birim veya zaman etkisinin sabit mi tesadüfi etki mi olduğunu tespit edebilmek için uygulanan Hausman testi sonucunda dört modelde de (Model 2-3-4-5) tesadüfi etkiler tahmincisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tesadüfi etkiler modelinde birim ve zaman etkilerine tek tek bakıldığında birim etkilerin olduğu tek yönlü model geçerli bulunmuştur.

Tesadüfi ve sabit etki tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel anlamlılığın incelenmesi için her bir model için yapılan Hausman testinin sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Model 2, Model 3, Model 4 ve Model 5’in Hausman Test Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	Sabit Etkiler (fe)	Tesadüfi Etkiler (re)
Model 2 log(GDP _{it})	Emek (L _{it})	.9013546	.8892791
	Sabit Sermaye (K _{it})	.3135321	.3138737
	Üst grup _{it}	.4346362	.4358043
	Prob > chi2 = 0.9794		
<i>Tesadüfi etkiler modeli geçerli bulunmuştur.</i>			
Model 3 log(GDP _{it})	Emek (L _{it})	1.014109	1.012069
	Sabit Sermaye (K _{it})	.2900763	.2898134
	Üst-Orta grup _{it}	.295665	.2958086
	Prob > chi2 = 0.9997		
<i>Tesadüfi etkiler modeli geçerli bulunmuştur.</i>			
Model 4 log(GDP _{it})	Emek (L _{it})	1.047139	1.086454
	Sabit Sermaye (K _{it})	.2997711	.3003146
	Alt-Orta grup _{it}	.4031174	.4017092
	Prob > chi2 = 0.2788		
<i>Tesadüfi etkiler modeli geçerli bulunmuştur.</i>			
Model 5 log(GDP _{it})	Emek (L _{it})	.1187671	.059658
	Sabit Sermaye (K _{it})	-.0254669	-.0253366
	Alt grup _{it}	.4018039	.4021634
	Prob > chi2 = 0.7775		
<i>Tesadüfi etkiler modeli geçerli bulunmuştur.</i>			

Modeller için uygulanan Hausman testinde H₀ hipotezi, “parametreler arasındaki fark sistematik değildir” şeklinde kurulmuştur. Tablo 3’te, dört modelde de H₀ hipotezi reddedilemediğinden, veri setini temsil eden en uygun modelin tesadüfi etkiler modeli olduğu görülmüştür. Bu nedenle tahmin aşamasında tesadüfi etkiler modeli tercih edilmiştir.

Tesadüfi etkiler modelinden hareketle varsayımlardan sapmalar test edildiğinden, modellerde değişen varyans (heteroscedasticity) varlığını sınamak için Levene, Brown, Forsythe testleri

yapılmıştır. Yapılan testler sonucunda, Model 3 hariç, diğer modellerde H_0 hipotezleri reddedilmiş ve modelde değişen varyans (heteroscedasticity) olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Modellerde otokorelasyonun varlığı Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson testi ve Baltagi-Wu'nun yerel en iyi değişmez testleri ile sınanmıştır. Yapılan test değerleri, kritik değer olan 2'den küçük olduğundan, tesadüfi etkiler modelinde birinci mertebeden otokorelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modelde, değişen varyans (heteroscedasticity) ve otokorelasyon varlığı nedeniyle dirençli standart hataların elde edilmesi açısından analize Arellano, Froot ve Rogers tahmincileri kullanılarak devam edilmiştir. Model 2-3-4 ve 5 için elde edilen sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Model 2, Model 3, Model 4 ve Model 5 için Elde Edilen Nihai Sonuçlar (Arellano, Froot, Rogers Tahmincileri)

Model 2 log(GDP _{it})	Model 3 log(GDP _{it})	Model 4 log(GDP _{it})	Model 5 log(GDP _{it})
Emek .8892791*** (.2688293)	Emek 1.012069*** (.2562265)	Emek 1.086454*** (.3505592)	Emek .059658 (.5520423)
Sermaye .3138737*** (.963785)	Sermaye .2898134*** (.0583644)	Sermaye .3003146*** (.1080038)	Sermaye -.0253366 (.0749659)
Üst Grup BİTGE .4358043*** (.0526611)	Üst-Orta Grup BİTGE .2958086*** (.613764)	Alt-Orta Grup BİTGE .4017092*** (.0604822)	Alt Grup BİTGE .4021634*** (.0453911)
Sabit 9.256905*** (.5695399)	Sabit 8.621383*** (.507162)	Sabit 8.359961*** (.5883649)	Sabit 10.67654*** (1.017683)
Gözlem 154	Gözlem 140	Gözlem 126	Gözlem 133
R ² .6839	R ² .6406	R ² .7310	R ² .6673
Wald 100.90	Wald 92.56	Wald 151.91	Wald 89.53
chi2 (3)	chi2 (3)	chi2 (3)	chi2 (3)

*Not: Standart hata değerleri parantez içinde verilmiştir. *** %1 önem düzeyini ifade etmektedir.*

Değişen varyans (heteroscedasticity) ve otokorelasyon varlığında, standart hatalar ile yapılan tahminler neticesinde, z istatistiklerine göre Model 2, Model 3 ve Model 4'te tüm bağımsız değişkenler anlamlı ve işaretleri pozitifdir. Wald testleri ise anlamlıdır. Model 5'te ise sabit sermaye oluşumunun işareti negatif olup, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Tesadüfi etkiler tahmincisinden elde edilen sonuçlara göre Model 2, Model 3 ve Model 4'te bağımsız değişkenler (emek, sabit sermaye oluşumu ve 4 grubun BİTGE değerleri) ile kişi başı GSYH bağımlı değişkeni arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Model 2, Model 3 ve Model 4'te yer alan değişkenler %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Sabit sermaye oluşumu pozitif, emeğin ve grupların BİTGE'lerinin GSYH'ye katkısı tutarlı ve pozitifdir.

Model 2'den elde edilen sonuçlara göre, 2010-2016 dönemi için üst grubun BİTGE değişkenindeki %1'lik bir artış kişi başı GSYH'yi %0,44; sabit sermaye oluşumundaki %1'lik bir artış kişi başı GSYH'yi %0,32; emek değişkenindeki %1'lik bir artış kişi başı GSYH'yi %0,89 oranında artırmaktadır.

Model 3'ten elde edilen sonuçlara göre, 2010-2016 dönemi, üst-orta grubun BİTGE değişkenindeki %1'lik bir artış kişi başı GSYH'yi %0,30; sabit sermaye oluşumundaki %1'lik bir artış kişi başı GSYH'yi %0,29; emek değişkenindeki %1'lik bir artış kişi başı GSYH'yi %1,01 oranında artırmaktadır.

Model 4'ten elde edilen sonuçlara göre, 2010-2016 dönemi için, alt-orta grubun BİTGE değişkenindeki %1'lik bir artış kişi başı GSYH'yi %0,40; sabit sermaye oluşumundaki %1'lik bir artış kişi başı GSYH'yi %0,30; emek değişkenindeki %1'lik bir artış kişi başı GSYH'yi %1,09 oranında artırmaktadır.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri temsil eden ve heterojen bir yapıya sahip olan alt grubun yer aldığı Model 5'te, BİTGE %1 önem düzeyinde anlamlı olup, emek ve sabit sermaye oluşumunun GSYH'ye katkısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Modellerde, BİT kapsamında, gruplar arasında kişi başı GSYH'ye en çok katkı sağlayan grup üst grup (0,44) olmuştur. Bu gruplarda yer alan ülkelerin büyük çoğunluğu yüksek gelir seviyesine sahip gelişmiş ülkelerden oluşmaktadır. Bu ülkelerde BİT alt yapısının, hizmetlerinin ve kullanımının halihazırda olgunlaşması, BİT kullanımının hemen hemen tüm alanlarda yaygın kullanımı ve bu ülkelerin daha gelişmiş dijital hizmetlere ve yüksek hızlı genişbant bağlantılarına sahip olması bu sonucu desteklemektedir.

Çoğunlukla gelişmiş ülkelerin yer aldığı üst-orta grubun BİTGE değişkeninin kişi başı GSYH'ye katkısı %0,30 olarak bulunmuştur. Çoğu gelişmekte olan ülkelerden oluşan alt-orta grubun BİTGE değişkeninin kişi başı GSYH'ye katkısı ise %0,40 oranındadır. Bu durumda, gelişmiş ülkeler ve özellikle yüksek kişi başı GSYH'ye sahip gelişmekte olan ülkeler arasında BİT düzeyi anlamında farkın azaldığı söylenebilir.

5. SONUÇ

2010-2016 yılları arasında, BİTGE hesaplamasında ele alınan 79 ülkenin endeks değeri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla panel veri analizinden yararlanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için beş farklı model oluşturulmuştur. Birinci modelde, sabit sermaye oluşumu, emek ve 79 ülkeyi kapsayan BİTGE bağımsız değişken olarak alınmıştır. Diğer dört modelde ise 79 ülke, BİTGE endeks değerlerine göre üst, üst-orta, alt-orta ve alt olmak üzere dört gruba ayrılmış ve her bir grubun BİT düzeyinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre Model 1, Model 2, Model 3 ve Model 4'te bağımsız değişkenler (emek, sabit sermaye oluşumu ve BİT Gelişim Endeksi) ile kişi başı GSYH bağımlı değişkeni arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu modellerde, BİTGE değişkeninin GSYH'ye katkısının tutarlı ve pozitif yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri temsil eden ve heterojen bir yapıya sahip olan alt grubun yer aldığı Model 5'te ise BİTGE %1 önem düzeyinde anlamlı olup, emek ve sabit sermaye oluşumunun GSYH'ye katkısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Modellerde, gruplar arasında kişi başı GSYH'ye en çok katkı sağlayan grup, üst grup (0,44) olmuştur. Bu gruplarda yer alan ülkelerin büyük çoğunluğu yüksek gelir seviyesine sahip gelişmiş ülkelerden oluşmaktadır. Bu ülkelerde BİT alt yapısının, hizmetlerinin ve kullanımının hemen hemen tüm alanlarda yaygın olarak kullanımı, daha gelişmiş dijital hizmetlerin ve yüksek hızlı genişbant bağlantılarının olması bu sonucu desteklemektedir. Ayrıca, gelişmiş ülkeler ve özellikle yüksek gelire sahip gelişmekte olan ülkeler arasında BİT anlamında farkın azaldığı söylenebilir. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin BİT'den faydalanması ölçeğe göre artan getirinin elde edilmesini sağlamaktadır. Bu durum, literatürdeki bu konuda yapılan sonuçları desteklemektedir. Ulaşılan bu sonuçlar, Kaldor-Verdoorn yasasının önerdiği ölçek ekonomisinin dinamik etkileri ve Arrow'un yaparak öğrenme modelinin teorik beklentileriyle tutarlılık göstermektedir.

Sonuç olarak, bir ekonomide, bilginin etkin bir şekilde kullanılmasının o ekonomide radikal ve köklü değişikliklere yol açtığı söylenebilmektedir. Bilgi ekonomisi temelinde, BİT'e yapılan tüm yenilikler ve bu yeniliklere ilişkin ekonomik, politik, sosyal alandaki düzenlemeler, ekonomik büyüme ve kalkınmanın itici gücünü oluşturan temel faktörler arasında kabul edilmektedir. Literatürdeki çalışmaların büyük çoğunluğunda elde edilen sonuçlar da BİT'in büyüme sürecine pozitif katkı sağladığı yönünde olmaktadır. Son zamanlarda ise yeni bir teknoloji dalgası olarak nitelendirilebileceğimiz Endüstri 4.0 kavramı literatürde geniş bir yer tutmaya başlamıştır. Teknolojik

gelişmelerin çok daha hızlı bir şekilde gerçekleştiği bu devrimde, otomasyon sistemi, akıllı fabrikalar, siber fiziksel sistemler, büyük veri, bulut bilişim, yapay zeka gibi teknolojik kavramlar ön plana çıkmaktadır. Bu sistemde, akıllı ürünlere, prosedürlere ve süreçlere odaklanılmaktadır. Temelinde internet teknolojilerinin endüstride yaygın bir şekilde kullanılması yer almaktadır. Bu doğrultuda, ülkeler, bu teknolojilerin geliştirilmesine yönelik ulusal stratejik planlarını hazırlamalı ve ekonominin tüm kesimlerine yayarak BİT ekosistemini oluşturmalıdır.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde, büyüme potansiyeli yüksek bir ülke olan Türkiye, bu büyüme içinde BİT'in payını arttırabilecek potansiyele sahiptir. Nispeten büyük bir telekomünikasyon pazarının varlığı, 2016 yılında yaygınlaşan 4.5G teknolojisi ile birlikte genişbant abone sayısında ve veri iletişim trafiğinde meydana gelen artış; 2012-2016 yılları arasında Türkiye genelinde fiber optik kablo uzunluğundaki artış, Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planlarının hazırlanması, yeni teknolojileri kullanma becerisine sahip genç nüfusun fazla olması gibi faktörler de bu potansiyel üzerinde etkili olmaktadır.

Türkiye, sahip olduğu bu potansiyeli artırabilmek ve BİT'de gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşabilmek için bu teknolojilere yönelik yatırımlarını tüm bölgeleri kapsayacak şekilde arttırmalıdır. Bununla beraber, GSYH içinde BİT'e, Ar-Ge'ye ve özellikle de eğitime ayrılan payın da arttırılması gerekmektedir.

BİT'e erişim ve bu teknolojilerin yaygın olarak kullanımının, tüm bölgelerde eşit olarak sağlanması için ise iletişim giderleri, internet hizmetleri, cep telefonu, tablet, bilgisayar gibi cihazların maliyetinin düşürülmesi, ülke vatandaşlarının erişebileceği fiyat düzeyinde olması ve BİT hizmetleri ve cihazları üzerinden alınan vergilerin düşürülmesi BİT gelişim düzeyini olumlu yönde etkileyecektir.

KAYNAKÇA

- Acar, S. (2000). Bilgi çağı ekonomisine teorik bir yaklaşım. *Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 15(1), 87-101. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuiibfd/issue/22770/243044>
- Aktan, Ç. C. ve Vural İ. Y. (2004). *Yeni ekonomi ve yeni rekabet*. TİSK Yayını
- Asteriou, D. ve Hall, S. G. (2007). *Applied econometrics, a modern approach*. Palgrave Macmillan, New York.
- Bongo, P. (2005). *The impact of ICT on economic growth*. EconWPA Working Paper Series, Paper No:0501008.
- Bayram, H. (2010). *Bilgi toplumu ve bilgi yönetimi*. İstanbul, Etap Yayınevi
- Camara, N. ve Tuesta D. (2017). *DiGiX: The digitization index*, BBVA Working Paper, 17/03, 1-17. https://www.researchgate.net/publication/336210279_DiGiX_The_Digitization_Index_DiGiX_the_Digitization_Index
- Erumban, A. A. ve Das, D. K. (2016). Information and communication technology and economic growth in India. *Telecommunication Policy*, 40(5), 412-431
- Farhadi, M., Ismail R. ve Fooladi M. (2012). Information and communication technology use and economic growth. *PLoS One*, 7 (11), 1-7
- International Telecommunication Union (ITU), (2017). Measuring the information society, the ICT development index, Geneva Switzerland, V 1. https://www.itu.int/en/ITU-Statistics/Documents/publications/misr2017/MISR2017_Volume1.pdf
- Katz, R. L., Koutroumpis P. ve Callorda F. (2013). The Latin American path towards digitization. *Info*, 15(3), 6-24
- Kriz, K. ve Qureshi S. (2009). The role of policy in the relationship between ICT adaption and economic development: a comparative analysis of Singapore and Malaysia. *GlobDev*, Paper 13, 1-31

- Malisuwan, S., Milindavanij D., Sivarakas J. ve Tiamnara N. (2015). A modified model of ICT development index (IDI) for Thailand to achieve the ICT leader in ASEAN. *International Journal of Advanced Research in Engineering and Technology (IJARET)*, 6(12), 39-48
- Moradi, M. A. ve Kebryaee M. (2009). Impact of information and communication technology on economic growth in selected islamic countries. *International Conferance on Policy Modeling*, 24-26 June, Ottawa, Canada, 1-27
- Şen, A. ve Akdeniz S. (2012). Sayısal uçurumla başatmek: OECD trendleri ve Türkiye. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi*, VII(I), 53-75
- Toso, S., Atlı, Ş. M. ve Mardikyan, S. (2015). Digital divide among the region of Turkey. *The Journal of Knowledge Economy and Knowledge Management*, X (I), 41-49
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2018). *Panel veri ekonometrisi, stata uygulamalı*. Beta Basım Yayım Dağıtım, 4. Baskı, İstanbul
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2013). *Panel veri ekonometrisi, stata uygulamalı*. Beta Basım Yayım Dağıtım, 2. Baskı, İstanbul
- Türedi, S. (2013). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümeye etkisi: gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için panel veri analizi. *Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 7, 299-322
- Uzgören, E. ve Kara, O. (2003). Yeni ekonominin üretim, tüketim ve piyasa yapısı çerçevesinde olası mikro ekonomik etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 1-25
- Zhen, C., Qiang, W. ve Pitt, A. (2004). Contribution of information and communication technologies to growth. *World Bank Working Paper*, No: 24

COVID-19 Treatment Costs in Turkey: Determinants and Burden of the Social Security Institution

Türkiye’de COVID-19 Tedavi Maliyetleri: Sosyal Güvenlik Kurumuna Yüğü ve Belirleyicileri

Erhan EKİNGEN*
Ahmet YILDIZ**

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.844714>

Abstract

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi:
21.12.2020

Kabul Tarihi:
07.04.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları saklıdır.

This study aims to investigate the burden of treatment costs of patients hospitalized with COVID-19 on the Social Security Institution (SSI) and determinants of COVID-19 treatment costs. This research is a retrospective study. The study examined 389 patient files that were admitted to a public hospital in Turkey with the diagnosis of COVID-19. In the study, age, unit of hospitalization, gender, the average hospitalization time, chronic disease and invoice amounts were evaluated. The average invoice amount for each patient was calculated as \$653.03. The average length of stay is 5.38 days and the average daily invoice amount per person is \$121.37. Independent variables of age, hospitalization unit (service, intensive care unit), chronic disease (yes, no) and average hospitalization time (day) accounted for 79.3% of the change in the cost of treatment for COVID-19. As a result, it can be said that the cost of treatment for COVID-19 is quite high, the costs of treatment will increase depending on the number of patients receiving treatment for COVID-19, and it can be a significant financial burden on SSI.

Keywords: COVID-19, treatment costs, social security institution, Turkey

Öz

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
21.12.2020

Accepted:
07.04.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights reserved.

Bu çalışmanın amacı COVID-19 tanısıyla hastaneye yatan hastaların tedavi maliyetlerinin Sosyal Güvenlik Kurumuna (SGK) yükünü ve COVID-19 tedavi maliyetlerinin belirleyicilerini araştırmaktır. Araştırma retrospektif tipte bir araştırmadır. Araştırmada, Türkiye’de bir kamu hastanesine COVID-19 tanısıyla yatışı yapılan 389 hasta dosyası incelenmiştir. Araştırmada hastaların yaş, yatış yapılan birim, cinsiyet, ortalama yatış süresi, kronik hastalık ve fatura tutarları değerlendirilmiştir. Her bir hasta için ortalama fatura tutarı \$653,03 olarak hesaplanmıştır. Ortalama yatış süresi 5,38 gündür ve kişi başı günlük ortalama fatura \$121,37’dir. Bağımsız değişkenler olarak belirlenen yaş, yatış yapılan birim (servis, yoğun bakım), kronik hastalık (var, yok) ve ortalama yatış süresi (gün) değişkenlerinin bağımsız değişken olan COVID-19 tedavi maliyetindeki değişimin %79,3’ünü açıkladığı görülmüştür. Sonuç olarak, COVID-19’un tedavi maliyetlerinin oldukça yüksek olduğu, COVID-19 nedeniyle tedavi gören hasta sayısına bağlı olarak tedavi maliyetlerinin yükselebileceği ve SGK’ya önemli bir mali yük olabileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, tedavi maliyetleri, sosyal güvenlik kurumu, Türkiye

Atıf/ to Cite (APA): Ekingen, E. and Yıldız, A. (2021). Covid-19 treatment costs in Turkey: Determinants and burden of the social security institution. *Journal of Economics Business and Political Researches*, 6(15), 262-270

* ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, Sağlık Yönetimi Bölümü, erhan.ekingen@batman.edu.tr

** ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, Sağlık Yönetimi Bölümü, ahmet.yildiz@batman.edu.tr

1. INTRODUCTION

On December 8, 2019, the first case of pneumonia was detected near a seafood market in Wuhan, the capital of Hubei province, in China. Until the end of December 2019, a group of patients had cases with similar signs of pneumonia. This disease was found to be caused by a new coronavirus, and this new coronavirus was named SARS-CoV-2. Later, the World Health Organization (WHO) named this disease as COVID-19 (Qiu et al. 2020: 1128; Kooraki et al. 2020: 447; Lake, 2020: 124; Guo et al. 2020: 2). The disease spread all over the world in a short time after its emergence (Lai et al., 2020: 1). On March 11, 2020, WHO officially declared the coronavirus (COVID-19) outbreak to be a global pandemic (Di Gennaro et al. 2020: 1).

The number of people who got the disease in the period between 09.10.2020 since the first case was seen, reached 36,237,403. The number of people who died due to COVID-19 is 1,054,868. The country with the highest loss of life is the United States of America. It is followed by India and Brazil, respectively (World Health Organization [WHO], 2020). In Turkey, the first case was detected on 11 March 2020 (“Sağlık Bakanı Koca: Türkiye”, 2020). As of 08.10.2020, the number of people infected with COVID-19 disease in Turkey was 330,753. The number of people who died is 8,667 (Republic of Turkey Ministry of Health, 2020). The COVID-19 pandemic has had significant health consequences as well as significant economic impacts.

The COVID-19 pandemic has also triggered fears of an impending economic crisis and recession. Since many countries have adopted strict quarantine policies, economic activities have been severely limited. Social distancing, self-isolation, and travel restrictions have resulted in a decrease in the workforce and the loss of many jobs in all economic sectors. The need for medical resources has increased significantly. The food sector also faced increasing demand due to panic buying and stockpiling of food products (Nicola et al. 2020: 185; Zhang et al. 2020:1).

The economic impacts caused by the COVID-19 pandemic have produced results similar to those of large-scale, extreme, natural disasters (Bonaccorsi et al. 2020:15530). In 2003, severe acute respiratory syndrome (SARS) was estimated to cost the world between US \$ 30-100 billion. While SARS was mainly in China, the COVID-19 outbreak has already turned into a worldwide crisis and acts as a "once-in-a-century pathogen." Therefore, a much greater impact on the global economy is expected (Zhang et al. 2020: 1). The impact of the economic crisis caused by the pandemic on individual households is difficult to predict due to the uncertainty of the length of the crisis, for example, the long duration of “staying at home”, as well as the many uncertainties surrounding the affected industries. According to a report prepared by the World Bank, it is predicted that 11 million people will be affected by poverty in East Asia and the Pacific. The US economy, where the gross domestic product (GDP) fell by 4.8% in the first quarter, is expected to enter a recession with a 5.0% contraction in 2020 in a possible scenario. It is estimated that there will be 7.25% economic contraction in the European Union countries. Southeast Asian countries such as Indonesia, Malaysia, Philippines, Thailand and Vietnam are also facing economic difficulties due to the decrease in trade and tourism (Martin et al. 2020: 2).

The COVID-19 epidemic had a significant impact on the health sector along with its effects on the overall economy. The pandemic has challenged healthcare organizations on many fronts, including training healthcare professionals on new protocols, supplying protective equipment and ventilators, and creating additional intensive care units and COVID-19 patient beds. Without government assistance, the financial burden on hospitals that threatened survival increased further. Hospitals had to reduce other healthcare activities other than COVID-19 cases. Due to the restrictions, patients also delayed receiving many health services other than emergency services. In the US, it is estimated that there is a 12% reduction in hospital income due to reductions in surgical procedures. Hospital profit margins cannot overcome these losses. This will cause financial constraints for hospitals and surgeons, leading to budget cuts and employee leave. Given the size of the healthcare

sector, this contraction would greatly contribute to increasing unemployment and stagnation in the overall national economy (Anoushiravani et al. 2020: 937).

COVID-19 can lead to unprecedented changes in both healthcare spending and GDP. The first step in predicting how COVID-19 might affect the health share of GDP is to predict how COVID-19 will affect health expenditures (Glied and Levy, 2020). Turkey, General Health Insurance, the scope of social security is all related to that particular regardless of all individuals, including immigrants who live in the country COVID-19 diagnosis, treatment and follow-up services, provides free, including intensive care treatment. The decrease in tax or premium resources to be used in the financing of health systems will deeply affect the financing of insurance systems. It can be stated that one of the areas where post-pandemic health systems will have the most difficulties will be financing. Both the decrease in employment and the level of wages, the decline in public revenues and the absence of the same decrease in health expenditures will constitute the main reasons for the financial problem (İşlek et al. 2020).

One of the biggest concerns with the COVID-19 pandemic is the direct medical cost and resource use burden imposed on the healthcare system. A simulation model has been developed to represent the US population and what can happen to each person infected. According to this model, a single symptomatic COVID-19 case alone could result in \$ 3,045 direct medical costs during the course of the infection. If 80 percent of the US population becomes infected, the result is an average of 44.6 million hospitalizations, 10.7 million intensive care unit admissions, 6.5 million patients needing a ventilator, 249.5 million hospitalization days, and \$ 654 billion direct medical costs may occur. If 20 percent of the U.S. population becomes infected, an average of 11.2 million hospitalizations, 2.7 million intensive care unit admissions, 1.6 million patients needing a ventilator, 62.3 million hospitalization days and \$ 163.4 billion direct medical costs may occur (Bartsch et al. 2020: 2).

Accordingly, it can be said that the cost of COVID-19 treatment is high and depending on the number of cases, it can affect the hospital and the economy of the country. Therefore, it is important to know the cost of treatment for each patient with COVID-19 and to calculate the burden on SSI. The concept of social security is defined as a system that meets the subsistence and living needs of people whose income or earnings are interrupted due to an occupational or social risk, without the need for the help of others. According to the International Labor Organization (ILO), “the protection provided by the society to its members by a number of public measures against economic and social difficulties caused by the total or substantial loss of earnings arising from illness, pregnancy, occupational accident, unemployment, old age and death, providing care and supporting families with children”. Social security affairs are carried out by SSI in Turkey. This institution makes reimbursement to health institutions for the treatment services that its members receive from hospitals (SSI, 2020). To our knowledge, there is no study that determining the cost of COVID-19 treatment in Turkey. This study aims to determine the burden of treatment costs on SSI of hospitalized patients diagnosed with COVID-19 and to reveal the determinants of treatment costs.

2. MATERIALS AND METHODS

The research is a retrospective study. This study examined the files of the patients that were admitted to a public hospital in Turkey with the diagnosis of COVID-19, discharged in June 2020 and completed invoicing procedures. A total of 389 patient files were included in the study. The currency used in hospital invoices was Turkish Lira (TL). Patient invoices amounts were converted from TL to the United States Dollar (USD). 1 USD was accepted to be equal to 6.85 TL by the date of June 30, 2020 (Central Bank of the Republic of Turkey, 2020). The cost of COVID-19 was then computed in USD.

The invoice amounts calculated for each patient to be sent to SSI, length of stay, gender, age, hospitalization unit and chronic disease status were obtained from the patient files and transferred to the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS 21) software. Descriptive findings related to the specified variables were evaluated with descriptive statistics such as mean, percentage and frequency. The significance test (t-test) of the difference between the two averages was used to test whether the invoice amount differed according to the length of stay, gender, age, hospitalization unit and chronic disease status. In the research, it was also investigated whether the average length of hospitalization differs according to age, gender, test result, chronic disease status and hospitalization unit variables. The t-test was used for this. The variable of COVID-19 treatment cost was considered as dependent variable, whereas, the variables of age, hospitalization unit (service, intensive care unit), chronic disease (yes, no) and average hospitalization time (days) were considered as independent variables. The effect of independent variables on the dependent variable was tested by regression analysis. The hospital where the study was conducted is a second-level health institution with general hospital status, declared as a pandemic hospital by the Ministry of Health. In order to conduct this research, the ethical approval was obtained from the Ministry of Health (date and number: 19.05.2020/T14-42-38) and an additional ethical approval was obtained from Batman Regional State Hospital Ethics Committee (date and number: 20.07.2020 / 2667). In addition, administrative permission was obtained from the hospital where the study was conducted (date and number: 04.08.2020 / 2808).

3. RESULTS

The number of patients who were hospitalized with the diagnosis of COVID-19 in the hospital where the study was conducted and whose discharge procedures were completed in June is 389. It has been stated that in individuals over 65 years of age, COVID-19 progresses more severely and causes more deaths (Üstün and Özçiftçi, 2020). In addition, the patients included in the study are 18 years and older. For this reason, the patients considered in the study were evaluated by dividing them into two groups as those over 65 years of age and those between 18-65 years. Approximately three-quarters of the patients were 65 years or younger.

Slightly more than half of them were male (51.7%). Approximately one in five patients had a chronic disease. While the rate of those who treated in the ward was 88.2%, the rate of those who treated in the intensive care unit was 11.8% (Table 1).

Table 1: Descriptive Findings (N = 389)

Variables	Group	N	%
Age	18-65	286	73.5
	Over 65	103	26.5
Gender	Female	188	48.3
	Male	201	51.7
Hospitalized Unit	Service	343	88.2
	Intensive care unit	46	11.8
Chronic Disease	No	312	80.2
	Yes	77	19.8

The average length of stay and the average invoice amount per person of the patients included in this study were provided in Table 2. The average daily amount of the invoice for each patient was obtained by dividing the average invoice amount per person into the average length of stay. The average invoice amount for each patient was \$653.03. The average length of stay was 5.38 days and the average daily invoice amount per person was \$121.37. The invoices of patients over 65 years of age, with chronic diseases and treated in intensive care units were found to be higher. There is a

significant difference between the invoice amounts of the patients treated in the intensive care unit and the patients treated in the ward. The average invoice amount for each patient followed in the ward was \$ 518.41, whereas, the average invoice amount of the patients treated in the intensive care unit was \$ 1656.78.

Table 2: Findings Regarding Invoice Amounts

Variables	Group	N	Average Invoice Amount Per Person (\$)	Average Hospitalization Time (Day)	Daily Average Invoice Amount Per Person (\$)
Age	18-65	286	588.26	5.12	114.89
	Over 65	103	832.88	6.07	137.21
Gender	Female	188	720.42	5.59	128.88
	Male	201	589.99	5.18	113.90
Hospitalized Unit	Service	343	518.41	4.91	105.58
	Intensive Care Unit	46	1656.78	8.86	187.00
Chronic Diseases	No	312	607.83	5.21	116.66
	Yes	77	836.17	6.03	138.67
General		389	653.03	5.38	121.37

Table 3 showed the results of the t-test whether the invoice amounts show a statistically significant difference according to the age, gender, hospitalization unit and chronic disease variables. When Table 3 was examined, it was seen that there was a statistically significant difference between the invoice amounts according to age, hospitalization unit and chronic disease variables ($p < 0.05$). There is no statistically significant difference between invoice amounts according to the variable of gender ($p > 0.05$).

Table 3: Comparison of Invoice Amounts According to Variables (\$)

Variables	Group	Number	Mean	SD ^a	t	p
Age	18-65	286	588.26	546.39	-2.448	0.016
	Over 65	103	832.88	959.69		
Gender	Female	188	720.42	750.87	1.863	0.063
	Male	201	589.99	618.35		
Hospitalized Unit	Service	343	518.41	361.35	-5.549	0.000
	Intensive Care Unit	46	1656.78	1385.14		
Chronic Disease	No	312	607.83	635.97	-2.216	0.029
	Yes	77	836.17	847.22		

^a: Standard Deviation

Table 4 showed the distribution and comparison of the average length of stay according to age, gender, test result, hospitalization unit and chronic disease variables. The average length of stay is higher in patients over 65 years of age, women and patients hospitalized in the intensive care unit. While there was no statistically significant difference between the duration of hospitalization according to gender and chronic disease variables ($p > 0.05$), a statistically significant difference was found between the length of hospitalization, age and hospitalization unit variables ($p < 0.05$).

Table 4: Comparison of Average Length of Stay by Variables

Variables	Group	Number	Mean	SD ^a	t	p
Age	18-65	286	5.12	3.10	-2.515	0.010
	Over 65	103	6.07	3.73		
Gender	Female	188	5.59	3.21	1.213	0.220
	Male	201	5.18	3.38		
Hospitalized Unit	Service	343	4.91	2.49	-8.264	0.000
	Intensive Care Unit	46	8.86	5.72		
Chronic Disease	No	312	5.21	3.15	-1.96	0.051
	Yes	77	6.03	3.78		

^a: Standard Deviation

Table 5: The Impact of Age, Hospitalization Unit, Chronic Disease and Average Hospitalization Time Variables on COVID -9 Treatment Cost

Variables	B	SD	β	T	p	VIF
Fixed	-752.867	66.862		-11.260	.000	
Age	-32.416	40.127	-.021	-.808	.420	1.233
Hospitalized Unit	524.096	57.563	.246	9.105	.000	1.359
Chronic Disease	-17.005	43.784	-.010	-.388	.698	1.197
Average Hospitalization Time	160.616	5.244	.771	30.631	.000	1.177

Dependent variable: COVID-19 Treatment Cost, F=367.945 R²=0.793 R=0.891 p<0.001

The results of multiple regression analysis to determine the factors affecting the cost of COVID-19 are presented in Table 5. Variance Inflation Factor (VIF) coefficients of less than 5 show that there is no multiple connectivity problem. The VIF values in this study vary between 1.178 and 1.196. The established regression model was found to be statistically significant (F=367.945; p<0.001). Independent variables of age, hospitalization unit (service, intensive care unit), chronic disease (yes, no) and average hospitalization time (day) accounted for 79.3% of the change in the cost of treatment for COVID-19. According to the standardized regression coefficient (β), the order of importance of independent variables on COVID-19 treatment cost is as follows: the average hospitalization time, hospitalization unit, age and chronic disease. When the t-test results on the significance of regression coefficients were examined, it was observed that the average hospitalization time and the hospitalized unit variables had a significant effect on the cost of COVID-19 (p<0.05), while age and chronic disease variables did not have a significant impact on the cost of COVID-19 treatment (p>0.05).

4. DISCUSSION

In this study, which examined the invoice of 389 patients hospitalized with the diagnosis of COVID-19 sent to SSI for reimbursement, the average invoice amount per person was \$653.03. The average length of stay of the patients was calculated as 5.38 days and the average daily invoice amount per person was \$121.37. Independent variables of age, hospitalization unit (service, intensive care unit), chronic disease (yes, no) and average hospitalization time (day) accounted for 79.3% of the change in the cost of treatment for COVID-19. It is clear that the epidemic has important economic effects as well as health consequences. It can be said that the treatment costs of those infected with this disease constitute an important economic burden. Bartsch et al.'s study (2020: 2) found that a

symptomatic COVID-19 case would have a direct medical cost of \$3.045 in the USA. Only the amount of spending done for one patient may seem small. However, the feature of the epidemics is that they affect a large number of people in very large geographies. In a report published by the British Newspaper The Guardian in the UK based on the document prepared by the British Public Health (PHE), it was stated that 4 out of 5 people are expected to be infected, and the epidemic could continue until the spring of 2021 (The Guardian, 2020). Some experts reported on some visual media channels in Turkey say that up to 80% of the society will have COVID-19 disease. It cannot be said that all COVID-19 cases show symptoms and require hospitalization. Nishiura et al. (2020: 154) conducted a study which consisted of 565 people and found that 30.8% of the cases did not show symptoms. In a study by Lazzarini and Putoto (2020: 641), it was stated that 39.8% of a total of 27.980 COVID-19 cases were hospitalized and 6.6% were hospitalized in the intensive care unit.

According to Turkish Statistical Institute (TSI), Turkey's population is 83 million 154 thousand 997, in 2019 (TSI, 2020). When considering of 80% of the population of Turkey could be infected with COVID-19 and 30% of these cases will require hospitalization, it can be predicted that the cost of those to the SSI would be approximately \$ 13 billion. Considering this amount, it can be said that COVID-19 will cause a substantial economic burden.

When calculating the cost of treatment of a disease, both direct medical costs and indirect costs need to be taken into account. Direct costs: Expenditures made by individuals, insurance companies or the state for the care, treatment and protection of a disease that occur directly as a result of a disease. Indirect costs mean the loss of productivity in economies as a result of illness and are social costs caused by illness, disability or premature death (Beyhun and Çilingiroğlu, 2004: 388; Sandalcı and Tuncer, 2020: 29). In this study, only the expenditures made by the SSI for COVID-19 patients were evaluated. Out-of-pocket payments made by the patients and their relatives and indirect costs were excluded. It can be said that COVID-19 will create a much higher cost burden when other direct costs and indirect costs such as out-of-pocket payments made by the patients and their relatives are taken into account.

In the study, it was observed that the hospitalized unit variable was the factor that had the most impact on COVID-19 treatment costs after the variable of average hospitalization time. The average invoice amount of patients admitted to an intensive care unit was found to be higher. The average invoice amount of those admitted to the intensive care unit is more than three times the average invoice amount of the patients followed up in the ward. Higher technology is used in intensive care units. In addition, since the condition of the patients in the intensive care unit is more severe, more tests are performed and more treatment is applied to these patients. Therefore, the cost of hospitalization in intensive care units is higher.

This research study has some limitations. There are some patients who diagnosed with COVID-19 and are treated at home. This research was conducted on patients who were hospitalized in a public hospital. Also, the data is limited to information in patient files.

5. CONCLUSION

COVID-19 spread all over the world in a short time after its emergence and had significant economic effects as well as health consequences. In this study, the invoices sent to the SSI for reimbursement of patients hospitalized with a diagnosis of COVID-19 disease were examined and it was found that COVID-19 constituted a significant cost burden. Due to the significant financial burdens of epidemics on insurance institutions, it can be useful for insurance institutions to take precautions regarding epidemics and allocate budget for this before outbreaks occur. It is known that preventive services cost less than curative services. Therefore, it is important to try to prevent the spread of the disease to more people in terms of both public health and costs. In the study, costs related to COVID-19 treatment were evaluated only based on the invoices sent to the SSI. In order to expand the scope of

the research, it is recommended to conduct studies that include out-of-pocket payments and indirect costs (time, loss of workforce, etc.) and include larger patient groups.

REFERENCES

- Anoushiravani, A.A., O'Connor, C.M., DiCaprio, M.R. and Iorio, R. (2020). Economic impacts of the COVID-19 crisis: An orthopaedic perspective. *The Journal of Bone and Joint Surgery*, (102), 937-41
- Bartsch, S.M., Ferguson, M.C., McKinnell, J.A., O'Shea, K.J., Wedlock, P.T., Siegmund, S.S. and Lee, B.Y. (2020). The potential health care costs and resource use associated with COVID-19 in the United States: A simulation estimate of the direct medical costs and health care resource use associated with COVID-19 infections in the United States. *Health Affairs*, <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2020.00426>
- Beyhun, N.E. and Çilingiroğlu, N. (2004). Hastalık maliyeti ve astım. *Tüberküloz ve Toraks Dergisi*, 52(4), 386-392
- Bonaccorsi, G., Pierri, F., Cinelli, M., Flori, A., Galeazzi, A., Porcelli, F., ... and Pammolli, F. (2020). Economic and social consequences of human mobility restrictions under COVID-19. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(27), 15530-15535
- Central Bank of the Republic of Turkey (2020, 13 Ekim). Gösterge Niteliğindeki Merkez Bankası Kurları. https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_tr.html
- Di Gennaro, F., Pizzol, D., Marotta, C., Antunes, M., Racalbutto, V., Veronese, N. and Smith, L. (2020). Coronavirus diseases (COVID-19) current status and future perspectives: A narrative review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(8), 2690. doi: 10.3390 / ijerph17082690
- Sağlık Bakanı Koca: Türkiye'de ilk koronavirüs (Covid-19) vakası tespit edildi. (2020, 15 Nisan). Euronews. <https://tr.euronews.com/2020/03/10/sagl-k-bakan-koca-koronavirus-covid-19-salg-n-ile-ilgili-ac-klama-yap-yor>
- Glied, S. and Levy, H. (2020). The potential effects of coronavirus on national health expenditures. *Jama*, 323(20), 2001-2002
- Guo, Y.R., Cao, Q.D., Hong, Z.S., Tan, Y.Y., Chen, S.D., Jin, H.J., ... and Yan, Y. (2020). The origin, transmission and clinical therapies on coronavirus disease 2019 (COVID-19) outbreak - an update on the status. *Military Medical Research*, 7(1), 1-10
- İşlek, E., Özatkan, Y., Bilir, M.K., Arı, H.O., Çelik, H. and Yıldırım, H.H. (2020). *COVID-19 Pandemi yönetiminde Türkiye örneği: Sağlık politikası uygulamaları ve stratejileri*. TUSPE Yayınları
- Kooraki, S., Hosseiny, M., Myers, L. and Gholamrezanezhad, A. (2020). Coronavirus (COVID-19) outbreak: What the department of radiology should know. *Journal of The American College of Radiology*, (7) 447-451
- Lai, C.C., Shih, T.P., Ko, W.C., Tang, H.J. and Hsueh, P.R. (2020). Severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (sars-cov-2) and coronavirus disease-2019 (COVID-19): The Epidemic and the Challenges. *International Journal of Antimicrobial Agents*, 55(3) 1-9
- Lake, M.A. (2020). What we know so far: COVID-19 current clinical knowledge and research. *Clinical Medicine*, 20(2): 124-127
- Lazzerini, M. and Putoto, G. (2020). COVID-19 in Italy: Momentous decisions and many uncertainties. *The Lancet Global Health*, 8(5), e641-e642
- Martin, A., Markhvida, M., Hallegatte, S., and Walsh, B. (2020). Socio-economic impacts of COVID-19 on household consumption and poverty. *Economics of disasters and climate change*, 4(3), 453-479
- Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., ... and Agha, R. (2020). The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (COVID-19): A review. *International Journal of Surgery*, 78, 185-193

- Nishiura, H., Kobayashi, T., Miyama, T., Suzuki, A., Jung, S.M., Hayashi, K., ... and Linton, N.M. (2020). Estimation of the asymptomatic ratio of novel coronavirus infections (COVID-19). *International Journal of Infectious Diseases*, 94, 154-155
- Republic of Turkey Ministry of Health (2020, 9 Ekim). Genel Koronavirüs Tablosu. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html>
- Sandalcı, U. and Tuncer, G. (2020). Obezitenin doğrudan ve dolaylı maliyetlerine ilişkin bir değerlendirme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 29-44.
- Social Security Institution (SSI) (2020). Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı. (Accessed 13.10.2020), <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz>
- The Guardian (2020). Coronavirus outbreak. UK Coronavirus Crisis' to Last Until Spring 2021 and Could See 7.9m Hospitalised. (Accessed 05.10.2020), <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/15/uk-coronavirus-crisis-to-last-until-spring-2021-and-could-see-79m-hospitalised>
- Turkish Statistical Institute (TSI) (2020). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi. (Accessed 09.10.2020), https://www.tuik.gov.tr/tr/PreTablo.do/?alt_id=1059
- Üstün, Ç. and Özçiftçi, S. (2020). COVID-19 Pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir değerlendirme çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(Special Issue on Covid-19), 142-153
- Zhang, D., Hu, M. and Ji, Q. (2020). Financial markets under the global pandemic of Covid-19. *Finance Research Letters*, doi.org/10.1016/j.frl.2020.101528
- Qiu, Y., Chen, X. and Shi, W. (2020). Impacts of social and economic factors on the transmission of coronavirus disease 2019 (COVID-19) in China. *Journal of Population Economics*, (33) 1127-1172
- World Health Organization (2020, 9 Ekim). Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard. <https://covid19.who.int/>

Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği'nin (GTE) Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Conspicuous Consumption Orientation (CCO) Scale to Turkish: A Validity and Reliability Study

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.848114>

Melda ASLAN*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi:
28.12.2020

Kabul Tarihi:
16.06.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları saklıdır.

Gösterişçi tüketim bireylerin, tükettikleri görsel olarak gözlemlenebilir ürünler aracılığıyla servetlerini, sosyal durumlarını ve imajlarını göstermesidir. Bu amaçla ortaya koyulan Gösterişçi Tüketim Eğilimi ölçeği, tüketim konusunda kişiler arasındaki bireysel farklılıkların anlamlandırılabilmesi amacıyla Chaudhuri, Mazumdar ve Ghosal (2011) tarafından geliştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Gösterişçi Tüketim Eğilimi (GTE) ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirliğini incelemektir. Araştırmaya 484 üniversite öğrencisi (336 kadın, 148 erkek) katılmıştır. Gösterişçi Tüketim Ölçeği'ne, açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılarak faktör yapısını ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Faktör analizi sonuçları ölçeği özgün formundaki gibi tek boyutlu bir yapıda olduğunu ortaya koymuştur. Gösterişçi Tüketim Ölçeği için Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı 0,88, test tekrar-test güvenilirlik katsayısı ise, 0,86 olarak bulunmuştur. Analizler, GTE ölçeğinin üniversite öğrencileri üzerinde yeterli düzeyde geçerlik ve güvenilirlik değerlerine sahip olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Gösterişçi tüketim, ölçek, geçerlik, güvenilirlik

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
28.12.2020

Accepted:
16.06.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights reserved.

Abstract

Conspicuous consumption is individuals' showing their wealth, social status and images through observable products what they consume. Conspicuous Consumption Orientation Scale (CCO) was developed to measure individual differences about consumption by Chaudhuri, Mazumdar and Ghosal (2011). The purpose of the present study is to investigate the reliability and validity of the Turkish version of the Conspicuous Consumption Scale. 484 university students (336 female, 148 male) participated in the study. In order to determine the construct validity of The Conspicuous Consumption Orientation (CCO) scale, exploratory and confirmatory factor analysis was conducted. The factor analysis resulted in one dimension. The Cronbach's alpha for the CCO scale was .88. The computed test re-test reliability coefficient for the CCO scale was .86. Analysis demonstrated that Conspicuous Consumption Scale (CCO) has a satisfactory level of reliability and validity in university students.

Keywords: Conspicuous consumption, scale, validity, reliability

Atıf/ to Cite (APA): Aslan, M. (2021). Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği'nin (GTE) Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 271-281

* ORCID Öğr. Gör. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, measlan@ybu.edu.tr

Extended Abstract

Background:

People express themselves through consumption. Consumption, in this sense, not only means exploiting a functional benefit but also becomes a way for gaining social prestige and exhibiting status, showing success, being happy and one's own identity. It is seen as a way for people to show off their status and wealth. The pervasive impact of social status in explaining people's consuming behavior is discussed by Veblen (1899) in his pioneer study of "The theory of the leisure class". Veblen argued that social status makes people concern in conspicuous consumption and is stable with the presumed goal to definitively signal one's place in the social hierarchy to others. On the other hand, Chaudhuri (2011: 217) emphasized that 'Conspicuous consumption is a deliberate engagement in symbolic and visible purchase, possession and usage of products and services imbued with scarce economic and cultural capital with the motivation to communicate a distinctive self-image to others.

Research Purpose:

The aim of the present study is to investigate the reliability and validity of the Turkish version of the Conspicuous Consumption Scale which was developed to measure individual differences about consumption by Chaudhuri, Mazumdar and Ghosal (2011).

Methodology:

It was carried out in three stages to test the validity and reliability of the Conspicuous Consumption Orientation Scale. Firstly, it was translated from the original language into Turkish by two professors studying in the field of social sciences. Three professors studying in the field of assessment and evaluation were asked to evaluate the comprehensibility of the question expressions. Secondly, a pilot test for the Scale was conducted. For this purpose, 15 people were invited to the study and 23 people participated in the study voluntarily. Finally, 95 people were invited to the study in order to perform a test-retest. The number of volunteer participation in the main study was determined as 492. 8 questionnaires were canceled because it was found that they were filled incorrectly and incompletely. As a result, 484 university students (336 female, 148 male) participated in the study.

Findings:

SPSS 23.0 and AMOS 23.0 programs were used to analyze the data in the study. Structural validity of CCO scale that provide normality conditions were tested using explanatory factor analysis. According to the results of explanatory factor analysis The Conspicuous Consumption Orientation (CCO) scale has one dimensions. In the confirmatory factor analysis, RMSEA value, GFI, CFI and Chi square value were analyzed and significant. KMO values for scales lie between 0.88 and the Bartlett value is significant. The Cronbach's alpha for the CCO scale was .88. The computed test re-test reliability coefficient for the CCO scale was .86.

Conclusion:

In this study, it is aimed to evaluate the validity and reliability of the Conspicuous Consumption Orientation Scale by adapting it to Turkish. The results obtained revealed that the CCO scale is an important measurement tool in terms of validity and reliability. Exploratory factor analysis (EFA) and Confirmatory factor analysis (CFA) were performed to ensure the construct validity of CCO. The results obtained are Chaudhuri et al. (2011), who set forth the original scale, show similarities with the results put forward. The reliability of CCO was tried to be determined by Cronbach Alpha internal consistency coefficient and test-retest technique. The consistency coefficient for the whole scale was calculated as $r = 0.88$. According to the results, the scale shows that it has a high degree of internal consistency.

The conspicuous consumption propensity scale is developed by drawing attention to the inadequacies of measurement tools for measuring the existing and conspicuous consumption orientation. Therefore, adapting the CCO scale to Turkish literature and demonstrating its reliability and validity shall make a significant contribution to the full understanding of the measurement tool in both Turkish and international literature.

1. GİRİŞ

Günümüzde tüketim, insanların sadece ihtiyaçlarını karşıladığı, faydacı bir kullanıma yönelik basit bir olgu olmaktan öteye geçmektedir. Dolayısıyla artık tüketim, ekonomik olduğu kadar sosyolojik ve psikolojik anlamlar da içeren, tüketicinin kim olmak istediğini de gösteren şeylere dönüşmüştür (Grubb ve Grathwohl, 1967; Piacentini ve Mailer, 2004). Bireyler, tüketim nesnelere aracılığıyla benliğini oluşturmak ve sunmak (Belk, 1988), statü kazanmak ya da sosyal konumunu belirlemek (Kilsheimer, 1993), başkalarıyla ilişki kurmak (Podoshen ve Andrzejewski, 2012), çevredeki insanlara kendini kanıtlamak (Correia vd., 2016), kimliğini oluşturmak gibi çeşitli sosyal ve psikolojik ihtiyacını tatmin etmektedir. Bahsedilen bu ilişki bağlam, tüketicilerin ürünleri satın alma nedenlerinin arka planında; ekonomik, teknolojik ve işlevsel faydalarından daha çok ürünlerin taşıdıkları sembolik anlamların var olduğuna işaret etmektedir (Kim ve Jang, 2017; Levy, 1959; Piacentini ve Mailer, 2004). Bunun yanı sıra, tüketiciler aynı zamanda kendileri için birçok anlama sahip olan ürünlerin, iletişim ve etkileşim içinde olduğu kişi ya da gruplar tarafından da görülmesini arzu etmektedir. Gösterişçi tüketim olarak ifade edilen bu kavram, bir kişinin sosyal konumunu devam ettiren ya da artıran sosyal olarak işaretlenmiş tüketimi ifade etmektedir (Correia, vd., 2016). Bu kavramın tarihsel kökenlerine bakıldığında ise gösterişçi tüketim terimi, ilk kez Thornstein Veblen tarafından 1899'da yayımlanan 'The Theory of The Leisure Class' (Aylak Sınıfın Teorisi) adlı eserinde dile getirilmiştir. Veblen, gösterişçi tüketimi, toplum ve ekonomi arasındaki ilişkiyi sınıfsal farklılaştırmaya dayandırarak tüketimin gösteriş amacı güdülen gerçekleştirmesi olarak ifade etmiştir (Veblen, 2005).

Gösterişçi tüketim kavramı ekonomi, sosyoloji ve psikoloji gibi birçok disiplinde farklı perspektiflerden ele alınmaktadır. Örneğin, Schiffman ve Kanuk (2004), gösterişçi ürünleri *görsel* olarak gösterişçi ürün (diğerleri tarafından kolayca fark edilebilen orijinal ya da lüks ürün) ve *sözlü* olarak gösterişçi ürün (oldukça ilginç ve diğer bireylere kolayca anlatılabilen, üründen bahsederken hemen anlaşılabilir) olarak ikiye ayırmaktadır. Bununla birlikte, bireylerin tercih ettiği gösterişli ürünlerin çoğunlukla referans grubunun kabul edebileceği ürünlerden oluştuğunu ve kişinin sosyal statüsünü yansıtmaya çabası içerisinde olduğunu dile getirmişlerdir. Ekonomist kökenli Veblen (1899), gösterişçi tüketimin, tüketicilerin diğer bireyleri etkilemesi, zenginliğini sergilemesi, itibar kazanması ve sosyal statüsünü artırması açısından tercih edebileceği en iyi yollardan biri olduğunu ifade etmiştir. Eastman, Goldsmith ve Flynn (1999) gösterişçi tüketimi bireylerin hem kendileri hem de çevreleri tarafından kabul edilen ürünler aracılığıyla sosyal konum kazanmasına dayanan *motivasyonel bir süreç* olarak tanımlamıştır. Coleman (1983), sosyolojik açıdan tüketicilerin toplum içerisinde zenginliklerini göstermek ve diğer bireyleri etkilemek için gösterişçi tüketime başvurduklarını dile getirmiştir. Chaudhuri ve Majumdar (2006) ise, gösterişçi kelimesinin göz alıcı ve iyi bilinen anlamlarına geldiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Chaudhuri ve Majumdar'ın (2006) literatürdeki diğer düşünürlerden farklı olarak dikkat çektikleri en önemli nokta ise, gösterişçi tüketimin '*hesapsızca tüketilen ve israf, savurganlık*' gibi önemli ve yeni çağrışımların ortaya çıktığına yönelik görüşleridir.

Günümüzde küreselleşme ekseninde değişen iletişim şekilleri, tüketim ve akabinde ise gösterişçi tüketim kavramına yönelik anlamı değiştirmiştir. Sanal dünyanın varlığı, yaşam tarzlarında meydana gelen değişimler, sosyal medyayı kullanım yoğunluğu, bireylerin gösterişçi tüketime yönelik harcamalarını arttırmasına ve değiştirmesine sebep olmaktadır (Beall vd., 2021; Wilcox ve Stephen 2013; Jaikumar ve Sharma, 2021; Taylor ve Strutton, 2016). Bu anlamda, gösterişçi tüketim eğiliminin doğru ve verimli ölçülebilmesi, kavramın anlaşılabilirliği açısından önem arz etmektedir. Literatüre bakıldığında, gösterişçi tüketim eğilimini ölçmeye yönelik Moschis (1981) ve Marcoux vd. (1997) tarafından geliştirilen ölçeklerin bilimsel çalışmalarda sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Fakat her iki ölçüm aracında da gösterişçi tüketim eğilimini ölçme konusunda çeşitli eksiklikler bulunmaktadır. Öncelikle, Chaudhuri vd. (2011: 219)'ne göre; Marcoux vd. (1997) tarafından geliştirilen ölçek 'göze çarpma (conspicuousness)' kavramını vurgulamakta ve Polonyalı tüketicilerin yabancı ürünlere yönelik tutumlarının ortaya koyulmasını amaçlamaktadır. Bu nedenle özel bir

tutumu ölçmeye yönelik hazırlanan ölçeğin, gösterişçi tüketim eğilimini ölçmeye uygun olmadığını dile getirilmiştir. Diğer taraftan Moschis (1981) tarafından geliştirilen ölçek, sadece sosyal görünürlüğü (social visibility) ölçmektedir ve sosyal görünürlük günümüz tüketicisinin gösterişçi tüketim eğilimini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Her iki ölçüm aracındaki ortak eksiklik ise, ortaya koyuldukları yıllardan bu yana tüketicilerin yaşamlarında meydana gelen değişimlere istinaden gösterişçi tüketim eğilimini açıklayabilmeye yetisinin git gide azalmasıdır.

Ulusal ve uluslararası literatüre bakıldığında, gösterişçi tüketim eğilimi ve bu eğilimi etkileyen pek çok çalışmanın yer aldığı görülmektedir. Türkçe literatürde Moschis (1981) ve Marcoux vd. (1997) tarafından geliştirilen ölçüm araçlarının yer aldığı pek çok çalışma olmakla birlikte, Chaudhuri vd. (2011)'nin geliştirdiği ölçüm aracına yönelik, Türkçe literatürde geçerlik ve güvenilirlik çalışmasına rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, Chaudhuri vd. (2011) tarafından ortaya koyulan ölçüm aracının, Türkçe uyarlaması ve geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını gerçekleştirmektedir. Böylelikle bireylerin hayatlarında önemli bir rol oynayan tüketimi gösterişçi tüketim perspektifinden ele alarak, tüketici davranışlarını anlamada gelecek çalışmalara ve Türkçe literatüre önemli bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

2. GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM KAVRAMI

Chaudhuri vd. (2011: 217) gösterişçi tüketimi, “kendi imajını başkalarına iletme amacıyla kıt ekonomik ve kültürel sermaye içeren ürünlerin ve hizmetlerin, sembolik ve görünebilir şekilde satın alınması, elde tutulması ve kullanılması temelindeki bilinçli bir davranış” olarak tanımlamaktadır. Gösterişçi tüketim aracılığıyla tüketiciler, tükettikleri görsel olarak gözlemlenebilir ürünler aracılığıyla servetlerini, sosyal durumlarını ve imajlarını göstermektedirler (Chen vd., 2008; O'cass ve McEwen, 2004). Birey böylelikle diğerleri gözünde saygın biri olarak anılacağını ve statü elde edeceğini düşünmektedir. Bunun yanı sıra, kişiler statü işareti veren nesnelere -özellikle gösterişçi tüketim- satın alarak, ürünlerin sahiplerinin kimlikleri hakkında bilgi iletme kabiliyeti nedeniyle daha yüksek toplumsal duruş sergilediklerini düşünmektedir (Mazzocco vd., 2012: 521). Bu nedenle, gösterişçi tüketimde tüketiciler, algılanan statü ve saygınlık elde etmek için eşdeğer işlevsel bir ürüne veya hizmete daha fazla fiyat ödemeye isteklidirler (Bagwell ve Bernheim, 1996; Woodside, 2012).

Tüketicilerin statü elde etmek amacıyla tüketime yönelmesi, bu amaçla yapılan tüketimin gösterişçi ya da statü tüketime yönelik gerçekleşip gerçekleşmediğine dair birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Statü kavramı gösterişçi tüketim ile pek çok motivasyonel süreç içerisinde aynı paydayı paylaşmaktadır. Bunun yanı sıra, gösterişçi tüketim ile statü tüketim kavramları literatürde bazı kaynaklarda aynı anlamda kullanılırken bazı kaynaklarda iki farklı kavram olarak kullanıldığı görülmektedir. Gösterişçi tüketim, kişinin egosunu yükseltmek için daha yüksek fiyatlı bir ürün satın almaktan ibaret olsa da statü arzusu hem bireye hem de diğer önemli kişilere statüsünü temsil eden bir şey satın almayı içermektedir (Eastman vd., 1999: 43). Statü tüketimi ise, bireylerin kendilerine ve toplumdaki diğer bireylere göre statüyü işaret eden ürünleri satın almaları aracılığıyla toplumdaki duruşlarını gösterme çabalarının motivasyonel bir süreci olarak tanımlanmaktadır (Heaney vd., 2005: 85). Gösterişçi tüketimin genel özelliği, üründen elde edilecek fiziksel faydalardan ziyade, diğer insanların ürünü zenginlik göstergesi olarak algılamalarına yönelik beklentileri kapsamasıdır. Bu nedenle gösterişçi tüketimin temelinde, sahip olunan varlığın aşikâr veya abartılı şekilde çevreye gösterilmesi yer almaktadır. Gösterişçi tüketim kavramına göre, insanlar diğerlerine zenginliklerine ilişkin sinyaller verebilmek amacıyla bir hayli gözlemlenebilir ürün tüketmektedir (Trigg, 2001; Braun ve Wicklund, 1989; Perez-Truglia, 2013). Kişiye göre kendi öz iradesiyle yaptığı gösterişçi tüketim değerli bir zenginlik göstergesidir. Birey böylelikle ürünü satın alarak güç, statü, kimlik yaratma, benliğini genişletme, zenginlik, arkadaş edinme, mutlu olma, özgürlük kazanma, romantik ilişkilerinde başarılı olma gibi birçok anlamı elde edeceğini düşünmektedir (Eastman vd., 1999; Han vd., 2010; McGinley vd., 2018; O'Cass ve Choy, 2008; Pojani vd., 2018).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı, Gösterişçi Tüketim Ölçeği'nin Türkçe Uyarlamasının geçerlik ve güvenilirliğini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda orijinal GTE ölçeği için yazar H. R. Chaudhuri'den email yoluyla izin alınmıştır. Bununla birlikte Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Etik Komisyonundan çalışmaya ilişkin izin alınmıştır. Araştırma süresince katılımcılar, araştırmanın amacı doğrultusunda bilgilendirilerek, gönüllü katılım sağlanmıştır.

3.1. Araştırmanın Deseni ve Katılımcılar

3.1.1. Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği

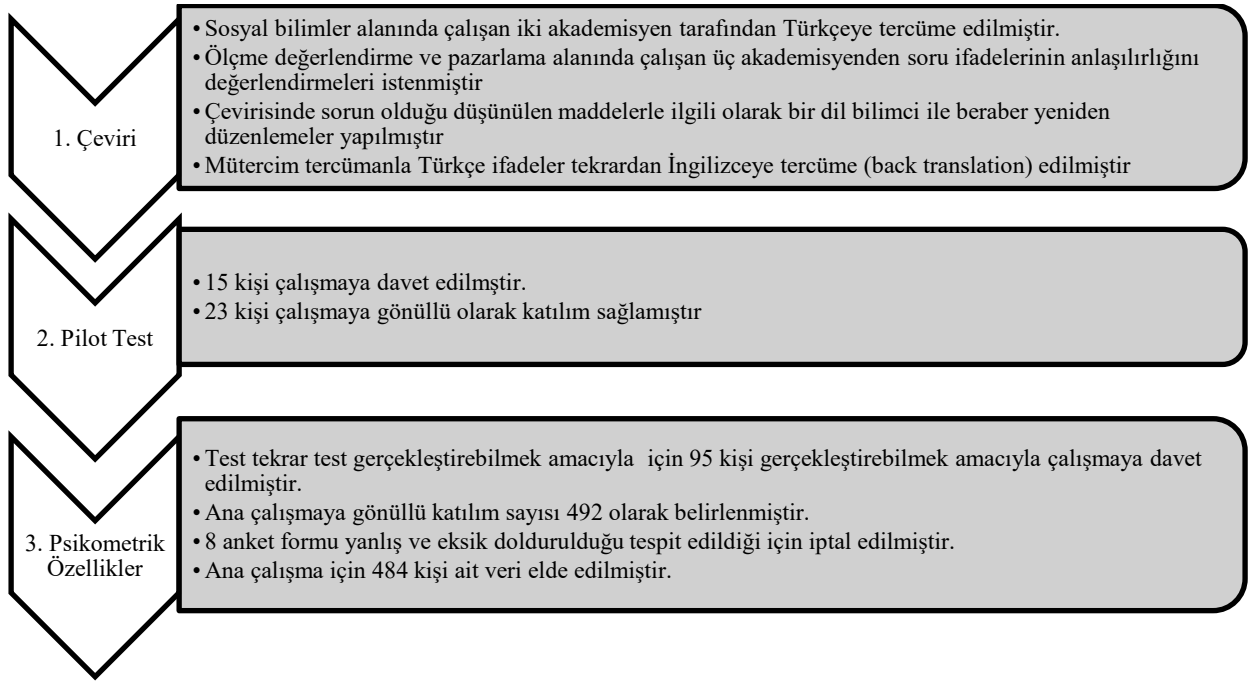
Gösterişçi Tüketim Eğilimi ölçeği tüketim konusunda kişiler arasındaki bireysel farklılıkların ortaya konulması amacıyla hazırlanmıştır. Ölçek, Chaudhuri, Mazumdar ve Ghosal tarafından 2011 yılında geliştirilmiştir. Chaudhuri vd. (2011), gösterişçi tüketim eğilimini ölçmeye yönelik, bir nitel ve üç nicel çalışma sonucu tek boyutlu yapıda bir ölçek geliştirmişlerdir. Ölçek, 11 ifade ve altı noktalı Likert üzerinden ölçülmüştür. Ölçekte ters kodlu soru bulunmamaktadır. Chaudhuri vd. (2011) tarafından yapılan doğrulayıcı faktör analizindeki, model uyum iyiliği indeksleri ($X^2=273.28$ (44), $p<0.002$; GFI=0.92; AGFI=0.93; CFI=0.92; RFI=0.9; RMSEA=0.045) sonucu ölçeğin, tek bir yapı olarak ortaya koyulduğu belirtilmiştir.

3.1.2. Katılımcılar

Araştırmanın örnekleme, Ankara'da yükseköğretim programına kayıtlı (beş devlet ve üç vakıf üniversitesi) ön lisans ve lisans öğrencilerinden oluşmaktadır. Kolayda örnekleme yönteminin kullanıldığı çalışmada, online anket yöntemi tercih edilmiştir. Anket formu, 492 katılımcı tarafından doldurulmuştur. Yanlış ve eksik doldurulan 8 anket çıkarıldıktan sonra 484 anket değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmanın konusuna ilişkin katılımcılar bilgilendirilmiş, sadece gönüllü katılmak isteyen kişilerin katılımı sağlanmıştır.

3.1.3. Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması, Geçerlik ve Güvenirlik Süreci

Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeğinin uyarlanması, geçerlik ve güvenilirliğinin sınanması; çeviri, pilot çalışma ve yapı geçerliği testi olmak üzere üç aşamada gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1: Çalışmanın Tasarımı ve Sürecine İlişkin Şema

İlk aşamada ölçeğin orijinal dili olan İngilizceden Türkçeye çevirisi yapılmıştır. Ölçeklerde yer alan ifadeler, öncelikle sosyal bilimler alanında çalışan iki akademisyen tarafından ayrı ayrı Türkçeye tercüme edilmiştir. Sonrasında, ölçme değerlendirme ve pazarlama alanında çalışan üç akademisyenden soru ifadelerinin anlaşılabilirliğini değerlendirmeleri istenmiş ve yeterince açık olmadığını düşündükleri ifadeler hakkında görüşleri, yüz yüze görüşmeler yoluyla alınmıştır. Gelen öneriler doğrultusunda çevirisinde sorun olduğu düşünülen maddelerle ilgili olarak bir dil bilimci ile yeniden düzenlemeler yapılmış ve mütercim tercümanla Türkçe ifadeler tekrardan İngilizceye tercüme (back translation) edilmiş; kontrol edilen ifadeler düzeltilerek Türkçe ifadelere son hali verilmiştir.

İkinci aşama olarak araştırma değişkenleri ve kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini ve soruların anlaşılabilirliğini test etmek, çalışma içerisinde ortaya çıkabilecek olası sorunları önceden görebilmek ve modeli test edebilmek için bir pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Johanson ve Brooks (2010: 400)'ın pilot uygulamada kullanılan anket sayısının yeterliliğine ilişkin çalışmalarında, 24 ile 36 arasındaki denek sayısının yeterli olduğunu, daha verimli sonuçlar elde edebilmek için ise 30 denek sayısının altına düşünülmemesi gerektiğini bildirmişlerdir. Bu çalışmada da ise, minimum 30 denek sayısına ulaşmak hedeflenmiş ve pilot uygulamada kolayda örneklem yoluyla 38 kişiye ulaşılmıştır.

Son aşamada ise, ölçeğin yapı geçerliğini değerlendirebilmek amacıyla açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile test tekrar-test gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, ölçme aracının güvenilirliğini ortaya koymak amacıyla Cronbach Alpha kullanılmıştır.

3.1.4. Verilerin Analizi

Çalışmada verilerin analizi için, SPSS 23.0 ve AMOS 23.0 programı kullanılmıştır. Verinin normalliği Shapiro–Wilk test kullanılarak analiz edilmiş ve normalliği sağladığı görülmüştür ($p > .05$). Elde edilen verinin geçerliği ise, açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde, Gösterişçi Tüketim ölçeğine ait ifadelerin faktör yükleri incelenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde, RMSEA değeri, GFI, CFI ve Ki kare

değeri analiz edilmiştir. Verinin güvenilirliğini ortaya koyabilmek amacıyla Test-tekrar test ve Cronbach Alpha değeri incelenmiştir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Tanımlayıcı Özellikler

Tablo 1’de, katılımcıların %69,4’ünün kadın ve %30,6’sının erkek olduğu; %65,1’inin lisans öğrencisi ve %34,9’unun ön lisans öğrencisi olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların %60,7’sinin 18 ile 20 yaş aralığında değiştiği; %33,3’ünün aylık ortalama gelirinin 501 ₺ ile 1000 ₺ arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

	N	%
Cinsiyet		
Kadın	336	69,4
Erkek	148	30,6
Yaş		
18-20	294	60,7
21-23	157	32,4
24-26	26	5,4
27 ve üzeri	7	1,4
Eğitim Durumu		
Önlisans	169	34,9
Lisans	315	65,1
Gelir Durumu		
500 ₺ ve daha az	68	14,0
501 ₺ - 1000 ₺	161	33,3
1001 ₺ - 1500 ₺	150	31,0
1501 ₺ - 2000 ₺	43	8,9
2000 ₺ ve üzeri	62	12,8
	484	100

4.2. Yapı Geçerliliği

4.2.1. Açımlayıcı Faktör Analizi

Gösterişçi tüketim eğilimi ölçeğinin Ankara’da üniversite okuyan öğrencilerinden elde edilen verilerle nasıl bir faktör yapısı elde edileceğini ortaya koymak amacıyla açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin faktör analizine uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett küresellik testi ile incelenmiştir. Buna göre, Büyüköztürk’e (2004) göre, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) 0,60’dan yüksek ve Barlett Testinin hesaplanan ki-kare değerinin ise, istatistiksel olarak anlamlı çıkması gerekmektedir (Büyüköztürk vd., 2012). Bu çalışmada, örneklem uygunluk katsayısı (KMO) 0,88 ve Barlett Testi X^2 değeri ise 2193,5 ($p < .001$) olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar verilerin faktör analizi için uygunluğuna ve puanların normalliğine işaret etmektedir.

Gösterişçi tüketim eğilimini ölçmeye yönelik, ‘İş adamlarının üye olduğu lüks kulüplere üye olurum’ sorusunun faktör yükünün 0,21 olduğu görülmüştür. Bu nedenle bu örneklem çerçevesindeki katılımcıların gösterişçi tüketim eğiliminin motivasyonel ve kültürel açıdan bu soruyla uyummadığına kanaat getirilmiş, ilgili değişken çıkarılarak, veri tekrar analize koyulmuştur. Analiz sonucunda öz değeri 5.498 olan toplan varyansın %60,1’ini açıklayan tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Varyansın tek faktör içerisinde %60,1’inin açıklanması, söz konusu yapının tek faktörlü olduğuna dair önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir (Hair vd., 2010). Ölçeğin faktör yükleri 0,55 ile 0,80 arasında değişmektedir. Ölçeği ilişkin ayrıntılı faktör yükleri Tablo 2’de verilmiştir.

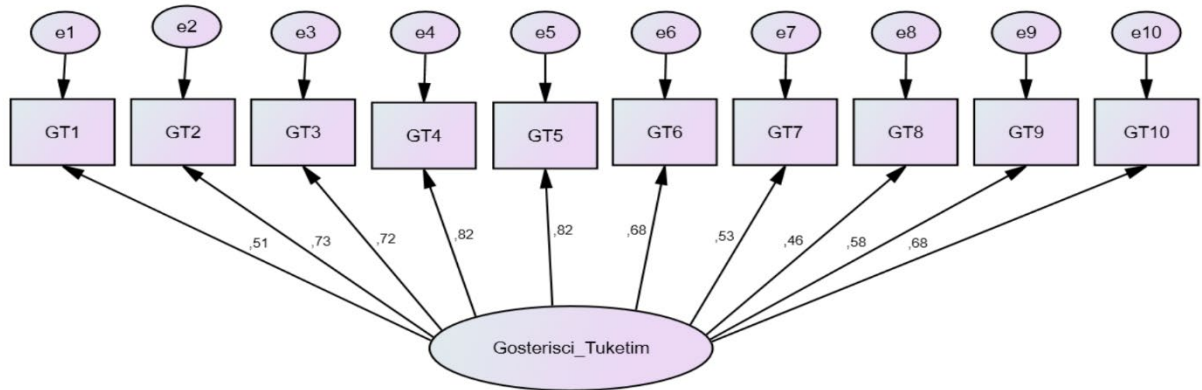
Tablo 2: Gösterişçi Tüketim Ölçeğinin Faktör Yükleri

İfadeler	Faktör Yükü
Her zaman sınıfının en pahalısı olan ürünü satın alırım.	,586
Kendime özgü bir zevkim olduğunu göstermek için sade olmayan ve tasarımı ilginç ürünü satın alırım.	,749
Sıradan ürünlerin daha ilginç versiyonlarını bulmaya çalışarak insanlara özgün olmaktan zevk aldığımı göstermeye çalışırım.	,727
Başkalarına farklı bir tarz sahibi olduğumu göstermek isterim.	,803
Egzotik bir görünüme ve tasarıma sahip bir ürün seçerek arkadaşlarıma farklı olduğum gösteririm.	,809
Bazen ürünleri varlıklı olduğumu diğerlerine göstermek için satın alırım.	,748
Yüksek fiyatlı (pahalı) ürünler satın aldığımında bu insanlara mesaj verir.	,614
İmkânım olsa ünlü ressama ait tabloları duvarlarıma asarım.	,550
Çevremdekiler sahip olduğum güzellik ve zevk anlayışına sahip olmayı ister.	,668
Tarzımı yansıtarak herkesin hayran olacağı ürünler seçerim.	,737

4.2.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan gösterişçi tüketim ölçüm aracının örneklem ile uyumlu olup olmadığının belirlenmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulaması yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde amaç daha önce keşfedilmiş ve daha az faktör altında birleştirilmiş ölçeklerin, araştırmanın yapıldığı örnekleme de benzer olup olmadığını test etmektir (Meydan ve Şeşen, 2015).

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda model uyum indeksleri incelendiğinde X^2/sd oranı (4,709) ve RMSEA değerleri (0,80) kabul edilebilir uyum verirken; GFI ve CFI indekslerinin iyi uyum verdiği görülmüştür. Modifikasyon indekslerinin incelenmesi ve gerekli modifikasyon çalışmaları sonrası X^2/sd oranı (3,332) ve RMSEA değerleri (0,71) çok iyi uyum verirken; GFI (0,85) ve CFI (0,85) indekslerinin iyi uyum verdiği görülmüştür (Browne ve Cudeck, 1993; Hair vd., 2010; Schumacker ve Lomax, 1996; Tabachnick vd., 2007).

Şekil 2: Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği'ne İlişkin Path Diyagramı ve Parametre Tahminleri

4.2.3. Güvenirlilik ve Tekrar Test

Bu çalışmada Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği'nin güvenilirliği iç tutarlılık (Cronbach Alpha), test tekrar-test yöntemleriyle hesaplanarak ortaya koyulmuştur. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı ,88 olarak bulunmuştur. Test tekrar-test güvenilirliği sınamak amacıyla GTE ölçeği iki hafta ara ile 95 kişilik öğrenci grubuna uygulanmıştır. Bu çalışma sonrasında, iki uygulama arasındaki korelasyon katsayısı ise ,78 olarak bulunmuştur.

5. TARTIŞMA

Tüketim, günümüz toplumlarında bir çit ya da köprü görevi görmektedir. Tüketiciler kendilerini diğerlerine kanıtlamak, statüsünü ortaya koymak ve benliğini genişletmek için ürün satın almayı arzulamakta aynı zamanda bu ürünlerin diğerleri tarafından da gözlemlenebilir olmasını istemektedir. Kısaca bireyler tüketim aracılığıyla kendisini ifade etmektedir. Literatüre bakıldığında pek çok kültürde ve yaşam biçiminde gösterişçi tüketim eğiliminin ve altında yatan motivasyonların ele alındığı; tüketici davranışlarının anlaşılması ve kavramlaştırılmasında hala büyük öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması ile geçerlik ve güvenilirliğinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlar, Gösterişçi Tüketim Eğilimi ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik açısından önemli bir ölçüm aracı olduğunu ortaya koymuştur.

Chaudhuri vd. (2011) çalışmasında geliştirmiş olduğu GTE, 11 ifade ve tek boyutlu bir yapı olarak ortaya koyulmuştur. Bu çalışmada, geçerliği sağlamak amacıyla ana çalışmaya geçilmeden önce gerçekleştirilen pilot çalışmada, bir değişkenin (İş adamlarının üye olduğu lüks kulüplere üye olurum) katılımcılar tarafından net anlaşılabilmesi, katılımcılardan alınan geri bildirimler ve faktör analizinde çok düşük bir faktör yapısına sahip olması nedeniyle bu değişken çıkarılarak analizlere devam edilmiştir. Değişkenin çıkarılmasıyla birlikte ölçüm aracının güvenilirliğinde önemli bir değişim meydana geldiği görülmüştür.

GTE ölçeğinin yapı geçerliğini sağlamak amacıyla Açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar, orijinal ölçeği ortaya koyan Chaudhuri vd. (2011) tarafından ortaya koyulan sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

GTE ölçeğinin güvenilirliği, Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı ve test-tekrar test tekniği ile belirlenmeye çalışılmıştır. Ölçeğin bütünü için tutarlık katsayısı $r=0,88$ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ölçek iyi derecede iç tutarlığa sahip olduğunu göstermektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması ile geçerlik ve güvenilirliği ortaya koyulmuştur. Gösterişçi tüketim eğilimi ölçeği, var olan ve gösterişçi tüketim eğilimini ölçmeye yönelik ölçüm araçlarının yetersizliklerine dikkat çekilerek geliştirilmiştir. Bu nedenle, GTE ölçeğinin Türkçe uyarlanması ve geçerlik güvenilirliğinin ortaya koyulması hem ulusal hem uluslararası literatürde ölçüm aracının tam olarak anlaşılabilmesi açısından önemli katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın, sadece üniversite öğrencilerinin katkılarıyla gerçekleştirilmesi çalışmanın ana kısıtını oluşturmaktadır. Ölçüm aracının diğer meslek grubu, yaş ve eğitim düzeyiyle ilişkisine yönelik çalışmalar, güvenilirlik ve geçerliğin tekrar yorumlanabilmesi imkânı sunacak ve literatüre önemli katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte ölçüm aracı aracılığıyla tüketicilerin ürün ya da markalara yönelik tutum ve davranışlarının anlamlandırılabilmesi ve kavramsallaştırabilmesi daha belirgin bir çerçevede ortaya koyulacaktır.

KAYNAKÇA

- Bagwell, L. S. ve Bernheim, B. D. (1996). Veblen effects in a theory of conspicuous consumption. *The American Economic Review*, 86(3), 349-373
- Braun, O. L. ve Wicklund, R. A. (1989). Psychological antecedents of conspicuous consumption. *Journal of Economic Psychology*, 10(2), 161-187

- Beall, J. M., Boley, B. B., Landon, A. C., ve Woosnam, K. M. (2021). What drives ecotourism: environmental values or symbolic conspicuous consumption?. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(8), 1215-1234
- Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of consumer research*, 15(2), 139-168
- Browne, M. W. ve Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. K. A. Bollen ve J. S. Long (Ed.), *Testing structural equation models içinde* (s. 136-162). Newbury Park, CA: Sage
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, K., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (12. Basım). Ankara. Pegem
- Chaudhuri, H. R. ve S. Majumdar (2006). Of diamonds and desires: Understanding conspicuous consumption from a contemporary marketing perspective. *Academy of Marketing Science Review*, 11, 1-18
- Chaudhuri, H., Mazumdar, S. ve Ghoshal, A. (2011). Conspicuous Consumption Orientation: Conceptualisation, Scale Development and Validation. *Journal of Consumer Behaviour*, 10(4), 216-224
- Chen, E. Y., Yeh, N.-C. N. ve Wang, C. P. (2008). Conspicuous consumption: A preliminary report of scale development and validation. *NA-Advances in Consumer Research Volume 35*, 686-687
- Coleman, R. P. (1983). The continuing significance of social class to marketing. *Journal of consumer research*, 10(3), 265-280
- Correia, A., Kozak, M. ve Reis, H. (2016). Conspicuous consumption of the elite: Social and self-congruity in tourism choices. *Journal of Travel Research*, 55(6), 738- 750
- Eastman, J. K., Goldsmith, R. E. ve Flynn, L. R. (1999). Status consumption in consumer behavior: Scale development and validation. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 7(3), 41-52
- Han, Y. J., Nunes, J. C. ve Drèze, X. (2010). Signaling status with luxury goods: The role of brand prominence. *Journal of Marketing*, 74(4), 15-30
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Babin, B. J. ve Black, W. C. (2010). *Multivariate data analysis: A Global Perspective*. (Vol. 7). Upper Saddle River, N.J: Pearson Education
- Heaney, J.-G., Goldsmith, R. E. ve Jusoh, W. J. W. (2005). Status consumption among Malaysian consumers: Exploring its relationships with materialism and attention- to-social-comparison-information. *Journal of International Consumer Marketing*, 17(4), 83-98
- Grubb, E. L. ve Grathwohl, H. L. (1967). Consumer self-concept, symbolism and market behavior: A theoretical approach. *The Journal of Marketing*, 31(4), 22-27
- Jaikumar, S. ve Sharma, Y. (2021). Consuming beyond means: debt trap of conspicuous consumption in an emerging economy. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 29(2), 233-249
- Johanson, G. A. ve Brooks, G. P. (2010). Initial scale development: Sample size for pilot studies. *Educational and Psychological Measurement*, 70(3), 394-400
- Kilsheimer, J. C. (1993). *Status consumption: The development and implications of a scale measuring the motivation to consume for status*. A Dissertation Submitted to the Marketing Faculty at Florida State University, FL
- Kim, D. ve Jang, S. (2017). Symbolic consumption in upscale cafes: Examining Korean gen Y consumers' materialism, conformity, conspicuous tendencies, and functional qualities. *Journal of Hospitality ve Tourism Research*, 41(2), 154-179
- Levy, S. J. (1959). Symbols for Sale. *Harvard Business Review*, 37(4), 117-124
- Marcoux, J.-S., Filiatrault, P. ve Cheron, E. (1997). The attitudes underlying preferences of young urban educated Polish consumers towards products made in western countries. *Journal of International Consumer Marketing*, 9(4), 5-29
- Mazzocco, P. J., Rucker, D. D., Galinsky, A. D. ve Anderson, E. T. (2012). Direct and vicarious conspicuous consumption: Identification with low-status groups increases the desire for high-status goods. *Journal of Consumer Psychology*, 22(4), 520-528
- McGinley, S. P., Yang, W. ve Zhang, L. (2018). Snob appeal? Impact of company status perceptions on employee recruitment. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 27(1), 85-105

- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları: Detay Yayıncılık*
- Moschis, G. P. (1981). Patterns of consumer learning. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 9(2), 110-126
- O'Cass, A. ve Choy, E. (2008). Studying Chinese generation Y consumers' involvement in fashion clothing and perceived brand status. *Journal of Product ve Brand Management*, 17(5), 341-352
- O'cass, A. ve McEwen, H. (2004). Exploring consumer status and conspicuous consumption. *Journal of Consumer Behaviour*, 4(1), 25-39
- Perez-Truglia, R. (2013). A test of the conspicuous–consumption model using subjective well-being data. *The Journal of Socio-Economics*, 45, 146-154
- Piacentini, M. ve Mailer, G. (2004). Symbolic consumption in teenagers' clothing choices. *Journal of Consumer Behaviour*, 3(3), 251-262
- Podoshen, J. S. ve Andrzejewski, S. A. (2012). An Examination of the relationships between materialism, conspicuous consumption, impulse buying, and brand loyalty. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20(3), 319-334
- Pojani, E., Van Acker, V. ve Pojani, D. (2018). Cars as a status symbol: Youth attitudes toward sustainable transport in a post-socialist city. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 58, 210-227
- Schiffman, L. G., and L. L. Kanuk. (2004). *Consumer behavior*. (9. Basım), NJ. Prentice Hall
- Schumacker, R. E. ve Lomax, R. G. (1996). *A beginner's guide to structural equation modeling*. Mahwah, NJ: L. L. Erlbaum Associates
- Taylor, D.G. ve Strutton, D. (2016). Does Facebook usage lead to conspicuous consumption?: The role of envy, narcissism and self-promotion. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 10(3), 231-248
- Trigg, A. B. (2001). Veblen, Bourdieu, and conspicuous consumption. *Journal of Economic Issues*, 35(1), 99-115
- Veblen, T. (1899). *The theory of the leisure class*. (Republished, 1934, By New York: Modern Library).
- Veblen, T. (2005). *Aylak Sınıfının Teorisi* (Çeviri, C. A. Zeynep GüLtekin). İstanbul. Babil Yayınları
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. ve Ullman, J. B. (2007). *Using Multivariate Statistics* (Vol. 5). Pearson Boston, MA
- Wilcox, K. ve Stephen, A. T. (2013). Are close friends the enemy? Online Social Networks, Self-esteem, and Self-control. *Journal of Consumer Research*, 40(1), 90-103
- Woodside, A. G. (2012). Economic psychology and fashion marketing theory appraising Veblen's theory of conspicuous consumption. *Journal of Global Fashion Marketing*, 3(2), 55-60

Akıllı Turizm ve Popüler Yataklı Vagon Seferi Olan Kentlerde Teknolojinin Turist Yoğunluğuna Etkileri*

Smart Tourism and The Impact of Technology on Tourist Density in Cities with A Popular Pullman Car Trip

İbrahim DAĞLI**

Süha ÇELİKKAYA***

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.901056>

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi:
22.03.2021

Kabul Tarihi:
20.06.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları saklıdır.

Bu çalışmanın amacı popüler yataklı vagon seferi olan turizm destinasyonlarında teknolojinin turizme etkisini analiz etmek ve teknoloji ile birlikte kent ve turizm literatürüne giren “Akıllı Şehir, Akıllı Turizm ve Akıllı Turizm Destinasyonu” tanımlamalarına ilişkin kavramsal bir çerçeve oluşturmaktır. Çalışmanın ampirik boyutunda teknolojinin turist sayılarına pozitif etki ettiği hipotezini test eden panel veri analizi kullanılmış ve Driscoll-Kraay standart hatalarla sabit etkiler regresyonu tahmin edilmiştir. Analiz, popüler yataklı vagon seferi olan turizm destinasyonlarında 2004-2018 yılları verileri ile yapılmıştır. Analiz sonucunda, araştırma kapsamında yer alan destinasyonlardaki turist sayıları ile teknoloji ilişkisinin anlamlı ve pozitif yönlü olduğu ortaya çıkmıştır. Başta internet ve sosyal medya kullanımı olmak üzere turizm sektörünün gelişen teknolojiye uyum sağlaması ile birlikte hem kavramsal boyutta hem de uygulama boyutunda önemli değişimler yaşanmıştır. Bu çalışma ile popüler yataklı vagon tren seferlerine olan ilgi ve bununla bağlantılı olarak teknolojinin etkisiyle doğu kentlerindeki turizme olan katkı ampirik olarak ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Turizm, akıllı şehir, akıllı turizm destinasyonları, Driscoll-Kraay

Abstract

The purpose of this study is to analyze the effect of technology on tourism in popular pullman car tourism destinations, and to create a conceptual framework for the definitions of “Smart City, Smart Tourism and Smart Tourism Destination” that enter the city and tourism literature with technology. In the empirical dimension of the study, panel data analysis was used to test the hypothesis that technology positively affected the number of tourists, and robust fixed effects regression was estimated with Driscoll-Kraay standard errors. The analysis was made with the data of 2004-2018 in popular pullman car tourism destinations. As a result of the analysis, it is revealed that the relationship between the number of tourists in the destinations within the scope of the research and the technology is significant and positive. With the adaptation of the tourism sector to developing technology, especially the use of internet and social media, significant changes have been experienced both in the conceptual dimension and in the application dimension. With this study, the interest in popular pullman car trips and the related contribution to tourism in eastern cities with the effect of technology have been demonstrated empirically.

Keywords: Smart city, smart tourism, smart tourism destinations, Driscoll-Kraay

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
22.03.2021

Accepted:
20.06.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights reserved.

Atıf/ to Cite (APA): Dağlı, İ. ve Çelikkaya, S. (2021). Akıllı turizm ve popüler yataklı vagon seferi olan kentlerde teknolojinin turist yoğunluğuna etkileri. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 282-295

* Bu makale, 10-12 Eylül 2020 tarihleri arasında Mersin’de düzenlenmiş olan, 7. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu’nda bildiri olarak sunulmuş ve kongre kitapçığında özet olarak basılmış bildirinin genişletilmiş halidir.

**ORCID Dr., mr Ibrahimdagli@gmail.com

***ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, suhacelikkaya@gmail.com

Extended Abstract

Background:

Today the tourism sector has gained a new dimension by being affected by technology as in almost every sector. These effects of technology in the tourism sector appear in many areas such as promotion, advertising, online sales, fast communication, access to the target audience, access to information, reasonable price determination and competition. With the impact of technology in the tourism sector, concepts such as "Smart City, Smart Tourism and Smart Tourism Destination" have been widely used. The impact of social media, websites and smart technologies on the tourism sector has begun to be investigated in many kinds of research. In the theoretical part of this study, a conceptual framework is created regarding these new definitions that have become widespread in the tourism sector. In addition, the studies on the effects of technology on tourism are discussed. Pullman cars are mostly preferred for a touristic visit or a touristic activity in the eastern cities of Turkey. These routes have attracted great attention in recent years and have become more widespread with the effect of social media and other technologies.

Research Purpose:

The purpose of this study is to analyze the effect of technology on tourism in popular pullman car tourism destinations and to create a conceptual framework for the definitions of "Smart City, Smart Tourism and Smart Tourism Destination" that enter the city and tourism literature with technology. In the empirical part of this paper, the hypothesis that the number of tourists coming to these cities by the popular pullman cars is related to technology is tested.

Methodology:

In the empirical dimension of the study, panel data analysis was used to test the hypothesis that technology positively affected the number of tourists, and robust fixed effects regression was estimated with Driscoll-Kraay standard errors. The analysis was made with the data of 2004-2018 in popular pullman car tourism destinations. The number of tourists coming to these destinations was used as the dependent variable, and the internet variable representing technology as the independent variable. The number of rooms, the number of beds, population, the number of airline passengers and the number of railway passengers in these destinations are used as control variables in the model.

Findings:

As a result of the analysis, it is revealed that the relationship between the number of tourists in the destinations and the technology is significant and positive. With the adaptation of the tourism sector to developing technology, especially the use of internet and social media, significant changes have been experienced both in the conceptual dimension and in the application dimension. With this study, the interest in popular pullman car trips and the related contribution to tourism in eastern cities with the effect of technology have been demonstrated empirically.

Conclusions:

It is seen that all of the control variables used in the study, except the population, are statistically significant and related to the number of tourists. The interest in the popular pullman cars to Eastern cities and the related contribution to tourism draws attention. Smart city applications are seen as a tool to be used in solving the problems encountered especially in these destinations. Moreover, it contributes directly or indirectly to urban economies through different channels. Internet and social media applications are also evaluated in this context. Smart technology applications can be applied by city planners to increase tourism. Incentives can be given for city residents to be involved in these projects. On the other hand, smart tourism process can be started with smart city applications based on innovation and enriching tourist experiences.

1. GİRİŞ

Turizm sektörünün dünya genelinde Gayrisafi Yurt içi Hasıla (GSYH)'lar içindeki payı giderek yükselmektedir. 2019 yılı Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi verilerine göre bu katkı %10,4 düzeyindedir. Türkiye açısından bakıldığında ise bu oran %15 düzeyine çıkmaktadır. Turizm sektörü aynı zamanda dünya genelindeki toplam istihdamın %10'unu oluşturmaktadır. Turizmin yeni yaratılan işlere olan katkısı da önemli düzeydedir. Şöyle ki 2018 yılında yaratılan her beş yeni işten bir tanesi de turizm alanındadır (WTTC, 2019). Bu bağlamda değerlendirildiğinde sektör, milli hasıla ve istihdama sağladığı katkılar bakımından ekonomik anlamda her ülke açısından kritik bir öneme sahiptir.

Günümüzde hemen her alanda olduğu gibi turizm sektörü de teknolojiye yaşanan değişimlerden etkilenerek yeni bir boyut kazanmıştır. Literatürde yer alan pek çok araştırmaya göre özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT), turizm sektöründe önemli değişimlere neden olmuştur (Buhalis ve O'connor, 2005; Hays vd., 2013). Turizm sektöründe teknolojinin etkisi; tanıtım, reklam, online satış, hızlı iletişim, hedef kitleye erişim, bilgiye erişim, uygun fiyat tespiti ve rekabet gibi birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda turizm sektöründe tüketicilerin karar verme sürecinde internet ortamındaki araştırmanın önemi tartışılmazdır. Özellikle 2000'li yıllar sonrasında yaygınlaşan internet ve bununla bağlantılı sosyal medya ve çeşitli online forumlar bu etkiyi giderek arttırmıştır. Akıllı turizm uygulamaları sayesinde bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan değişimler vatandaşların kentlerde karşılaşacakları olası sorunların çözümünü sağlamakta ve aynı zamanda ihtiyaçlarını da karşılamaktadır. Diğer yandan da kentlerde ekonomik gelişim ve politika belirlenmesi bakımından da ilham verici bir konumda yer alırken kurumsal yapıların gözden geçirilmesi için de fırsat sunmaktadır.

Teknolojinin turizm sektöründeki etkileri ile birlikte "Akıllı Şehir, Akıllı Turizm ve Akıllı Turizm Destinasyonu" gibi kavramlar yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte sosyal medya, web siteleri ve akıllı teknolojilerin kullanımının turizm sektörü üzerindeki etkileri literatürde araştırılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın teorik bölümünde, turizm sektöründe yaygınlaşan bu yeni tanımlamalara ilişkin kavramsal bir çerçeve oluşturulmakta ve teknolojinin sektör üzerindeki etkilerine yönelik yapılan çalışmalar tartışılmaktadır.

Türkiye'de ağırlıklı olarak doğu güzergâhına yönelik olarak faaliyet gösteren yataklı vagon seferleri daha çok turistik bir ziyaret veya turistik amaçlı bir etkinlik maksadıyla tercih edilmektedir. Özellikle son yıllarda büyük ilgi gören yataklı vagon seferlerinin sosyal medyanın etkisi ve dolayısıyla teknolojinin katkısı ile daha çok yaygınlaştığı bilinmektedir (Doğan vd., 2018; Korkusuz ve Özdemir, 2020). Bu çalışmanın ampirik bölümünde popülerleşen yataklı vagon tren seferlerinin etkisiyle bu kentlere gelen turist sayısının teknoloji ile ilişkili olduğu hipotezi test edilmektedir. Kurulan ampirik modelde; bu kentlerdeki 2004-2018 yılları verilerini kapsayan oda sayısı, yatak sayısı, nüfus, havayolu yolcu sayıları ve tren yolu yolcu sayıları kontrol değişkeni olarak kullanılmaktadır. Çalışmada panel veri analizi yapılarak Driscoll-Kraay dirençli standart hatalarla sabit etkiler regresyonu tahmin edilmektedir.

Çalışma iki bölümden oluşmakta olup; birinci bölümde kavramsal ve teorik çerçeve, ikinci bölümde ekonometrik analiz ve ampirik bulgular yer almaktadır.

2. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Başta bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişiklikler olmak üzere her türlü teknolojinin gelişimi, turizm endüstrisini de bu gelişime ayak uydurmak zorunda bırakmıştır. Bu anlamda turizm sektörü, turistlerin bilgiye olan ihtiyacının yoğunluğu nedeniyle bilgi ve iletişim teknolojilerini en yoğun şekilde kullanan sektördür (Kuşat, 2011: 120). Turizm sektörünün gelişen teknolojiye uyum sağlamasıyla birlikte yeni destinasyonların belirlenmesi, geliştirilmesi ve pazarlanmasına dair stratejiler de değişime uğramıştır. Tüketiciler ile turizm işletmeleri arasındaki etkileşimde e-turizm

ve özellikle internet başı çekmektedir (Buhalis ve O'connor, 2005: 3-6). Sektör içerisinde bilgi ve iletişim kaynaklarını daha iyi yönetebilen işletmeler e-turizm avantajlarından daha çok faydalanmayı başarmışlardır.

Bilgisayarlı rezervasyon sistemleri (CRS) ile başlayan turizm sektörünün teknolojiye entegrasyonu, küresel dağıtım sistemleri (GDS) ile devam etmiş ve 1990'lardan sonra internetin kullanılmasıyla birlikte yeni bir aşamaya geçmiştir (Buhalis, 1998: 412-414). Tüm sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de maliyetleri düşürmek önemli bir rekabet gücü sağlayacaktır. Bu anlamda sektörde yapılacak organizasyonel yenilik ve süreç yenilikleri aynı zamanda maliyetleri de düşürecektir (Kuşat, 2011: 124). Yeniliklerin verimli olarak gerçekleştirilmesi ise ancak teknolojinin doğru ve yerinde kullanılması ile mümkün olacaktır. Ayrıca teknolojinin imkanlarından faydalanarak turizm gelirlerinin sezon dışında da sürdürülmesi mümkün olabilecektir. Örneğin; sanal gerçeklik veya artırılmış gerçeklik sayesinde turizmde planlama ve rezervasyonların yanı sıra destinasyonlarda da değişiklikler olacaktır (Mil ve Dirican 2018: 6).

Turizm sektörünün emek-yoğun yapısına rağmen birçok aşamada teknolojinin kullanımı önemli avantajlar sağlamaktadır. Teknolojinin kullanıldığı alanlar daha çok tanıtım, reklam, pazarlama ve sosyal medya etkileşimleriyle ilgilidir. Stipanuk (1993) turizmde teknolojinin rolünü altı başlıkta toplamıştır. Bu başlıklar: yaratıcı, koruyucu, arttırıcı, odak noktası, araç ve yok edici olarak sıralanmıştır. Teknoloji ile birlikte destinasyon yaklaşımı da zamanla evrilmiştir. BİT'de yaşanan ve hemen her alanda etkisini gösteren değişim, destinasyonlar için de "Akıllı (smart)" kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Jovicic (2019) 1970 sonrasında destinasyon yaklaşımında meydana gelen değişimleri üç temel dönemde ele almıştır. Bunlar: destinasyonlara klasik-geleneksel bakış açısı, destinasyonlara sistemik yaklaşım ve akıllı turizm destinasyonları kavramıdır. Vasavada ve Padhiyar'a (2016) göre "Akıllı" kelimesi, "Nesnelerin interneti gibi hayati verilere, sensörlere, alternatif bağlantı yaklaşımlarına ve bilgi birikiminin alışverişine bağımlı teknolojiler tarafından desteklenen yüksek teknolojiyi, teknolojik, sosyal ve ekonomik gelişmeleri tanımlamak" için kullanılmıştır. Jasrotia ve Gangotia'ya (2018) göre "Akıllı" terimi hızlı olmak ve hızlı sonuçlar vermekle ilişkilidir ve en son teknoloji üzerinde çalışan şeyleri temsil etmektedir.

"Akıllı" kavramı destinasyonlar öncesinde "Akıllı Şehir" ve "Akıllı Turizm" kavramları ile birlikte karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle "Akıllı Turizm Destinasyonları" kavramından önce "Akıllı Şehir" ve "Akıllı Turizm" kavramları ele alınacaktır. Mobil cihazlar ve mobil uygulamaları, nesnelerin interneti (IoT), büyük veri (big data) ve dijital platformlar, akıllı şehir kavramının ortaya çıkmasına ve gelişimine neden olan en büyük teknolojik gelişmelerdir. "Akıllı Şehir" kavramına ilişkin literatürde çeşitli tanımlamalar yapılmıştır:

"Akıllı şehirler, çeşitli kentsel alanlarda şehirlerin kaynaklarını daha iyi kullanmalarına yardımcı olan Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin (BİT) yaygın kullanımı ile karakterize edilir" (Neirotti vd., 2014: 25).

"İnsan ve sosyal sermayeye ve geleneksel ulaşım ve modern BİT altyapısına yapılan yatırımlar, katılımcı yönetim yoluyla doğal kaynakların akıllıca yönetilmesiyle sürdürülebilir ekonomik büyümeyi ve yüksek yaşam kalitesini körüklediğinde bir şehrin akıllı olacağı" (Caragliu vd., 2011: 70).

"Akıllı şehir, yaygın BİT sistemleriyle desteklenen, yaşamlarının genel kalitesini iyileştirmek için vatandaşlara gelişmiş ve yenilikçi hizmetler sunabilen kentsel bir ortam olarak düşünülmüştür" (Piro vd., 2014: 169).

"Şehrin kolektif zekasından faydalanmak için; fiziksel altyapıyı, BİT altyapısını, sosyal altyapıyı ve iş altyapısını birbirine bağlayan şehir" (Harrison vd., 2010: 2).

"Akıllı sürdürülebilir şehir, mevcut sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılayan, diğer insanların veya gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden yerel ve küresel çevresel"

sınırlamaları aşmayan ve bunun BİT tarafından desteklendiği yerlerdir” (Höjer ve Wangel 2014: 338).

“Akıllı Turizm” kavramı ise akıllı şehir kavramına benzer olmakla birlikte bağımsız bir kavram olarak literatüre girmiştir. Jasrotia ve Gangotia’ya (2018) göre akıllı turizm akıllı şehirlerin temel bir parçasıdır. Vasavada ve Padhiyar (2016) akıllı turizmi *“Devletin fiziksel altyapı bağlantılarından ve sosyal kaynaklardan, ileri teknolojiler kullanılarak elde edilen bilgileri biriktirmek ve bilgiyi yerinde deneyimlere ve sürdürülebilirlik, verimlilik ve deneyim güçlendirme konularına kapsamlı bir odaklanma ile iş değerlerine dönüştürmek ve bu bilgiden yararlanmak için bir destinasyonda sıkı bir çalışma ile desteklenen turizm”* olarak tanımlamaktadır.

Akıllı turizm sayesinde elde edilen veri ve bilgi birikimi turizm politikalarının oluşturulmasında oldukça faydalı olacaktır. Son yıllarda turizm potansiyeli yüksek birçok ülke bu kavram üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda 2019 yılında “Avrupa Kültür Başkenti” uygulamasına benzer bir uygulama yapılarak her yıl “Avrupa Akıllı Turizm Başkenti” seçilmesine başlanmıştır. 2019 yılında Finlandiya- Helsinki ve Fransa- Lyon kentleri, 2020 yılında Gothenburg ve Malaga kentleri “Avrupa Akıllı Turizm Başkenti” seçilmiştir. Yaşadıkları deneyimleri ve sosyal medyada çekilen resimleri etiketleyerek paylaşan turistler, deneyimlerin temelini oluşturan bilginin oluşturulmasında ve bu şekilde akıllı turizmin yaratılmasında etkin katılımcılardır (Vasavada ve Padhiyar 2016: 56).

Akıllı destinasyonlar, akıllı şehir kavramından ortaya çıkmıştır ancak aralarında önemli farklılıklar vardır. Akıllı destinasyonlar, akıllı şehir ilkelerini kentsel veya kırsal alanlara uygulamaktadır (Gretzel vd., 2015: 179). Jasrotia ve Gangotia (2018) akıllı turizm destinasyonlarını *“Mevcut teknolojik araçlar, yenilik ve teknikler kullanılarak turistler için memnuniyet ve deneyim yaratırken, turizm organizasyonları ve destinasyonları için de kâr sağlayan şehirler veya yerler”* şeklinde tanımlamakta ve akıllı şehirleri akıllı turizm destinasyonlarının kurulması için bir basamak olarak görmektedir. Daha kısa bir tanımla akıllı turizm destinasyonlarını *“Turistler için zevk ve deneyimi mümkün kılmak maksadıyla bilgi teknolojisini ve yenilikleri kullanan akıllı şehirler”* olarak kabul etmektedir (Jasrotia ve Gangotia, 2018: 54).

Akıllı şehir kent sakinlerine yönelik olmasına rağmen akıllı destinasyonlar kent sakinlerinin yanı sıra turistlere de yöneliktir. Akıllı şehirler nüfusu sürekli artan kentlerde kent sakinlerinin yaşam kalitesinin sürdürülebilir olmasına odaklanmaktadır. Akıllı turizm destinasyonları ise turistik ziyaretlerdeki tecrübelerin desteklenmesini ve bu destinasyonlarda turistlere yönelik kalite ve sürdürülebilirliğe yöneliktir. Gretzel vd. (2015) akıllı destinasyonların temel özelliğini BİT’in fiziksel altyapıya entegrasyonu olarak görmektedir ve bu durumu şöyle örneklendirmektedir: Barcelona şehri interaktif otobüs durakları ile turistlere turistik bilgi ve otobüs hareket saatleri ile birlikte akıllı mobil cihazlarını şarj edebilecekleri USB şarj noktaları da sunmaktadır (Gretzel vd., 2015: 180).

Akıllı turizm destinasyonu, sunduğu kişiselleştirilmiş deneyimler sayesinde turistlere aynı destinasyonda farklı deneyimler yaşayabilme imkânı sunmaktadır (Topsakal, 2018: 4). Zhang vd. (2012) akıllı turizm destinasyonunda üç teknolojinin önemine vurgu yapmaktadır. Bu teknolojiler: bulut teknolojisi, nesnelerin interneti ve son kullanıcı internet hizmetleridir. Akıllı turizm destinasyonları, turizm işletmeleri ve turistler arasında bilgi alışverişini pratik hale getirerek müşterilerin ihtiyaçları ve tercihleri hakkında sağladığı bilgi akışı ile turizm sektörü için faydalı olmaktadır (Jasrotia ve Gangotia, 2018: 51).

Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya araçları; internetin, yayıncılık platformundan katılım ve sosyal ağ platformuna dönüşümünü sağlamıştır (Xiang, 2018: 148). Sosyal medya kullanımı insanların bilgi üretimini ve bilgiye erişimini kolaylaştırmaktadır. Bu sayede insanlar bir taraftan kendi tecrübelerini paylaşarak diğer insanlar için bilgi üretmekte, diğer taraftan başkalarının tecrübelerine kolayca erişerek bilgiye ulaşmaktadır. Sosyal medya yoluyla elde edilen bilgi, tüketim kararlarını da yakından etkilemektedir. Hudson ve Thal (2013) tüketicinin karar verme sürecini dört basamak olarak özetlemiştir. Bu basamaklar: göz önünde bulundurma, değerlendirme, satın almak ve zevk alarak savunmak ve bağ kurmaktır. Bu aşamalardan “Değerlendirme” ve

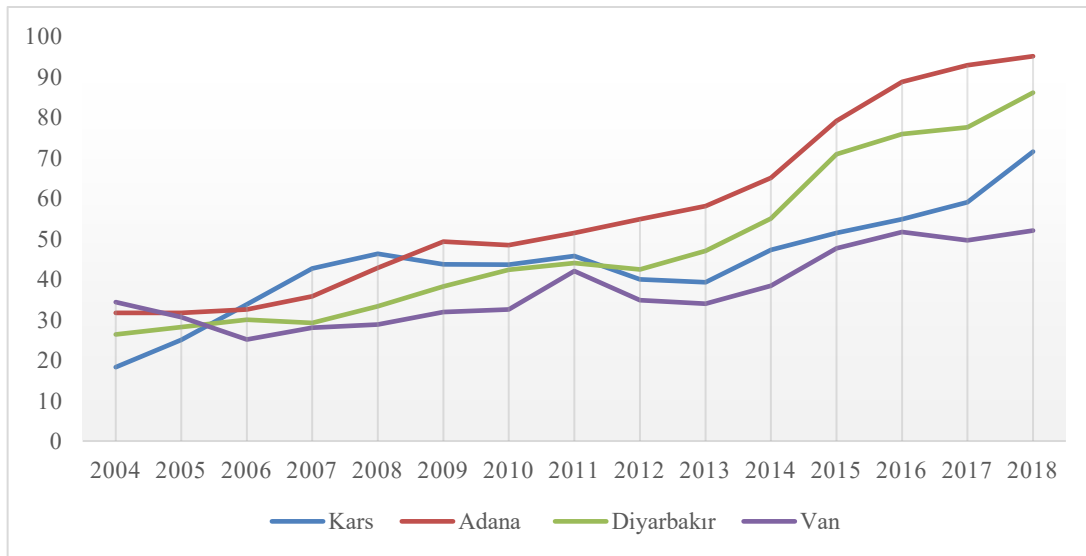
“Tercihini Savunma” basamaklarının ise sosyal medya etkisi nedeniyle birbiriyle daha ilgili ve etkileşimli olduğunu savunmaktadır.

Turizm sektöründe somut olmayan hizmet ve ürünler söz konusu olduğundan tüketici tecrübelerinin ve sosyal medya etkinliğinin önemi artmaktadır (Gretzel vd., 2000: 154). Çünkü somut olmayan turizm tecrübelerinin tüketim öncesi değerlendirilmesi bireysel olarak mümkün olmayacaktır (Hays vd., 2013: 212). Bu tecrübeler erişimde ise sosyal medya önemli bir bilgi sağlayıcı olacaktır. Örneğin, Tripadvisor “Her ay 463 milyon gezgine, 8,6 milyon konaklama yeri, restoran, deneyim, hava yolu şirketi ve gemi seyahati hakkında 859 milyonu aşkın yorum ve görüş” sunmaktadır (Tripadvisor, 2017).

Hosany ve Prayag (2013) 520 turist üzerinde yaptığı araştırmasında turistlerin ziyaret ettikleri destinasyonlardaki memnuniyetlerini aktarma ve tavsiye etme eğiliminde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hays vd. (2013) Facebook ve Twitter üzerinde yaptıkları araştırmada sosyal medyanın turizm destinasyonları üzerindeki pozitif etkisini içerik analizi yöntemi ile ortaya koymuştur. Turizm sektöründe sosyal medyanın tüketici üzerindeki etkileri ilgili çalışmaların önemli bir çoğunluğu Facebook ve Twitter verileri ile yapılmıştır. Ancak turizm ve seyahat sektöründe etkin Tripadvisor, YouTube, Lonely Planet, Flickr, Delicious ve Digg gibi birçok önemli sosyal medya platformu da bulunmaktadır (Ukpabi ve Karjaluo, 2016: 15). Sosyal medya ve seyahat bloglarında paylaşılan bilgi ve tecrübelerin turistlerin karar verme sürecinde etkili olduğunu kanıtlayan birçok çalışma mevcuttur (Parra-Lopez vd., 2012; Sparks ve Browning, 2011; Sparks vd., 2013; Zhao vd., 2015; Eşitti ve Işık, 2015; Eryılmaz ve Şengül, 2016; Doğan vd., 2018).

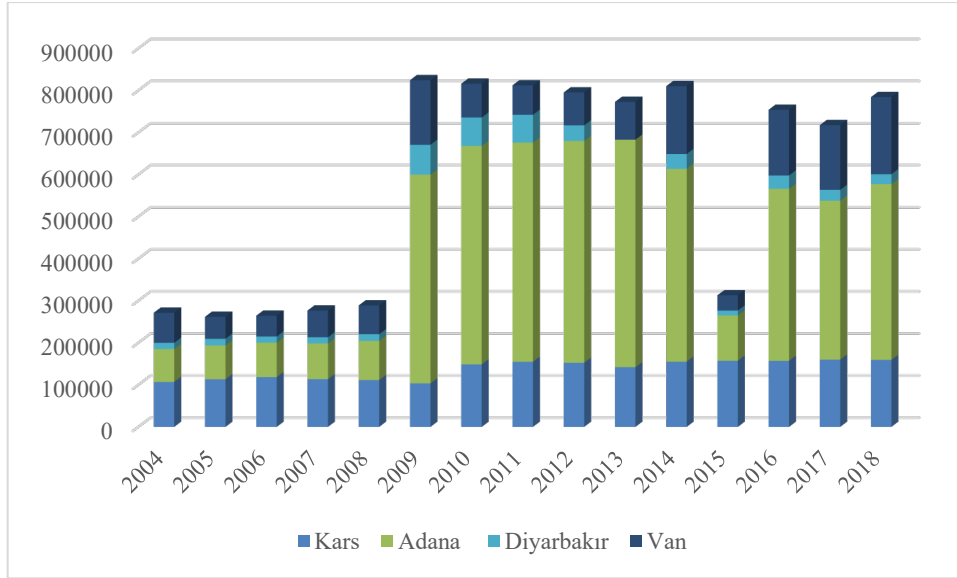
Turizm sektöründe internette yürütülen en önemli faaliyetlerden bir diğeri, turistik bölgenin ve yöresel özelliklerin tanıtımı ile ulaşım, konaklama, eğlence vb. alternatiflerin bir arada sunulduğu web siteleridir (Sarı ve Kozak, 2005: 258). Web sitesi tasarım kalitesinin destinasyon görüntü algısı ve seçimi konusunda tüketicilerin kararlarına etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir (Ukpabi ve Karjaluo, 2016: 15). Literatürde turizm işletmelerinin web sitelerindeki başarısının seyahatçilerinin kararlarında etkili olduğunu doğrulayan birçok çalışma mevcuttur (Kaplanidou ve Vogt, 2006; Bai vd., 2008; Hsu vd., 2012; Ku ve Chen, 2015).

Türkiye’de yataklı vagon seferlerine yönelik ilgi son yıllarda çok artmıştır. Bu ilginin artmasında başta sosyal medya ve diğer internet uygulamaları olmak üzere teknolojinin önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir. Yataklı vagon seferlerinin etkisiyle popüler hale gelen kentlerin internet üzerinden araştırma verileri Şekil 1’de verilmiştir (Google Trends göstergesi 0-100 aralığındadır).

Şekil 1: Popüler Kentlerin İnternette Aranma Sıklığı
Kaynak: (Google Trends, 2020)

Popüler kentlere yönelik yapılan yataklı vagon seferlerinde yıllara göre önemli değişimler olduğu gözlenmiştir. Şekil 2’de paylaşılan bu tren seferlerinin yolcu sayılarında özellikle Toros Ekspresi olarak anılan Adana istikametine sefer yapan trenin yolcu sayısında 2009 sonrasında önemli bir artış olduğu görülmektedir. Van istikametine giden Van Gölü Ekspresi için de 2014 sonrasında yaşanan yolcu artışı göze çarpmaktadır. Kars istikametine giden Doğu Ekspresi için 2004 yılında yaklaşık 106 bin olan yolcu sayısı 2018 yılında %50’den daha fazla artmış ve 159 bin civarına yükselmiştir. Benzer şekilde Diyarbakır istikametine giden Güney Ekspresi yolcu sayısı 2004 yılından bugüne %50’den fazla artış göstermiştir. Popüler kentlere yönelik ele alınan bu dört farklı yataklı vagon seferinin toplam yolcu sayısı 2004 yılında yaklaşık 271 bindir. Bu sayı 2018 yılına gelindiğinde yaklaşık üç katlık bir artış göstererek 783 bine ulaşmıştır.

Şekil 2: Popüler Yataklı Vagon Seferleri Yolcu Sayıları
Kaynak: (TCDD, 2020)

Literatürde yataklı vagon seferlerinin iç turizme katkılarını ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların önemli bir çoğunluğunun yalnızca Doğu Ekspresi seferleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Çakmak ve Altaş, 2018; Özbay ve Çekin, 2020; Doğan vd., 2018; Eryılmaz ve Yüçetürk, 2018; Eser ve Asmadili, 2019; Soylu vd., 2019; Korkusuz ve Özdemir, 2020).

Korkusuz ve Özdemir (2020) Doğu Ekspresi’nin etkilerine yönelik yaptıkları çalışmada, trenle şehre gelen turistlerin konaklama tesislerini tam doldurduğunu ve şehrin turistik yerlerini ziyaret ettiklerini tespit etmiştir. Soylu vd. (2019), Doğu Ekspresi seferlerinin salt bir ulaşım seferinden turistik bir aktiviteye dönüşüm sürecini ele alarak turizmde deneyim inovasyonunun önemini ortaya koymuştur. Çakmak ve Altaş (2018) Doğu Ekspresini anlatan Youtube videoları ile yaptıkları çalışmada, söylem analizi yöntemiyle yolculuk deneyimlerini ele almıştır. Özbay ve Çekin (2020) Doğu Ekspresi seferlerinin Kars ili turizmine ekonomik katkılarını ele almıştır. Yapılan çalışmada katılımcıların yarısından fazlasının bu tren seferini ilk defa sosyal medyada duyduğu ortaya çıkmıştır. Doğan vd. (2018) Doğu Ekspresine yönelik yaptıkları çalışmada sosyal medya deneyimlerinin seyahat kararlarında etkili olduğunu ortaya koymuştur. Eryılmaz ve Yüçetürk (2018) Doğu Ekspresine yönelik tercih ve ilgide Instagram üzerinden yapılan paylaşımların etkili olduğunu ortaya koymuştur. Eser ve Asmadili (2019) Doğu Ekspresinin Kars turizmi için önemini ele almış ve turizmin yılın tüm aylarına yayılmasının önemine vurgu yapmıştır.

Bingöl ve Kozak (2020) Doğu, Güney Kurtalan ve Van Gölü Ekspreslerine yönelik 51 katılımcı ile yaptıkları görüşme ile bir içerik analizi yapmış ve bu istikametlerdeki turizmin geliştirilmesine yönelik tespitlerde bulunmuştur. Suna ve Yıldız (2020) iç turizmde yenilikçi fikirlerin katkılarında

dair örnekler sunmuş ve bu bağlamda Doğu Akdeniz Bölgesi turizminin canlandırılmasına yönelik “Doğu Akdeniz Nostalji Ekspresi” önerisini ortaya koymuştur.

3. VERİ SETİ, MODEL VE EKONOMETRİK ANALİZ

Bu çalışmanın ampirik bölümünde, popülerleşen yataklı vagon tren seferlerinin etkisiyle bu kentlere gelen turist sayısının teknoloji ile olan ilişkisi analiz edilmiştir. Teknolojiyi temsilen kullanılan internet değişkeninin turist sayısına pozitif etkisi olduğu hipotezi test edilmiştir. Çalışmanın ampirik boyutu popülerleşen tren seferlerinin destinasyonları olan: Adana, Diyarbakır, Van ve Kars illerini kapsamaktadır. Söz konusu tren seferleri; Doğu Ekspresi (Ankara-Kars), Toros Ekspresi (Konya-Adana), Güney Ekspresi (Ankara-Diyarbakır-Kurtalan), Van Gölü Ekspresinden (Ankara-Van-Tatvan) oluşmaktadır. Teknolojinin turist sayılarına etkisini internet üzerinden değerlendirebilmek amacıyla Google Trends verileri teknoloji değişkeni olarak yer almıştır.

Modelde; bu kentlerdeki 2004-2018 yılları verilerini kapsayan oda sayısı, yatak sayısı, nüfus, havayolu yolcu sayıları ve tren yolu yolcu sayıları kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Çalışmada panel veri analizi kullanılmış ve Driscoll-Kraay dirençli standart hatalarla sabit etkiler regresyonu tahmin edilmiştir. Analiz Tablo 1’de verilen değişkenlerin (İnternet hariç) doğal logaritmaları alınarak yapılmıştır.

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenler

	Değişkenler	Kaynak
Bağımlı	Turist sayısı (lnk)	T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Bağımsız	Teknoloji (İnternet) (lng)	Google
	Oda sayısı (lno)	T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
	Yatak sayısı (lny)	T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Kontrol	Nüfus (lnn)	TÜİK
	Tren yolcu sayısı (lnt)	TCDD
	Uçak yolcu sayısı (lnh)	T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı

Analizde model aşağıdaki şekilde kurulmuştur ve kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2’de verilmiştir.

$$k_{i,t} = \beta_1 n_{i,t} + \beta_2 o_{i,t} + \beta_3 y_{i,t} + \beta_4 t_{i,t} + \beta_5 h_{i,t} + \beta_6 g_{i,t}$$

Modelde k turist sayısını, n nüfusu, o oda sayısını, y yatak sayısını, t tren yolu yolcu sayısını, h havayolu yolcu sayısını ve g Google Trends verileri ile tespit edilen ve teknolojiyi temsilen kullanılan internet değişkenini göstermektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler Tablosu

Değişken	Ort.	Std. Sap.	Min.	Maks.
lnk	1.231.396	0.779778	107.954	139.905
lnn	1.379.761	0.784783	1.243.263	1.461.307
lno	6.894.158	0.631616	568.358	8.206.038
lny	7.606.678	0.621534	633.328	8.906.936
lnt	1.145.953	0.994827	9.369.052	1.320.097
lnh	1.381.259	1.018.764	1.136.537	1.554.374
lng	3.778.033	0.363957	2.904.165	4.554.718

Analiz öncelikle havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ile yapılmış ve elde edilen sonuçlar aşağıda Tablo 3’de verilmiştir. Analizin ardından klasik modelin geçerli kabul edilebilmesi için yapılması gerekli olan testler uygulanmıştır. Bu kapsamda birim etkilerin varlığını sınamak için yapılan F testinde $H_0: \mu_i=0$ (Tüm birim etkiler sıfıra eşittir) hipotezi test edilmektedir. Birim etkileri

test sonucunda (1) H_0 hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla F testi sonucuna göre birim etkilerinin anlamsız olduğu görülmektedir. Zaman etkisinin varlığını sınamak için yapılan F testinde $H_0: \mu_i=0$ (Tüm zaman etkileri sıfıra eşittir) hipotezi test edilmektedir. Zaman etkileri test sonucunda (2) H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla zaman etkilerinin var olduğu görülmektedir.

$$F \text{ test: } F(3, 49) = 1.20 \quad \text{Prob} > F = 0.3209 \quad (1)$$

$$F \text{ test: } F(14, 38) = 2.30 \quad \text{Prob} > F = 0.0211 \quad (2)$$

Klasik modelde (OLS) zorunlu olan bir diğer varsayım otokorelasyon olmamasıdır. Aşağıda Wooldridge (2002) otokorelasyon test sonuçları verilmiştir. Bu testin tercih edilmesindeki önemli bir sebep Wooldridge testinin aynı zamanda birim etkilerinin varlığını da test etmesi ve değişen varyans problemi olsa bile testin geçerli kabul edilmesidir. Bu test de H_0 hipotezi: birinci dereceden otokorelasyon yoktur şeklinde kurulmuştur. Test sonucunda (3) OLS için otokorelasyon problemine rastlanmamıştır.

$$F(1, 3) = 8.053 \quad \text{Prob} > F = 0.0658 \quad (3)$$

Klasik modelde kontrol edilmesi gereken bir diğer varsayım değişen varyans problemi olmamasıdır. Değişen varyansın kontrol edilebilmesi için önerilen çeşitli testler mevcuttur. Bu çalışmada Breusch-Pagan/Cook-Weisberg testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre (4) klasik model için değişen varyans problemi bulunmaktadır. Klasik modelde tespit edilen zaman etkisi ve değişen varyans problemi OLS sonuçlarının güvenilirliğini azaltmaktadır. Bu nedenle regresyon analizi sabit etkiler veya rassal etkiler tahmincileri ile yapılacaktır.

$$\text{chi}^2(6) = 26.85 \quad \text{Prob} > \text{chi}^2 = 0.0002 \quad (4)$$

Hausman spesifikasyon testi sabit etkiler ve rassal etkiler tahmincileri arasında seçim yapmak için yaygın kullanılan bir testtir. Hausman test istatistiği, genelleştirilmiş EKK ve grup içi tahmincilerin varyans kovaryans matrislerinin farkları ile hesaplanan H istatistiğinden faydalanmaktadır (Tatoğlu 2018a,185). Yapılan testin parametre sayısına eşit olarak 6 serbestlik dereceli χ^2 tablosu ile karşılaştırıldığı görülmektedir. H_0 : "Parametreler arasındaki fark sistematik değildir" hipotezi sınanmaktadır. Yapılan test sonucunda H_0 hipotezi reddedilememektedir. Başka bir deyişle test sonucu (5) rassal etkiler modelinin uygunluğunu göstermektedir. Ancak büyük standart hatalar bazı durumlarda sabit ve rassal etkiler arasındaki farkın büyük olmasına rağmen boş hipotezi reddedememektedir. Yapılan Hausman Spesifikasyon test istatistiği incelendiğinde de sabit ve rassal etkiler sonuçları arasındaki farkın büyük olmasına rağmen boş hipotezin reddedilememesi durumuyla karşılaşılmıştır. Bu istisnai durum hatalı olarak rassal etkiler modelini tavsiye edebilmektedir (Tatoğlu 2018a:, 192). Bu nedenle modelimizde bu hata göz önüne alınarak test sonucunun rassal etkiler tavsiyesine rağmen büyük farklar göz önüne alınarak sabit etkiler analizi tercih edilmiştir.

$$\text{chi}^2(6) = 3.59 \quad \text{Prob} > \text{chi}^2 = 0.7320 \quad (5)$$

Yapılan sabit etkiler analiz sonuçları OLS sonuçları ile birlikte Tablo 3' de verilmiştir. Ancak bu sonuçların güvenilir kabul edilebilmesi için klasik modelde olduğu gibi birtakım varsayımların test edilmesi gereklidir. Değişkenler arasında otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyon bu varsayımlardan en önemlileridir. Analizde sabit etkilerdeki değişen varyans probleminin kontrolü için değiştirilmiş Wald testi uygulanmıştır. Aşağıda verilen (6) 4 serbestlik dereceli χ^2 değeri ve olasılık değerine göre sabit etkiler modelinde H_0 hipotezi reddedilmektedir. Başka bir deyişle modelde birimlere göre değişen varyansa rastlanmıştır.

$$\text{chi}^2(4) = 20.79 \quad \text{Prob} > \text{chi}^2 = 0.0003 \quad (6)$$

Sabit etkiler modelinin geçerli kabul edilebilmesi için modelin otokorelasyon sorununun da test edilmesi gereklidir. Bu maksatla Baltagi ve Wu'nun (1999) LBI testi ve Bhargava, Franzini ve Narandranathan'ın (1982) Durbin-Watson testi kullanılmıştır. Aşağıda yer alan (7) test sonuçlarına göre sabit etkiler modelinde otokorelasyon bulunmaktadır.

$$\text{Baltagi-Wu LBI} = 1.7175535 \quad \text{Durbin-Watson} = 1.5697726 \quad (7)$$

Bir diğer varsayımın testi için sabit etkiler modelinde yapılan Breusch-Pagan LM birimler arası korelasyon testi sonuçları (8) aşağıda verilmiştir. Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı test sonuçlarına göre H_0 hipotezi reddedilmektedir ve modelde birimler arası korelasyon sorunu bulunmaktadır.

$$\text{Breusch-Pagan LM: } \chi^2(6) = 12.665 \quad \text{Pr} = 0.0487 \quad (8)$$

Sabit etkiler regresyonu için yapılan test sonuçları modelin güvenli kabul edilebilmesi için gerekli varsayımları taşımadığını göstermektedir. Bu nedenle modelin bu sapmalara dirençli tahmincilerle tahmin edilmesi gerekmektedir (Tatoğlu 2018b, 36). Bu durumda değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon olduğu varsayımları altında tutarlı tahminci elde edebilen bir yönteme ihtiyaç duyulmaktadır.

Tablo 3: Analiz sonuçları

Değişkenler	Turist Sayısı			
	OLS*	SE**	HW***	DK****
Nüfus (Inn)	0.329*** (-0.0764)	-0.519 (-0.455)	-0.519** (-0.108)	-0.519 (-0.3)
Oda Sayısı (Ino)	0.760** (-0.285)	0.584* (-0.315)	0.584*** (-0.0241)	0.584** (-0.215)
Yatak Sayısı (Iny)	-0.165 (-0.264)	-0.199 (-0.267)	-0.199* (-0.0711)	-0.199* (-0.0955)
Tren Yolcu Sayısı (Int)	0.0367 (-0.0279)	0.0537 (-0.0436)	0.0537 (-0.0634)	0.0537*** (-0.0144)
Uçak Yolcu Sayısı (Inh)	0.134** (-0.0657)	0.148** (-0.0666)	0.148** (-0.0268)	0.148*** (-0.0214)
İnternet (Ing)	0.00309 (-0.00242)	0.00747* (-0.00373)	0.00747 (-0.00335)	0.00747*** (-0.00221)
Sabit	1.382** (-0.635)	13.95** (-6.721)	13.95*** (-2.086)	13.95*** (-4.109)
Gözlem Sayısı	59	59	59	59
R-kare	0.958	0.805	0.805	0.805

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

(Parantez içi değerler standart hataları göstermektedir)

* OLS: Havuzlanmış en küçük kareler tahmincisi

** SE: Sabit etkiler tahmincisi

*** HW: Huber-White standart hatalarla dirençli tahminciler

**** DK: Driscoll-Kraay standart hatalarla dirençli tahminciler (Lag 2)

Driscoll ve Kraay (1998) tarafından geliştirilen xtscc programı, doğrusal panel modelleri için standart hatalar üretmektedir. Bu tahminciler, değişen varyansa, otokorelasyona ve birimler arası korelasyona rağmen dirençli standart hatalar vermektedir. Driscoll ve Kraay'ın (1998) tahmincileri orijinal kovaryans matris tahmincisinin aksine hem dengeli hem de dengesiz panellerle çalışabilmektedir (Hoechle 2007). Ayrıca Driscoll ve Kraay yöntemi ile yapılan Newey-West düzeltmeleri yatay kesit boyutundan bağımsız olarak güvenilir ve tutarlı kovaryans matris tahmincileri üretmektedir (Tatoğlu 2018a, 276). Tahmin edilen sabit etkiler regresyonunun otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyon içermesi nedeniyle aynı model Driscoll ve Kraay (1998) tarafından geliştirilen ve bu varsayımlar altında dirençli tahminciler üretebilen sabit etkiler regresyonu ile tahmin edilmiştir. Tablo 3'de son sütunda verilen Driscoll ve Kraay dirençli tahminciler sonuçlarına göre:

- Oda sayısı ile turist sayısı arasında pozitif bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin %5 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğu, oda sayısındaki her %1'lik artışın turist sayısını %0,58 arttırdığı,
- Yatak sayısı ile turist sayısı arasında negatif bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin %10 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğu, yatak sayısındaki her %1'lik artışın turist sayısını %0,20 azalttığı,

- Tren yolcu sayısı ile turist sayısı arasında pozitif bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğu, tren yolcu sayısındaki her %1'lik artışın turist sayısını %0,05 arttırdığı,
- Uçak yolcu sayısı ile turist sayısı arasında pozitif bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğu, uçak yolcu sayısındaki her %1'lik artışın turist sayısını %0,15 arttırdığı,
- İnternet değişkeni ile turist sayısı arasında pozitif bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğu, internet değişkenindeki her %1'lik artışın turist sayısını %0,007 arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan panel veri analizi sonuçlarına göre F testi anlamlı ve R^2 %80,5 çıkmıştır.

4. SONUÇ

Kentler sürekli gelişim göstermekte ve büyümektedir. Günümüz dünyasında nüfus açısından bakıldığında da kent nüfusunun kırsala kıyasla çok daha büyük bir paya sahip olduğu ifade edilebilir. Bu nokta da kent kalkınması önemli bir yere sahiptir. Özellikle; enerji, temiz su kaynağı, ulaştırma gibi alanlar giderek daha fazla gündemi teşkil etmektedir. Akıllı teknolojiler ise kentlerde bu türden sorunların çözümünde aktif rol üstlenir hale gelmektedir. Ortaya koyulan politikalarla bir yandan sürdürülebilir bir kent oluşturulmaya çalışılırken diğer yandan da kentlerin gelir düzeylerinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır.

Akıllı kent uygulamaları özellikle kentsel destinasyonlarda karşılaşılan sorunların çözümünde kullanılacak bir araç olarak görülmektedir. Diğer yandan da farklı kanallar ile kent ekonomileri üzerine doğrudan ya da dolaylı katkı sunmaktadır. İnternet ve sosyal medya uygulamaları da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu bağlamda çalışmada akıllı teknolojiye yönelik uygulamaların turizm üzerine etkisi ele alınmaktadır.

Bu çalışma literatürdeki mevcut çalışmaların büyük bir çoğunluğundan farklı olarak tek bir popüler yataklı vagon seferi olan güzergâha yoğunlaşmamış ve tüm popüler tren seferi güzergâhları ele alınmıştır. Yine bu çalışmada daha önceki çalışmalardan farklı olarak nitel bir analiz yöntemi yerine ekonometrik bir analiz içeren nicel bir yöntem kullanılmıştır. Elde edilen bulgular tek bir güzergâh göz önüne alınarak değil, tüm popüler tren seferi güzergâhları göz önüne alınarak elde edilmiştir. Bu şekilde tüm bölgeleri içeren kapsamlı bir sonuç elde edilmesine odaklanılmıştır.

Sosyal medyanın da etkisiyle giderek popülerleşen yataklı vagon seferi olan destinasyonlar çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Akıllı teknolojinin araştırma kapsamında yer alan destinasyonlardaki turist sayısına etkisi ise çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde, teknoloji ile ilgili destinasyondaki turist sayıları arasındaki ilişkinin anlamlı ve pozitif yönlü olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle akıllı teknoloji içeren uygulamaların kullanımı arttıkça turist sayılarının da yükseldiği sonucuna ulaşılmaktadır. Araştırmada kullanılan kontrol değişkenlerinden nüfus hariç tamamının istatistiki olarak anlamlı olduğu ve turist sayıları ile ilişkili olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamında yer alan popüler tren seferlerine olan ilgi ve bununla bağlantılı olarak kent turizmlerine yönelik oluşan katkı dikkati çekmektedir.

Bu noktada kent ekonomilerinin gelişimine yönelik bazı politika önerilerinde bulunulabilir. Kent sakinlerinin düşüncesini içeren ve onları gelişim sürecine dahil edecek ortak bir kent planlaması ile kent hedeflerinin ortaya koyulması yenilikçi çözümler için yararlı olabilir. Hane halkı, özel sektör işletmeleri, kamu kurumları ve üniversiteleri kapsayacak bir uygulama ile farklı paydaşların birlikte olacağı akıllı kent platformu oluşturulabilir. Bu sayede aktif bilgi ve fikir alışverişi ortamı sağlanabilecektir.

Şehir planlamacıları tarafından turizmi artıracak güncel projeler araştırılarak uygulanabilir. Kent sakinlerinin bu projelere dahil olması için teşvikler verilebilir. Diğer yandan, yeniliğe dayanan ve turist deneyimlerini zenginleştirici akıllı kent uygulamaları ile akıllı turizm süreci de başlatılabilir.

KAYNAKLAR

- Bai, B., Law, R. ve Wen, I. (2008). The impact of website quality on customer satisfaction and purchase intentions evidence from Chinese online visitors. *International Journal of Hospitality*, 27(3), 391-402
- Baltagi, B.H. ve Wu, P.X. (1999). Unequally spaced panel data regressions with AR (1) disturbances. *Econometric Theory*, 15, 814-823
- Bhargava, A., Franzni, L. ve Narendranathan, W. (1982). Serial correlation and fixed effect models. *The Review of Economic Studies*, 49, 533-49
- Bingöl, S. ve Kozak, M.A. (2020). Turistik tren yolculuklarına nostaljik yaklaşım: Doğu, Güney Kurtalan ve Van Gölü ekspresleri. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 7(3), 325-349
- Buhalis, D. (1998). Strategic use of information technologies in the tourism industry. *Tourism Management*, 19(5), 409-21
- Buhalis, D. ve O'Connor, P. (2005). Information communication technology revolutionizing tourism. *Tourism Recreation Research*, 30(3), 7-16
- Caragliu, A., Del Bo, C. ve Nijkamp, P. (2011). Smart cities in Europe. *Journal of Urban Technology*, 18(2), 65-82
- Çakmak, V. ve Altaş, A. (2018). Sosyal medya etkileşiminde tren yolculukları: Doğu Ekspresi ile ilgili Youtube. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 194, 390-408
- Doğan, M., Pekiner, A. ve Karaca, E. (2018). Sosyal medyanın turizm ve turist tercihlerine etkisi: Kars-Doğu ekspresi örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(3), 669-83
- Driscoll, J.C. ve Kraay, A.C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of Economics and Statistics*, 80, 549-60
- Eryılmaz, B. ve Şengül S. (2016). Sosyal medyada paylaşılan yöresel yemek fotoğraflarının turistlerin seyahat tercihleri üzerindeki etkisi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 32-42
- Eryılmaz, B. ve Yüçetürk, C. (2018). Genç turistlerin doğu ekspresi seferleri tercihlerinde Instagram'ın rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 210-228
- Eser, E. ve Asmadili, V. (2019). Bir kültür mozaiği olan ani kentine götüren raylar: Turistik Doğu Ekspresi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6, 2132-2166
- Eşitti, Ş. ve Işık, M. (2015). Sosyal medyanın yabancı turistlerin Türkiye'yi tatil destinasyonu olarak tercih etmelerine etkisi. *Dergi Karadeniz*, 27, 11-30
- Google Trends. (2020, 15 Haziran). Google Trend Verileri. <https://trends.google.com>
- Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z. ve Koo, C. (2015). Smart tourism: Foundations and developments. *Electronic Markets*, 25(3), 179-88.
- Gretzel, U., Yuan, Y.L. ve Fesenmaier, D.R. (2000). Preparing for the new economy: Advertising strategies and change in destination marketing organizations. *Journal of Travel Research*, 39(2), 146-56
- Harrison, C., Eckman, B., Hamilton, R., Hartswick, P., Kalagnanam, J., Paraszczak, J. ve Williams, P. (2010). Foundations for smarter cities. *IBM Journal of Research and Development*, 54(4), 1-16
- Hays, S., Page, S. J. ve Buhalis, D. (2013). Social media as a destination marketing tool: Its use by national tourism organisations. *Current Issues in Tourism*, 16(3), 211-39
- Hoechle, D. (2007). Robust standard errors for panel regressions with cross-sectional dependence. *The Stata Journal*, 7(3), 281-312
- Hosany, S. ve Prayag, G. (2013). Patterns of tourists' emotional responses, satisfaction, and intention to recommend. *Journal of Business Research*, 66(6), 730-737

- Höjer, M. ve Wangel, J. (2014). Smart sustainable cities: definition and challenges. B. Aebischer (Ed.), *ICT Innovations for Sustainability* içinde (s. 333-349). Springer International Publishing
- Hsu, C.L., Chang, K.C., ve Chen, M.C. (2012). The impact of website quality on customer satisfaction and purchase intention: Perceived playfulness and perceived flow as mediators. *Information Systems and e-Business Management*, 10(4), 549-70
- Hudson, S. ve Thal, K. (2013). The impact of social media on the consumer decision process: Implications for tourism marketing. *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 30(1), 156-60
- Jasrotia, A. ve Gangotia, A. (2018). Smart cities to smart tourism destinations: A review paper. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 1(1), 47-56
- Jovicic, D.Z. (2019). From the traditional understanding of tourism destination to the smart tourism destination. *Current Issues in Tourism*, 22(3), 276-82
- Kaplanidou, K., ve Vogt, C. (2006). A structural analysis of destination travel intentions as a function of web site features. *Journal of Travel Research*, 45(2), 204-16
- Korkusuz, T. ve Özdemir, M. (2020). Turistik ürün çeşitlendirmede sosyal medyanın etkisine bir örnek: Doğu Ekspresi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 143-160
- Ku, E.C., ve Chen, C.D. (2015). Cultivating travellers' revisit intention to e-tourism service: The moderating effect of website interactivity. *Behaviour & Information Technology*, 34(5), 465-78
- Kuşat, N. (2011). Küreselleşen dünyada turizm sektörü: bilgi iletişim teknolojileri ve rekabet gücü. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3(5), 114-38
- Mil, B. Ve Dirican, C. (2018). Endüstri 4.0 teknolojileri ve turizme etkileri. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 3(1), 1-9.
- Neirotti, P., De Marco, A., Cagliano, A. C., Mangano, G. ve Scorrano, F. (2014). Current trends in smart city initiatives: Some stylised facts. *Cities*, 38, 25-36
- Özbay, G. ve Çekin, A. (2020). Turizm, ulaşım ve sosyal medya etkileşimi: Doğu Ekspresi ve Kars'taki konaklama işletmelerine yönelik bir araştırma. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 327-344
- Parra-López, E., Gutiérrez-Taño, D., Diaz-Armas, R. J. ve Bulchand-Gidumal, J. (2012). Travellers 2.0: Motivation, opportunity and ability to use social media. M. Sigala, E. Christou ve Ulrike Gretzel (Ed.), *Social Media in Travel, Tourism and Hospitality: Theory, Practice and Cases* içinde (s. 171-87). Routledge
- Piro, G., Cianci, I., Grieco, L.A., Boggia, G. ve Camarda, P. (2014). Information centric services in smart cities. *Journal of Systems and Software*, 88, 169-88
- Sarı, Y. ve Kozak, M. (2005). Turizm pazarlamasına internetin etkisi: Destinasyon web siteleri için bir model önerisi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 9, 248-71
- Soylu, A., Ceylan, S. ve Özdiçiner, N.S. (2019). Turizmde deneyim inovasyonu: Doğu Ekspresi örneği. *SETSCI Conference Proceedings*, 4(8), 231-235
- Sparks, B. A. ve Browning, V. (2011). The impact of online reviews on hotel booking intentions and perception of trust. *Tourism Management*, 32(6), 1310-23
- Sparks, B.A., Perkins, H.E. ve Buckley, R. (2013). Online travel reviews as persuasive communication: The effects of content type, source, and certification logos on consumer behavior. *Tourism Management*, 39, 1-9
- Stipanuk, D.M. (1993). Tourism and technology. *Tourism Management*, 14(4), 267-78
- Suna, B. ve Yaldız, E. (2020). Nostaljinin turizme yansması: Doğu Akdeniz nostalji ekspresi örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(46), 584-604
- Tatoğlu, F.Y. (2018a). *Panel veri ekonometrisi: Stata uygulamalı*. Beta Yayıncılık
- Tatoğlu, F.Y. (2018b). *İleri panel veri analizi: Stata uygulamalı*. Beta Yayıncılık
- TCDD (2020, 15 Haziran). <http://www.tcddtasimacilik.gov.tr/sayfa/istatistikler>
- Topsakal, Y. (2018). Akıllı turizm kapsamında engelli dostu mobil hizmetler: Türkiye 4.0 için öneriler. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 1(1), 1-13

- Tripadvisor. (2017, 23 Haziran). Tripadvisor Hakkında. Needham (USA) <https://tripadvisor.mediaroom.com/tr-about-us>
- Ukpabi, D.C. ve Karjaluoto, H. (2016). Consumers' acceptance of information and communications technology in tourism: A review. *Telematics and Informatics*, 34(5), 618-44
- Vasavada, M. ve Padhiyar, Y.J. (2016). Smart tourism: Growth for tomorrow. *Journal for Research*, 12(1), 55-61
- Wooldridge, J.M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. MIT Press
- WTTC (2019, 12 Temmuz). Travel & Tourism Economic Impact 2019. World Travel & Tourism Council. London <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>
- Xiang, Z. (2018). From digitization to the age of acceleration: On information technology and tourism. *Tourism Management Perspectives*, 25, 147-50
- Zhang, L.Y., Li, N. ve Liu, M. (2012). On the basic concept of smart tourism and its theoretical system. *Tourism Tribune*, 27(5), 66-73
- Zhao, X. R., Wang, L., Guo, X., ve Law, R. (2015). The influence of online reviews to online hotel booking intentions. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(6), 1343-64

Finansal Okuryazarlık ve Dijitalleşme: Ölçek Geliştirme Üzerine Bir Çalışma *

Financial Literacy and Digitalization: A Scale Development Study

Irmak URAZ KAYA **

Muhammet Burak KILIÇ ***

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.901135>

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi:
22.03.2021

Kabul Tarihi:
14.06.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bu çalışmanın amacı finansal okuryazarlık ve dijitalleşme kavramlarını modellemeye yönelik bir ölçek geliştirmektir. Finansal okuryazarlık, günümüzde teknik bilgiye sahip olmanın yanında finansal gelişmeleri takip etmeyi de zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle bilgiye ulaşma noktasında dijital kanalların kullanımı, finansal verilere ulaşım sürecini kısaltmakta ve daha hızlı kararlar alınmasını sağlamaktadır. Son yıllarda teknoloji alanında yaşanan gelişmelerle birlikte dijitalleşmenin önemi giderek artmakta ve finansal okuryazarlık ve dijitalleşme kavramları ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda finansal okuryazarlık ve dijitalleşme kavramları geliştirilen ölçek yardımıyla incelenmiştir. Bu amaçla Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bankacılık ve Finans Bölümü öğrencilerine uygulanan anket çalışmasından elde edilen veriler, yapısal eşitlik modeli yardımıyla analiz edilmiş ve finansal okuryazarlık ve dijitalleşme üzerine kurulan hipotezler sınanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, öğrencilerin dijital finansal davranışlarının finansal bilgi ve davranışlarına genel olarak anlamlı ve pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal okuryazarlık, finansal bilgi, finansal davranış, finansal tutum, finansal dijitalleşme, yapısal eşitlik modeli

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
22.03.2021

Accepted:
14.06.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights reserved.

The aim of this study is to develop a scale for modeling financial literacy and digitalization concepts. Nowadays, financial literacy requires following financial developments as well as having technical knowledge. Therefore, the use of digital channels at the point of accessing information shortens the process of accessing financial data and enables faster decisions. In recent years, there has been an increasing interest in considering the importance of digitalization, with developments in the field of technology and the concepts of financial literacy and digitalization coming to the fore. In this context, the financial literacy and digitalization concepts are analyzed with the help of the developed scale. For this purpose, the survey was applied to the students of Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, at the Department of Banking and Finance. The analysis of data obtained from the survey study was carried out the help of the structural equation model and the hypotheses established on financial literacy and digitalization were tested. According to the results of the study, it is found that students' digital financial behaviors affect their financial knowledge and behaviors to a significant positive effect.

Keywords: Financial literacy, financial knowledge, financial behavior, financial attitude, financial digitalization, structural equation model

Atıf / to Cite (APA): Kaya, I. U. ve Kılıç, M. B. (2021). Finansal okuryazarlık ve dijitalleşme: Ölçek geliştirme üzerine bir çalışma. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 296-315

* Bu makale, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı'nda 22.04.2020 tarihinde tamamlanan "Finansal Okuryazarlık ve Finansal Dijitalleşme İlişkisi: Bankacılık ve Finans Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

**ORCID Bilim Uzmanı, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, irmakurazkaya@gmail.com

***ORCID Dr. Öğr. Üyesi., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, mburak@mehmetakif.edu.tr

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

Financial literacy is a combination of financial knowledge, financial behavior, and financial attitude to make appropriate financial decisions (Atkinson and Messy, 2012). With technological developments, the use of digital channels has become an important field for both obtaining financial knowledge and performing financial transactions. With the Covid-19 outbreak, the importance of digitalization has become even more evident (Demirdöğmez et al. 2020: 130). In the financial sector, technological developments have been made in the field of digital banking to reduce the effects of the outbreak (Beybur and Çetinkaya, 2020: 153-154). For instance, the spread of internet technology and its applications has been increasing interest in commercial activities that have brought about a digital transformation (Bakırtaş and Ustaömer, 2019: 4). The concept of digitalization has become an important component in the digitization of financial products and services (OECD, 2018). Our contribution is to develop a scale for modeling the concepts of financial literacy and digitalization. Finally, the components of financial literacy and digitalization were examined with the help of our developed scale.

Literature Review:

In the context of financial literacy, Kershaw and Webber (2008) developed a financial assessment tool. Huston (2010) measured financial literacy in four categories, which are basic information about money, borrowing, investing, and protecting resources. Remund (2010) measured financial literacy in five categories: knowledge of financial concepts, communication between financial concepts, individual financial management, ability to make financial decisions, and financial planning. Lusardi and Mitchell (2011) measured individuals' financial literacy levels with three basic mathematical problems in their study. Atkinson and Messy (2012) considered the components of financial literacy: financial knowledge, financial behavior, and financial attitude. In our study, unlike the studies in the literature, the components of digital financial behavior and digital financial attitude are included in the research and analyzed the effect of digitalization on financial literacy.

Methodology:

A questionnaire study with a 35-question face-to-face interview technique was conducted at the Department of Banking and Finance in Burdur Mehmet Akif Ersoy University. To develop and establish validity and reliability of a scale for measuring the components of financial literacy and digitalization, the dataset obtained from the survey study was analyzed by both exploratory and confirmatory factor analyses. In addition, research hypotheses about the components of financial literacy were tested with the structural equation model.

Results and Conclusions:

The results of this paper are summarized as follows. Students' financial attitudes influence their financial behaviors, and students' digital financial attitudes influence their attitudes, behaviors, and digital financial behaviors. Another result is that students' digital financial behaviors influence their financial knowledge and behaviors, but do not influence their attitudes. This situation has explained that students prefer digital channels for financial transactions, and obtaining financial knowledge from digital platforms may be easier for students. Another result from our study is that students' financial knowledge does not affect their digital attitudes. This situation has explained that students may not have a regular source of income, and they may not exhibit attitudes using digital financial services. These results are the most important findings of our paper. Finally, our study has investigated the components of financial literacy and digitalization. These components include financial knowledge, financial attitude, financial behavior, digital financial behavior, and digital financial attitude.

1. GİRİŞ

Okuryazarlık kavramı bilgi toplumunun temel yapı taşları arasında değerlendirilmektedir. İnsanlığın varoluş ve öğrenme süreci içerisinde sürekli olarak yenilenen ve gelişen okuryazarlık, hayatın farklı alanlarında farklı yaklaşımlarla tanımlanmaktadır. Bu bağlamda tarihsel süreç içerisinde okuryazarlık ilk olarak biçimsel anlamda bir dile ilişkin okuma ve yazma yetkinliğine sahip olmak olarak ele alınmıştır. Fakat tarihsel süreçte birçok alanda ortaya çıkan yenilik ve gelişmeler okuryazarlığın farklı yaklaşımlarla değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir. Örneğin teknolojide meydana gelen gelişmelere ilişkin kullanılan okuryazarlık, teknoloji okuryazarlığı olarak ifade edilirken görsel ve yazılı medyada meydana gelen gelişmeler için kullanılan okuryazarlık ise medya okuryazarlığı olarak ifade edilmektedir (Aytaş ve Kaplan, 2017). Bu çalışmanın da temelini oluşturan finansal araçlar, yatırım, tasarruf vb. gibi finansal konularla ilgili yapılan okuryazarlık tanımı ise finansal okuryazarlık olarak literatürde yerini almıştır (Bozkurt vd., 2019).

Finansal okuryazarlık doğru ve yerinde finansal kararlar almak ve bireylerin arzu ettiği refah düzeylerine ulaşmaları için bilgi, davranış ve tutumların bileşimi olarak tanımlanır (Atkinson ve Messy, 2012). Modern bir toplumda hayatta kalmak için insanların ihtiyaç duyduğu en temel bilgi finansal okuryazarlıktır (Kim, 2001). Finansal okuryazarlık, finansal işlemlere ilişkin bilgi, tutum ve davranışların bireylerin finansal karar verme süreçlerine etkisi düşünüldüğünde, finansal konulara ilişkin bilgilerin, bireylerin finansal tutumlarını etkileyebileceği ve bu tutumlarında zamanla finansal davranışlara dönüşebileceği durumlarla ilgilenir. Dolayısı ile finansal okuryazarlığın temeli finansal bilginin güncelliği ve algılanması ile yakından ilgilidir. Karar verme davranışı bağlamında ele alındığında ise bireyler finansal sistemden elde etmiş oldukları simetrik bilgileri, çevre, alışkanlık ve deneyim gibi tutum değişkenleri ile değerlendirerek finansal davranışlarına yansıtılmaktadır. Bu bağlamda bireylerin finansal davranışlarının rasyonelliği, finansal bilgilerin güncelliği ve güvenilirliğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde finansal okuryazarlık finansal bilgiye ulaşma, bilgiyi analiz etme ve tutum süzgecinden geçirerek rasyonel kararlar aracılığı ile davranışlara yansıtılma yeterliliği olarak değerlendirilebilir.

Dijitalleşme kavramı, finansal ürün ve hizmetlerin dijitalleştirilmesiyle finansal okuryazarlığın önemli bir bileşeni haline gelmiştir (Organisation for Economic Co-Operation and Development [OECD], 2018). Bununla birlikte gelişen teknolojinin hızla ilerlemesi gerçekleştirilen işlemlerin geleneksel yöntemlerden daha çok teknoloji tabanlı dijital yöntemlere ihtiyaç duyulmasını gerektirmiştir. Bu noktada işlemlerin dijital kanallar ve araçlar ile gerçekleştirilmesi, kullanıcılara zaman ve maliyet tasarrufu sağlamaktadır. Ayrıca dijital araçlar kanalı ile işlemlerin daha kısa sürede, daha zahmetsiz bir şekilde gerçekleştirilmesi dijitalleşmenin olumlu yönleri olarak görülmektedir. Diğer taraftan zorunlu olmayan tüketim mallarına dijital kullanım yoluyla daha rahat ulaşılması, ihtiyaç fazlası olan sanal tüketimleri arttırdığı ve beraberinde güvenlik sorunlarına yol açması dijitalleşmenin olumsuz yönleri olarak değerlendirilmektedir. Bu avantajlar ve dezavantajlara sahip olmakla birlikte dijitalleşme, toplumların vazgeçilmez bir tüketim ve iletişim aracı olarak değer görmektedir. Bu nedenle çalışmada finansal okuryazarlığın diğer boyutları olarak dijital finansal davranış ve dijital finansal tutum araştırmanın konusunu oluşturmuştur. Bu çalışmanın bir diğer amacı da finansal bilgi tutum ve davranışların dijitalleşme üzerindeki etkileşimini de ölçen bir ölçek geliştirmektir.

Bu çalışmanın katkısı, finansal okuryazarlığın boyutları olarak kabul edilen finansal bilgi, finansal tutum ve finansal davranış, finansal dijitalleşme ile değerlendiren geçerli ve güvenilir bir ölçeğin geliştirilmiş olmasıdır. Önerilen ölçekte dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışın finansal okuryazarlığın önemli boyutları olacağı düşünülmüş ve araştırma modelindeki hipotezler ile bu varsayımlar sınanmıştır. Son olarak araştırma verileri Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü'nde eğitim görmekte olan 300 öğrenciye yüz yüze görüşme tekniği ile uygulanan anket yardımıyla toplanmıştır. Araştırmada

Bankacılık ve Finans bölümünün öğrencilerinin tercih edilmesi sebebi bölümdeki öğrencilerin finansal derslerinin sayısının diğer bölümlerde okuyan öğrencilere göre daha fazla olmasıdır. Son olarak araştırmaya konu olan finansal okuryazarlık ve dijitalleşme boyutları yapısal eşitlik modeli kurularak sınanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Finansal okuryazarlığın etkileşimde olduğu bir alan dijitalleşmedir. Bu bağlamda gerek finansal bilgi edinme gerekse finansal işlem gerçekleştirme noktasında dijitalleşme önemli bir çalışma sahası olmuştur. Covid-19 salgınıyla birlikte dijitalleşmenin önemi daha da ortaya çıkmıştır (Demirdöğmez vd. 2020: 130). Bankacılık sektöründe de salgının etkilerini azaltmak adına dijital bankacılık alanında yeni girişimlerde bulunulmuştur (Beybur ve Çetinkaya, 2020: 153-154). İnternet teknolojisinin yaygınlaşması, yapay zekâ uygulamalarının önem kazanması ve bu gelişmelerin ticari faaliyetler içerisinde daha çok önem kazanması dijital dönüşümü beraberinde getirmiştir (Bakırtaş ve Ustaömer, 2019: 4). Dijitalleşme hayatın her yerinde yer almakta olup bilgiyi daha etkin kullanabilmek için teknolojinin getirdiği kolaylıkları sunabilme fırsatı sağlar. Dijitalleşmeyle birlikte teknolojiyi, karşılaşılan problemlerin çözümünde kullanabilir ve hayatı kolaylaştırmak, desteklemek veya iyileştirmek için teknolojinin ortaya koyduğu çözümlerden faydalanılabilir (Cabı, 2016: 1230). Sosyal iletişim araçları ve teknoloji kullanımının yaygınlaşması finansal anlamda yeni kavramların türemesini sağlamıştır (Vergi, 2019: 18). Bu anlamda teknolojinin gelişmesiyle istenilen bilgiye ulaşım kolaylaşmıştır. Ancak ulaşılan bilgileri anlamak ve uygulamaya dökmek belli bir eğitim ve uzmanlık gerektirir. Ülke ekonomisinde meydana gelen değişimleri anlamak ve oluşan yeni duruma göre hızlı kararlar almak, etkili bir tutum ve davranış sergilemek, yetkin bir düzeydeki finansal bilgi ve eğitim ile mümkündür (Teyyare vd., 2018: 100). Dünya ekonomisindeki değişimler sonucunda uygulanan Bretton-Woods (sabit döviz kuru) sisteminin kullanılmaması sonucunda piyasalar globalleşmiş ve finans piyasalarında rekabet hızlanmış ve dijitalleşme önem kazanmıştır (Yılmaz ve Tuncay, 2012: 345).

Teknolojik gelişmelerin hızlanması bilgisayar ve iletişimde yeniliklerin ortaya çıkması yapılan işlem fiyatlarının ve bilgilerin şeffaf olmasına ve maliyetlerin azalmasına yol açmıştır. Ticarete sınırların kalkması sermayenin hareketliliğine neden olmuştur. İnsanlar yatırımlarını daha uygun kaynak ve işgücü bulabilecekleri yerlere yönlendirmişlerdir (Yılmaz ve Tuncay, 2012: 345). Teknolojik gelişmeler ve finansal sektörün her geçen gün kendisini hızla yenilemesi, bireyleri daha fazla ve karmaşık finansal ürün ve hizmetlerle karşı karşıya bırakmaktadır. Basit bir kredi kartı faizinin hesaplanması veya kredi masrafları maliyetleri arasında yapılabilecek karşılaştırma hesaplamaları gibi konularda, bireyler sadece finansal okuryazarlık düzeylerinin geliştirilmesiyle daha çok bilgiye sahip olacaklardır (Saraç, 2014: 9).

Güncel ekonomik ve finansal gelişmelerin izlendiği kaynakların başında internet ve telefon gelmektedir. Ekonomik ve finansal gelişmelerin takip edildiği kaynaklara yaş ve cinsiyet beraber ele alınarak bakıldığında, internetin toplam oranı %65,7 olarak belirlenmiştir. Bu durum gelişen teknoloji çağında öğrencilerin çoğunluğunun internete erişiminin olduğunu ve interneti hayatlarında aktif olarak kullandıklarını göstermektedir. Bunun yanı sıra, öğrencilerin ekonomik ve finansal kaynakları takip etme sıklığına bakıldığında ise %15,1'i gelişmeleri internette sonra telefonda takip etmektedir. Bu durum da hayatımıza akıllı telefonların girmesiyle birlikte, gençlerin de akıllı telefonlarını aktif bir şekilde kullanılmasıyla açıklanabilir (Saraç, 2014:45).

Teknolojinin gelişmesiyle en popüler teknolojik enstrüman cep telefonlarıdır. Akıllı telefon kullanıcı sayısının sürekli artması, farklı sektörlerin de gelişmesine olanak sağlamıştır. Finans sektörü de bu teknolojik gelişmelerden yararlanmış mobil uygulamalarla bankacılığa yeni bir kanal kazandırmıştır. Mobil bankacılığın ulaşılabilirliğinin daha kolay olması ve şube maliyetlerine kıyasla

masrafsız olması nedeniyle bankalar mobil uygulamaları her geçen gün geliştirmektedir. Mobil bankacılığın kullanımının artmasını etkileyen faktörlere, kişilerin teknolojiye olan güveninin azlığı ve şubede ürün çeşitliliğinin fazla olması söylenebilir (Szopiński, 2016: 6; akt. Çam ve Çam, 2016: 99-100). Elektronik ve mobil bankacılık hizmetleriyle de şubeye ihtiyaç duymadan bankacılık hizmetinin kullanılması sonrası işlemler hızlanmış, finansal ürün çeşitliliği artmıştır (Öncüler, 2018: 43). Bütün bu gelişmeler dijitalleşme kavramının finansal okuryazarlığın önemli bir unsuru olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

Finansal okuryazarlık bilincini kazandıracak programlar ve yayınlar ise finansal bilgiyi topluma ulaştırarak dijital tabanlı sistemler sayesinde finansal okuryazarlığın görsel ve işitsel olarak etkilenmesine ve gelişmesine katkı sağlayacaktır (Hayta, 2011: 255). Bundan dolayı, bu çalışmada dijital finansal davranış ve tutumların finansal okuryazarlığın önemli bir boyutu olduğu kanısını ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada bu kavramsal boyut, finansal okuryazarlık çerçevesinde incelenmiştir.

Finans okuryazarlık literatüründe finansal okuryazarlığın bileşenlerinin tanımlandığı ve bu konuda yapılan bazı araştırmalar Tablo 1’de özetlenmiştir. Kershaw ve Webber (2008) yaptıkları çalışmada finansal değerlendirme aracı geliştirmişlerdir. Huston (2010) çalışmasında finansal okuryazarlığı genel olarak 4 kategoride incelemiştir. Bunlar sırasıyla parayla ilgili temel bilgiler, borçlanma, yatırım, kaynaklarını korumak olarak ifade etmiştir. Remund (2010) çalışmasında finansal okuryazarlığı, finansal kavramlar bilgisi, finansal kavramlar arasında iletişim kurma, bireysel finansal yönetim, finansal karar alma becerisi ve finansal planlama olmak üzere 5 kategoride incelemiştir. Lusardi ve Mitchell (2011) yaptıkları çalışmada bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerini 3 temel matematiksel problemle ölçmüşlerdir. Atkinson ve Messy (2012) çalışmasında ise finansal okuryazarlık boyutları finansal bilgi, finansal davranış ve finansal tutum olarak ele alınmıştır.

Tablo 1: Literatürdeki Finansal Okuryazarlık Bileşenleri

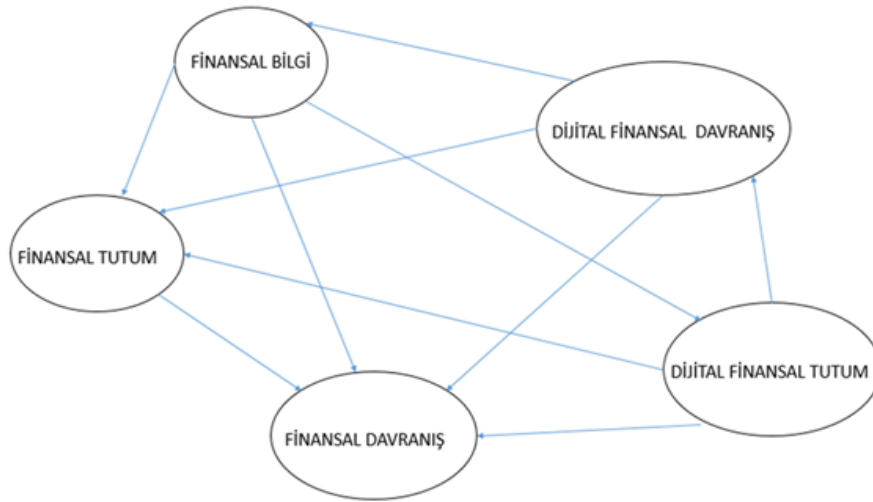
Finansal Okuryazarlık Tanımlamaları	Araştırmacı ve Araştırma Yılı
<ul style="list-style-type: none">Günlük finansal kararlarFinansal yargıEmlak yönetimiBorç yönetimiKaynak desteği	Kershaw ve Webber (2008)
<ul style="list-style-type: none">Parayla ilgili temel bilgilerSatın alma gücüFinansal muhasebe kavramlarıBorçlanma, tüketici kredileri veya ipoteklerin kullanımıKredi kartı kullanımıHisse senetleri ve tahvillerYatırım fonlarının kullanılmasıFinansal risk yönetimiSigorta türleri	Huston (2010)
<ul style="list-style-type: none">Finansal kavramlar bilgisiFinansal kavramlar arasında iletişim kurmaBireysel finansal yönetimFinansal karar alma becerisiFinansal planlama	Remund (2010)
<ul style="list-style-type: none">Faizle ilgili problemleri yapabilme becerisiEnflasyon problemiRisk	Lusardi ve Mitchell (2011)
<ul style="list-style-type: none">Finansal BilgiFinansal DavranışFinansal Tutum	Atkinson ve Messy (2012)

Bu kavramlar arasında, finansal bilgi tüketicilerin temel finans konularında yeterli teorik bilgiye sahip olması olarak değerlendirilebilir (Eker, 2017: 46-47). Finansal tutumda bireylerin gelecek planlarını, birikimlerini ve tasarruflarını ilgilendiren konularda, bireylerin varlıklarını dikkatli ve idareli kullanma gibi daha önce yaşadığı deneyimlerden faydalanılarak düzenli bir tavırla hareket etmeleri olarak tanımlanır (Kılcan ve Ergür, 2019: 61). Bu nedenle finansal tutum finansal okuryazarlığın önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Örneğin insanlar gelecekleri için biriktirme konusunda oldukça olumsuz bir tutuma sahiplerse, bu davranışı sergilemeyebilirler (OECD, 2013). Finansal davranışı ise, geniş çerçeveye bireyin hayatı süresince karşılaşacağı mali analiz, tasarruf, bütçe, borçlanma ve kredi gibi konularda etkin kararlar alıp yönetebilmesi olarak tanımlanabilir. Bu kararları verirken birey, finansal bilgisi dâhilinde tercihlerini yapmakta ya da davranışta bulunmaktan kaçınmaktadır (Eker, 2017:49). Bu nedenle bireyin davranışı, finansal refahı üzerinde de önemli bir etkiye sahip olacaktır (OECD,2013). Dijitalleşmenin yaygınlaşması ve öneminin artması ise istenilen bilgiye ulaşımı daha da kolaylaştırmıştır. Bundan dolayı, bu çalışmada dijital okuryazarlık yoluyla elde edilecek dijital finansal tutum ve dijital finansal davranış boyutları kavramsal çerçeveye dahil edilmiştir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada Finansal okuryazarlık ve dijitalleşme için geliştirilen ölçeğin araştırma modeli Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırmanın hipotezleri sırasıyla aşağıdaki gibidir:

H_1 : Öğrencilerin finansal bilgilerinin, finansal tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_2 : Öğrencilerin dijital finansal davranışlarının, finansal bilgileri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_3 : Öğrencilerin finansal tutumlarının, finansal davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_4 : Öğrencilerin dijital finansal tutumlarının, dijital finansal davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₅: Öğrencilerin dijital finansal davranışlarının, finansal davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₆: Öğrencilerin dijital finansal tutumlarının, finansal tutumları üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H₇: Öğrencilerin finansal bilgilerinin, finansal davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₈: Öğrencilerin dijital finansal tutumlarının, finansal davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₉: Öğrencilerin dijital finansal davranışlarının, finansal tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₁₀: Öğrencilerin finansal bilgilerinin, dijital finansal tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

3.2. Veri Toplama

Bu çalışmada, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bankacılık ve Finans Bölümü öğrencilerinin, finansal bilgi, finansal davranış ve finansal tutumları ile dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik güvenli ve geçerli bir ölçek geliştirmek için, öncelikle 64 sorudan meydana gelen bir anket yüz yüze görüşme tekniği ile öğrencilere uygulanmıştır. Elde edilen veriler analiz edilmiş olup, ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliğini sağlamak için ilk ankette yer alan bazı sorular çıkarılarak 31 soruluk ikinci bir anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler tekrar analiz edilmiş ve analiz sonuçlarına göre anket soruları yeniden hazırlanarak toplam 35 soruluk üçüncü ve nihai bir anket formu oluşturulmuştur.

Finansal bilgi, finansal davranış ve finansal tutum sorularının oluşturulmasında literatürdeki finansal okuryazarlık çalışmalarında kullanılan maddelerden yararlanılmıştır. Bu bağlamda finansal bilgi, finansal tutum ve finansal davranış ölçeğinde Gerek ve Kurt (2011)'un ekonomik okuryazarlık ölçeğindeki ekonomik bilgi boyutundan yararlanılmıştır. Ekonomik bilgi bu çalışmada finansal bilgi boyutu olarak kullanılmıştır. Sarıgül (2015)'in finansal okur yazarlık tutum ve davranış ölçeğinden yararlanılmıştır. Demir vd. (2016) tarafından geliştirilen mali durum yönetim ölçeğinden, finansal okuryazarlık boyutları olarak kullanılan finansal davranış ve finansal tutum sorularından faydalanılmıştır. Dijital finansal tutum ve dijital finansal davranış maddeleri ise Altun (2005) ve Demir vd. (2016) yaptıkları çalışmalardan faydalanılarak oluşturulan maddeler finansal dijitalleşme kavramı çerçevesinde yorumlanarak oluşturulmuştur.

Son olarak ölçek formu “Kesinlikle Katılmıyorum” (1), “Katılmıyorum” (2), “Kararsızım” (3), “Katılıyorum” (4) ve “Kesinlikle Katılıyorum” (5) şeklinde beşli likert tipinde hazırlanmıştır. İki bölümden oluşan anketin; birinci safhasında öğrencilerin demografik özelliklerle ilgili sorulara yer verilmiştir. İkinci safhasında ise öğrencilerin finansal bilgi düzeylerini, finansal tutumlarını, finansal davranışlarını ve finansal dijitalleşmelerini değerlendirmek için sorular yöneltmiştir.

Araştırmanın katılımcıları, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bankacılık ve Finans Bölümü öğrencilerinden oluşmaktadır. 2019-2020 Eğitim öğretim yılı güz dönemi içerisinde öğrenim görmekte olan ve finans dersleri olan 2. 3. ve 4. sınıf öğrencilerinden seçilen ve toplam 300 öğrenci ile yüz yüze anket çalışması yapılmıştır. Anket çalışmasından elde edilen veriler, SPSS 23.0 ve AMOS 23.0 paket programları kullanılarak yapısal eşitlik modeli yöntemiyle analiz edilmiştir.

3.3. Veri Analizi

Üniversite öğrencilerinin finansal bilgi, finansal tutum ve finansal davranış boyutları ile bu çalışmada geliştirilerek elde edilen dijital finansal tutumları ve dijital finansal davranış boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere, 35 soruluk anket 300 bankacılık ve finans bölümü öğrencisine uygulanmıştır. Ölçekte ilk olarak düzeltilmiş madde toplam korelasyonları, maddelerin ayırt edicilik düzeylerini ve toplam puanı yordama gücünü tespit etmek için hesaplanmıştır. Daha sonra maddelere açımlayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır. AFA ile araştırmacılar; faktörlerin sayısı, maddelere ilişkin gizil faktör sayısı, regresyon katsayıları, model veya faktörlerin birbirleriyle ilişkili olup olmadığı hakkında önceden bir bilgiye sahip değildir. Bu nedenle AFA genellikle bir açıklayıcı ve tanımlayıcı bir süreci içeren analizdir (Yılmaz ve Çelik, 2009: 53). AFA, değişkenler arasındaki ilişkiler veya boyutlar hakkında bilgi toplamak için araştırmanın ilk aşamalarında kullanılır (Balcı ve Ahi, 2017: 199). Analiz sonucunda boyutlar finansal bilgi, finansal tutum, finansal davranış, dijital finansal tutum ve dijital finansal davranış olarak isimlendirilmiştir.

Boyutların faktör yapılarına uygunluğu test etmek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmış olup, araştırma için kurulan hipotezler yapısal eşitlik modeliyle sınanmıştır. DFA ile, ölçek geliştirme ve ölçek geçerlilik analizlerinde kullanılan ve araştırma aşamasında belirlenmiş veya tasarlanmış bir yapının doğrulanmasını amaçlanmaktadır (Bayram, 2010: 42). DFA, gözlenen değişkenler ile gizli değişkenler arasındaki yapısal ilişkileri, bir model aracılığı ile tahmin ve test eden bir yöntemdir. Gözlenen değişkenler alt kümesi ile gizli değişkenler arasındaki ilişkileri ele alan yapıları test ederek modellerin uygunluğu test edilmektedir. DFA; eğilim, beğeni, tutum-davranış ve duygu-durum fenomeninin yapısal özelliklerini/alt bileşenlerini/segmentlerini belirli modele göre belirlemek/test etmek ve doğrulamak amacıyla uygulanır (Özdamar, 2016: 231). DFA, AFA dan elde edilen faktörlerin, belirlenen faktör yapılarına uygunluğunu hipotez ile sınavan faktör analizidir (Karagöz, 2016: 1000). Bu nedenle, araştırma verilerine DFA'da uygulanmıştır. Son olarak geliştirilen ölçeğin güvenilirlik analizleri yapılarak araştırmanın analizleri tamamlanmıştır.

4. BULGULAR

Çalışmadan elde edilen bulgular, beş alt başlıkta incelenmiştir. Finansal okuryazarlık ve dijitalleşme ölçeği için, madde analiz, AFA, DFA, araştırma modelinin hipotezleri ve güvenilirliğe ilişkin bulgular sırasıyla verilmiştir.

4.1. Madde Analizi Bulguları

Ankete katılan katılımcılara sorulan maddeler ve bu maddelere verilen cevaplarının madde yüzde analizleri Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre, yapılan madde yüzde analizleri sonucunda, öğrencilerin tasarruf yapmanın öneminin bilincinde olduğu ve ödeme ahlakına sahip oldukları söylenebilir. Bununla birlikte öğrencilerin finansal işlemlerde mobil bankacılığı tercih ettiği ve dijitalleşmenin finansal işlemlerin tutum ve davranışlarında etkili olduğu söylenebilir. Finansal bilgi anlamında ise öğrencilerin en az %40'nın enflasyon oranlarındaki değişimi, dış ekonomik gelişmelerin ülke ekonomisine yansımalarını, faiz oranlarının piyasaya etkisini, gelir dağılımı ve ekonomi ilişkisini ve ekonomik tercihlerdeki fayda ve maliyet analizlerini anlayabildikleri görülmüştür.

Tablo 2: Maddelerin Yüzdeler Analizi

1-Kesinlikle Katılmıyorum 2-Katılmıyorum 3-Kararsızım 4-Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılıyorum	1	2	3	4	5
1. Enflasyon oranlarındaki değişimin ne ifade ettiğini anlayabilirim.	0,03	0,03	0,26	0,41	0,27
2. Dış ekonomik gelişmelerin ülke ekonomisine yansımalarını yorumlayabilirim.	0,04	0,07	0,30	0,42	0,17
3. Faiz oranlarının piyasaya etkisini anlayabilirim.	0,04	0,04	0,23	0,51	0,19
4. Gelir dağılımı-ekonomi ilişkisini anlayabilirim.	0,02	0,05	0,25	0,46	0,23
5. Ekonomik tercihlerimin fayda ve maliyetlerini karşılaştırabilirim.	0,02	0,05	0,14	0,43	0,35
6. Alışveriş yaparken fiyatları kıyaslarım.	0,01	0,03	0,03	0,17	0,76
7. Bir şey satın alırken finansal durumumu dikkate alırım.	0,01	0,01	0,09	0,20	0,69
8. Gelecek için finansal hedefler belirlemek önemlidir.	0,01	0,03	0,05	0,24	0,67
9. Aylık para tasarruf etmek önemlidir.	0,02	0,02	0,06	0,20	0,71
10. Paramı idare etme şeklim geleceğimi etkileyecektir.	0,01	0,02	0,06	0,20	0,72
11. Aylık harcama planına sahip olmak önemlidir.	0,01	0,02	0,04	0,25	0,69
12. Finansal bilginin artması finansal tutumu olumlu etkiler.	0,01	0,02	0,10	0,33	0,55
13. Beklenmedik durumlar için kenara para koyulması gerekir.	0,02	0,01	0,01	0,20	0,77
14. Düzenli olarak tasarruf yapılmalıdır.	0,01	0,01	0,09	0,33	0,55
15. Tercih edeceğim ürüne karar verirken ihtiyacımı göz önünde bulundururum.	0,03	0,03	0,13	0,26	0,55
16. Fazladan ödemelerden kaçınmak için kredi kartı borcumu zamanında öderim.	0,04	0,03	0,11	0,27	0,55
17. Kişisel harcamalarımı kontrol ederim.	0,01	0,02	0,10	0,35	0,51
18. Harcamalarımın yönetimini etkileyen uzun vadeli finansal hedefler belirlerim.	0,04	0,08	0,31	0,33	0,24
19. Harcamalarımı bir plan dahilinde takip ederim.	0,03	0,09	0,22	0,39	0,26
20. Faturalarımı zamanında (gecikmesiz) öderim.	0,01	0,03	0,10	0,27	0,59
21. Finansal bilginin artması finansal davranışı olumlu etkiler.	0,01	0,01	0,12	0,32	0,54
22. Taksitli satın almada, internet üzerinden uygun kredi tekliflerini karşılaştırırım.	0,02	0,02	0,08	0,22	0,66
23. Büyük tutarlı bir satın alma yapmadan önce internet üzerinden fiyat karşılaştırması yaparım.	0,05	0,05	0,24	0,29	0,37
24. Finansal bilgi ihtiyacında internet kanalından yararlanıyorum.	0,01	0,03	0,12	0,32	0,52
25. Telefonumda en az bir bankanın bankacılık uygulaması yüklüdür.	0,01	0,01	0,03	0,11	0,84
26. Bankacılık işlemlerini ATM kanalı ile yaparım.	0,07	0,09	0,25	0,29	0,30
27. Bankacılık işlemlerini internet veya mobil bankacılık kanalı ile yaparım.	0,01	0,03	0,06	0,24	0,67
28. Bankacılık işlemlerini şube aracılığı ile yaparım.	0,20	0,25	0,27	0,17	0,12
29. Gelecekte finansal işlemlerin tamamen dijital kanallardan yapılacağını düşünüyorum.	0,02	0,03	0,07	0,22	0,66
30. Finansal işlemlerdeki akıllı uygulamaların güvenli olduğunu düşünüyorum.	0	0,03	0,23	0,35	0,39
31. Dijital bankacılık işlemlerini yapabilmek için daha fazla finansal bilgi sahibi olmam gerektiğini düşünüyorum.	0,05	0,12	0,18	0,30	0,35
32. Dijital bankacılığın finansal işlemlerin daha pratik ve ulaşılabilir olmasını sağlayacağını düşünüyorum.	0,01	0,02	0,09	0,30	0,59
33. Dijital bankacılığın kişilerin finansal ürün çeşitliliğini arttırdığını düşünüyorum.	0	0,02	0,17	0,38	0,43
34. Sigortacılık işlemlerini dijital kanallar aracılığı ile gerçekleştiririm.	0,12	0,14	0,29	0,24	0,21
35. Finansal işlemlerde dijitalleşmenin artması finansal bilgi düzeyini olumlu etkiler.	0,03	0,05	0,18	0,30	0,44

Ölçeğin toplana-bilirlik özelliğinin bozulmaması için soru ile bütün arasındaki korelasyon katsayılarının negatif olmaması ve 0,25'ten büyük olması istenmektedir (Karagöz, 2016: 947). Tablo 3'te maddelerin düzeltilmiş madde-toplam korelasyon analiz sonuçları verilmiştir. Analiz sonucuna göre Madde 25, Madde 26, Madde 28 ve Madde 31; madde düzeltilmiş toplam korelasyonlarının 0,25'ten düşük olmaları ve ölçeğin iç güvenilirliğini düşürmeleri nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır.

Tablo 3: Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon Analizi Sonuçları

	Düzeltilmiş Madde- Toplam Korelasyonları
Madde 1	,389
Madde 2	,352
Madde 3	,318
Madde 4	,428
Madde 5	,405
Madde 6	,376
Madde 7	,519
Madde 8	,558
Madde 9	,437
Madde 10	,522
Madde 11	,508
Madde 12	,531
Madde 13	,437
Madde 14	,545
Madde 15	,482
Madde 16	,384
Madde 17	,478
Madde 18	,507
Madde 19	,487
Madde 20	,352
Madde 21	,516
Madde 22	,344
Madde 23	,365
Madde 24	,418
Madde 25	,224
Madde 26	,205
Madde 27	,270
Madde 28	,084
Madde 29	,336
Madde 30	,327
Madde 31	,157
Madde 32	,524
Madde 33	,454
Madde 34	,276
Madde 35	,388

4.2. Açımlayıcı Faktör Analizi Bulguları

AFA için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett'in Küresellik testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: KMO ve Bartlett's Test Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0,794
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	2456,730
	<i>df</i>	351
	<i>p</i>	,000

Buna göre, KMO değeri 0,794 ve Bartlett test istatistiğinin değeri ise $\chi^2 = 2456,730$ ve $p = ,000$ olduğu görülmüştür. Bu değerler elde edilen verilere AFA'nın uygulanabileceği sonucunu gösterir.

Çalışmanın faktör sayısı 5 olarak seçilmiş olup boyutların birbiriyle ilişkisi olduğu düşünüldüğünden döndürme yöntemi olarak promax yöntemi seçilmiştir. Burada örüntü (pattern) matris tablosundan, binişik maddeler sırasıyla analizden çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Maddelerin çıkarılmasında, farklı faktörlerde toplanan yüksek faktör yükleri arasında 0,1'den küçük

olan maddeler (Madde 21, Madde 12, ve Madde 27) analizden çıkarılarak analize devam edilmiştir (Büyüköztürk, 2002: 476-477).

Son olarak elde edilen ölçeğin faktör yapısı Tablo 5’de verilmiştir. Finansal bilgi faktörünü oluşturan maddeler; Madde1, Madde 2, Madde 3, Madde 4, Madde 5’tir. Finansal tutum faktörünü oluşturan maddeler; Madde 6, Madde 7, Madde 8, Madde 9, Madde 10, Madde 11, Madde 13, Madde 14’tür. Finansal davranış faktörünü oluşturan maddeler; Madde 15, Madde 16, Madde 17, Madde 18, Madde 19 ve Madde 20’dur. Dijital finansal tutum faktörünü oluşturan maddeler; Madde 29, Madde 30, Madde 33, Madde 34, Madde 35’tir. Dijital finansal davranış faktörünü oluşturan maddeler ise Madde 22, Madde 23, Madde 24 ve Madde 32’dir. Açıklanan toplam varyans yüzde %51 olarak bulunmuştur. Bu sonuç AFA çalışmalarında yeterli kabul edilmektedir.

Tablo 5: Finansal Okuryazarlık ve Dijitalleşme Ölçeğinin Faktör Yapısı

	Boyutlar				
	Finansal Bilgi	Finansal Tutum	Finansal Davranış	Dijital Finansal Tutum	Dijital Finansal Davranış
Madde1	,81				
Madde2	,81				
Madde3	,84				
Madde4	,79				
Madde5	,58				
Madde6		,44			
Madde7		,41			
Madde8		,60			
Madde9		,82			
Madde10		,80			
Madde11		,68			
Madde13		,60			
Madde14		,67			
Madde15			,56		
Madde16			,59		
Madde17			,59		
Madde18			,66		
Madde19			,72		
Madde20			,59		
Madde29				,48	
Madde30				,49	
Madde33				,68	
Madde34				,69	
Madde35				,79	
Madde22					,85
Madde23					,68
Madde24					,68
Madde32					,42
Toplam açıklanan varyans					%51

4.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Bu çalışmada yapısal eşitlik modellemesi ile hipotez testlerine geçmeden önce tüm faktörlerin tek bir ölçüm modelinde bulunması gerekir. Bu nedenle finansal bilgi, finansal tutum, finansal davranış, dijital finansal davranış ve dijital finansal tutumun olduğu ölçüm modeli için DFA uygulanmıştır. Sonrasında yapısal eşitlik modeliyle hipotezler test edilmiştir.

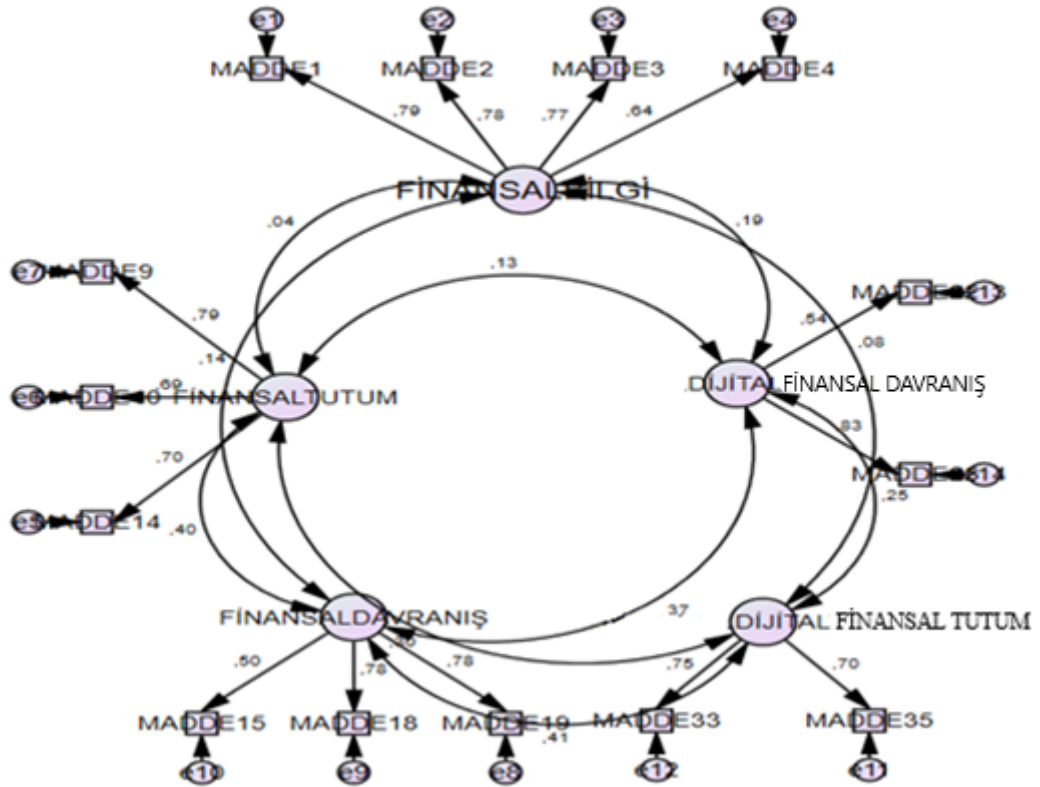
Ölçekte başlangıçta 35 madde yer almış olup, düzeltilmiş madde-toplam korelasyonları 0,25’ten küçük olan 4 madde, madde analizinde, 3 madde AFA’da çıkartılmış ve 28 madde ile analize devam edilmiştir. Sonrasında yapılan analizlerde hata varyansları yüksek ve modelin yeterli uyum değerlerine sahip olmaması nedeniyle sırasıyla, Madde 34, Madde 6, Madde 7, Madde 30, Madde 32,

Madde 29, Madde 20, Madde 16, Madde 5, Madde 17, Madde 8, Madde 13, Madde 24 ve Madde 11 sırasıyla analizden çıkarıldığında elde edilen modelin uyum değerleri Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Araştırma Modelinin DFA Uyum Değerleri

	Mükemmel Uyum Ölçütü	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütü	Araştırma Bulgusu	Sonuç
χ^2 / df	0-2	2-3	1,89	Mükemmel Uyum
RMSEA	$\leq,05$	$\leq,08$	0,05	Mükemmel Uyum
CFI	$\geq,95$	$\geq,90$	0,95	Mükemmel Uyum
TLI	$\geq,95$	$\geq,90$	0,93	Kabul edilebilir Uyum
GFI	$\geq,90$	$\geq,85$	0,95	Mükemmel Uyum
AGFI	$\geq,90$	$\geq,85$	0,91	Mükemmel Uyum

Tablo 6’da finansal bilgi, finansal tutum, finansal davranış, dijital finansal tutum ve dijital finansal davranış boyutları ölçeğinin uyum indeks değerlerine bakıldığında, χ^2 / df , RMSEA, CFI, GFI ve AGFI değerlerinin mükemmel uyum düzeyine sahip olduğu, TLI değerinin de kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğu için ölçeğin uyumunun mükemmel düzeyde olduğu söylenebilir (Schermelleh-Engel vd., 2003; Bollen, 1990; Hu ve Bentler, 1999). Kavramsal model diyagramı Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Doğrulayıcı Faktör Analizi

Tablo 7’de ise boyutlar (faktörler) arası korelasyon değerleri ve p değerleri verilmiştir.

Tablo 7: Boyutlar Arası Korelasyon Değerleri

			<i>r</i>	<i>p</i>
FİNANSAL BİLGİ	↔	FİNANSAL TUTUM	,045	,533
FİNANSAL BİLGİ	↔	FİNANSAL DAVRANIŞ	,140	,055
FİNANSAL BİLGİ	↔	DİJİTAL FİNANSAL TUTUM	,079	,305
FİNANSAL BİLGİ	↔	DİJİTAL FİNANSAL DAVRANIŞ	,194	,025
FİNANSAL TUTUM	↔	FİNANSAL DAVRANIŞ	,402	***
FİNANSAL TUTUM	↔	DİJİTAL FİNANSAL TUTUM	,303	***
FİNANSAL TUTUM	↔	DİJİTAL FİNANSAL DAVRANIŞ	,135	,105
FİNANSAL DAVRANIŞ	↔	DİJİTAL FİNANSAL TUTUM	,412	***
FİNANSAL DAVRANIŞ	↔	DİJİTAL FİNANSAL DAVRANIŞ	,374	,001
DİJİTAL FİNANSAL TUTUM	↔	DİJİTAL FİNANSAL DAVRANIŞ	,255	,014

Tablo 7 yorumlandığında, elde edilen sonuçlar sırasıyla;

- Finansal bilgi ile finansal tutum arasındaki ilişkinin derecesi $r = ,045$ olduğundan zayıf ve pozitif korelasyon vardır. Finansal bilgi ile finansal tutum arasındaki ilişkinin yönü aynıdır. Bu sonuç boyutlardan birini artıyorken diğer boyutunda arttığını gösterir. Tutumlar doğuştan gelmemekte olup sonradan oluşmaktadır. Dolayısıyla hayat boyunca öğrenilen bilgiler zihinde depolanarak tutumların yönünü belirlemekte ancak zihinsel düşünce üzerindeki etkisi her zaman yüksek olmayabilir. p değeri %5 önem seviyesinden büyük olduğu için korelasyon katsayısı istatistiki olarak anlamlı değildir.
- Finansal bilgi ile finansal davranış arasındaki ilişkinin derecesi $r = ,140$ olduğundan zayıf ve pozitif korelasyon vardır. Finansal bilgi ile finansal davranış arasındaki ilişkinin yönü aynıdır. Bu sonuç boyutlardan biri artıyorken diğer boyutunda arttığını gösterir. İnsanların yaşamları boyunca öğrendikleri bilgi ve tecrübeler onların karar ve davranışlarını etkiler. Her davranışın birçok nedeni vardır ve her öğrenilen yeni bilgi ile bu karmaşa artmaktadır. İnsanların çoğu zaman finansal davranışlarını bilgidan daha çok deneyim ve tecrübelerine göre gerçekleştirmeleri, finansal bilgi ve davranış arasındaki ilişkinin düşük seviyede olmasına sebep olmaktadır. p değeri %5 önem seviyesinden büyük olduğu için korelasyon katsayısı istatistiki olarak anlamlı değildir.
- Finansal bilgi ile dijital finansal tutum arasındaki ilişkinin derecesi $r = ,079$ olduğundan zayıf ve pozitif korelasyon vardır. Finansal bilgi ile dijital finansal tutum arasındaki ilişkinin yönü aynıdır. Bu sonuç boyutlardan biri artıyorken diğer boyutunda arttığını gösterir. Bilgi ile tutum kavramları birbiriyle ilişkili kavramlardır. Örneğin birey, bankacılık işlemlerinin internetten daha güvenli olduğu bilgisine sahipse bu tutumu etkileyecek ve kişi kredi ödemesini yaparken şube yerine internet bankacılığını tercih edebilecektir. Bu bağlamda dijital işlemlerde yaşanabilecek güvenlik sorunlarına ilişkin önyargılar, bilginin dijital tutuma yansımaları etkileyecektir. p değeri %5 önem seviyesinden büyük olduğu için korelasyon katsayısı istatistiki olarak anlamlı değildir.
- Finansal bilgi ile dijital finansal davranış arasındaki ilişkinin derecesi $r = ,194$ olduğundan zayıf ve pozitif korelasyon vardır. Finansal bilgi ile dijital finansal davranış arasındaki ilişkinin yönü aynıdır. Bu sonuç boyutlardan biri artıyorken diğer boyutunda arttığını gösterir. İnsanlar doğduğu günden beri bilgiyi arama öğrenme ve kullanma ihtiyacı hisseder. Zaman bilim ve teknoloji çağı olduğu için bilgiye ulaşmak internet sayesinde daha pratik bir hal almıştır. Her bireyin evinde ya da kolayca ulaşabileceği bir yerde internet bulunmakta ve kullanım yaşı da çok küçük yaşlardan itibaren başlamaktadır. Dolayısıyla insanlığın bilgi

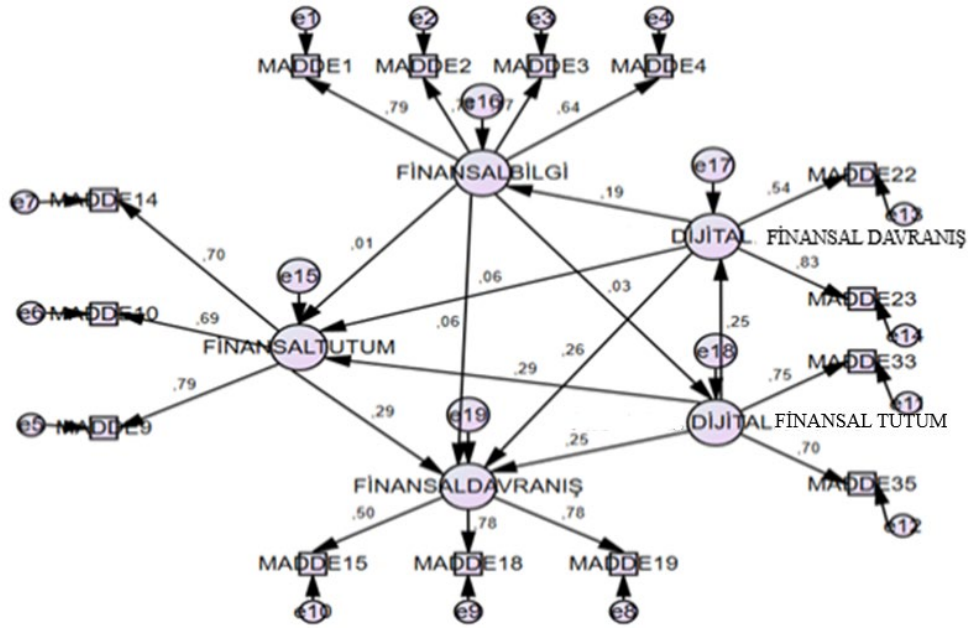
arayış ve kullanım isteği devam ettikçe dijital finansal davranış oranı da her zaman yukarı yönlü bir ivme kazanacaktır. p değeri %5 önem seviyesinden küçük olduğu için korelasyon katsayısı istatistiki olarak anlamlıdır.

- Finansal tutum ile finansal davranış arasındaki ilişkinin derecesi $r = ,402$ olduğundan orta derece ve pozitif korelasyon vardır. Finansal davranış ile finansal tutum arasındaki ilişkinin yönü aynıdır. Bu sonuç boyutlardan biri artıyorken diğer boyutunda arttığını gösterir. Tutum ve davranışlar genel olarak uyumludur ancak insanlar bazen düşündükleri gibi davranmaktan kaçınırlar. Burada çevrenin düşünce yapısı, örf ve geleneklerde tutumun davranışa yansımaları etkileyen faktörlerdendir. p değeri %5 önem seviyesinden küçük olduğu için korelasyon katsayısı istatistiki olarak anlamlıdır.
- Finansal tutum ile dijital finansal tutum arasındaki ilişkinin derecesi $r = ,303$ olduğundan orta derece ve pozitif korelasyon vardır. Finansal tutum ile dijital finansal tutum arasındaki ilişki ilişkinin yönü aynıdır. Bu sonuç boyutlardan biri artıyorken diğer boyutunda arttığını gösterir. İnsanların aklında ne olduğu ve isteklerinin ne olduğunun kişinin özgür iradesi ile söylemedikçe bilinmesi imkansızdır. Ancak bilgi ile kişilere yön verilebilir. Örneğin emekli bir kişi elektrik, su faturalarını banka aracılığı ile internetten masrafsız ve yorulmadan ödeyebileceğini öğrendiğinde kendi rahatı için dijital kullanıma yönelebilir. p değeri %5 önem seviyesinden küçük olduğu için korelasyon katsayısı istatistiki olarak anlamlıdır.
- Finansal tutum ile dijital finansal davranış arasındaki ilişkinin derecesi $r = ,135$ olduğundan zayıf ve pozitif korelasyon vardır. Finansal tutum ile dijital finansal davranış arasındaki ilişkinin yönü aynıdır. Bu sonuç boyutlardan biri artıyorken diğer boyutunda arttığını gösterir. Teknoloji geliştikçe daha önce banka şubesine gitmeden yapamadığımız işlemler, internet bankacılığı aracılığı ile daha az emek harcayarak ve zamandan tasarruf edilerek çözülebilmektedir. Artık birçok banka işlemlerin hızlı, güvenilir ve az masraflı yürümesi için dijital işlemlerin gelişmesi için yatırım yapmaktadır. Buda insanları dijital işlemlerini gerçekleştirirken dijital finansal davranışlarının gelişmesine katkı sağlamaktadır. Ancak p değeri %5 önem seviyesinden büyük olduğu için korelasyon katsayısı istatistiki olarak anlamlı değildir.
- Finansal davranış ile dijital finansal tutum arasındaki ilişkinin derecesi $r = ,412$ olduğundan orta derece ve pozitif korelasyon vardır. Finansal davranış ile dijital finansal tutum arasındaki ilişkinin yönü aynıdır. Bu sonuç boyutlardan biri artıyorken diğer boyutunda arttığını gösterir. Aktif finansal işlemlerle ilgilenen kişiler işlemlerini hızlı, güvenilir ortamlarda gerçekleştirmek isterler. Bunun bir yolu internet kullanımınıdır ve dolayısıyla anlık al-sat işlemi yapan kişiler, problemin çözümünde dijital bankacılığı tercih edebilirler. p değeri %5 önem seviyesinden küçük olduğu için korelasyon katsayısı istatistiki olarak anlamlıdır.
- Finansal davranış ile dijital finansal davranış arasındaki ilişkinin derecesi $r = ,374$ olduğundan orta derece ve pozitif korelasyon vardır. Finansal davranış ile dijital finansal davranış arasındaki ilişkinin yönü aynıdır. Bu sonuç boyutlardan biri artıyorken diğer boyutunda arttığını gösterir. Finansal konularda bilgisi olan bireyler yatırım, tasarruf gibi işlemlerde daha aktiftirler. Dolayısıyla paralarını hızla değerlendirebilecekleri kanallar ararlar. Bunun günümüzde en pratik yolu ise dijital kanallardır. Örneğin kişi parasını borsada değerlendirmek istediğinde yatırımını internetten takip edip yeni paylara yatırımlar yapabilir ve bu işlemlerde bireyleri dijital finansal davranışa yönlendirebilir. p değeri %5 önem seviyesinden küçük olduğu için korelasyon katsayısı istatistiki olarak anlamlıdır.
- Dijital finansal tutum ile dijital finansal davranış arasındaki ilişkinin derecesi $r = ,255$ olduğundan zayıf ve pozitif korelasyon vardır. Dijital finansal davranış ile dijital finansal

tutum arasındaki ilişkinin yönü aynıdır. Bu sonuç boyutlardan biri artıyorken diğer boyutunda arttığını gösterir. İnternetin hayatımızın her alanında ve dijitalleşmenin bu kadar yaygın olması dijital finansal tutum ve davranışı da arttırmaktadır. *p* değeri %5 önem seviyesinden küçük olduğu için korelasyon katsayısı istatistiki olarak anlamlıdır.

4.4. Hipotez Testi Bulguları

Bu bölümde üniversite öğrencilerinin DFA'dan elde edilen finansal bilgi, finansal tutum, finansal davranış, dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışları arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla araştırma modelindeki hipotezler test edilmiştir. Bu amaçla geliştirilen yapısal eşitlik modeli AMOS 23.0 paket programından faydalanılarak analiz edilmiş ve Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3: Yapısal Eşitlik Modeli

Önerilen yapısal eşitlik modelinin katsayıları ve *p* değerleri Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Yapısal Eşitlik Modeli Hipotez Sonuçları

Hipotezler				β	<i>p</i>	Sonuç
H_1	Finansal Tutum	←	Finansal Bilgi	,011	,885	Red
H_2	Finansal Bilgi	←	Dijital Finansal Davranış	,186	,020	Kabul
H_3	Finansal Davranış	←	Finansal Tutum	,288	***	Kabul
H_4	Dijital Finansal Davranış	←	Dijital Finansal Tutum	,249	,016	Kabul
H_5	Finansal Davranış	←	Dijital Finansal Davranış	,259	,001	Kabul
H_6	Finansal Tutum	←	Dijital Finansal Tutum	,287	,001	Kabul
H_7	Finansal Davranış	←	Finansal Bilgi	,057	,397	Red
H_8	Finansal Davranış	←	Dijital Finansal Tutum	,254	,004	Kabul
H_9	Finansal Tutum	←	Dijital Finansal Davranış	,060	,463	Red
H_{10}	Dijital Finansal Tutum	←	Finansal Bilgi	,032	,693	Red

Tablo 8’de verilen H_2, H_3, H_4, H_5, H_6 ve H_8 hipotezlerinden elde edilen bulgular sırasıyla:

- H_2 hipotezi test edildiğinde p değerinin %5 önem seviyesinden küçük olması nedeniyle hipotez kabul edilmektedir. Öğrencilerin dijital finansal davranışlarının, finansal bilgileri üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucu kabul edilmiştir.
- H_3 hipotezi test edildiğinde p değerinin %5 önem seviyesinden küçük olması nedeniyle hipotez kabul edilmektedir. Öğrencilerin finansal tutumlarının, finansal davranışları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucu kabul edilmiştir.
- H_4 hipotezi test edildiğinde p değerinin %5 önem seviyesinden küçük olması nedeniyle hipotez kabul edilmektedir. Öğrencilerin dijital finansal tutumlarının, dijital finansal davranışları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucu kabul edilmiştir.
- H_5 hipotezi test edildiğinde p değerinin %5 önem seviyesinden küçük olması nedeniyle hipotez kabul edilmektedir. Öğrencilerin dijital finansal davranışlarının, finansal davranışları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucu kabul edilmiştir.
- H_6 hipotezi test edildiğinde p değerinin %5 önem seviyesinden küçük olması nedeniyle hipotez kabul edilmektedir. Öğrencilerin dijital finansal tutumlarının, finansal tutumları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucu kabul edilmiştir.
- H_8 hipotezi test edildiğinde p değerinin %5 önem seviyesinden küçük olması nedeniyle hipotez kabul edilmektedir. Öğrencilerin dijital finansal tutumlarının, finansal davranışları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucu kabul edilmiştir.

H_1, H_7, H_9 ve H_{10} hipotezlerinden elde edilen bulgular sırasıyla:

- H_1 hipotezi test edildiğinde p değerinin %5 önem seviyesinden büyük olması nedeniyle hipotez kabul edilmektedir. Öğrencilerin finansal bilgilerinin, finansal tutumları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.
- H_7 hipotezi test edildiğinde p değerinin %5 önem seviyesinden büyük olması nedeniyle hipotez kabul edilmektedir. Öğrencilerin finansal bilgilerinin, finansal davranışları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.
- H_9 hipotezi test edildiğinde p değerinin %5 önem seviyesinden büyük olması nedeniyle hipotez kabul edilmektedir. Öğrencilerin dijital finansal davranışlarının, finansal tutumları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.
- H_{10} hipotezi test edildiğinde p değerinin %5 önem seviyesinden büyük olması nedeniyle hipotez kabul edilmektedir. Öğrencilerin finansal bilgilerinin, dijital finansal tutumları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, öğrencilerin finansal bilgilerini, finansal tutumlarına, dijital finansal tutumlarına ve finansal davranışlarına yansıtamadığı söylenebilir. Benzer şekilde, dijital finansal davranışlarının da finansal tutumlarına yansımadağı, fakat öğrencilerin dijital finansal davranışlarının finansal bilgi ve finansal davranışlarına yansıttığı söylenebilir. Bu nedenle dijitalleşmenin öğrenciler için finansal bilgi ve finansal davranışta etkin bilgi öğrenme ve kararlar alabilme aracı olarak olumlu etki yapacağı düşünülmektedir.

4.5. Güvenirlğe İlişkin Bulgular

Tablo 9’da ölçeğin güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla Cronbach alfa (α) ve ortalama açıklanan varyans (Average Variance Extracted, AVE) değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 9: Ölçeğe İlişkin Güvenirlik Bulguları

Boyutlar	Cronbach alfa (α)	AVE
Finansal Bilgi	0,83	0,57
Finansal Tutum	0,77	0,53
Finansal Davranış	0,72	0,50
Dijital Finansal Tutum	0,61	0,51
Dijital Finansal Davranış	0,67	0,53
Ölçeğin Güvenirlği	0,75	0,53

Tablo 9 incelendiğinde boyutlar için Cronbach alfa (α) katsayısının 0,60’ dan büyük, hesaplanan AVE değerlerinin 0,50 ve üzeri olduğu görülmektedir. Ölçeğin güvenilirliği için hesaplanan Cronbach alfa (α) katsayısının 0,75 ve AVE değeri ise 0,53 olduğu görülmektedir. Cronbach alfa (α) katsayısı için tavsiye edilen değerin 0,60’tan büyük olması ölçeğin yeterli güvenilirlik düzeyine sahip olduğunu belirtir (Özdamar, 2016: 113-114). Değerlendirme kriteri, finansal bilgi, finansal tutum ve finansal davranış ölçeklerinin yüksek güvenilirlik düzeyine sahip oldukları ve yapılacak araştırmalarda güvenle kullanılabileceğini gösterir. Dijital finansal tutum ve dijital finansal davranış ölçeklerinin ise yeterli güvenilirlik düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte AVE değeri için tavsiye edilen değerin de 0,5’ten büyük bir değere sahip olmasıdır (Fornell ve Larcker, 1981). Bu sonuç AVE değeri için tüm boyutların yeterli ve geçerli bir güvenilirliğe sahip olduklarını belirtir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada finans yazın alanında güncellik ve önem taşıyan finansal okuryazarlık; bilgi, tutum, davranış ve dijitalleşme çerçevesinde ele alınmış ve finansal okuryazarlık ile dijitalleşme kavramları incelenmiştir. Araştırma Bankacılık ve Finans Bölümü öğrencileri üzerine yapılmıştır. Analiz kısmında önerilen yapısal eşitlik modeli kullanılarak finansal okuryazarlık bileşeni olarak dijital finansal tutum ve dijital finansal davranış araştırmaya dahil edilmiştir. Bununla birlikte bankacılık ve finans öğrencileri için finansal okuryazarlığı ölçen geçerli ve güvenilir bir ölçek oluşturulduğu da söylenebilir.

Bu çalışmanın önemli bir sınırlılığı ise Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Bankacılık ve Finans bölümünde öğrenim gören öğrencilere uygulanması ve sınırlı bir örnekleme gerçekleştirilmiş olmasıdır. Dolayısıyla daha farklı örneklem gruplarına uygulandığında ölçek daha da geliştirilebilir. Bununla birlikte finansal okur yazarlık ve dijitalleşme kavramı birlikte ele alınmıştır. Finansal dijitalleşme tek başına doğrulanamamıştır. Bundan dolayı finansal okuryazarlık konusunda bundan sonra yapılacak çalışmalarda, finansal okuryazarlığı etkileyebilecek güncel değişkenler belirlenerek, bu değişkenler arasındaki ilişkilerin farklı modeller ile analiz edilmesi ve farklı örneklem gruplarına uygulanması, finansal okuryazarlık yazınına önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada elde edilen yapısal eşitlik modeli sonuçlarına göre öğrencilerin finansal tutumları, finansal davranışlarını etkilemektedir. Bu durum, bireylerin finansal davranışlarında geleneksel bir yapı örneği göstererek çevre, deneyim, alışkanlık vb. değişkenlerden oluşan tutumlara önem verdiklerini ifade etmektedir. Bu çalışmada elde edilen diğer bulgulardan dijital finansal tutumun,

finansal tutumu, finansal davranışları ve dijital finansal davranışı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Tutumlar insanların davranışlarına yön veren deneyim, alışkanlık veya kültürel olarak elde ettikleri algılardır. Tutumlar sonradan öğrenilen değerlerdir. Bu noktadan hareketle teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler sayesinde güncel yapıdaki dijital finansal tutumun geleneksel yapıdaki finansal tutumu etkilemesi olağan kabul edilebilir. Tutumlar ile davranışlar arasında etki olduğu düşünüldüğünde ise dijital finansal tutumun finansal davranışa etkisinin olması dijitalleşen finansal okuryazarlıkta da olağan kabul edilebilecektir. Örneğin araştırma bulgusundan elde edilen sonuca göre geçmişte dijital alışveriş sırasında fiyat karşılaştırması yapmadan satın alınan bir ürünün, satın alınma işleminden sonra diğer alışveriş platformlarında daha uygun fiyata aynı ürünün bulunması, kişiyi bir sonraki alışverişinde ürünün satın almadan önce fiyat karşılaştırmasına sevk edebilir. Çalışmada elde edilen diğer bir sonuç ise finansal bilginin dijital finansal tutumu etkilemediği olmuştur. Örneğin, temel düzeyde finans bilgisine sahip bir kişinin internet bankacılığını kullanmayı bilmemesi, yatırımını dijital ortamda değerlendirememesine neden olur bu da finansal bilginin dijital tutumu etkilemediği sonucuna sebep olabilir. Bu bağlamda bilginin, tutuma ve davranışa dönüşmesi sınırlı kalabilir. Çalışmadan elde edilen bir diğer önemli sonuç ise öğrencilerin dijital finansal davranışlarının yaygınlaşması finansal bilgiyi ve finansal davranışlarını etkilediği ancak finansal tutumlarını etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç da çalışmanın önemli bulguları arasında yer almaktadır.

Finansal okuryazarlığın önemli unsurları olan finansal bilgi, finansal davranış ve finansal tutum boyutları Atkinson ve Messy, (2012), Demir vd., (2016) Potrich vd., 2018 ve Vieira vd., (2020) çalışmalarında ele alınmıştır. Sarıgül (2015) çalışmasında ise finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeği üzerinde, harcama, tutum ilgi ve algı boyutlarıyla finansal okuryazarlık kavramı incelenmiştir. Gerek ve Kurt (2011) çalışmasında ekonomi okuryazarlığı ölçeğinde ekonomi bilgisi, ekonomik akılcılık, toplumsal ekonomik yansımalar ve bireysel ekonomi planlama olarak ekonomi okuryazarlığı incelenmiştir. Bu çalışmada da diğer çalışmalara benzer olarak finansal bilgi, finansal tutum ve finansal davranışın finansal okuryazarlığın önemli boyutları olduğu gösterilmiş, bunun yanında diğer çalışmalardan farklı olarak da finansal okuryazarlığı finansal bilgi, finansal tutum ve finansal davranışın yanında dijital finansal tutum ve dijital finansal davranış boyutlarıyla ele almasıdır.

Sonuç olarak, finansal bilgi, finansal tutum ve finansal davranışa, ek olarak finansal dijitalleşme finansal okuryazarlığın önemli bir boyutudur. Öğrencilerin finansal işlemlerinde dijital kanalları tercih etmesi beraberinde finansal bilgiye daha kolay ulaşmalarını ve finansal bilgilerini arttırmalarını daha kolay hale getirecektir. Tüm bunların yanında finansal bilginin; dijital finansal tutum üzerinde herhangi bir etkisinin olmaması da dikkat çekici bir unsur olarak değerlendirilebilecektir. Bu durum araştırmanın henüz tasarruf sağlama eğilimine sahip olamayan öğrenciler üzerinde yapılması ile açıklanabilir. Öğrencilerin düzenli bir gelir sahibi olmamaları gerek finansal gerekse dijital anlamda tutum ve davranış sergilememelerine sebep olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Altun, A. (2005). *Gelişen teknolojiler ve yeni okuryazarlıklar*. Anı Yayıncılık
- Atkinson, A. ve Messy, F.A. (2012). *Measuring financial literacy: Results of the OECD/International network on financial education (INFE) pilot study* (OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 15). OECD Publishing
- Aytaş, G. ve Kaplan, K. (2017). Medya okuryazarlığı bağlamında yeni okuryazarlıklar. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 291-310
- Bakırtaş, T. ve Ustaömer, K. (2019). Türkiye'nin bankacılık sektöründe dijitalleşme olgusu. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 3(1), 1-24
- Balcı, S. ve Ahi, B. (2017). *SPSS kullanma kılavuzu*. Anı Yayıncılık

- Bayram, N. (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş Amos uygulamaları*. Ezgi Kitabevi
- Beybur, M. ve Çetinkaya, M. (2020). Covid-19 pandemisinin Türkiye’de dijital bankacılık ürün ve hizmetlerinin kullanımı üzerindeki etkisi. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 4(2), 148-163
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 8(4), 470-483
- Bollen, K. A. (1990). Overall fit in covariance structure models: Two types of sample size effects. *Psychological bulletin*, 107(2), 256
- Bozkurt, E., Toktaş, Y. ve Altınar, A. (2019). Türkiye’de tasarruf ve finansal okuryazarlık üzerine bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72),1580-1605
- Cabı, E. (2016). Dijital teknolojiye yönelik tutum ölçeği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(3), 1229-1244
- Çam, H. ve Çam, V. (2016). Finansal okuryazarlığın mobil bankacılık kullanımındaki rolü: Doğu Karadeniz Bölgesinde bir araştırma. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 1(3), 98-105
- Demir, N., Kaderli, Y. ve Özdemir, M. (2016). *TR32 bölgesinde finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi ve geliştirilmesine yönelik çözüm önerileri*. Adnan Menderes Üniversitesi Vakfı Proje Sonuç Raporu, Aydın
- Demirdöğmez, M., Taş, H.Y. ve Gültekin, N. (2020). Koronavirüs’ ün (Covid-19) e-ticarete etkileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 125-144
- Eker, F. (2017). *Finansal farkındalık, finansal okuryazarlık ve finansal erişim düzeyleri üzerine bir çalışma: Silifke ticaret ve sanayi odası örneği* (Yayınlanmamış Tez). Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Mersin
- Fornell, C. ve Larcker, D.F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics. *Journal of Marketing Research*, 18(3), 382–388
- Gerek, S. ve Kurt, A. A. (2011). Ekonomi okuryazarlığı ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Uludağ Üniversitesi İİBF. Dergisi*, 30(1), 59-73
- Hayta, A.B. (2011). *Aile finans sistemi ilişkileri*. Gazi Kitabevi
- Hu, L.T., ve Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 6(1), 1-55
- Huston, S. J. (2010). Measuring financial literacy. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 296-316
- Karagöz Y. (2016). *SPSS ve AMOS uygulamaları*. Nobel Akademik Yayıncılık
- Kershaw, M.M., ve Webber, L.S. (2008). Assessment of financial competence. *Psychiatry, Psychology and Law*, 15(1), 40-55
- Kılcan B. ve Ergür Ş. (2019). Finansal tutum ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları. *Gelecek Vizyonlar Dergisi*. 3(3), 59-68
- Kim, J. (2001). Financial knowledge and subjective and objective financial well-being. *Consumer Interests Annual*, 47, 1-3
- Lusardi A. ve Mitchell O. S. (2011). *Financial literacy and planning: Implications for retirement well-being*. Oxford University Press
- Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD). (2013). *Financial literacy and inclusion: Results of OECD/INFE survey across countries and by gender*. OECD Publishing
- Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) Policy Guidance. (2018). *Digitalisation and financial literacy*. OECD Publishing
- Öncüler, İ. (2018). *Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma: İstanbul Gelişim Üniversitesi örneği* (Yayınlanmamış Tez). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul
- Özdamar, K. (2016). *Ölçek ve test geliştirme yapısal eşitlik modellemesi*. Nisan Kitabevi

- Potrich, A. C. G., Vieira, K. M., ve Kirch, G. (2018). How well do women do when it comes to financial literacy? Proposition of an indicator and analysis of gender differences. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 17, 28-41
- Remund, D.L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 276
- Saraç, E. (2014). *Finansal okuryazarlık ve Dumlupınar Üniversitesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin ölçülmesi üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kütahya
- Sarıgül, H. (2015). Finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeği: Geliştirme, geçerlik ve güvenilirlik. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 200-208
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of psychological research online*, 8(2), 23-74
- Teyyare, E., Ayyıldız, B., Dirican, H., Zıvalı, B.S. ve Renkli B. (2018). İktisadi ve mali okuryazarlık üzerine bir araştırma: Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 99-120
- Vergi, S. (2019). *Bankacılık sektöründe çalışan personellerin finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi: Sivas ili örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas
- Vieira, K.M., Delanoy, M.M., Potrich, A.C.G., ve Bressan, A.A. (2020). Financial Citizenship Perception (FCP) Scale: proposition and validation of a measure. *International Journal of Bank Marketing*
- Yılmaz, V. ve Çelik, H.E. (2009). *Yapısal eşitlik modellemesi-1*. Pegem Akademi.
- Yılmaz, V. ve Tuncay, M. (2012). Finansal liberalizasyonun tasarruf ve yatırım üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 345-363

Öz Kendilik Değerlendirmesi, İş Tatmini ve Tükenmişlik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma

A Research on The Relationship Between Self Evaluation, Job Satisfaction and Burnout

Edip ÖRÜCÜ*
İtir HASIRCI**

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.844790>

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi:
21.12.2020

Kabul Tarihi:
24.06.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları saklıdır.

Bu araştırmanın amacı iş tatmininin tükenmişlik üzerindeki etkisinde öz kendilik değerlendirmesinin düzenleyici rolünü belirlemektir. Araştırmanın evrenini Bandırma ve Ankara'da bulunan kamu kurumunda çalışmakta olan 800 işgören oluşturmakta olup, örneklemini Bandırma ilçesinde çalışmakta olan 271 işgören oluşturmaktadır. Elde edilen verilerle güvenilirlik analizi, frekans analizi, normallik testi, korelasyon analizi ve hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan korelasyon analizinin sonucunda, iş tatmini ile tükenmişlik arasında istatistiksel olarak negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki, iş tatmini ile öz kendilik değerlendirme arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki, tükenmişlik ile öz kendilik değerlendirme arasında istatistiksel olarak negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Yapılan hiyerarşik regresyon analizinin sonucuna göre, iş tatmininin tükenmişlik üzerindeki etkisinde öz kendilik değerlendirmesinin düzenleyici rolünün olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların öz kendilik değerlemesi algılarında artış gerçekleştiğinde tükenmişliğin azalacağı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İş tatmini, öz kendilik değerlendirme, tükenmişlik

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
21.12.2020

Accepted:
24.06.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights reserved.

The aim of this study is to determine the regulatory role of self-assessment in the effect of job satisfaction on burnout. The universe of the research consists of 800 employees working in a public institution located in Bandırma and Ankara, and the sample consists of 271 employees working in Bandırma district. Reliability analysis, frequency analysis, normality test, correlation analysis and regression analysis with the regulatory variable were performed with the obtained data. As a result of the correlation analysis, it was found that there is a statistically negative and significant relationship between job satisfaction and burnout, a statistically positive and significant relationship between job satisfaction and self-evaluation, and a statistically negative and significant relationship between burnout and self-evaluation. According to the results of the regression analysis, it is determined that self-assessment has a regulatory role in the effect of job satisfaction on burnout. It has been observed that burnout will decrease as the self-identity of employee's increases.

Keywords: Job satisfaction, self-evaluation, burnout

Atıf/ to Cite (APA): Örucü, E. ve Hasırcı, I. (2021). Öz kendilik değerlendirme, iş tatmini ve tükenmişlik ilişkisi üzerine bir araştırma. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 316-334

* ORCID Prof. Dr., Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, eorucu@bandirma.edu.tr

** ORCID İşletme Doktora Öğrencisi, Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, itir8686@gmail.com

Extended Abstract

Background:

Self-evaluation is a concept in which an individual reveals his or her own worth and abilities. Individuals with high self-esteem have an idea about themselves and the processes around them. Self-evaluation is seen as a construct that brings together self-esteem, self-efficacy, emotional stability and locus of control. This concept deals with the evaluation of one's own worth, adequacy, and abilities. The concept of burnout, which means that the employee cannot reach professional satisfaction and becomes cold in his profession as a result of the stress he experiences, brings serious problems for the person. These results can be related to work life, personal and family life. The positive effects that occur in the mind of the employee about his job are defined as job satisfaction. Individual demands and job characteristics have an important place in the emergence and development of job satisfaction. Having a job brings both economic benefits and social and mental advantages to the individual. It is important to ensure the harmony between the employees in the working environment in terms of the effective use of all material and moral resources in the organization. This harmony has a significant impact on all employees.

Research Purpose:

The aim of this study is to investigate the relationship between self-assessment, job satisfaction and burnout. For this purpose, a conceptual literature review has been made and definitions related to these concepts have been put forward. The question of how burnout can be reduced by determining the strength and direction of this effect or relationship is the problem of the research. The fact that it is the first study to set out with the research problem of these variables in a state economic enterprise in the mining sector increases the importance of the research.

Methodology:

The universe of the study consists of 800 employees working in a state-owned enterprise located in Bandırma and Ankara, and the sample is 271 employees in the Bandırma District of this state-owned enterprise. Because the number of employees in Bandırma could meet the required sample size and because of the difficulties of transportation to Ankara, the research was applied in Bandırma. The survey was conducted face-to-face with employees who were on duty during the implementation of the easily sampled method.

Findings:

As a result of the analysis, it is observed that self-evaluation has a regulatory effect on the of job satisfaction on burnout. A decrease in the level of burnout of the employee who is provided with job satisfaction is experienced, and the decrease in burnout level is accelerated when the perception of self-assessment is also activated. Therefore, in attempts to reduce the negative effects of burnout on performance, it can be said that work to positively increase job satisfaction and self-assessment is necessary and important.

Conclusions:

Known as the superstructure where important personal resources come together, self-assessment is known as a strong performance determinant due to its motivational feature. In the job demands and job resources model developed by Bakker and Demerouti (2008), job resources including optimism, self-efficacy, flexibility and confidence can motivate employees to perform better in order to fulfill job demands. Employees whose morale is fulfilled will fulfill their duties with more enthusiasm and energy, their loyalty to their workplaces and managers will increase, they will obey the rules, orders and regulations, their absenteeism will decrease, the turnover rate of the workforce will decrease and therefore their self-confidence will increase. The employee who experiences these positive results will not experience the feeling of burnout.

It is important for organizations to ensure the permanence of employees with high self-esteem and job satisfaction. For this reason, this situation should be carefully examined in the staffing processes. In addition, managers need to increase the motivation of such employees in order to ensure their permanence in the organization and provide the opportunity to implement high-performance human resources. Applications such as attractive career opportunities, sharing information, and increasing their level of autonomy may be important for employees to both increase their performance and continue their careers in the organization they work for.

1. GİRİŞ

Bu araştırmanın amacı öz kendilik değerlendirmesi, iş tatmini ve tükenmişlik arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Bu amaçla kavramsal bir yazın taraması yapılarak, bu kavramlara ilişkin tanımlamalar ortaya konulmuştur. Ayrıca yapılan literatür taraması ile değişkenler arası ilişkileri araştıran geçmiş araştırmalar ve sonuçlarına yer verilmiştir.

Öz kendilik değerlendirmesi, bireyin kendi değeri ve yeteneklerini ortaya koyduğu bir kavramdır. Öz kendiliği yüksek olan bireyler kendileri ve etrafındaki işleyişlerle ilgili fikir sahibidirler. Öz kendilik değerlendirmesi, benlik saygısını, öz yeterliliği, duygusal denge ve kontrol odaklılığı bir araya getiren bir yapı olarak görülmektedir. Bu kavram, kişinin kendi değeri, yeterliliği, yeteneklerine dair yaptığı değerlendirmeleri ele almaktadır (Judge vd., 2005: 261).

İşgörenin işi ile ilgili zihninde oluşan pozitif etkiler iş tatmini olarak tanımlanmaktadır. Robins'e göre ise işgörenin yaptığı işe karşı geliştirmiş olduğu çalışma biçimidir. Oshagbemi'ye göre ise iş tatminini işe karşı geliştirilen doyum olan belirtilmiştir (Oshagbemi, 2000: 335). Bireysel talepler ve işin karakteristikleri iş tatmininin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. İş sahibi olmak bireye hem ekonomik fayda hem de toplumsal ve mental avantajlar getirmektedir. Çalışma ortamında işgörenler arasındaki uyumu sağlayabilmek örgütteki maddi ve manevi kaynaklarının tümünün etkin kullanılabilmesi bakımından önem arz etmektedir. İşgörenlerin bütünü üzerinde bu uyumun önemli bir etkisi mevcuttur. Aksi bir durumda uyum sağlanamazsa işgörenler işten ayrılmak isteyebilir veya aralarında iletişim bozuklukları meydana gelebilir. Hem örgüt hem de yöneticiler bakımından iş tatmini ele alındığında, tatmin olmuş bir yöneticinin çalıştığı örgüt başarısı için daha fazla emek harcayacağı ve örgüte daha çok katkıda bulunacağı ifade edilebilir. Yöneticinin iş tatmini arttığında işten ayrılmayı daha az düşüneceği ve çalıştığı örgüte olan bağlılığının da artacağı söylenebilir.

İşgörenin mesleki doyuma ulaşamaması ve yaşadığı stres sonucu mesleğinde soğuması anlamına gelen tükenmişlik kavramı kişi açısından ciddi sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sonuçlar, iş hayatı ile ilgili, kişisel ve aile hayatı ile ilgili olabilmektedir (Duman vd., 2020: 1103). Kişisel sonuçlara örnek olarak, bireyin kendini fiziksel anlamda yorgun hissetmesi, başarı duygusunda azalma, benlik saygısında yaşanabilecek negatif durumlar verilebilir. Mesleki tükenmişlikle ilgili olarak ortaya çıkan duygusal tükenme, işgörenin aile hayatına da yansımakta ve aile içinde çatışmalara, aile bireylerinde bağ kopmalarına neden olmaktadır.

Üç değişkeni birlikte ele alan çalışmalara örnek olarak Arlı tarafından 2019 senesinde hazırlanan doktora tezi incelenmiştir (Arlı, 2019: 55). Çalışmada öz kendilik değerlendirmesinin, sinizm, iş tatmini ve tükenmişliğe olan etkisi araştırılmıştır. Yapılan araştırmanın sonucuna göre öz kendilik değerlendirmesinin iş tatminini olumlu yönde, tükenmişliği olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Örgütlerde tükenmişlik duygusunun azaltılması önem arz eden bir husustur. Bu kapsamda tükenmişliği azaltarak, verimliliğin artırılmasına dönük çabalar önem kazanmaktadır. Tükenmişliği etkileyen faktörleri belirleyerek nasıl azaltılabileceği sorusuna cevap arayan çalışmaların sınırlı sayıda olması çalışmamızın temel gerekçesini oluşturmaktadır.

Yukarıda anlatılan faktörler göz önüne alındığında iş tatmini ile tükenmişlik arasında anlamlı ve negatif yönlü, iş tatmini ile öz kendilik değerlendirmesi arasında anlamlı ve pozitif yönlü, tükenmişlik ile öz kendilik değerlendirmesi arasında anlamlı ve negatif yönlü ilişkilerin olduğu öngörülmektedir. Bu etki veya ilişkinin, gücünü ve yönünü belirleyerek, tükenmişliğin nasıl azaltılabileceği sorusu araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Madencilik sektöründe yer alan bir kamu iktisadi teşebbüsünde bu değişkenlerin yer aldığı araştırma problemi ile yola çıkan ilk çalışma olması araştırmanın önemini arttırmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Öz Kendilik Değerlendirmesi

Öz kendilik, kişinin kendi değeri, yeteneği ve kapasitesine dair ortaya koyduğu değerlendirme anlamına gelmekte olup ilk kez Judge ve arkadaşları tarafından 1997 senesinde literatüre kazandırılmıştır (Brunborg, 2008: 112; Judge vd., 1997: 165). 1998 senesinde ise Judge ve arkadaşları öz kendilik değerlendirme için kişilerin kendileri ve etrafindaki işleyişlerle alakalı sahip oldukları temel öncüllerdir şeklinde bir tanım yapmıştır (Judge vd., 1998: 25). Bu kavram, benlik saygısını, öz yeterliliği, duygusal dengeyi ve kontrol odaklılığı bütünleştirip, bir üst seviye olarak ele almaktadır (Judge ve Bono, 2001: 85). Öz yeterlilik kavramı, kişinin performansını yerine getirirken ortaya koyduğu kişisel yetenekleri ve kabiliyetine ilişkin inancıdır (Judge vd., 2005: 260). Özsaygı, kişinin kendisini önemlilik, değerlilik ve yeterlilik açısından hangi seviyede olduğunu anlamasını sağlayan bir kavramdır. Duygusal denge, kişinin kendisini güvenli, eleştiriye açık olmasını, sakin kalabilmesini, stresli haller ile başa çıkabilmesi gerektiğini açıklamaktadır (Bruck ve Allen, 2003: 465). Kontrol odaklılık kavramı ise kişinin hayatında elde ettiklerini ya kendisinin ya da dış güçlerin gerçekleştirdiğine dair inancını açıklamaktadır (Acaray, 2019: 900). Bu kavramlar birbirleriyle uyum içerisinde oldukları zaman yeterli psikometrik nitelikleri içerdiği söylenebilir. Öz saygısı yüksek bireylerin öz yeterlilikleri de yüksek olacak ve iç kontrol odağına sahip olan bu bireyler duygusal olarak durağan bir yapıya bürünebileceklerdir.

Çalışanların iş yaşamlarına olan etkileri açısından öz kendilik değerlendirme kavramı incelendiğinde, davranışlarını çeşitli şekillerde etkilediği görülmektedir. Genel anlamda duygusal olarak olumlu bir yapıya sahip olan çalışanlar işlerine karşı da olumlu yaklaşmaktadırlar. Kişinin öz yeterliliğinin yüksek olması zor işlere karşı tutumlarına şekil vererek çalıştıkları örgütteki davranışlarını etkilemektedir. Öz kendilik değerlendirme yüksek olan bireylerin hayatlarını kontrol edebilen, yeterli ve saygın hisseden bireyler oldukları söylenebilir (Strauser vd., 2002: 22).

Öz kendilik değerlendirmesini oluşturan kavramlar şu şekilde sıralanabilir:

-Benlik Saygısı: Bu kavram bireyin kendisini yetenekli ve önemli gördüğünü açıklamaktadır. Kişi kendisine duyduğu saygı çerçevesinde etrafindakilerin de kıymetini anlayacak ve onlara da aynı ölçüde değer verip, saygı duyacaktır (Judge ve Bono, 2001: 85). Bireyler bu davranışı gerçekleştirirken aile ortamlarından, buldukları ortamlardan, iş çevrelerinden ve yöneticilerinden etkilenebilirler. Öz kendilik kişinin bulunduğu örgüt içerisindeki tutum ve davranışlarını etkileyen önemli bir faktördür. Benlik saygısı yüksek olan bireyler, çalıştıkları işten daha fazla tatmin olurlar ve daha iyi performans gösterirler (Tharenou ve Harker, 1984: 627).

-Öz Yeterlilik: Bireyin sıkıntılı ve belirsiz her türlü işi yapabileceğine ilişkin inancı öz yeterlilik kavramının tanımını oluşturmaktadır (Luszczynska vd., 2005: 447). Dışarıdan kolaylıkla algılanabilecek bir kavram olmayan öz yeterlilik, bireylerin belli durumlarda sahip oldukları yeteneklerine olan inancına dayanan içsel bir süreç olarak da bilinmektedir (Akgündüz ve Akdağ, 2014: 295-318). Aynı yetenek ve özelliklere sahip olan bireylerin performansları farklı olabilmektedir, bu sebeple bireylerin sahip oldukları öz yeterliliklerinin incelenmesi bu farklılığının sebebinin anlaşılması açısından faydalı olacaktır (Kurbanoglu, 2004: 145).

-Duygusal Durağanlık: Kişinin kendisini olumsuz olarak değerlendirmesi, korku, suçluluk, endişe duyması ve depresyona girmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu bireylerin güvensiz, kaygılı, korkak, sınırlı bir yapıya sahip oldukları bilinmektedir. Bireysel sonuçları incelendiğinde bu bireylerin, negatif bir düşünce yapısına sahip oldukları, kendilerinden memnun olmadıkları, tutarlı davranışlar sergilemedikleri ve kendilerini adeta bir kurban olarak gördükleri tespit edilmiştir (Şeşen, 2010).

-Kontrol Odağı: Bireyin yaşamında meydana gelen olaylar üzerindeki kontrol derecesine ifade etmektedir. Strauser ve arkadaşları kontrol odağını, bireyin hayatı boyunca karşılaştığı olayların kimin tarafından kontrol edildiğine dair inancı olarak açıklamaktadır (Strauser vd., 2002: 22). Kontrol

odağı literatürde iç ve dış kontrol odağı olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmektedir. İç kontrol odağına sahip bireyler hayatları boyunca meydana gelen olayların kendi davranışlarının bir sonucu olduğuna inanmaktadırlar (Judge vd., 2003: 321). Dış kontrol odağına sahip olan bireyler ise, yaşadıkları olayların neticelerinden kendilerini sorumlu tutmamakta, bu durumları şans, kader ve çevre gibi dış güçlere bağlamaktadırlar (Rotter, 1990: 491). Çalıştığı örgütteki başarılarının kaynağı olarak kendilerini gören işgörenler, hem iç kontrol odaklı hem de iş tatmini yüksek bir yapıya sahip olmaktadır (Solmuş, 2004: 200).

2.2. İş Tatmini

1920'li yıllarda öne sürülmüş olmasına rağmen değeri 1930'lu yıllarda anlaşılmış olan iş tatmini kavramı farklı sosyal bilim alanlarında araştırma konusu olmuş bir kavramdır. Bu özelliğinden dolayı önemini asla kaybetmemektedir (Filiz, 2014: 165). Sözlük anlamı itibarıyla istenen bir şeyin gerçekleşmesi ve gönül doygunluğu olarak ifade edilirken, gündelik dilde kişi tarafından hissedilen haz ve iç huzur şeklinde açıklanmaktadır (Yılmaz, 2015). İş tatmini çalışanların işlerine yönelik sergiledikleri pozitif ve negatif davranışlardan meydana gelmektedir. Bu sebeple işe karşı pozitif tutumlar iş tatmini, negatif tutumlar ise iş tatminsizliği olarak açıklanmaktadır. Literatürde iş tatmini işgörenlerin örgüt içi ve örgüt dışı unsurlardan emin olmasıyla beraber iç huzuru yakalamaları şeklinde açıklanmaktadır (Karaduman, 2002). Bu kavram en uygun verimlilik seviyesini yakalamak açısından önem arz etmektedir (Battal, 2020: 575). İş tatmininin sağlandığı bir örgütte işgören ile çalıştığı örgüt arasında uyum ve memnuniyet ortamı oluşmaktadır. Bu husus da işgörenin çalıştığı işten her koşulda mutluluk duyması şeklinde ifade edilebilir (Kovner vd., 2006: 74).

İş tatminini açıklamaya yardımcı olan kuramlar ikiye ayrılarak incelenebilir. İlk olarak içerik kuramları, yönetici çalışanını belli yönlerde davranmaya zorlayan etmenleri anlayabilirse bu etmenleri dikkate almak kaydıyla bireyi daha iyi yönetebilir (Koçel, 2007). Abraham Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Yaklaşımı, Frederick Herzberg'in Çift Faktör Kuramı, McClelland'ın başarı güdüsü kuramı, Vroom'un beklenti kuramı içerik kuramlarına örnek olarak gösterilebilir. Herzberg iş tatminini hijyen ve motivasyon olmak üzere iki başlık altında incelemiştir. Örgütteki çalışma şartları, ücret, iş arkadaşları hijyen faktörünü oluşturmakta olup, takdir, terfi, gelişim imkanları da motivasyon faktörlerini oluşturmaktadır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre bireylerin aşağıdan yukarıya doğru ilerleyen beş ihtiyacı bulunmaktadır. En aşağıda fiziksel, daha sonra sırayla güvenlik, sosyal, saygınlık ve kendini gerçekleştirme ihtiyacı ile bireyler yukarıya ilerledikçe daha çok tatmin olmaktadır (Robbins, 2005). Başarı güdüsü kuramına göre ise bireylerin güdülenmesi için güç kazanma, yakınlık ve başarı olmak üzere üç gereksinimin etkili olduğu belirtilmektedir. Vroom'un beklenti kuramına göre de kişi elde etmek istediği ödüle karşı hangi derecede bir beklenti içerisinde olduğu ve gayreti hedefe yönelik güdülenmelerini etkilemektedir. İkinci kuram ise süreç kuramlarıdır. Bunlar, bireyin hangi amaçlar tarafından ve nasıl motive oldukları ile ilgilidir. Bekleyiş Kuramı ve Eşitlik Kuramı süreç kuramlarına örnek olarak verilebilir.

İş tatmininin üç tane ayırt edici özelliği bulunmaktadır (Çekmecelioğlu, 2005: 50);

- İş ortamında oluşan tutumlara karşı duygusal bir tepki olan iş tatmini, sadece hissedilebilir.
- Derecesi çıktıların beklentileri hangi ölçüde karşıladığı ile ilgilidir.
- Çalışanlar işin bazı boyutların karşı olumlu bir tutuma sahipken, bazı boyutlarına karşı olumsuz tutuma sahiptirler.

Ne yazık ki bazı koşullarda işgören çalıştığı işten memnun olmayabilir. Bu durum da beraberinde tatminsizliği getirmektedir. İş tatminsizliği işlerin yavaşlamasına, başarının düşmesine, örgütsel bağlılığın azalmasına, örgüt içi şikâyetlere, kazalara, strese, işyeri çatışmasına ve iş devamsızlığına sebep olmaktadır (Akıncı, 2002: 12). Söz konusu tatminsizlik ve iş tatmini durumlarına yol açan hususlar bireysel ve örgütler olmak üzere ikiye ayrılarak incelenebilir.

İş tatminine etki eden faktörler iki başlık altında incelenebilir:

Bireysel Faktörler: Araştırmalara iş tatmini ile yaş arasında pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. İşgörenin çalıştığı işte deneyimi arttıkça iş performansında da yükselme gerçekleşir ve iyi iş çıkarmanın verdiği mutluluk duygusu ile iş tatmini de artar. Eğitim düzeyi yüksek olan işgörendenlerin ücret ve çalışma koşullarına dair beklentileri fazla olduğu için aksi bir durum söz konusu olduğunda iş tatminsizliği yaşayabilmektedirler. İş tatminini etkileyen bir diğer faktör ise deneyimdir. Aynı alanda veya aynı örgütte çalışma süresi fazla olan işgörenin iş tatmini de fazladır. İş yaşamına yeni başlayan personel zamanla gerçekçi olmayan beklentilerinin sonuçlarını gördüğünde iş tatminlerinde düşüş yaşayabilmektedirler (Sevimli ve İşcan, 2005: 7). Kişilik kavramı da iş tatminini etkileyen bir diğer faktör ise kişilik kavramıdır. Esnek, kararlı, kendine güveni tam olan, eleştirilere karşı daha az kırılabilir yapıya, sosyoekonomik engellerini yenmeyi başarmış işgörendenlerin iş tatminlerinin daha yüksek olduğu öngörülmektedir. Unvan da iş tatminini etkileyen bir faktördür. Unvan yükseldikçe daha iyi mevkilere gelen işgören, gelirini arttırmakta ve iş tatmini de olumlu etkilenmektedir.

Örgütsel Faktörler: İş tatminine etki eden ilk örgütsel faktör işin kendisidir. Yapılan iş zevkli ve çekici ise iş tatmini de aynı doğrultuda artış gösterecektir. İşgören yaptığı işi anlamlı buldukça daha fazla sorumluluk alacak ve işten doyum sağlayacaktır. Ücrette iş tatminine etki eden ikinci bir unsur olarak değerlendirilmektedir. İşgörendenler yüksek ücret aldıklarında iş tatminlerinde artış gerçekleşmektedir. Çünkü toplumlar paraya değer vermektedir. Ancak bir örgütte herkes eşit düzeyde paraya önem vermeyebilir. Bazı işgörendenler fazla mesai ile ekstra para kazanmayı tercih ederken, bazıları sorumluluktan kaçabilirler. Bir diğer örgütsel faktör olarak yönetim açıklanabilir. Çünkü işgörendenlere yönetim tarafından sunulan destek, adil davranma ve geri bildirim gibi unsurlar iş tatminini olumlu yönde etkileyecektir (Dönmez ve Topaloğlu, 2020: 316). İşgörendenler karar süreçlerinde söz sahibi olduklarında motivasyonları ve iş tatminleri de artış gösterecektir.

2.3. Tükenmişlik

Tükenmişlik kavramı, bireyler ve örgütler üzerinde önemli etkileri olan bir olgudur. Yabancı literatürde Burnout ve yerli literatürde tükenmişlik olarak geçen bu kavram 1961 senesinde Grene tarafından yayınlanan A Burn Out Case adlı romanla tanınmaya başlamıştır (Uler, 2020: 40). Kişilerin hem iş hem de özel hayatlarında bir sorun teşkil eden bu kavram, yıpranma, başarısızlık ve bireyin içsel motivasyonunda azalma şeklinde tanımlanmaktadır (Sılığ, 2003). Araştırmalar tükenmişliği, iş yerindeki kişilerarası duygusal strese uzun süreli bir tepki olarak açıklamaktadır (Lent ve Schwartz, 2012: 362). Cherniss ise strese neden olan durumların üstesinden gelememe olarak tükenmişliği tanımlamaktadır (Güllüce ve İşcan, 2010: 11). Freudenberg (1989) tükenmişlik kavramının ilk kez 1989 senesinde ortaya çıktığını belirtmiş ve işgörendenlerin aşırı çalışmaları neticesinde artık işlerini yapamayacak duruma gelmeleri hali şeklinde bir tanım yapmıştır (Duman, 2020: 1102). Günümüzde tükenmişlik kavramına ait bilinen tanımlamayı Maslach yapmaktadır. Maslach tükenmişlik kavramını, işi gereği insanlarla ilişkileri yoğun olan bireylerin yaşadığı duyarsızlaşma, duygusal tükenme, düşük başarı hissi şeklinde tanımlamaktadır (Budak ve Sürgevil, 2005: 17). Yüz yüzde iletişim içinde olan bireyler için Maslach, daha idealist, heyecanlı ve işe adanmışlık duygularının yüksek olduğunu belirtmektedir. Bu sebeple doğrudan hizmet sektöründe çalışanların daha fazla tükenmişlik sendromu yaşadıkları tespit edilmiştir (Kapusuz, 2016).

Tükenmişliğin en önemli sebeplerinden biri yoğun strese maruz kalmaktır (Voci vd., 2016: 68). İşle alakalı stres faktörlerini yanıtlayan ve psikolojik bir faktör olan tükenmişlik bireysel olarak çalışılan örgütte oluşan olumsuz durumlara karşı geliştirilen negatif duygusal tutumlardır. Bu tutumlar fiziksel, duygusal ve psikolojik yorgunluğu sebep olabilir ve örgütsel davranışlar üzerinde de olumsuz etkiler yaratabilir (Akbolat ve Oğuz, 2008: 236).

Tükenmişlik kavramı Maslach ve Jackson tarafından üç boyut altında incelenmektedir. Bu boyutlar (Maslach, 2003: 191);

-Duygusal Tükenme: Kişilerin fiziki ve duygusal hayatlarında yaşamış oldukları çöküntü duygusal tükenme olarak tanımlanmaktadır. Duygusal tükenme yaşayan birey bu süreçte çalışma ortamında iletişimsizlik, kaygı, öfke, utanç duyma ve korku hali içerisinde. Birey gün içerisinde ruhsal ve duygusal halinde bir tahrip olmuşluk yaşar (Arı ve Tuncay, 2010: 110). Bu durum devamında duyarsızlaşma ve düşük başarı hissine neden olmaktadır.

-Duyarsızlaşma: Bireylerin çalıştıkları örgütte bulunan iş arkadaşlarına karşı ilgisiz davranmaları, onları umursamayıp, dalga geçmeleri durumudur. Kişiler işleri gereği birebir iletişim içinde buldukları diğer bireylere karşı negatif tutumlar sergilediklerinde ve işlerine karşı zamanla tepkisizleştiklerinde duyarsızlaşma boyutuna geçmiş bulunmaktadır (Hoşgör, 2020: 301).

-Düşük Başarı Hissi: Kişinin kendisini olumsuz bir şekilde değerlendirmesi, işine odaklanmakta güçlük çekmesi ve yaratıcılığını zamanla kaybetmesi durumudur (Aküzüm ve Özmen, 2014: 32). Duygusal tükenme yaşayan kişi, kendini yetersiz hissedip, negatif bir ruh haline bürünmektedir. Böylece birey geleceğe yönelik planlar yapmayı bırakmakta ve umutsuzluk içine düşmektedir (Örücü ve Hasırcı, 2020: 250):

Tükenmişliğe neden olan faktörler, bireyin çalışma süresi, demografik özellikler, beklentiler, kişilik, kişinin yaşamdaki sıkıntıları şeklinde sıralanabilir. Bu sıkıntılar, işe geç gelme, savsaklama, performansta düşme, iş performansında düşüş olarak seyretilmektedir.

Bu nedenle tükenmişliğin sebep olduğu olumsuzlukları gidermek amacıyla örgütlerde bireysel ve örgütsel birtakım önlemlerin alınması gerekmektedir. Kişinin beslenmesine dikkat etmesi, dinlenmesi, egzersiz yapması, karamsarlıktan kurtulması, iyimser olması, işini iş yerinde bırakması bireysel önlemlere örnek olarak verilebilir (Ardıç ve Polatçı, 2008: 16). Örgütlerin alması gereken önlemlere örnek olarak da çalışanların kararlara katılımını sağlamak, adil bir ödül sistemi, örgütsel bağlılığı kuvvetlendirmek, görev yeri değişiklikleri, kariyer fırsatları, hizmet içi eğitim olanakları verilebilir.

2.4. Tükenmişlik ve İş Tatmini İlişkisi

Soygür ve Aydın (2018) araştırmasında banka çalışanlarının tükenmişlik, stres ve iş tatminleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analizlerin neticesine göre tükenmişliğin iş tatminini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür (Soygür ve Aydın, 2018: 350).

Kayasandık ve Çelebi (2005) araştırmasında banka çalışanların tükenmişlik ve iş tatminleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Yapılan analizlerin neticesine göre duygusal tükenmişlik ile duyarsızlaşmanın iş tatmini arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki, kişisel başarı boyutu ile iş tatmini arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (Kayasandık ve Çelebi, 2005).

Kinman, Wray ve Strange tarafından 2011 senesinde gerçekleştirilen çalışmada ise öğretmenlerin duygusal emekleri, tükenmişlikleri ve iş tatminleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Yapılan bu çalışmanın neticesi iş tatmini ile tükenmişlik arasında negatif yönlü, anlamlı ilişkilerin olduğunu göstermiştir (Kinman vd., 2011: 851).

2.5. Tükenmişlik ve Öz Kendilik Değerlendirmesi İlişkisi

Alarcon vd. tarafından yapılan çalışmaya göre öz kendilik değerlendirmesinin öz saygı, öz yeterlilik, kontrol odağı ve duygusal denge boyutuyla tükenmişlik arasında anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. En yüksek ilişkilerin duygusal denge ile duygusal tükenmişlik ve öz yeterlilik ile kişisel başarı hissi arasında olduğu görülmüştür (Alarcon vd., 2009: 255).

Haines vd. ise öz kendilik değerlendirmesi olumlu seyrettiğinde bu durumun iş aile çatışması ile ilişkili olduğunu, böylece öz kendilik değerlendirmesi ile tükenmişlik arasındaki ilişkide iş aile çatışmasının aracılık rolünü üstlendiğini, iş aile çatışması ile tükenmişlik arasındaki ilişkide de düzenleyici etkisinin olduğunu tespit etmiştir (Haines vd., 2013: 781).

2.6. İş Tatmini ve Öz Kendilik Değerlendirmesi İlişkisi

Öz kendilik değerlendirmesi ve iş tatmini ilişkisine dair yapılan ilk çalışma Judge ve arkadaşlarına ait olmakla beraber, bu çalışmanın iş tatminine etki eden mizaç faktörleri ortaya çıkarmak amacıyla yapıldığı görülmektedir. İşgörenlerin iş tatminini etkileyen unsurların, çalışma şartları, örgütün çevresi, rol çatışması, stres olduğu tespit edilmiştir. Bu faktörlerin yanında iş tatminin psikolojik tarafında değişen öz kendilik değerlendirmesinin iş tatminini yordayan en önemli faktör olduğu görülmüştür (Piccolo, Judge, Takahashi, Watanabe ve Locke, 2005: 970).

Judge ve arkadaşları tarafından 1998 senesinde gerçekleştirilen çalışmada da öz kendilik değerlendirmesi ile iş tatmini arasında anlamlı ilişkilerin olduğu görülmüştür. İş tatmini ile öz kendilik değerlendirmesi arasında yüksek oranda korelasyon tespit edilmiş olup, sebepleri incelendiğinde öz kendilik değerlendirmesinin kişilerin özel durumları değerlendirilirken onlara bir temel oluşturduğu görülmüştür. Öz kendilik değerlendirmesi yüksek olan bireyler özel bir durum ile karşı karşıya kaldığında duygularını yönetebildikleri için ve işlerine daha iyi adapte oldukları için daha fazla tatmin yaşamaktadırlar (Judge vd., 1998: 21).

2.7. Öz Kendilik Değerlendirmesi, İş Tatmini ve Tükenmişlik İlişkisi

Arılı tarafından 2019 senesinde hazırlanan doktora tezinden öz kendilik değerlendirmesinin, sinizm, iş tatmini ve tükenmişliğe olan etkisi araştırılmıştır. Yapılan araştırmanın sonucuna göre öz kendilik değerlendirmesinin iş tatminini olumlu yönde, tükenmişliği olumsuz yönde etkilediği görülmüştür (Arılı, 2019). Bu çalışmadan farklı olarak farklı örnekleme çalışmaları yürütülmüş olup, ortaya çıkan sonuç karşılaştırılarak yorum yapılmıştır. Böylece farklı örnekleme sonuçları karşılaştırılarak kurama katkı sunulması amaçlanmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma için Bandırma'da bulunan bir kamu kurumu tercih edilmiştir. Bu kurumda anket çalışmasını gerçekleştirmek amacıyla Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi 2020-3 toplantı nolu ve 18/06/2020 tarihli Etik Kurul Onayı alınmıştır. Araştırmanın evrenini Bandırma ve Ankara'da bulunan kamu iktisadi teşebbüsünde çalışmakta olan 800 personel oluşturmakta olup, örneklemini ise bu kamu iktisadi teşebbüsünün Bandırma ilçesindeki 271 personel oluşturmaktadır. Bandırma'daki çalışan sayısı gerekli örneklem büyüklüğünü karşılayabildiği için ve Ankara'ya ulaşım güçlükleri nedeniyle araştırma Bandırma'da uygulanmıştır. Kolayda örneklem yöntemiyle anket uygulanma esnasında mesaiye olan çalışanlara yüz yüze olarak yapılmıştır.

Örneklem sayısı bu araştırma için yeterli görülmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 130). Sosyal değişim kuramının temel prensibi karşılıklılık normudur. Sosyal değişim kuramı, bir etkileşim durumunda bireyler ve gruplar arasındaki kaynak alışverişini anlama ile ilgili genel bir sosyal bilim kuramıdır (Kulualp ve Sarı, 2019: 659). İş tatmini, tükenmişlik ve öz kendilik değerlendirmesi ile ilgili olan, sosyal değişim kuramına göre oluşturulan araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir.

H₁: İş tatmini ile tükenmişlik arasında istatistiksel olarak negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: İş tatmini ile öz kendilik değerlendirmesi arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Tükenmişlik ile öz kendilik değerlendirmesi arasında istatistiksel olarak negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

H4: İş tatmini tükenmişliği etkiler.

H5: İş tatmininin tükenmişlik üzerindeki etkisinde öz kendilik değerlendirmesinin düzenleyici rolü vardır.

Araştırma verileri anket yardımıyla toplanmıştır. Bu anket formu söz konusu kamu iktisadi teşebbüsündeki işgörenlerin iş tatminleri, tükenmişlikleri, öz kendilik değerlendirmeleri ve demografik özelliklerini tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Demografik sorular hariç, diğer üç ölçekte işgörenlerin ifadelerine katılım seviyeleri 5’li Likert Ölçeği ile tespit edilmiştir (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum). Anket formu toplam 43 sorudan oluşmakta olup, sorular yüz yüze görüşülerek doldurulmuştur. Anket formunun birinci bölümünde söz konusu kamu iktisadi teşebbüsünde çalışmakta olan işgörenlerin iş tatminlerini ölçmek amacıyla, Şeşen ve Basım (2010) tarafından, Hackman ve Oldman’ın (1975) İş Özellikleri Anketi’nden Türkçe’ye uyarlanan 5 adet soru bulunmaktadır. Basım ve Şeşen tarafından uyarlanarak geliştirilen İş Tatmini Ölçeği’nin güvenilirlik ve geçerlilik değerleri kendileri tarafından hesaplanmış ve toplam güvenilirlik seviyesi 0,78 bulunmuştur. Genel İş Tatminini ölçmek amacıyla geçmiş çalışmalarda beş soruluk bu anket kullanılmıştır ve geçerlilik sorunu olmadığı anlaşılmıştır. Anket formunun ikinci bölümünde işgörenlerin tükenmişlik düzeylerini tespit etmek amacıyla Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen ve Ergin (1992) tarafından Türkçe’ye uyarlanan 22 soruluk Tükenmişlik Envanteri kullanılmıştır. Anket formunun üçüncü bölümünde işgörenlerin öz kendilik değerlendirmelerini tespit etmek amacıyla Judge vd. (2003) tarafından geliştirilip, Türkçe’ye Kisbu (2006) tarafından çevrilen 12 soruluk Öz Kendilik Değerlendirmesi Ölçeği kullanılmıştır. Anket formunun dördüncü bölümünde ise işgörenlerin demografik bilgilerini tespit etmek amacıyla cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve kurumda çalışma süresi şeklinde 4 soru bulunmaktadır. Kullanılan anketlerin geçerlilik ve güvenilirlikleri anketleri geliştiren yazarlarca yapılmıştır. Bu çalışmada da güvenilirlik testleri ve geçerlilik testleri ayrıca yapılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan işgörenlerin demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Demografik Değişkenlere İlişkin Dağılım

Değişken	Frekans	Yüzde (%)	
Cinsiyet	Kadın	70	25,8
	Erkek	201	74,2
Yaş	18-24	7	2,6
	25-31	64	23,6
	32-38	83	30,6
	39-45	63	23,2
	46 ve üstü	54	19,9
	Eğitim Durumu	Orta Öğretim	11
Lise		122	45,0
Ön Lisans		53	19,6
Lisans		82	30,3
Yüksek Lisans/Doktora		3	1,1
Kurumda Toplam Çalışma Süresi	1 Yıldan Az	11	4,1
	1-6 Yıl Arası	60	22,1
	6-10 Yıl Arası	109	40,2
	11-15 Yıl Arası	30	11,1
	15 Yıl ve Üstü	61	22,5
Total	271	100	

Tablo 1’de yer alan sonuçlar incelendiğinde ankete katılanların çoğunluğu 201 kişi (%74,2) ile erkek iş görenlerdir. Yine katılımcıların yaş aralıkları 32-38 yaş arası yoğunlukta olmak üzere 83 kişi (%30,6), eğitim durumları ağırlıklı olarak 122 kişi (%45) ile lise mezunu ve kurumda çalışma süresi de ağırlıklı olarak 109 kişi (%40,2) ile 6-10 yıl arasındadır.

4.2. Güvenilirlik Analizine İlişkin Bulgular

Araştırmada, 5 ifadeden oluşan iş tatmini ölçeği, 9 ifadeden oluşan tükenmişlik ölçeği ve 5 ifadeden oluşan öz kendilik değerlendirme ölçeği kullanılmış olmakla birlikte soru listelerinin (anket formlarına verilen yanıtların) iç tutarlılığı ve güvenilirliğini ölçmek için Alfa (Alpha) katsayısı değerine bakılmıştır.

Tablo 2: Güvenilirlik Analizi Değerleri

	Cronbach's Alfa	İfade Sayısı
İş Tatmini	,848	5
Tükenmişlik	,862	9
Öz Kendilik Değerlendirmesi	,831	5

Araştırmada kullanılan iş tatmini ölçeğinin güvenilirlik katsayısı (Cronbach’s Alpha) 0,848 olarak belirlenmiştir. Tükenmişlik ölçeğine ait güvenilirlik katsayısı (Cronbach’s Alpha) 0,862 olarak belirlenmiştir. Öz Kendilik Değerlendirmesi Ölçeğine ait güvenilirlik katsayısı (Cronbach’s Alpha) 0,831 olarak belirlenmiştir.

Alpha katsayısı 0 ile 1 arasında değişen değerler almaktadır. Bu değer 1’e yaklaştıkça ölçek güvenilirliği artmaktadır. Güvenilirliği ölçmek adına hesaplanan Alpha katsayısı 0,40-0,60 arasında bir değer alıyorsa ölçek “düşük güvenilir”; bu katsayı 0,60-0,80 arasında bir değer alıyorsa ölçek “oldukça güvenilir”; 0,80-1,00 arasında bir değer alıyorsa “yüksek güvenilir” şeklinde ifade edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2016: 162). Netice itibariyle araştırmanın ölçekleri güvenilir olarak kabul edilmektedir.

4.3. Faktör Analizi Bulguları

İş tatmini, tükenmişlik ve öz kendilik değerlendirme için yapılan keşfedici faktör analizi sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 3: Ölçeklere İlişkin Faktör Analizi Bulguları

Madde	Tükenmişlik	İş Tatmini	Öz Kendilik Değ.
Tükenmişlik (1)	,792		
Tükenmişlik (2)	,787		
Tükenmişlik (3)	,766		
Tükenmişlik (8)	,677		
Tükenmişlik (20)	,666		
Tükenmişlik (5)	,580		
Tükenmişlik (11)	,544		
Tükenmişlik (10)	,491		
Tükenmişlik (15)	,465		
İş Tatmini (14)		,825	
İş Tatmini (16)		,803	
İş Tatmini (13)		,757	
İş Tatmini (6)		,736	
İş Tatmini (22)		,639	
Öz Kendilik Değ. (5)			,745
Öz Kendilik Değ. (3)			,649
Öz Kendilik Değ. (11)			,547
Öz Kendilik Değ. (8)			,545
Öz Kendilik Değ. (7)			,456

Not: 0,4’ten küçük olan faktör yükleri tabloda gösterilmemiştir (DiStefano vd., 2009; Osborne ve Fitzpatrick, 2012).

Tükenmişlik, iş tatmini ve öz kendilik değerlendirmesi ölçeklerine uygulanan faktör analizi sonucunda, ölçek ifadelerinin büyük çoğunluğunun üç faktörde toplandığı görülmüştür. Üç faktör toplam varyansın %61,635'ini açıklamaktadır. Soruların güvenilirlik analizleri ve aşağıdaki analizlere faktör analizinde kendi değişkeni altında yer almayan sorulara yer verilmemiştir.

Çalışmamızdaki analizlere faktör analizinin sonuçlarına göre çıkarılan sorular dâhil edilmemiştir.

4.4. Normallik Testi

Verilerin normal dağılması regresyon ve korelasyon analizlerinin uygulanabilmesi için önem arz etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 230). Bu kapsamda “İş Tatmini Ölçeği”, “Tükenmişlik Ölçeği” ve “Öz Kendilik Değerlendirmesi Ölçeği” ile elde edilen verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek için normallik testi uygulanmıştır. Normallik testi sonuçları Tablo 4’te gösterilmiştir. Tablo 4’te görüldüğü gibi her iki ölçek verileri için Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) +1,5 ile -1,5 arasında bir değer aldığı ve normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre değişkenler arasında regresyon ve korelasyon gibi testlerin uygulanabileceği görülmüştür.

Tablo 4: Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

Değişkenler	Çarpıklık	Basıklık
İş Tatmini	-,417	-,115
Tükenmişlik	,220	,043
Öz Kendilik Değerlendirmesi	,291	,162

4.5. Çoklu Korelasyon Analizi

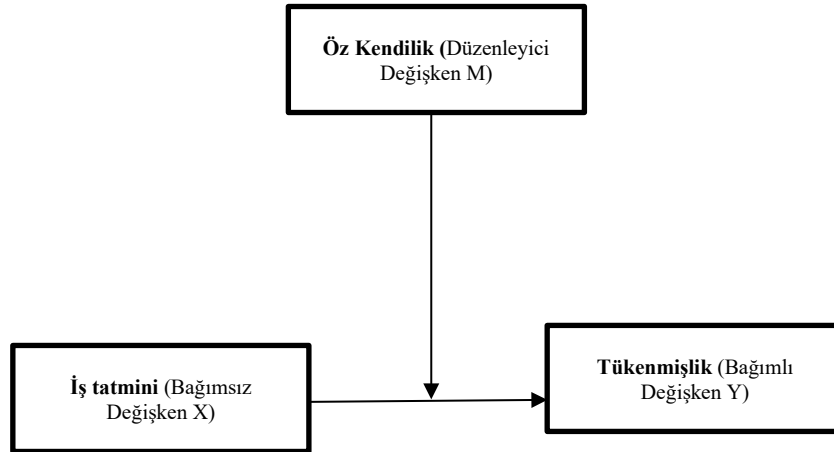
Araştırmanın yapıldığı kurumda çalışanların iş tatminleri, tükenmişlik seviyeleri ve öz kendilik değerlendirmeleri arasındaki ilişkiler çoklu korelasyon analizi ile araştırılmıştır. Yapılan çoklu korelasyon analizinin neticesine göre iş tatmini ile tükenmişlik arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki ($r(271) = -.276, p < 0,05$) olduğu tespit edilmiştir. İş tatmini ile öz kendilik değerlendirmesi arasında anlamlı bir ilişki ($r(271) = 0,380, p < 0,05$) olduğu tespit edilmiştir. Ve öz kendilik değerlendirmesi ile tükenmişlik arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki ($r(271) = -.544, p < 0,05$) olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak; H_1, H_2 ve H_3 hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 5: Çoklu Korelasyon Analizi Değerleri

Değişkenler	1	2	3
1.İş Tatmini	1 ,000		
2.Tükenmişlik	-,276** ,000	1	
3.Öz Kendilik Değerlendirmesi	,380** ,000	-,544** ,000	1

N:271, $p < 0,05$, $p < 0,01$

4.6. Düzenleyici Değişken ile Hiyerarşik Regresyon Analizi

Şekil 1: Temel Düzenleyicilik Modeli

Tablo 6: Regresyon Modeli Özeti

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Tahmin hatası	F Değişimi	df1	df2	Sig.
1	,550	,301	,290	,47414	55,800	2	268	,000
2	,560	,309	,304	,46940	39,801	3	267	,000

Tablo 6, düzenleyici değişken ile regresyon analizinin ikinci aşaması olan hiyerarşik regresyon analizinde yer alan modellerin anlamlılık sonucunu göstermektedir. Tabloda yer alan anlamlılık değeri (Sig.) 0,05 değerinden küçük olduğu için ($p < 0,001$) her iki regresyon modeli de istatistiksel olarak anlamlıdır. Modellerdeki R² değerlerine bakıldığında, birinci modele girilen değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimin %30'unu açıkladığı görülmektedir. İkinci model, girilen etkileşimsel terimle bağımlı değişkendeki değişimin %30'unu açıklamaktadır.

Tablo 7: Hiyerarşik Regresyon Modeline Ait Katsayılar

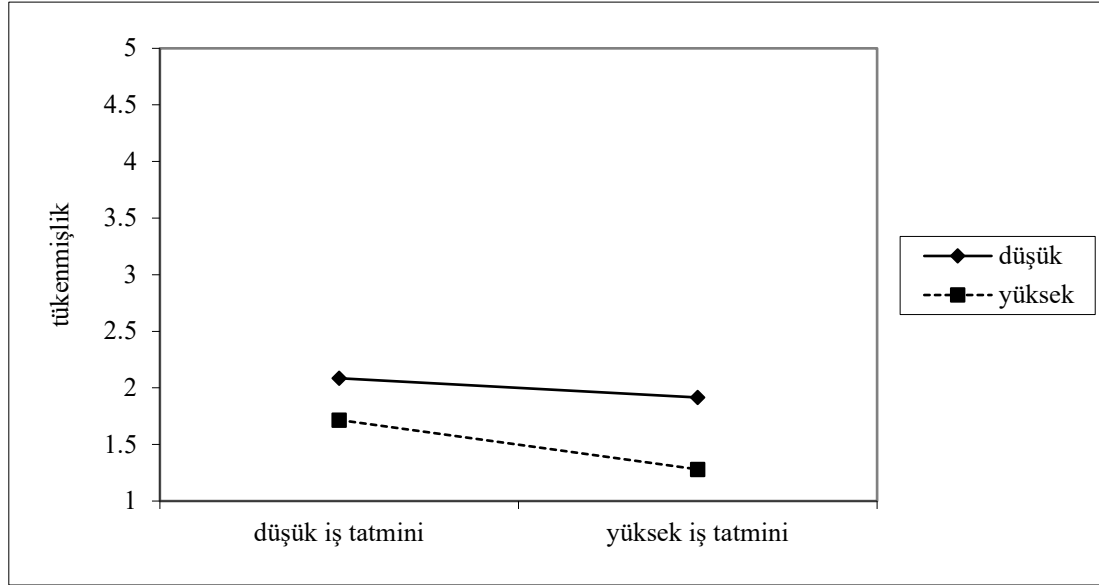
Model		Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.	Tolerans	VIF
		β	Std. Hata	Beta				
1	(Constant)	2,600	,025	-	88,870	,000		
	Zscore (iş tat)	-,049	,030	-,089	-1,531	,127	,860	1,165
	Zscore (öz kend)	-,284	,030	-,507	-9,048	,000	,860	1,165
2	(Constant)	2,610	,028	-	85,400	,000		
	Zscore (iş tat)	-,062	,030	-,110	-1,919	,048	,840	1,190
	Zscore (öz kend)	-,266	,031	-,480	-8,355	,000	,818	1,221
	XM	-,071	,026	-,140	-2,541	,010	,948	1,050

Bağımlı Değişken: Tükenmişlik

Bağımsız Değişken: İş tatmini

Tablo 7'de hiyerarşik regresyon analizine göre modeller bazında katsayılar verilmiştir. Birinci grupta modele girilen değişkenlerden iş tatmininin ($B = -0,049$, $p > 0,05$) tükenmişlik üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmazken, öz kendilik değerlendirmesinin ($B = -,284$, $p \leq 0,05$) tükenmişlik üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. İkinci grupta modele girilen etkileşimsel terimle birlikte (XM) sonuçlara bakıldığında; birinci gruptaki değişkenlerden iş tatmininin ($B = -,062$, $p \leq 0,05$) ve öz kendilik değerlendirmesinin ($B = -,266$, $p \leq 0,05$); ikinci gruptaki etkileşimsel terimin ise ($B = -0,071$, $p \leq 0,05$) tükenmişlik üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Birinci grupta iş

tatminin tükenmişlik üzerinde anlamsız çıkan etki şiddeti ikinci grupta düzenleyici değişken devreye girdiğinde anlamlı çıkmıştır. Bu durumda düzenleyicilik etkisinden söz edilebilir. Bu durumda H_4 ve H_5 hipotezleri kabul edilmiştir. Birinci ve ikinci modele girilen değişkenlerde çoklu eş doğrusallık problemi olup olmadığını incelemek için öncelikle birinci model için Tolerance değerlerini karşılaştırdığımızda $1-R^2 = 1-0,290 = 0,710$ sonucuna ulaşılmıştır. Birinci modelde yer alan bağımsız değişkenlerin Tolerance değerleri bu kritik değerden büyüktür. İkinci model için aynı işlem uygulandığında kritik değer $1-R^2 = 1-0,304 = 0,696$ sonucuna ulaşılmış olup, ikinci modelde yer alan bağımsız değişkenlerin Tolerance değerleri bu kritik değerden büyüktür. Bu nedenle gerek birinci modeldeki gerekse ikinci modeldeki değişkenler için çoklu eş doğrusallık problemi yoktur sonucuna ulaşılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 295).

Şekil 2: Düşük ve Yüksek Öz Kendilik Değerlendirmesinin Düzenleyici Etkisi

Şekil 2'deki düzenleyici etki grafiği iş tatmininin tükenmişlik üzerindeki etkisinde öz kendilik değerlemesi algısının düzenleyici etkisinin olduğunu göstermektedir. İş tatmini sağlanan çalışanın tükenmişlik seviyesinde azalma yaşanmaktadır. Öz kendilik değerlemesi algısı devreye girdiğinde tükenmişlik seviyesinde düşüş hızlanmaktadır.

4.7. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Yapılan çoklu korelasyon analizinin sonucuna göre iş tatmini ile tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre H_1 hipotezi kabul olmuştur. Elde edilen bu sonuç Naktiyok ve Kaygın (2012) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile örtüşmektedir (Naktiyok ve Kaygın, 2012: 28). Ayrıca iş tatmini ile öz kendilik değerlendirmesi arasında anlamlı bir ilişki, tükenmişlik ile öz kendilik değerlendirmesi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuca göre H_2 ve H_3 hipotezleri kabul olmuştur. Bu sonuçlar Judge vd. (2005) tarafından yapılan çalışma ve Maslach ve Florian (1988) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile örtüşmektedir. Çalışanların öz kendilik değerlendirmelerinin bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkide düzenleyicilik etkisini belirlemek için hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde iş tatmininin tükenmişlik üzerindeki etkisinde öz kendiliğin düzenleyici etkisinin olduğu görülmüştür. İş tatmini sağlanan çalışanın tükenmişlik seviyesinde azalma yaşanmaktadır, öz kendilik değerlendirmesi algısı da devreye girdiğinde tükenmişlik seviyesindeki düşüş hızlanmaktadır. Bu sonuç Peng vd. tarafından (2014) yapılan çalışmanın sonuçları ile örtüşmektedir. Elde edilen sonuca göre H_4 ve H_5 hipotezleri kabul olmuştur. Çalışmamızın sonuçları geçmiş çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir. Bu nedenle, tükenmişliğin performans üzerindeki olumsuz etkilerini azaltma

girişimlerinde, iş tatmini ve öz kendilik değerlendirmesini olumlu yönde yükseltme çalışmalarının gerekli ve önemli olduğu söylenebilir.

5. SONUÇ

Örgütlerin başarısı çalışanlarının göstermiş olduğu yüksek performans seviyesi ile doğru orantılıdır. Çalışanlardan yüksek performans elde etmenin en önemli yollarından biri olan tükenmişliği artırıcı faktörleri ortadan kaldırmak o örgütün en önemli hedefi olmalıdır. Bu önemden yola çıkılarak araştırmanın gerçekleştirildiği kamu kurumunda tükenmişlik, iş tatmini ve öz kendilik değerlendirmesi seviyelerini belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma sonuçları araştırmanın örneklemini ile sınırlıdır. Aşağıda yer alan değerlendirme ve öneriler tek bir işletmeye dönük yapılmıştır, genelleme amaçlanmamıştır.

Günümüzde yoğun rekabet ortamında hayatta kalmaya çalışan örgütlerin, başarılarını sürdürebilmeleri için örgüt çalışanlarının da iş ile ilgili tutum ve davranışlarının en doğru ve sağlıklı şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Çalışanların işleri ile ilgili tutum ve davranışlarından biri iş tatminidir. İşinden tatmin olmayan çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlıklarında bozulmalar, örgüt içerisindeki verimliliklerinde düşüşler ve örgütün ekonomik gelişiminde olumsuz durumlar yaşanabilir. Bu sebeple yöneticilerin örgütün performansını diledikleri seviyede tutabilmeleri için çalışanların iş tatmini seviyelerini belirlemeleri ve iş tatminini etkileyen olumsuz durumları tespit etmeleri gerekmektedir. İş tatmini çalıştığı örgüt tarafından sağlanan işgörenin öz kendiliği de yükselecek ve olumsuz örgüt şartlarında bile işlerine daha olumlu yaklaşacaktır. Bu kapsamda iş görenlerin öz kendilik değerlendirmelerinin olumlu yönde geliştirilmesi ile tükenmişlik seviyelerinin de azalacağı öngörülmektedir. İş tatmini ve öz kendilik değerlendirmesi yüksek olan çalışanlar çalıştıkları örgüt tarafından diğer çalışma arkadaşlarına rol model olarak gösterildiğinde tatmin seviyelerinde daha çok artış gerçekleşecektir. Netice itibariyle çalışanlarda iş tatmininin tek başına yükselmiş olması tükenmişliği istenen seviyede azaltmayacaktır. Tükenmişliği azaltmak için iş tatmini ile birlikte öz kendilik değerlendirmesini de arttırmak gereklidir. Dolayısıyla çalışanın iş tatminini ve öz kendiliklerini arttırmak için yöneticilere şu tavsiyeler verilebilir;

- Çalışanların yeteneklerini keşfedip, kendilerini geliştirmelerine imkân verilmeli,
- Çalışanların iş ile ilgili endişelerini ve şikâyetlerini belirtmelerine fırsat verilmeli,
- Çalışanda görmek istenilen davranış ve performansın devamı için ödüllendirme yapılmalı,
- Çalışanlar ile içerik paylaşımı yapıp, kararlara katılımlarını sağlanmalı ve onlara ilgi gösterilmelidir.

Yöneticilere iş görenlerinin tükenmişlik seviyelerini azaltmalarına yardımcı olmak adına aşağıdaki tavsiyeler verilebilir;

- Örgüt çatısı altında düşük ücret sorununun giderilmesi,
- Tatil ve sosyal faaliyet olanaklarının artırılması,
- Personel yetersizliğinin düzenlenmesi,
- Görev tanımlarının açık bir şekilde gerçekleştirilmesi,
- Sürekli eğitim imkânlarının sağlanması,
- Motivasyon ve toplam kalite çalışmalarının yapılması,
- Tükenmişlik hakkında açık tartışmaların gerçekleştirilmesi.

Yöneticilere sorumluluk yüklendiği gibi işgörelere de tükenmişlik ile başa çıkabilmeleri için bazı sorumluluklar yüklenmelidir. Buna örnek olarak şunlar verilebilir (Örücü ve Hasırcı, 2020);

- Birey hem iş hayatında hem de bireysel hayatında monotonluk uzak durmalı ve zorlayıcı işlerden kaçınmalıdır,
- İşlerine yönelik eğitimlere katılmalı ve müşterilerinin taleplerine saygı göstermelidirler,
- Mesleklerini seçmeden önce duygularının kullanılmadığından emin olmalıdırlar ve mesleğinin gerektirdiği duygular ile kendi duygularının uyumlu olmasına dikkat etmelidirler.

Önemli kişisel kaynakların bir araya geldiği üst yapı olarak bilinen öz kendilik değerlendirmesi, motivasyonel özelliği sebebiyle güçlü bir performans belirleyicisi olarak bilinmektedir (Erez ve Judge, 2001: 1273). Bakker ve Demerouti (2008) tarafından geliştirilen iş talepleri ve iş kaynakları modelinde iş taleplerini yerine getirmek için içerisinde iyimserlik, öz etkinlik, esneklik ve güven duygusunun yer aldığı iş kaynakları iş görenleri daha iyi bir performans sergilemeye motive edebilir. Morali yerine gelen iş gören görevini daha coşku ve enerji ile yerine getirecek, iş yerlerine ve yöneticilerine bağlılıkları artacak, kurallara, emirlere, yönetmeliklere uyacak, işe devamsızlığı azalacak, işgücü devir hızı düşecek ve dolayısıyla öz kendiliği de artış gösterecektir. Söz konusu olumlu sonuçları tecrübe eden çalışan da tükenmişlik duygusunu yaşamayacaktır.

Örgütler için öz kendiliği ve iş tatmini yüksek olan iş görenlerin kalıcılığının sağlanması önem arz etmektedir. Bu sebeple kadrolama süreçlerinde bu durumun dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra yöneticilerin bu tarz iş görenlerin örgütte kalıcılığını sağlamak için motivasyonlarını arttırmaları ve yüksek performanslı insan kaynakları uygulamaları imkânı tanımaları gerekmektedir. Çekici kariyer olanakları, bilginin paylaşılması, otonom düzelerinin artırılması gibi uygulamalar iş görenlerin hem performanslarını arttırmada hem de kariyerlerini çalıştıkları örgütte devam ettirmelerinde önemli olabilir. Örgütlerde iş görenlerin yeteneklerini geliştirmelerine imkân verilmesi tükenmişliği azaltmak için önem taşımaktadır. İş gören önemli toplantılara dâhil edildiğinde, takip etmek istediği hedefleri olduğunun bilincine varıldığında, rol ve sorumluluklarını paylaşması için fırsat verildiğinde, endişelerini ve şikâyetlerini ortaya çıkarıp, bu endişe ve şikâyetleri ele alındığında, çözümleri için geri bildirim sağlandığında, ihtiyaç duyduğu şeyler esas alındığında motive edilmiş bir çalışma ortamı oluşacaktır.

Bu çalışma sadece Bandırma ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Farklı il veya bölgelerde, daha geniş örneklem çerçevesinde benzer çalışmaların yapılması, karşılaştırma açısından olanak sağlayacaktır. Bu çalışma sadece bir kamu iktisadi teşebbüsündeki çalışanlar ile gerçekleştirilmiştir. Farklı meslek gruplarında benzer çalışmalara yer verilmesi literatüre katkı sağlanması açısından gelecek araştırmacılara önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Acaray, A. (2019). Öz kendilik değerlendirmesinin presenteeism üzerine etkisinde çalışmaya tutkunluğun aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 890-904
- Akbolat, M. ve Oğuz, I. (2008). Sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri: Bir kamu hastanesi örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 11(2), 229-254
- Akgündüz, Y. ve Akdağ, G. (2014). İşgörelerin kişilik özelliklerinin temel benlik değerlendirmelerine ve işten ayrılma niyetlerine etkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(24), 295-318
- Akıncı, Z. (2002). Turizm sektöründe iş görenin iş tatminini etkileyen faktörler: Beş yıldızlı konaklama işletmelerinde bir uygulama. *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 4, 1-25
- Aküzüm, C. ve Özmen, F. (2014). Eğitim denetmenlerinin mesleki gelişim, tükenmişlik ve iş tatminine ilişkin bir meta-sentez çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(49), 28-35

- Alarcon, G., Eschleman, K. ve Bowling, N. (2009). Relationships between personality variables and burnout: A meta-analysis. *Work & Stress*, 23(3), 244-263
- Ardıç, K. ve Polatçı, S. (2008). Tükenmişlik sendromu akademisyenler üzerinde bir uygulama(GOÜ Örneği). *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 1-28
- Arı, G. ve Tuncay, A. (2010). Yöneticiye duyulan güven ve tükenmişlik arasındaki ilişkiler: Ankara'daki devlet hastanelerinde çalışan idari personel üzerinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 108-115
- Arlı, Ö. (2019). *Öz kendilik değerlendirmesinin, sinizm, iş tatmini ve tükenmişliğe etkisinde toksik liderliğin rolü* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim ve Organizasyon Ana Bilim Dalı Savunma Yönetimi Bilim Dalı. Ankara
- Bakker, A. B. ve Demerouti, E. (2008). Towards a model of work engagement. *Career Development International*, 13(3), 209-223
- Battal, F. (2020). İş yerindeki narsisizm ve iş tatmini arasındaki ilişkide örgütsel özdeşleşmenin rolü . *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 565-592
- Bruck, C. ve Allen, T. (2003). The relationship between big five personality traits, negative Affectivity Type a Behavior and Work-Family Conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 6, 457-472
- Brunborg, G. (2008). Core self-evaluations: A predictor variable for job stress. *European Psychologist*, 13(2), 96-102
- Budak, G. ve Sürgevil, O. (2005). Tükenmişlik ve tükenmişliği etkileyen örgütsel faktörlerin analizine ilişkin akademik personel üzerinde bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 1-20
- Çekmecelioglu, H. G. (2005). Örgüt ikliminin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Bir araştırma, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 35-58
- DiStefano, C., Zhu, M. ve Mindrila, D. (2009). Understanding and using factor scores: Considerations for the applied researcher. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 14(20), 1-11
- Dönmez, F. ve Topaloğlu, C. (2020). Otel çalışanlarında algılanan örgütsel destek, iş yeri yalnızlığı ve iş tatmini ilişkisi . *İş ve İnsan Dergisi*, 7(2), 311-324
- Duman, N., Sak, R. ve Sak, İ. (2020). Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri ile Örgütsel Sinizm Tutumlarının İncelenmesi . *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 1098-1127
- Erez, A. ve Judge, T. A. (2001). Relationship of core self evaluations to goal setting, motivation and performance, *Journal of Applied Psychology*, 86(6), 1270-1279
- Filiz, Z. (2014). Öğretmenlerin iş doyumunu ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 157-171
- Güllüce, A. ve İşcan, F. (2010). Mesleki tükenmişlik ve duygusal zeka arasındaki ilişki. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 7-29
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz*. Ankara: Seçkin Yayınları
- Hackman, J. R. ve Oldham, G. R. (1975). Development of the job diagnostic survey, *Journal of Applied Psychology*, 60, 159-170
- Haines, v., Harvey, S., Durand, P. ve Marchand, A. (2013). Core self-evaluations, work– family conflict and burnout. *Journal of Marriage and Family*, 75, 778-793
- Hoşgör, H. ve Gün, İ. (2020). Mobbing ve tükenmişlik arasındaki ilişki: Bir meta analiz çalışması. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 290-314
- Judge, T. A., Locke, E. ve Durham, C. C. (1997). The dispositional causes of job satisfaction: A Core evaluations approach, *Research in Organizational Behavior*, 19, 151-188
- Judge, T., Locke, E., Durham, C. C. ve Kluger, A. N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 83(1), 17-34.

- Judge, T. ve Bono, J. (2001). Relationship of core self-evaluations traits-self-esteem, generalized self efficacy, locus of control and emotional stability-with job satisfaction and job performance: A meta analysis. *Journal of Applied Psychology*, 86(1), 80-92.
- Judge, T., Bono, E., Erez, A. ve Locke, E. (2005). Core self-evaluations and job and life satisfaction: The role of self-concordance and goal attainment. *Journal of Applied Psychology*, 90(2), 257-268
- Judge, T., Erez, A., Bono, J. ve Thoresan, C. (2003). The core self-evaluations scale: Development of a measure. *Personnal Psychology*, 56, 303-331
- Kapusuz, A. (2016). *Kişilik özellikleri ile tükenmişlik ilişkisinde psikolojik sermayenin etkileri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Osmaniye
- Karaduman, A. (2002). *Ekip çalışmasında, liderin iş tatmini üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum
- Kayasandık, A. E. ve Çelebi, F. (2005). Tükenmişlik ve iş tatmini ilişkisinde Ankara-Kızılay'daki banka çalışanları örneği. *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(4), 84-92
- Kinman, G., Wray, S. ve Strange, C. (2011). Emotional labour, burnout and job satisfaction in UK teachers: The role of workplace social support. *Educational Psychology*, 31(7), 843-856.
- Koçel, T. (2007). *İşletme Yöneticiliği*. Arıkan Yayınları
- Kovner, C., Brewer, C., Yow, W., Cheng, Y. ve Suzuki, M. (2006). Factors associated with work satisfaction of registered nurses. *Journal of Nursing Scholarship*, 38(1), 71-79
- Kulualp, H. ve Sarı, Ö. (2019). Destekleme davranışı ve sosyal değişim teorisi kapsamında kırsal turizmin etkilerinin değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 643-666
- Kurbanoglu, S. (2004). Öz-yeterlik inancı ve bilgi profesyonelleri için önemi. *Bilgi Dünyası*, 5(2), 137-152
- Lent, J. ve Schwartz, R. (2012). The impact of work setting, demographic characteristics, and personality factors related to burnout among professional counselors. *Journal of Mental Health Counseling*, 34(4), 355-372
- Luszczynska, A., Scholz, U. ve Schwarzer, R. (2005). The general self-efficacy scale: Multicultural validation studies. *The Journal of Psychology*, 139(5), 439-457
- Maslach, C. (2003). Job burnout: New directions in research and intervention. *Current Directions in Psychological Science*, 3(1), 189-192
- Maslach, C. ve Florian, V. (1988). Burnout, job setting, and self-evaluation among rehabilitation counselors. *Rehabilitation Psychology*, 33(2), 85-93
- Maslach, C. ve Goldberg, J. (1998). Prevention of burnout: New perspectives. *Applied & Preventive Psychology*, 7, 63-74
- Maslach, C. ve Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Organizational Behavior*, 2(2), 99-113
- Naktiyok, A. ve Kaygın, E. (2012). Tükenmişlik ve iş tatmini düzeylerini belirlemeye yönelik akademik personel üzerinde bir uygulama. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 23-32
- Örücü, E. ve Hasırcı, I. (2020). Duygusal emek algısının tükenmişlik seviyesine etkisi: Bandırma Belediyesi çalışanları üzerine bir araştırma. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15(1), 245-276
- Osborne, J. W. ve Fitzpatrick, D. C. (2012). Replication analysis in exploratory factor analysis: what it is and why it makes your analysis better. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 17(15), 1-8
- Oshagbemi, T. (2000). Gender differences in the job satisfaction of university teachers. *Women in Management Review*, 15(7), 331-343

- Peng, J., Dongdong, L. ve Zhenjiang, Z. (2014). How can core self-evaluations influence job burnout? The key roles of organizational commitment and job satisfaction. *Journal of Health Psychology*, 21(1), 50-59
- Piccolo, R., Judge, T., Takahashi, K., Watanabe, H. ve Locke, E. (2005). More self evaluations in Japan: Relative effects on job satisfaction, life satisfaction and happiness. *Journal of Organizational Behavior*, (26), 965-984
- Robbins, S. (2005). *Organizational Behavior*. Prentice-Hall Inc
- Rotter, J. (1990). Internal versus external control of reinforcement: A case history of a variable. *American Psychologist*, (45), 489-493
- Sevimli , F. ve İşcan, F. (2005). Bireysel ve iş ortamına ait etkenler açısından iş doyumunu. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 5(2), 1-10
- Sılığ, A. (2003). *Banka çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Eskişehir Anadolu Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir
- Solmuş, T. (2004). İş yaşamı, denetim ddağı ve beş faktörlük kişilik modeli. *Türk Psikoloji Bülteni*, 10, 196-205
- Soygür, İ. ve Aydın, S. (2018). Bankacılık sektöründe pazarlama ve satış yönlü hedef baskısının banka personeli üzerindeki etkisinin analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 347-371
- Strauser, D., Ketz, K. ve Keim, J. (2002). The relationship between self-efficacy, locus of control and work personality. *Journal of Rehabilitation*, (68), 20-26
- Şeşen, H. (2010). *Öncülleri ve sonuçları ile örgüt içi girişimcilik: Türk savunma sanayinde bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Savunma Bilimleri Enstitüsü. Ankara
- Şeşen, H. ve Basım, N. (2010). Çalışanların adalet algısının örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: iş tatmininin aracılık rolü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 37, 171-193
- Tharenou, P. ve Harker, P. (1984). Moderating influences of self-esteem on relationships between job complexity, performance and satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, (69), 623-632.
- Uler, E. (2020). Tükenmişlik ve örgütsel tükenmişlik üzerine literatür taraması. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences* , 6, 36-43
- Voci, A., Veneziani, C. ve Metta, M. (2016). Affective organizational commitment and dispositional mindfulness as correlates of burnout in health care professionals. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 31(2), 63-70
- Yılmaz, E. (2015). *Hastanelerde kadın çalışanlara yönelik psikolojik yıldırma (mobbing) ve iş tatminine etkisi: Isparta ilinde bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı. Isparta.

EK-1

	<u>Kesinlikle Katılmıyorum</u>	<u>Katılmıyorum</u>	<u>Kararsızım</u>	<u>Katılıyorum</u>	<u>Kesinlikle Katılıyorum</u>
1-) İşim benim için bir hobi gibidir.					
2-) İşimde, diğer birçok insandan daha mutlu olduğumu düşünüyorum.					
3-) İşimden çok keyif alıyorum.					
4-) Genel olarak işim beni tatmin ediyor.					
5-) Mevcut işimin, bulabileceğim diğer işlerden daha ilgi çekici olduğunu düşünüyorum.					
6-) İşimden soğuduğumu hissediyorum.					
7-) İş dönüşü kendimi ruhen tükenmiş hissediyorum.					
8-) Sabah kalktığımda bir gün daha bu işi kaldıramayacağımı hissediyorum.					
9-) İşim gereği karşılaştığım insanların ne hissettiğini hemen anlarım.					
10-) İşim gereği karşılaştığım bazı kimselere sanki insan değilmiş gibi davrandığımı hissediyorum.					
11-) İnsanlarla uğraşmak benim için gerçekten çok yıpratıcı.					
12-) İşim gereği karşılaştığım insanların sorunlarına en uygun çözüm yollarını bulurum.					
13-) Yaptığım işten yıldığımı hissediyorum.					
14-) Yaptığım iş sayesinde insanların yaşamına katkıda bulunduğuma inanıyorum.					
15-) Bu işte çalışmaya başladığımdan beri insanlara karşı sertleştim.					
16-) İşimin beni giderek katılaştırmasından korkuyorum.					
17-) Çok şeyler yapabilecek güçteyim.					
18-) İşimin beni kısıtladığını düşünüyorum.					
19-) İşimde çok fazla çalıştığımı düşünüyorum.					
20-) İşim gereği karşılaştığım insanlara ne olduğu (başlarına ne geldiği) umurumda değil.					
21-) Doğrudan doğruya insanlarla çalışmak bende çok fazla stres yaratıyor.					
22-) İşim gereği karşılaştığım insanlarla aramda rahat bir hava yaratıyorum.					
23-) İnsanlarla yakın bir çalışmadan sonra kendimi canlanmış hissediyorum.					
24-) Bu işte birçok kayda değer başarı elde ettim.					
25-) (İşimde) yolun sonuna geldiğimi hissediyorum.					
26-) İşimdeki duygusal sorunlara serinkanlılıkla yaklaşırım.					
27-) İşim gereği karşılaştığım insanların bazı problemlerini sanki ben yaratmışım gibi davrandıklarını hissedirim.					
	<u>Kesinlikle Katılmıyorum</u>	<u>Katılmıyorum</u>	<u>Kararsızım</u>	<u>Katılıyorum</u>	<u>Kesinlikle Katılıyorum</u>
28-) Hayatta hak ettiğim başarıyı yakaladığıma eminim.					
29-) Bazen kendimi depresyonda hissedirim.					
30-) Uğraştığım zaman (Bir şeyi denediğimde) genelde başarırım.					
31-) Bazen başarısız olduğumda kendimi değersiz hissedirim.					
32-) Bana verilen işleri başarıyla tamamlarım.					
33-) Bazen kendimi işime hâkim hissetmiyorum.					
34-) Genel olarak, kendimden memnunum.					
35-) Yeteneklerimle ilgili şüphe duyuyorum.					
36-) Hayatımda ne olacağımlı ben belirlerim.					
37-) Meslek yaşamımdaki başarımın kontrolünün elimde olmadığını hissediyorum.					
38-) Sorunlarımın çoğuyla basa çıkabilirim.					
39-) Bazı zamanlar var ki her şey bana karamsar ve ümitsiz gözükür.					
1-) Cinsiyetiniz	Erkek	Kadın			
2-) Yaşınız	18-24	25-31	32-38	39-45	46 ve üstü
3-) Eğitim Durumunuz	Ortaöğretim	Lise	Ön lisans	Lisans	Yüksek lisans/Doktora
4-) Kurumda Toplam Çalışma Süreniz (yıl) :	1 yıldan az	1-6 yıl arası	6-10 yıl arası	11-15 yıl arası	15 ve üstü yıl